

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2016.004

**Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar**

Tisztuló (torz)kép

(Meg)új(uló) olvasati lehetőségek Tompa László életművében

Doktori (PhD) értekezés

Doktorjelölt: Tompa Zsófia

Témavezető tanár: Dr. Sipos Lajos professor emeritus

Irodalomtudományi Doktori Iskola

vezető: Dr. Szelestei Nagy László DsC egyetemi tanár

Modern Irodalomtudomány Műhely

vezető: Dr. habil. Horváth Kornélia egyetemi docens

Budapest
2015

Tartalomjegyzék

I. Előhang	6
1. „Rejtőzködő titkunk”: problémafelvetés és célkitűzés.....	6
2. „A szövegek felhatalmazása”.....	15
2. 1. Filológia és irodalom.....	15
2. 2. Szöveg, világ: szövegvilág.....	18
II. „Lábam nyomát is elkuszálja más nyom?”	20
1. „Iránytűje volt egy nemzedéknek”: Tompa László emlékezete.....	20
2. „Kincsek kincse van elásva”: Tompa László kéziratos alkotói hagyatékából.....	26
2. 1. Dobozokba zárt kincs: néhány szó a hagyatékról.....	26
2. 2. Iránytűk a kincshez (1.):.....	27
Megőrzött és (tévesen) tovább hagyományozódó adatok Tompa Lászlóról a szakirodalomban.....	27
2. 2. 1. A feledés határvidékén.....	27
2. 2. 2. A bibliográfia pontosításának és gazdagításának szükségessége.....	28
a Tompa Lászlóról szóló írások tekintetében.....	28
2. 2. 3. Versértelmezési horizont és (romló) szöveg hagyomány.....	32
2.2.3.1. A horizont kitágul (1.): „megmaradni öröknek”.....	32
2.2.3.2. A horizont kitágul (2.): „éjszak felé”.....	38
2. 3. Iránytűk a kincshez (2.): Járt utakon a Tompa-versek felé.....	53
2. 3. 1. Más kincsek között: Feljegyzések a Tompa-lírát bemutató néhány antológiáról.....	53
2. 3. 2. Előttünk a kincstár: Feljegyzések Tompa László összes verseinek kiadásáról.....	57
2. 3. 3. Kincses találkozások: Feljegyzések a Tompa-versek ajánlásairól.....	59
2. 4. Új iránytűk – új kincsek (1.).....	64
Egy teljes(ebb) költői és műfordítói életmű feltár(ul)ásának reménye.....	64
2. 4. 1. Új kincsekre lelve:.....	64
Gondolattöredékek a kéziratban fennmaradt versekről és verstöredékekről.....	64
2. 4. 1. 1. Tünődések a <i>Borszéki emlékről</i>	64
2. 4. 1. 2. Tünődések a <i>Fehér csúcson-ról</i>	65
2. 4. 1. 3. Tünődések a <i>Játékról</i>	66
2. 4. 1. 4. Tünődések a <i>Késői feleletről</i>	67
2. 4. 1. 5. Tünődések a <i>Mondtad, velem jössz!</i> című versről.....	67
2. 4. 1. 6. Tünődések a <i>Tiszta torzképről</i>	69
2. 4. 1. 7. Tünődések <i>A menekülőről</i>	70
2. 4. 1. 8. Tünődések az <i>Érzem, hogy hátra még egy tartozásom</i> kezdetű töredékről.....	71
2. 4. 2. Kincs-változatok: Gondolattöredékek ismert Tompa-versek ismeretlen variációiról.....	72
2. 4. 2. 1. Tünődések a <i>Lélekvárásról</i>	72
2. 4. 2. 2. Tünődések az <i>Éjjeli havazásban</i> és <i>Ne féj!</i> című vers változatairól.....	74
2. 4. 2. 3. <i>Én nem! – Magányos fenyő</i>	75
Tünődések egy emblematikus Tompa-vers szövegváltozatairól.....	75
2. 4. 3. Kincs-csere: néhány gondolat Tompa László műfordításairól.....	76
2. 5. Új iránytűk – új kincsek (2.).....	78
Gondolatok az író és az olvasó Tompa Lászlóról.....	78
2. 5. 1. Tompa, az elbeszélő.....	78
2. 5. 2. Az olvasó, aki ír – az író, aki olvas:.....	80
Gondolattöredékek, feljegyzések Tompa László (bábeli) könyvtáráról.....	80
3. „Közös kincs”.....	90
Fejezetek Tompa László kéziratos levélhagyatékából.....	90
3. 1. „Titkos lánc nyúl át a földön”.....	90
Gondolattöredékek és feljegyzések Tompa László levelezéséről.....	90
III. „Versekbe vések”	110
1. „Szintézisbe hozható”.....	110
A helikoni–transzszilvanista líra közösségi, egzisztenciális.....	110
és nyelvcentrikus-önreferenciális vonásai együtt-látásának lehetőségéről.....	110
2. „Csak aki a szót kimondva [...]”.....	113
A „kincs” maga a szöveg (?): közelítési kísérletek Tompa László életműnyitó verséhez.....	113
3. A Tompa-líra verstájain.....	125
Elemzések, feljegyzések és töredékek.....	125
a Tompa László költészetében továbböröklődő poétikai hagyományokról,.....	125

a Tompa-líra motívumairól és alakzatairól, ...	125
(ál)arcokról, versszobrokról, szövegközi utalásrendszerekről és tükröződésekről	125
3. 1. Tompa László helye a magyar költészetben	126
3. 1. 1. „Között”	126
3. 1. 2. Sors(és)közösség	127
3. 1. 3. Tompa László „rokonai”	129
3. 2. A Tompa-líra tájmotívumai	132
3. 3. Szerelem- és anyamotívumok egy „férfi-lírában”	134
3. 4. Vad és (szó)vadász(at)	138
3. 5. Önarcépek és (ál)arcok	140
3. 5. 1. Tájba kövülten	140
3. 5. 2. Szerepek és (ál)arcok	143
3. 6. (Vers)hangok és (szöveg)testek	145
3. 6. 1. (Vers)hangok	145
3. 6. 2. Rímek és versformák	146
3. 6. 3. Gondolatjelek	156
3. 6. 4. Versszobrok között	159
3. 7. „Csillagok közt van neked is helyed”	160
Irodalmi utalások rendszere a Tompa-lírában	160
3. 7. 1. Bibliai motívumok	161
3. 7. 2. Mitológiai motívumok	166
3. 7. 3. Mesebeli és népköltészeti motívumok	169
3. 7. 4. Szépirodalmi utalások	172
3. 8. Tükröződések	174
IV. „Apáink arcán”	180
A Tompa-líra hatása az erdélyi magyar költészetben és képzőművészetben.....	180
1. „Benne áll[ni] a szövegben”	180
A helikoni–transzszilvanista líra mint poétikai és mint létélmény-örökség.....	180
az erdélyi magyar költészetben	180
2. „vannak vidékek viselem”	184
(Tompa-)verstájak metamorfózisai az erdélyi magyar költészetben.....	184
2. 1. A rokonságtól az önreferencialitásig	184
2. 2. Nem lehet nem folytatni	196
2. 3. „Tükröd évszakai”	202
Tompa Gábor lírájáról	202
3. 1. „Itt fognak állni, örökké”	209
Közelítési kísérletek Tompa László <i>Lófűrösztés</i> című verséhez.....	209
3. 1. 1. A <i>Lófűrösztés</i> költője	209
3. 1. 2. Táltosok, lovasok, elmaradt lovasok és „iszonyu” khánok:	211
a ló-motívum Tompa László költészetében	211
3. 1. 2. 1. <i>A Mesetáltoson</i>	211
3. 1. 2. 2. <i>Keresztes lovas a Szentföldről hazatér</i>	213
3. 1. 2. 3. <i>Este a győzelem után</i>	214
3. 1. 2. 4. <i>Táncos lovakkal</i>	215
3. 1. 2. 5. <i>Elmaradt lovas eszmélkedése</i>	217
3. 1. 2. 6. <i>Életgázló előtt</i>	218
3. 1. 2. 7. <i>Dsingisz khán</i>	218
3. 1. 3. Tűnődések a <i>Lófűrösztés</i> től	219
3. 2. „Ismerősnek tetsző sziluettek / idők porát hasító ellenfényben”	223
Tűnődések Oláh István <i>Tompa László lovasai</i>	223
és Farkas Árpád <i>Epilógus a Lófűrösztéshez</i> című versei felett	223
3. 3. „helyükre kövülve időznek”	226
A <i>Lófűrösztés</i> az erdélyi magyar képzőművészetben	226
3. 3. 1. Zsögödi Nagy Imre: <i>Lófűrösztés</i>	226
3. 3. 2. Bene József: <i>Lófűrösztés</i>	227
3. 3. 3. Gy. Szabó Béla: <i>Lófűrösztés</i>	227
3. 3. 4. Maszelka János: <i>Lófűrösztés</i>	228
3. 3. 5. Gábor Dénes: <i>Lófűrösztés</i>	228
4. „E test, ez arc”	229
A Tompa-líra vándormotívumai és Tompa László-portrék az erdélyi magyar képzőművészetben	229

4. 1. <i>Diogenész</i>	229
4. 2. Fák	230
4. 3. Arcvonások, versvonások	230
V. Utóhang	235
Forrás- és irodalomjegyzék	237

*Tiszta torzkép, aminek engemet látsz.
Sőt az se, mert egy jó torzkép a pusztá
Valót mutatja, csak előbbre hozva
Pár főbb vonást, hogy élesebben meglásd.*

*S a te „képedből” éppen az hiányzik:
A való. Mint egy nagyobbat utánzó,
Kis gyermek-kéztől huzgált babra-háló:
Nem fog meg jól, csak egyetlen vonásnyit.*

*S ez embersorsunk ős-nyomorúsága:
Éljünk csendben vagy vitázzunk halálíg,
Meglátnunk egymást, ki-ki vak, hiába!*

*Fogadd el ezt, s majd halálom után is
(Ha itt-ott még rám terelnék a szót)
Csak szólj nyugodtan: »Nem tudom, ki volt!«*

*(Tompá László: Tiszta torzkép...
– kiadatlan vers a költő kéziratosa hagyatékából)*

***

*„Egy embert kéne, egy méltatlanul nem ismert
embert [...] megmagyarázni.”*

*(Németh László: Hol vagy, ember?
– Tompa László verseskötetéről)*

I. Előhang

„Szállj, szelíd dal, szent galamb!
Tekints künt körül!
Ha friss földet lelsz alant:
Jelentsd jó jelül.
[...]
Engem is tán odavet
Majd egy fuvalom,
S belül őrzött kincsemet
Széjjeloszthatom.”

(Tomba László: *Vérözön felett*)¹

1. „Rejtőzködő titkunk”: problémafelvetés és célkitűzés

„Ha Erdélytől távolélőnek, fizikai vagy lelki távolban járónak említettük őt és szeretettel beszéltünk róla, úgy hallgatták: visszhangtalanul, mint mikor valaki családi, vagy testvéri gyöngédséggel szól valakiről, akit a maga szűk körében különös becsben tart. Dehát ez végül is csak a szeretet vagy megbecsülés valamilyen belső ügye, nem közügy. Mosolyogni kell rajta, mint világ színe elé került gyöngédségen, vagy éppen gyöngéségen. Egyébként ez a gyöngédség értékelésével megbukna a világ nagyobb mértéke előtt.

[...] amikor az erdélyi irodalom értékeiről beszélve Tomba Lászlót emlegettük, [...] a nagyobb mértékek öntudatával felénk jövő külső világ megpróbálta kijavítani róla alkotott ítéletünket. Ez azonban valahol bent, ahol ítéleteinket és értékeléseinket a lélek mélyebb rétegeiben ellenőrzik, [...] még bensőségesebbé tette a rá való figyelmünket. Meleg, rejtőzködő titkunk maradt.”²

Tomba László költészete ma is rejtőzködő titok. A költő nevét már alig őrzi az irodalmi emlékezet, életművének sokszínűsége erősen megfakult az időben. Csupán néhány emblematikussá lett versét ismerjük,³ és lírájáról rajzolt fel és örökít tovább az irodalomtörténeti hagyomány pár főbb vonást.⁴

E vonások igazak és valók, áthagyományozódásuk az irodalomtörténeti szövegekben e költészet szembetűnő és egyúttal sajátos értékeinek szem előtt tartását szolgálja – ám

¹ TOMPA László, *Vérözön felett* = T. L., *Éjszaki szél*, Székelyudvarhely, [a szerző kiadása], 1923, 52.

² KOVÁCS László, *Tomba László*, Erdélyi Helikon, 1941/14, 85.

³ Olyan verseket, melyek az erdélyi táj jellegzetes elemeit a versszövegbe, a versszövetbe szöve mindenekelőtt a helytállás erkölcsi, szellemi parancsát fogalmazzák meg. Az emlékezetben őrzött líradarabok között is kitüntetett helyet foglal el a helytállástudat alapérzését tekintve egymáshoz két igen hasonló vers: a *Magányos fenyő* és a *Lófüröszítés*. A *Magányos fenyő*ből „az élet óriási realitása, elpusztíthatatlan fensége, örökzöld lényege árad felénk” (REMÉNYIK Sándor, *Ne félj: Tomba László új verseskönyve*, Páztortúz, 1929/5, 214.), a *Lófüröszítés* pedig, mely „már klasszikus volt befejezése pillanatában is” (RÉVÉSZ Imre, *Lófüröszítés*, Erdélyi Helikon, 1941/2, 93.), „hitvallás a minden vihart álló székelységről” (*Tomba László ünneplése*, Székely Közélet, 1943. dec. 18., 2.): benne „a szülőföld természeti állandóságához hasonló történelmi helytállástudat bontakozik ki: [...] a közösséget [...] megtartó erkölcsi értékek eredeti, már-már transzcendens szférája.” (LÁNG Gusztáv, *Egy önmeghatározás tanulságai: Jegyzetek a transzszilvanizmusról* = L. G., *Kivándorló irodalom: Kísérletek*, Kolozsvár, Korunk Baráti Társaság, 1998, 12.)

⁴ Tomba László „költészetére az a gondolatkör hatott, amelyet az erdélyi magyar közírás és irodalom »transzszilvanizmusnak« nevezett: az erdélyi táj élményei, az erdélyi történelem tapasztalatai járnak át költői világát. Az erdélyi tájban az emberi helytállás messze sugárzó jelképeit, s az erdélyi történelemben a kisebbségi humánus szellemi előképeit találta meg. [...] a tragikus történelmi érzés és a közösségi hűség természetes egybefonódását” énekelte. (POMOGÁTS Béla, *Tomba László száz éve*, Élet és Irodalom, 1983. dec. 2.)

szándéktalanul is torzképet kaphatunk, ha a költő portréjában aránytalanul felnagyulnak más, egykor jelenlévő, de mára már elhalványult, sőt egészen elfeledett, vagy esetleg korábban még föl sem rajzolt, pedig a portréra kíváncsozó vonásokhoz képest.⁵

Dolgozatomban megkísérlem árnyalni és tisztultabbá tenni a Tompa Lászlóról őrzött képet, tiszteletben tartva és alapjaikban nem vitatva a jelenleg élő és érvényes megállapításokat, csupán a gazdagítás vagy a helyenként szükséges helyesbítés, pontosítás szándékával kiegészítve azokat. Elfogadván a teljes megismerés lehetetlenségét, s hogy „meglátnunk egymást, ki-ki vak, hiába”⁶, reményeim szerint egy árnyaltabb, tisztultabb kép talán mégis a valósághoz hűbben láttathatja ezt a sokszínű életművet, és segíthet annak pontosabb meghatározásában is, hogy milyen helyet foglal el Tompa László költészete az „összmagyar irodalomban”⁷.

Tompa Lászlót az irodalomtörténeti hagyomány Áprily Lajos és Reményik Sándor mellett a helikoni vagy transzszilvanista triász⁸ harmadik tagjaként tartja számon. A Küküllő

⁵ Fontos hangsúlyoznom, hogy amikor a Tompa-líra recepciótörténete kapcsán az irodalmi emlékezetben őrzött egy-egy vonás felnagyítása (vagy inkább felnagyulása) eredményeképpen létrejövő *torzképről* beszélek, akkor e fogalmat elhatárolom a jelentésudvarába beleérthető *szándékos gúnytól*. A *torzkép* fogalmát – a költő mottóul választott versét is alapul véve – megkülönböztetem a vele egy jelentéskörbe tartozó *karikatúra* vagy *gúnyrajz* fogalmától, és azt egy a Tompa-líra recepciója során létrejött jelenséget szemléltető metaforaként, és nem parodisztikus műfaji fogalomként használom. Míg a *karikatúra* vagy *gúnyrajz* kifejezetten „humoros vagy *gúnyos célú* ábrázolást jelent, amely egy ember jellegzetes vonásait vagy valamilyen jelenetet *szándékosan* túlzó módon, *torzíva* mutat be”, addig a *torzkép* „a művészi ábrázolás ama faja, mely alakjait *félreismerhetetlenül jellemzően, egyes* karakterisztikus *vonásaikban* azonban *túlozva* ábrázolja”. Tehát meglátásom, mely szerint a költőről az irodalmi emlékezetben torzkép él, nem azt jelenti, hogy úgy látnám, hogy a Tompa László költészetéről megemlékező, örökségörző és munkámhoz is fontos forrásul szolgáló irodalomtörténeti írások szándékosan torzított képet alkotnának: „a pusztá valót” mutatják, csak talán túlságosan is „előbbre hoz[nak] pár főbb vonást”. Dolgozatomban megkísérlem egyrészt e főbb vonásokat új perspektívákból szemlélni, másrészt e főbb vonások mögött rejlő *egyéb vonásokat* felfedni, így árnyalva és reményeim szerint tisztultabbá téve a Tompa László költészetéről élő, alapjaiban valós jegyeket hangsúlyozó, de a többi valós vonást háttérben hagyó torzképet. (A fent bemutatott fogalmak meghatározásához Tarjányi Eszter *A paródia alap- és rokonfogalmai c. fogalomgyűjteményét* használtam, melyet a PPKE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskolájának paródia-szemináriumán kaptunk segédforrásként a 2010/2011-es tanév tavaszi szemeszterében.)

⁶ TOMPA László, *Tiszta torzkép*, [kézirat]. (Lelőhelye: Haáz Rezső Múzeum – Tompa László hagyatéka: HRM-TLH, 7688/1032. (A verskéziratot és átiratát dolgozatomban **1. melléklet**ében közlöm.))

⁷ Az „összmagyar irodalom” kifejezést Láng Gusztávtól kölcsönöztem, aki e kifejezés használatát alábbi gondolatmenetével támasztja alá: „A nemzeti [ti. mint jelző] magába szívja a kultúrnacionalizmus felhangjait (nem a magyarság, illetve a magyar kisebbségek hibájából, de ez a jelenség elméleti állagán nem sokat változtat), az integráció és a multikulturalitás a beolvadás/beolvasztás szinonimájaként kezd szerepelni. A magyar nemzeti irodalom elnevezés helyett a kisebbségi magyar irodalmak vonatkozásában ma divatos az egyetemes magyar irodalom terminust használni, aminek kétségtelen előnye, hogy kiiktatja a problematikus »nemzeti« jelzőt, hátránya pedig, hogy egy merőben más jelentésben rögzülttel helyettesíti (vö. egyetemes irodalom). A magam részéről az összmagyar irodalom megnevezést javaslom, mert van összmagyar nyelv, s ez a terminus a különböző országokban létező magyar irodalmak összetartozásának alapvető és vitathatatlan kritériumára helyezi a hangsúlyt: magyar nyelvűségükre.” (LÁNG Gusztáv, *Kérdezz másképp – változik a válasz!*, <http://mek.oszk.hu/02200/02288/html/lang.htm> (Az utolsó megtekintés ideje: 2015. ápr.)) Dolgozatomban az „összmagyar irodalom” kifejezés használatát igazolja a transzszilvanizmus képviselőinek választott és vállalt kulturális identitása is: „A *kulturális identitás* elsősorban a magyar anyanyelv vállalását jelenti, valamint az ehhez a nyelvhez kapcsolódó kultúrönerzetet.” (LÁNG Gusztáv, *Egy önmeghatározás...*, i. m., 5.)

⁸ GÖRÖMBEI András, *A transzszilvanista triász: Áprily Lajos, Reményik Sándor, Tompa László*, [előadás] (Elhangzott a Magyarok Világszövetsége erdélyi magyar irodalomról szóló előadássorozatának részeként a

„ezüstszalagja”⁹ közelében élő költőről úgy tartják, hogy „költészete az erdélyi, a székely sors és magatartás verssé válása”¹⁰, hogy benne „a székely költői alkat revelálójához értünk, ki sorsa és szervezete mélyén függ össze a környező világgal.”¹¹ Az irodalmi emlékezetben „a székely hegyek és az emberi időjárás rokona”¹² ő, kinek erdélyi végzet alatt¹³ született költészete mind ismertebb versei, mind a kortársak, mind pedig az irodalomtörténeti írások tanúsága szerint „keserű daccal, a sorsnak szembeszegülve”¹⁴ áll helyt a valóságosan és metaforikusan is kemény erdélyi tél hidegében: „Tompa a végzet teljhatalma alól szól, [...] belesulykolódott ebbe az elkárhozott tájba, színei sötét héjak és kopár sziklák burkában maradtak, lehetőségei belerévedtek vagy körékeményedtek.”¹⁵ Az „elkárhozott táj” kopár sziklái azonban a mélyben életet, vizet rejthetnek: a Tompa-líra „sötét héja” mögött élő poétikai erők rejlenek, melyekért érdemes lehet útra kelniük a lélek és a szellem havasain át a helikoni–transzszilvanista líra¹⁶ magányos fenyőjéhez¹⁷.

Magyarok Házában, 2005. február 8-án.) Az Áprily Lajos, Reményik Sándor és Tompa László költőhármására utaló „helikoni triász” vagy „transzszilvanista triász” kifejezés írásról írásra hagyományozódik a korszakkal foglalkozó irodalomkutatók elemzéseiben. Hármójuk poétikai összetartozásáról először „nem erdélyi és nem kortárs” szakemberként valószínűleg Czine Mihály beszélt, ahogyan erre Kós Károly is utal egy neki írt levelében: „Érthető érdeklődéssel és természetes kíváncsisággal vettem kezembe a két világháború közötti erdélyi magyar irodalom életét és munkáját összefoglaló dolgozatodat, melyből végre megtudhatom, hogy egy nem erdélyi és nem kortárs magyar szakember – immár negyedszázados távlatból – hogyan látja és értékeli ma a romániai magyar kisebbségnek szinte a semmiből, pusztán a maga hitének erejével és eszközeivel életre hívott két évtizedes irodalmi életmunkáját és terméseredményét. [...] A dolgozat egy helyütt a líra reprezentánsaiul – igen helyesen – a Reményik–Áprily–Tompa triászt és Dsidát állapítja meg.” (*Kós Károly levele Czine Mihálynak*, Kolozsvár, 1966. jan. 1. = Kós Károly *Levelezése*, szerk. SAS Péter, Bp., Mundus, 2003, 601–603. A levélkezelés tanúsága szerint Kós Károly valószínűleg Czine Mihály alábbi könyvének kéziratára utal: CZINE Mihály, *Magyar irodalom Romániában*, Pécs, Szikra, 1967.)

⁹ Tompa László nevezi ezüstszalagnak e folyót *A Küküllő mellett* című esszéjében. (TOMPA László, *A Küküllő mellett = Séta bölcsőhelyem körül: Erdélyi képeskönyv*, szerk. KOVÁCS László, Bp., Révai, 1940, 29.)

¹⁰ TÓTH Béla, *Tompa László élete és költészete: (A költő 60. születésnapjára)*, Sepsiszentgyörgy, Jókai, 1943, 21.

¹¹ Németh László szavait idézi: VERESS Dániel, *Tompa László = Erdélyi panteon 3.: Művelődéstörténeti Vázlatok*, Marosvásárhely, Mentor, 2001, 33.

¹² Tamási Áron dedikálta ekképp a költőnek *Ábel Amerikában* című regényét: „A székely hegyek és az emberi időjárás rokonának.” (A dedikált kötet a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum gondozásában álló Tompa László Emlékszobában, a költő tiszteletére rendezett állandó emlékkiállításán látható. A kötet dedikált oldaláról készült felvételt dolgozatom **2. mellékletében** közlöm.)

¹³ Utalás Tompa László *Erdélyi végzet alatt* c. versére (TOMPA László, *Erdélyi végzet alatt* = T. L., *Ne félj!*, Kolozsvár, Erdélyi Szépművészeti Társaság, [1934], 24.).

¹⁴ Idézet Tompa László *Lófűrösztés* c. emblemikus költeményéből (TOMPA László, *Lófűrösztés* = T. L., *Ne félj!*, i. m., 209.).

¹⁵ NÉMETH László, *Hol vagy, ember?: Tompa László verseskönyvéről*, Híd, 1940. nov. 22., 13.

¹⁶ Dolgozatomban a „helikoni” és a „transzszilvanista” fogalmakat a „líra” vagy „költészet” szó jelzőiként ebben a fogalompárban használom: helikoni–transzszilvanista. E fogalompár használatával nem teljes azonosságot kívánok teremteni e kibogozhatatlanul sokjelentésű (földrajzi, történelmi, szellemiségi, erkölcsi, kulturális, irodalomtörténeti (folyóirat, íróközösség), poétikai stb.) kifejezések között, hanem egymástól átjártságukat szeretném jelezni vele, hiszen egyik sem fedi le teljességgel a másikat. A Tompa-életműben éppen úgy hangsúlyosak a táj- és ország-transzszilvanizmus eszmei és poétikai jegyei, mint a marosvécsi írók közösségéhez, az *Erdélyi Helikon* szellemi köréhez tartozás. Az irodalomtörténeti szóhasználat hagyományában a transzszilvanista és a helikoni fogalom (különösen a költőtriász esetében) sokszor egymásra íródik – példaként ehhez a témában tiszteletre méltó, sok évtizedes munkássága alatt könyvtárnyi irodalmat teremtő Pomogáts Béla részben Kuncz Aladár híres tanulmányán (*Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában*, Nyugat, 1928/20.) alapuló gondolatmenetét hozom és követem: A transzszilvanizmus két fő szála [Tompa László veje, a költő és

A helikoni közösség irodalomtörténeti dokumentumait gazdagon feltárták és feltárják¹⁸, a transzszilvanizmus, az erdélyi gondolat és erdélyiség ezerszálú szellemi értékeit eddig is páratlan alaposággal leírták és rendre új perspektívákkal gazdagítva leírják¹⁹ a határainkon túlra szakadt erdélyi magyar irodalommal évtizedek óta foglalkozó, elmélyült és széles horizontú tudással szóló kutatók. E jelentős és az irodalmi beszédből évtizedekig a maga minőségében méltatlanul mellőzni kényszerült korszak szellemi gazdagságának és különlegességének bemutatása mellett azonban talán mind a mai napig kevesebbet időzünk a

---

egyetemi tanár] Szabédi László fogalomhasználatával élve a „tájtranszszilvanizmus” és az „ország-transzszilvanizmus” volt. A „transzszilvanista”-nak vagy az *Erdélyi Helikon* folyóirat költőinek köréről „helikoni”-nak nevezett lírában e két szál összeötlődésére figyelt fel Kuncz Aladár, aki „a helikoni költészet fokozatos kialakulását a szülőföld, majd a történelmi múlt egymást követő nagy élményével magyarázta.” Kuncz Aladár úgy látta, hogy „a romániai magyar költészet az erdélyi táj mély benyomást keltő festői szépségének leírása révén született, [...] amely a versben jelképes erőt kapott. [...] Többnyire a magányos érzés, a lélek borongó fájdalma, a végzetrel szembenező ember szorongása öltött alakot az erdélyi természet költői ábrázolásában. [...] A táj ábrázolásának mögöttes terében pedig gyakran megjelent az erdélyi történelem, az erdélyi sors komor eszméje”, a történelmi és a művészi tudat összefonódása. „Ez a nemzetiségi költészet a kérlelhetetlen történelmi végzet tudatában született”, és ennek az erdélyi végzetnek a tudatát váltotta fel az „erdélyi hivatás” tudata. (POMOGÁTS Béla, *A helikoni költészet* = P. B., „*Transsylvania hősköltemény*”: *Az erdélyi irodalomról*, Bp., Krónika Nova, 2001, 96–97.) Fontos ezzel egyidejűleg hangsúlyozni, hogy az erdélyi hivatás és a transzszilvanizmus „erdélyisége világfigyelő tető, nem szemhatárszűkítő provincializmus” (Áprily), és kultúráját a helikoni írók, akik erdélyi tetőkön alkottak „európai tetőt” az irodalomból, „sűrített Európának álmodták”. (Áprily Lajos szavait idézi: LÁNG, *Egy önmeghatározás...*, i. m., 14.; A helikoni írók elképzeléséről: HEGEDŰS Imre János, *Kiált a halál némasága*, <http://www.eirodalom.ro/tanulmany/item/1854-kialt-a-halal-nemasaga.html#>. (Az utolsó megtekintés ideje: 2015. febr.); UŐ, *Válaszutakon: Kuncz Aladáról*, <http://www.eirodalom.ro/tanulmany/item/1154-valaszutakon-kuncz-aladarrol.html#>. VOSJECzRmyM (Az utolsó megtekintés ideje: 2015. febr.))

¹⁷ Utalás Tompa László *Magányos fenyő* c. versére. (TOMPA László, *Magányos fenyő* = T. L., *Ne félj*, Kolozsvár, Erdélyi Szépmíves Céh, 1929, 17.)

¹⁸ A helikoni értékek őrzését célul kitűző talán legújabb kezdeményezés a báró Kemény János unokája, Kemény Endre által létrehozott Erdélyi Helikon–Marosvécsi Kemény Alapítvány. Az alapítvány a helikoni írók tiszteletére évente rendezett irodalmi emlékestjeivel, valamint az ugyancsak évente megjelenő *Várvédő* c. folyóiratával immár negyedik éve próbálja őrizni a helikoni íróközösség szellemiségét és a névtelenség homályával küzdő helikoni alkotók emlékét, továbbá keresi a kapcsolatot az egykor a marosvécsi asztalnál együtt ült írók és költők leszármazottaival. 2014 őszén a marosvécsi várkastély ismét a Kemény-család tulajdonába került, 2015. április 11-én pedig megnyílt a kastélyban *Az Erdélyi Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh* c. állandó kiállítás, melyen nagy számban helyet kaptak Kemény Endre magángyűjteményének darabjai is.

¹⁹ „Az erdélyiség, mint adottság és mint eszmény, egyszerre érzelmi, erkölcsi, szellemi tartalmú és lényegű, s a művészi világképteremtéstől a köznapi viselkedésmorálig, a tudományos–bölcseleti teljesítményektől a politikai cselekvésekig, a kulturális szférától a társadalmi aspirációkig hatalmas életterületeket volt képes áthangolni, befolyásolni, meghatározni. [...] Voltaképpen egy hatalmas történelmi trauma, megrázkódtatás eszmei–szellemi fegyverekkel való legyőzésének lehetőségét igyekezett ez az ideológia-konglomerátum kikísérletezni, az alkalmazkodás és a felülemelkedés, a megmaradás és az erényekben való növekedés kettős minőségeit egyeztetve, szintetizálva. A »sajátosság méltóságának« legújabb kori megfogalmazásában is tulajdonképpen ez a transzszilván igényesség éled újra és erősödik meg, igazolva egy állandósított kényszerhelyzetben is az erkölcsi imperatívuszok elsődlegességét, az értékmegmaradás akármilyen körülmények közötti küzdelmének az antropológiai, ontológiai, etikai megalapozottságát is. Olyan identitás-filozófia ez, amely nem zárkózik el semminemű környezeti fejleménytől, váratlan vagy történelmileg kialakult-kialakuló közegtől, vállalja az odafordulást, a kontaktust, az együttélést, de egyidejűleg követeli az önazonosság megőrizhetőségét, a saját értékrend követhetőségét, a kollektív arculat megtarthatóságát és szabad ápolhatóságát. Ha van népcsoportok, nemzetek, nemzeti közösségek között lehetőség és példa a szabadság, az egyenlőség és a testvériség hármas értékdimenziójának a demonstrálására és érvényesítésére, akkor ez az ideológia ezt célozza meg. Mindezt egy végeredményben tragikus és perspektívátlanak is tekinthető pozícióban, az elszakíthatóság feloldhatatlan dilemmái között vergődve.” (BERTHA Zoltán, *Transzszilvanizmus és népiség: Tamási Áron társadalmi nézeteiről* = B. Z., *Gond és mű*, Bp., Széphalom, 1994, 38–39.)

művek közelében – különös tekintettel a kevésbé ismert helikoni–transzszilvanista költők alkotásaira.²⁰ Ennek következtében ez eredendően sokszólamú költői életművek a róluk már korábban kialakult, alapjegyeikben felvázolt, de kevésbé árnyalt poétikai sztereotípiák foglyai, és olvasatainkban gyakran egyszólamúvá lesznek.²¹

Mindez fokozottan igaz Tompa László költészetére. Megvan a veszélye annak, hogy a korszak tárgyalása során a Tompa-életművet is érintő, összefoglaló jellegű, irodalomtörténeti alapú tanulmányokban – melyek napról napra megújuló szellemi örökségeink és e dolgozatnak is nélkülözhetetlen alapjai – a verscímek lassan csupán történeti adatokká válnak, a költeményekhez kapcsolódó, rövidebb elemző meglátások pedig mozdulatlan olvasati hagyományokként nemzedékről nemzedékre öröklődnek tovább az irodalomtörténészek között. Így e versek (az ismertebb versek is!) megszűnnek élő, az olvasóval személyes kölcsönhatásban álló szövegekké lenni, és nem, vagy csak alig kerülnek bele az irodalomról való beszéd jelen idejű vérkeringésébe – ha pedig belekerülnek is, régi rögökként hathatnak, melyek csupán a Tompa-líra néhány, bár igen fontos, de évtizedekkel ezelőtt kialakult és azóta rögződött poétikai, és még inkább tartalmi, a versek hangsúlyozottan történeti, valóságreferenciális vonatkozásairól és jegyeiről tanúskodnak.²²

²⁰ A Tompa Lászlóval egy helikoni íróasztalnál ülő költőtestvérei közül az idő tanúsága szerint maradandóbb poétikai erővel alkotó Áprily Lajos és Dsida Jenő költészetét őrzi és tárgyalja leghűbben az irodalmi emlékezet. Áprily Lajos, kinek „tisza és tömören kifejező szavaiból valami csodás kantiléna árad” (TOMPA László, *Áprily Lajos: Esti párbeszéd*, Páztortúz, 1923/30, 952–955.) *Összes költeményei* és Dsida Jenő, „a gyöngyszínű sejtelmek, hibátlan / Rímek mestere” (TOMPA László, *A beteg Dsida Jenőhöz*, Erdélyi Helikon, 1938/7, 481.) *Összegyűjtött versei* egyaránt napvilágot láttak a közelmúltban. (ÁPRILY Lajos, *Összes költeményei*, szerk. GYÖRI János, Bp., Osiris, 2006.; DSIDA Jenő, *Összegyűjtött versei*, szerk. LÁNG Gusztáv, URBÁN László, Szombathely, Savaria University Press, 2001.) A helikoni–transzszilvanista líra e megérdemelten kitüntetett figyelemben részesülő alkotóiról korszerű monográfiák is megjelentek (FRÁTER Zoltán, *Áprily Lajos*, Bp., Balassi, 1992.; LÁNG Gusztáv, *Dsida Jenő költészete*, Kolozsvár, Kriterion, 2001.). „Lámpagyújtogatás” van Reményik Sándor életműve körül is (az írói hagyaték kiadásáról lásd: GAAL György, *Lámpagyújtogatás Reményik körül*, Helikon, 2008/8.; Reményik költészetéről lásd: BARLAY Ö. Szabolcs, „Magunkba le”: *Reményik Sándor*, Székesfehérvár, Prohászka Baráti Kör, 2009.), ám a helikoni munkaközösség alapító költői közül a többiek – Bárd Oszkár, Bartalis János, Berde Mária, Endre Károly, Kacsó Sándor, Kádár Imre, Olosz Lajos, Sipos Domokos, Szentimrei Jenő, Szombati-Szabó István és Tompa László – nevével, rájuk fókuszáló figyelemben, alig-alig találkozunk. A helikoni asztalhoz később csatlakozottak közül pedig Jékely Zoltán és Wass Albert életművén kívül egyre halványodik Balázs Ferenc, Finta Zoltán, Gagyai László, Kiss Jenő, Maksay Albert, Ormos Iván, Szabédi László, Szemlér Ferenc neve is az irodalmi emlékezetben.

²¹ „Erdélyről az a látszat alakul ki már a húszas évek végétől, hogy a helikoni szemléletnek sikerült összebékíteni különböző irodalomszemléleteket és tendenciákat. E külső pillantásokban az erdélyi irodalom heterogeneitása jórészt eltűnik, ahogyan liberális hagyományai és formabontóbb törekvései is háttérbe szorulnak. Mindez a későbbi, retrospektív irodalomtörténeti olvasatokra is sajnálatosan érvényes.” (BOKA László, *Érték/határ/érték 2.: Gondolatok az erdélyi magyar irodalom önreflexív stratégiáiról, helyzetértelmezéseiről, kánonmodelljeiről*, <http://www.eirodalom.ro/tanulmany/item/1868-ertek-hatar-ertek-2.html#.VOa2UizRmyM> (Az utolsó megtekintés ideje: 2015. ápr. 2.))

²² Természetesen megújuló elemzési szempontjaink sem lehetnek egyoldalúak, hiszen ha a helikoni–transzszilvanista líra vizsgálata esetében nem adunk teret azon „irodalomantropológiai elképzelésnek, miszerint a szöveget kevésbé érthetjük meg annak a kulturális, társadalmi, történelmi összefüggésrendnek az ignorálása által, amelyet leképez, vagy amelyet mint elsődleges kontextust saját kulturális jelentéstartalmainak segítségével hálóz be és lát el értelemmel”, és ha nem tudatosítjuk, hogy „egy bizonyos kultúrában cselekvő egyének milyen

„Akár a modernség, akár a nemzeti paradigma, akár pedig a kettő sajátos vegyülékére érzéketlenül aligha lehet érvényes irodalomtörténetet, irodalomtörténeteket írni.”²³ Ez a kettős érzékenység fokozottan kötelez „a történelmi események alakította–szabdalta térben és időben keletkező”²⁴ helikoni–transzszilvanista poézis jegyében alkotó költők vizsgálata esetében, hiszen ezek az életművek „a 20. század kataklizmái, illetve a század kihívásaira adott válaszok nélkül nem is jöttek volna létre”²⁵ – vagy nem így jöttek volna létre. Ezért is van, hogy e korszak irodalma fokozottan kiszolgáltatott területe „darabokra szaggatott” magyar irodalmunk szellemi ütközéseinek.²⁶

A '90-es évek elején az irodalomtörténészek tudatosan reflektáltak a helikoni–transzszilvanista líra esztétikai értékteremtés szempontjából speciális helyzetére, és a műveken azok önálló irodalmi és esztétikai értékét kérték számon, ezek (vélt) hiányát téve kritikai elemzéseik tárgyává. A megszólaló irodalmárok azt a problémát vetették fel, hogy mivel e poézis abban a korszakban született, amikor „a nyelv és az irodalom művelése eszköszerepű [volt] az identitás megőrzése szempontjából”²⁷ – melynek következtében ez a költészet „történelmi, erkölcsi szimbólumokban gazdag, átítatva a kisebbségi lét fájdalmát–

---

természetű időtápasztalatok szerint értelmezik a valóságot, akkor [...] megértésünk [...] kudarcot vallhat.” (NAGY Zoltán, *És mi magunkat se tudnók in aequilibrio tartani?: Megjegyzések a két világháború közti erdélyi magyar kisebbségi emlékezéskultúráról*, <http://www.eirolalom.ro/tanulmany/item/1709-es-mi-magunkat-se-tudnok-in-aequilibrio-tartani.html#.VOavzCzRmyM> (Az utolsó megtekintés ideje: 2015. febr.)

²³ BERTHA Zoltán, *Kisebbség és modernség*, <http://eirolalom.ro/tanulmany/item/1575-kisebbsseg-es-modernseg.html#.VNyz8PmG-VM> (Az utolsó megtekintés ideje: 2015. febr.)

²⁴ BORCSA János, *Az irodalomtörténet-írás reformja felé*, <http://www.eirolalom.ro/tabor/item/987-az-irodalomtortenet-iras-reformja-fele.html#.VOXmKSzRmyM> (Az utolsó megtekintés ideje: 2015. febr.)

²⁵ *Uo.*

²⁶ „A »magyar irodalom« szintagma egyes száma feltehetően olyan létező valóságra utal, amiből egy van csupán. Nem magyar irodalmak vannak, egyetlen magyar irodalom van. Miért látszik időnként mégis úgy, mintha több lenne? A magyar irodalom egysége, egyetlen volta jelenti-e vajon az egység(esség)ét is? [...] Ha a magyar irodalomban körbetekintek, egység helyett sokkal inkább látok azonban darabokra szaggatottságot, megosztottságot, szétesettséget mindenféle (területi, esztétikai, erkölcsi, politikai, intézményi stb.) tekintetben, még ma is, vagy ma talán még inkább. [...] A magyar kultúra, irodalom egysége hagyományának folyamatát a kommunista diktatúra (diktatúrák) szakították meg, azzal, hogy lemondtak a határon túli magyarokról és velük együtt kultúrájukról, s azzal, hogy az »oszd meg és uralkodj« elv szellemében tudatosan igyekeztek kijátszani egymás ellen a különböző írói csoportokat. [...] Végel azt állítja: »legfeljebb csak árnyalataiban módosulva mélyült el a régi koncepció. Továbbra is erőteljes az identitás védelmi diskurzus értéképző elemeinek hangoztatása, a változás legfeljebb abból derül ki, hogy az anyaországi modellek alkalmazása során szükség mutatkozott az antitradicionalista, az anyaországi modernitás nyomvonalába beépíthető értékek kiemelésére is. De ez esetben az anyaországi modellek pusztá átültetéséről van szó [...], aminek hiányossága gyorsan bebizonyosodott, mert az anyaországi modellek sehogyan sem tudják teljesen lefedni az egész kisebbségi irodalmi értékrendet, vagyis a tág modellek szűknek bizonyulnak. [...] a kisebbségi magyar irodalmakra többnyire továbbra is azok az irodalomtörténészek, kritikusok fordítanak inkább figyelmet, akik az irodalmi kérdések mellett a nemzeti problémák iránt is érzékenységet mutatnak. [...] Ezzel szemben gyakorta előfordul az, hogy a »modernitás nyomvonalába beépíthető értékek« kiemelő irodalmárok leértékelik, esetleg el is felejtik azokat az értékeket, amelyek nem illeszthetők az általuk vélt »nyomvonalba.«” (ELEK Tibor, *Darabokra szaggatott magyar irodalom*, http://www.eirolalom.ro/tabor/item/991-darabokra-szaggatott-magyar-irodalom.html#.VN3qe_mG-VM)

²⁷ CSUTAK Judit, *Időálló monológ(ok): A transzszilvanizmus eszmei háttere*, Korunk, 1991/10, 1292.

helytállását kifejező képekkel”²⁸ –, „az olvasóra/befogadóra káros hatást tesz azáltal, hogy behatárolja értékrendszerét, leszűkíti esztétikai érzékenységét, vagy eleve képtelenné teszi az esztétikum megélésére.”²⁹

E szélsőséges problémafelvetést azóta ítélet-mentesebbé árnyalta az irodalomtudomány. Egyrészt felmerült a kérdés, hogy csupán „igaznak tűnő kritikai közhely az [...], hogy nem azt kell nézni, kisebbségi-e az író, hanem azt, hogy művének milyen az értéke”: hiszen ez a hozzáállás „valójában felmenti a kritikát annak vizsgálata alól, hogy milyen új törekvéseket plántál át a kisebbségi író az »összmagyar« irodalomba, hogy mivel lesz ez utóbbi más, több a kisebbségi írók tevékenysége által.”³⁰ Másrészt egyre többen mutatnak rá arra, hogy „a legáltalánosabb hiba a kisebbségi irodalmak kapcsán a tematikus jelleg értékmércévé avatása: úgynevezett »közösségi« és »egyetemes« témák szembeállítás, az egyik elmarasztalásával”³¹ – hiszen létezhetnek olyan nézőpontok, amelyekből látható, hogy a »közösségi« is értékképző lehet,³² és méltán tarthat igényt egyetemes érdeklődésre.³³

Egy helikoni–transzszilvanista irodalmi és szellemi erőterben született életmű vizsgálata kapcsán (s talán minden más irodalmi vizsgálódás során is) szellemi méltatlanság volna tehát versenyeztetni vagy kijátszani egymás ellen az irodalomértés e sokszínű létformáit. Ez természetesen a Tompa-életmű elemzése esetén is igaz: nem megkerülhetők és nem is

²⁸ *Irodalom és/vagy ideológia: Magyar Zoltán beszélgetése Cs. Gyimesi Évával a transzszilvanizmusról és a romániai magyar irodalom lehetséges irányairól*, Határ, 1992/4, 18–35.

²⁹ CSUTAK, *Időálló...*, i. m., 1295.

³⁰ LÁNG, *Kérdezz...*, i. m.

³¹ BERTHA Zoltán, *Gond és mű*, Bp., Széphalom, 1994. (A kiemelt idézet a kötet címlapján olvasható, így kitérítetett szellemi jelentőséggel bír.)

³² „Unitast, de nem uniformitast akarunk!” – írja Tavaszy Sándor. – „Az egyéni színek, a sajátos adományok és értékek megértésével és megbecsülésével tágasságot, távlatot, szabadságot és sok új lehetőséget biztosítunk az erdélyi irodalmi életnek.” (Tavaszy Sándor szavait idézi: CSEKE Péter, *Dsida Jenő, a Pásztortűz-szerkesztő*, <http://www.eirodalom.ro/tanulmany/item/945-dsida-jeno-a-pasztortuz-szerkeszto.html#.VN8CySzRmyN> (Az idézet eredeti szöveghelye: TAVASZY Sándor, *Egy akaratallal*, Pásztortűz, 1934/13, 261–262.)

³³ „Egy szökkenéssel mindjárt olyan magaslatra kell emelkednünk, amelyről nézve az erdélyi sors világprobléma lesz. Erdély a mi hazánk. Külsőleg bizonyára szűk keretnek látszik ez, de egyszerre kitágul, ha ebből a keretből a kisebbségi szemlélet egész Európára kiömlő sugarai hatolnak elő.” (Kuncz Aladár szavait idézi: BOKA, *Érték...*, i. m. Az idézet eredeti szöveghelye: KUNCZ Aladár, *Erdély az én hazám: Csendes beszélgetés Áprily Lajossal*, Erdélyi Helikon, 1929/6, 487–492.); Az Erdély-modell a „harmincas évekre nem is csupán kisebbségi létesztétika, hanem ontologikus, önértelmezési, önláttatási konglomerátum. Erőtéljessége [...] viszonyítási alap [...], mely »röghöz kötöttségében« is a kisebbségi kultúrák példaképévé, eszménnyé nemesedik.” (BOKA, *Érték...*, i. m.); „De tévedés azt hinni, hogy világirodalmi összefüggésekben csupán az alapvetően meghatározó modern művészeti folyamatokhoz való illeszkedés lehet releváns. A Nyugatot, a világot nem ritkán a szignifikáns másféleség, az eltérés, a sehol máshol fel nem lelhető specifikum és kulturális színezet is érdekli. A többféle markáns újabb irodalomelméleti irányzat körében – amelyek közül nálunk inkább csak a posztkoloniális kritikai diskurzus vált ismertté és befolyásossá – nem idegen a tematikai, etikai, történelmi–historicista, identitásfilozófiai, kollektív önismereti aspektusok érvényesítése sem az irodalmi interpretációban és értékelésben. [...] Ebből a nézőszögből méltó jelentőségre tehetnek szert azok a művek és életművek is, amelyek referenciális értéktartományában és akár egyfajta újtradicionalista művészi megalkotottságában elsődleges közösségi és nemzeti sorsproblematikák, személyes és térségi egzisztenciális kríziskérdések kerülnek nyomtatékosan a színre.” (BERTHA, *Kisebbségiség...*, i. m.)

megkerülendők azok a Tompa László költészetére és emblematikusabb verseire vonatkozó megállapítások, melyeket őriz az irodalmi emlékezet, nem húzhatók és nem is húzandók át azok az alapvonások, melyeket gondos és értékőrző munkájukkal felrajzoltak az írásaikban róla (is) szóló irodalomtörténészek. Fontos és szükséges kutatási lehetőséget kínál azonban a tény, hogy a Tompa-líra poétikája – a korszakkal foglalkozó tanulmányokban rendre felbukkanó néhány fontos és áthagyományozódott költészetvonatkozású megállapításokon túl – *terra incognita*, hiszen nem történt még meg az életmű szélesebb horizontú poétikai vizsgálata³⁴, azaz az éppen olyan szellemiségű elemzés, amelyet a helikoni–transzszilvanista líra problematikussága kapcsán sokat idézett tanulmányában Babits Mihály is javasolt: „A korszak irodalmát »irodalmon kívüli erők« hozták létre, de csak irodalmi erő, a saját belső gazdagsága tarthatja fenn. [...] Csak az irodalmi érték tarthatja fenn. A háború utáni erdélyi irodalmat rendesen csak önmagában szokás tekinteni. Ideje volna egyszer a magyar irodalom egységében és arra gyakorolt hatásában is vizsgálni.”³⁵

Különösen hiteles iránytűként szolgálhatnak Babits szavai azért is, mert a helikoni írók „világfigyelő erdélyi tetőiken”³⁶ saját maguktól is elvárták, hogy alkotásaikat e belső, a műveket önmagukban is értékévé tevő erő hassa át.³⁷ Maga Tompa László is ezt vallja a *Nyugatban*, közvetlenül egy Babits-írás előtt megjelent gondolatmenetében: „Hogyan, kire, milyen vonatkozásban, milyen mélységben és szélességben értsük azt, hogy egység? [...] ha szellemben, művészetekben, irodalomban való egységet akarunk kifejezni, [...] kívánunk minél kevesebb frázist és halandsabeszedet, ezzel szemben azonban minél több, *a józan kritika előtt is helytálló* teremtő eszmét és *teremtő munkát*.”³⁸

³⁴ Kicsi Antal monográfiája (KICSÍ Antal, *Tompa László*, Bukarest, Kriterion, 1978.), igaz, kora perspektíváján keresztül, de gazdagon kibontotta a költő biografikus életútját, ezen kívül, ha nem is hibátlan és kiegészítésekre szoruló, de biztos kutatási alapot adó bibliográfiája segítségével szolgál minden későbbi munkához: dolgozatom elkészítésében nekem is nagy segítségemre volt. Költészet-szemlélete azonban olyan korszak súlyos kézjegyet viseli magán, amely egyrészt nem engedte, hogy a szerző a Tompa-líra virágzását (amely a versek megjelenési – és nem keletkezési – idejét tekintve teljességgel egybeesik a helikoni–transzszilvanista költészet idejével, és amely poétikai erejét és költői természetét tekintve is lényegében véget ér az 1945-ös történelmi korszakváltással) annak poétikai teljességében és a helikoni–transzszilvanista líra tág irodalomtörténeti horizontján mutassa be; másrészt értelemszerűen ez a lassan negyven esztendővel ezelőtt, a '70-es évek Romániájában született munka poétikai és irodalomtudományi szempontból az azóta eltelt hosszú és nagy változásokat hozó évtizedek miatt gazdagításra szorul.

³⁵ BABITS Mihály, *Könyvről Könyvre: Az én erdélyiségem*, Nyugat, 1935/8, 71–75.

³⁶ Áprily Lajos az 1928 májusában induló *Erdélyi Helikon*ról írja a következőket: „Erdélyisége világfigyelő tető”. (*Világfigyelő tető: Mozzanatok az Erdélyi Helikon történetéből 1928–1944*, szerk. MÓZES Huba, Bp., Bíbor, 2008.)

³⁷ „Az erdélyi magyar irodalom csak akkor tudja betölteni nyelvhatárokon belüli hivatását, ha öntisztító folyamatait felgyorsítja.” (Dsida Jenő szavait idézi: CSEKE, *Dsida... , i. m.* (Az idézet eredeti szöveghelye: *Fiatal magyarok: Vallomások és vélemények a magyar irodalom hivatásáról*, Erdélyi Helikon, 1930/1, 24–25.))

³⁸ TOMPA László, *Egységes magyarság*, Nyugat, 1941/1, 26–27. [Kiemelések: T. Zs.]

Annak idején Babits azt javasolta a kritikusoknak, hogy akár a kertészek, vegyék kezükbe a metszőollót, és az erdélyi írásokat irodalmi méltóságukhoz illő magasabb mércével bírálják, és egyúttal gondozzák.³⁹ Ezt a gondolatot átültetve az irodalomkutatás területére talán mondhatjuk, hogy az irodalomtörténetnek is szüksége van arra, hogy kutatói által rendelkezék egyfajta öntisztító folyamattal, hogy irodalomszolgálatá élv maradjon. Ez természetesen nem a korábban írt gondolatok mindenképpen elvetését jelenti, tehát nem feltétlenül metszést (hiszen a mindenáron való metszés ebben az esetben a szellemi öncsonkítás veszélyével is jár), hanem fokozott figyelmet a külső körülmények változása következtében kibontakozni vágyó újabb hajtások, a változó időben kinyíló újabb lehetőségek következtében eddig szemünk előtt rejtve maradt vagy csak most megmutatkozó részletek felé.⁴⁰ A Tompa László költészetéről kialakult és rögzült, szinte csupán egyvonású kép nagyobb árnyaltságra és helyesebb arányosságra vár, hiszen talán egyetlen életműben sem „határozható meg egyetlen [...] alapvető karakterisztikum: a poétikai konstrukció relációk és perspektívák hálózatát hozza létre.”⁴¹

„Minden magyar íróknak megvan a maga univerzuma, mely *nem mindig*⁴² viszonyul közvetlenül a valósághoz, hanem éppen »intertextuálisan«, egy bizonyos irodalomszemléleten és toposzrendszeren keresztül. [...] Érdemes lenne hát az életrajzot és a történelmet a kezdeti fázisban félretéve, ezeket az univerzumokat úgy vizsgálni és kezelni, mint szuverén szabályrendszereket”: ekkor „a magyar irodalom izgalmas, új összefüggésekkel, perspektívákkal gazdagodna.”⁴³

³⁹ „Eljött a nap, amikor a kertészek le kell akasztani fogasáról a nyeseöllöt. Ez mogorván hangzik, de bók rejlik benne: azt jelenti, hogy az erdélyi irodalom kinőtt a dilettantizmusból.” (BABITS, *Könyvről...*, i. m., 71.)

⁴⁰ „A részek számbavétele mindig az egésznek a világosabb, tagoltabb, összetettebb láttatását kell, hogy szolgálja.” (Görömbei András szavait idézi: BORCSA, *Az irodalomtörténet-írás...*, i. m. (Az idézet eredeti szöveghelye: *Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégen*, szerk. GÖRÖMBEI András, Debrecen, Kossuth, 2000, 18.)

⁴¹ FARAGÓ Kornélia, *A geokulturális elbeszélés változatai: Muzealizálási eljárások – posztmonarchikus beszédminták* = F. K., *A viszonyosság alakzatai*, Újvidék, Forum, 2009, 8.

⁴² [Kiemelés: T. Zs.]

⁴³ KIBÉDI VARGA Áron, *Retorika, poétika, műfajok: Gyöngyösi István költői világa*, Irodalomtörténet, 1983/3, 589–590.

2. „A szövegek felhatalmazása”: a dolgozat irodalomtudomány-szemléletéről és fejezeteiről

2. 1. Filológia és irodalom

„A filológia klasszikus alaptörekvéséhez hasonlóan a textológus újra meg akarja ismerni és helyre akarja állítani, ami egyszer ép volt, de eredeti vonásait kikezdte az idő, elhomályosította a közvetítők [...] kezeinek számtalan nyoma. [...] »A szövegkritikának az a célja, hogy helyreállítsa egy szerző szövegének egykori tisztaságát, [...] és megőrizze ezt a tisztaságot a romlás szokásos folyamatával szemben«. [...] A szövegkritika azonban hiába tekinthető a klasszikus filológiai örökség letéteményesének, hiába nélkülözhetetlen az irodalom tanulmányozásához, [...] ahol lényeges kérdésekről akarnak szót ejteni, a textológust nem kérdezik, [...] mintha az érdemi munka ott kezdődne, ahol ő befejezte.” Pedig „a textológus nemcsak helyreállítja a múlt szövegeit, s újra hozzáférhetővé teszi az egykori ismert, azaz tudásunkat gyarapítja, hanem egyszersmind *felhatalmazza* e szövegeket: részt vesz hivatalos jóváhagyásukban, a terjesztés jogának rájuk ruházásában, s ezzel közvetve szerzőik hivatalos elismerésében.”⁴⁴

„Énfelőlem jól emlékezni meg ne szűnjetek” – írja Bethlen Gábor végrendeletében.⁴⁵ Ez a „jól emlékezés” nem csupán azt jelentheti, hogy valakit megőrzünk jó emlékezetünkben, hanem azt is, hogy helyesen emlékezünk rá. Egy költőre, egy költői életműre való helyes emlékezésnek hű segítője a filológia tudománya. Gyakran ugyanis „kevés, egyszerűsítő információból” állítja „össze az utókor” az adott költő „portréját”, és „az alkotót nem reprezentálják” vagy nem reprezentálják kellően árnyaltan „a forgalomban lévő »tények«.”⁴⁶

Dolgozatomban megpróbáltam valamiképp az életmű teljes horizontját felmutatni, a kéziratoktól kezdve egészen a költő alkotásainak képzőművészeti továbbéléséig: megkíséreltem sokszínű képet festeni Tompa László életművéről. Próbáltam minden fejezetben lényegkereső, mély vonásokat húzni – de természetesen egy későbbi monográfia részeként néhány fejezet tovább mélyíthető és mélyítendő, jobban kibontható és kibontandó lehet. Értekezésem alcímében az „olvasat” szót tehát nem pusztán a versek vonatkozásában használom, hanem értem rajta a műfordítói tevékenység, a(z) (szép)írói művek (novellák, esszék, kritikák, tanulmányok), a levelezés és az ebből elénk rajzolódó személyes–szellemi kapcsolatrendszer, valamint a költői és személyes életút – más költők, írók és alkotók visszaemlékezéseiből is ránk hagyományozódó – olvasatát és ezek megújulását is. Ezért választottam disszertációm alcímében a „verseiben” helyett az „életművében” kifejezést. Legfőbb hivatásomnak a versek felmutatását és a szövegek közelében időzést éreztem és

⁴⁴ DÁVIDHÁZI Péter, *A hatalom szétesztása: (poszt)modernizáció a szövegkritikában*, Helikon, 1989/3–4, 328–343, 328–330.

⁴⁵ Idézi: NAGY Zoltán, És mi magunkat se tudnók in aequilibrio tartani?: Megjegyzések a két világháború közti erdélyi magyar kisebbségi emlékezőkultúráról, <http://www.eirolalom.ro/tanulmany/item/1709-es-mi-magunkat-se-tudnok-in-aequilibrio-tartani.html#.VOavzCzRmyM>.

⁴⁶ *Közös múltunk: Sipos Lajossal beszélget Finta Gábor és Szénási Zoltán*, Bp., Kairosz, 2014, 99.

érzem most is – jelen munkám azonban semmiképp sem kizárólag poétikai dolgozat, még ha egy leendő monográfiát feltétlenül a poétika irányában kívánnék is elmélyíteni és ettől függetlenül, akár önálló, kisebb kötetekben tartanám (szintén) fontosnak például a levelezés kiadását.

Dolgozatomat e bevezető, első rész után négy további, főbb fejezetre osztottam. A második fejezetben elsőként a költő portréját rajzoltam meg: nem pusztán – pontosabban a főszövegben elsősorban nem – az életrajz ismert vagy könnyen megismerhető adataira fűzve fel az életút elbeszélését, hanem olyan idézetekre, kortársaktól származó visszaemlékezésekre támaszkodva, melyek irodalmilag és történetileg egyaránt igen értékes vallomások a költőről, mára azonban teljesen ismeretlen szövegekké lettek. Munkám megírása során végig hivatásomnak éreztem, hogy mozgásba hozzak mára már elfeledett, Tompa Lászlóról vagy verseiről szóló kortárs szövegeket – esszéket, tanulmányokat, visszaemlékezéseket, újságcikkeket –, mintegy visszaterelve őket az irodalomról való beszéd vérkeringésébe. Dolgozatom így egyben kísérlettétel arra is, hogy e valamennyi fejezetbe beleszótt szövegek által bemutassa a Tompa-líra recepciótörténetét. A költő életrajzát, valamint minden olyan irodalom- és kultúrtörténeti, vagy épp poétikai összefüggésrendszert, mely vagy nem kifejezetten *novum*, vagy nem kötődik egészen szorosan a főszöveghez, ám nélkülözhetetlen alapjául vagy izgalmas – adott esetben újszerű, de a főszöveg gondolatmenetét megtörő – kiegészítéséül szolgál annak, lábjegyzetekben közöltem. A hosszabb lábjegyzetszövegek egy önálló monográfiában, amennyiben indokolt, természetesen főszövegbe kerülnének.

A költő portréjának megrajzolása után dolgozatom második fejezetének folytatásában arra fókuszáltam, hogy felvázoljam mindazt, ami a költő kéziratos hagyatékának ismeretével hozzátéhető a Tompa Lászlóról és életművéről bennünk élő kép árnyalásához. Mivel lehetőséget kaptam a költő kéziratos hagyatékának áttekintésére és a kéziratos vershagyaték jelentős részét módomban volt digitalizálni,⁴⁷ így dolgozatomban és mellékleteiben közlök olyan

---

⁴⁷ Tompa László hagyatékát a barátjáról, az erdélyi magyar etnográfus Haáz Ferenc Rezsőről (Szepesbela, 1883 – Székelyudvarhely, 1956) elnevezett Haáz Rezső Múzeum (**3.1. melléklet**) kézirattára (**3.2. melléklet**), valamint a múzeum gondozása alatt álló, a költő hajdani otthonában kialakított Tompa László Emlékszoba (**4. melléklet**) őrzi Székelyudvarhelyen. Köszönettel tartozom a PPKE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskolája vezetőjének, Szelestei Nagy László professzor úrnak, és témavezető tanáromnak, Sipos Lajos professor emeritusnak, hogy egy 2012 augusztusára szóló megbízási szerződés keretében áttekinthettem Székelyudvarhelyen Tompa László hagyatékát, és megkezdhettem annak rendszerezését és digitalizálását. Köszönettel tartozom a Haáz Rezső Múzeum igazgatójának, Miklós Zoltánnak, hogy munkámnak lehetőséget és teret adott, és udvarhelyi tartózkodásom idején szállást biztosított a múzeum vendégházában (**3.3. melléklet**). Végül köszönettel tartozom a kedves és segítőkész befogadásért a múzeum valamennyi munkatársának, különösen Kemény János író unokájának, Vécsei Nagy Zoltán művészettörténésznek, a Tompa László Emlékszoba kialakítójának, akitől otlétem idejére átvettem Tompa László kéziratos hagyatékát, valamint Szappanyos Tünde restaurátor-múzeumpedagógusnak, aki saját dolgozószobáját engedte át udvarhelyi tartózkodásom idejére. Munkám során digitalizáltam Tompa László fennmaradt verskéziratainak (köztük

verseket, verstördékeket és versváltozatokat, melyek nyomtatásban korábban még nem láttak napvilágot, és amelyek nem csupán létezésük, hanem magánvaló izgalmasságuk miatt is érdekes, és reményeim szerint értékes adalékaik lehetnek Tompa László költői életművének. Ezeknek a szövegeknek a közlésén és rövid elemző bemutatásán túl érintőlegesen említést teszek Tompa László kéziratos hagyatékának más, izgalmas vonásairól is: többek között a költő szövegeit rendre csiszolató, javító igényességéről (azaz izgalmas *ultima manusokról*), valamint műfordításairól, prózai hagyatékáról, levélhagyatékáról és az e hagyaték kapcsán elének táruuló kapcsolatrendszeréről (kiemelten Benedek Elekkel, Áprily Lajossal, Tamási Áronnal, Berde Máriával, Kuncz Aladárral és Babits Mihállyal való szellemi kapcsolatára). Ugyancsak ebben a fejezetben felmutatok olyan feljegyzéseket, melyeket lapszélekre írva saját olvasmányélményeiből vett Tompa, és amelyek felrajzolhatják előttünk azt a szellemi horizontot, amelynek erőterében vagy amelynek épp konkrét következményeként a költői életmű darabjai is megszülettek.

Dolgozatom harmadik fejezetében a Tompa-líra poétikáját kíséreltem meg bemutatni, elsősorban az életmű elemzése kapcsán korábban nem járt utakon haladva, korábban nem vizsgált motívumokra, témákra fókuszálva – vagy korábban márt vizsgált poétikai jegyeket új nézőpontokból megközelítve, megkísérelvén együtt látni és láttatni e líra közösségi, egzisztenciális és nyelvcentrikus–önreferenciális vonásait is. Ezt a fejezetet egy későbbi, poétikai jellegű monográfiában mindenképpen tovább mélyíteni és bővíteni szeretném, hiszen több alfejezetben egyelőre csupán felmutatni vagy vázlatosan érzékeltetni volt időm és erőm e líra kincseit.

A dolgozat negyedik fejezetét a Tompa-líra irodalmi és képzőművészeti továbbélése bemutatásának szenteltem, valamint – tekintve mind a későbbi költőnemzedékekre, mind a képzőművészetre tett óriási hatását – itt mutatom be a *Lófűrösztés* című emblemikus verset és poétikai előzményeit is.

Végül disszertációm utóhangjában a dolgozatban felmerült elméleti és poétikai kérdések rövid összegzésén túl olyan, részben családi visszaemlékezéseket is közlök, melyek közelebb hozhatják hozzánk a költőt és utolsó napjait.

---

műfordításainak is) mintegy kilencven százalékát (a Tompa László Emlékszobában maradt még hátra e munkából néhány verskézirat), valamint megkezdtem a levelek archiválását: Áprily Lajos, Benedek Elek, Benedek Marcell, Berde Mária, Dsida Jenő, Kemény János, Kós Károly, Kuncz Aladár, Nyirő József, Reményik Sándor és Tamási Áron Tompa Lászlóhoz írt leveleiről készítettem digitális felvételeket. A vers- és levélhagyaték feldolgozásának megkezdése mellett digitalizáltam Tompa prózáiról munkássága fennmaradt kéziratainak egy részét (pl. előadás- és kritikavázlatokat), továbbá olyan feljegyzéseket (olvasmányélményekből választott idézeteket, álmok lejegyzéseit), amelyek izgalmas adaléku szolgálhatnak a költő megismeréséhez.

Munkám kiegészítéseként egy (kép)mellékletet is készítettem, melyben a pusztán kéziratban fennmaradt szövegek közlése mellett bemutatom a költő életének földrajzi és szellemi színtereit, valamint azokat a képzőművészeti alkotásokat, melyek Tompa Lászlóról készültek, vagy a Tompa-líra, esetleg konkrétan egy-egy Tompa-vers ihletettségében születtek.

2. 2. Szöveg, világ: szövegvilág

„Mert a szöveg több mint az irodalomkutatás tárgyterületének megnevezése: [...] egész megismerésünkkel és világunkkal számol”⁴⁸, ahogy az interpretáció sem „a megismerés járulékos eljárása, hanem »világban-benne-lét[ünk]« eredendő szerkezetét alkotja.”⁴⁹

Tompa László életművének mind teljesebb horizontú recepciójához nélkülözhetetlenül fontos, hogy verseire ne csupán mint egy (hang)súlyos irodalomtörténeti korszak relikviáira tekintsünk, hanem élő, „saját autenticitással”⁵⁰ rendelkező szövegekként számoljunk velük. Hiszen „egy áthagyományozott szöveg sincs mindig eleve adva az interpretáció számára”⁵¹: a jelentés ugyanis nem a szövegbe „van elrejtve, hanem az (már ha van) értelmezési munka, erőfeszítés révén érhető el (emitt van dolga az olvasónak)”⁵² – így tehát „ha világossá válik a kapcsolat interpretáció és szöveg között, módszertani nyereségre teszünk szert.”⁵³

Mert „bármennyire is történeti adottságként jelenjék meg a műalkotás, s ekképp mint a tudományos kutatás lehetséges tárgya, az érvényes rá, hogy mond valamit nekünk – mégpedig úgy, hogy közlése soha nem meríthető ki egyszer s mindenkorra. [...] A nyelv dialogikus jellege” következtében az, amit a szöveg bennünk eredményez, „nem pusztán egy intencionált értelem rögzítése, hanem egy állandóan változó kísérlet, pontosabban: egy állandóan ismétlődő kísértés, hogy »ráálljunk valamire« és hogy »leálljunk valakivel«. Ez egyben azt jelenti: kitesszük magunkat [valaminek].”⁵⁴ Ez pedig „olyannyira nem az előítéleteink pusztán kiterjesztése és érvényesítése, hogy *inkább azok kockázatát jelenti* – kiszolgáltatva azokat saját kételyünknek éppúgy, mint mások ellenkezésének.”⁵⁵

⁴⁸ Hans-Georg GADAMER, *Szöveg és interpretáció = Szöveg és interpretáció*, szerk. BACSÓ Béla, Bp., Cserépfalvi, 1991, 22.

⁴⁹ *Uo.*, 24. (Az idézőjelen belüli idézetben Marin Heidegger kifejezése.)

⁵⁰ *Uo.*, 33.

⁵¹ *Uo.*, 25.

⁵² CSÁBI Domonkos, *Szavakon túl: Győri László: A szó árnyéka* = Cs. D., *Összeállított mozaik: Beszélgetések, esszék, jegyzetek*, Bp., Magyar Napló–Írott Szó Alapítvány, 2014, 361.

⁵³ GADAMER, *Szöveg és interpretáció...*, i. m., 25.

⁵⁴ *Uo.*, 21.

⁵⁵ *Uo.*

Dolgozatomban megkíséreltem ezt a kockáztatást, és valamennyi fejezet és alfejezet írása során igyekeztem mindenekelőtt a Tompa-versek világában időzni: „leállni” e szövegekkel, s minél többet felmutatni belőlük.⁵⁶

Mivel az irodalmi szövegek „voltaképpen mindig csak a hozzájuk való visszatérésben vannak »jelen«”⁵⁷, dolgozatomban ebben az értelemben visszatérés kíván lenni Tompa László verseihez: így a látszólag filológiai fejezeteken belül is – el-elidézve egy-egy szöveg közelében – megkíséreltem felmutatni e szövegvilág élő költői erejét,⁵⁸ s egyúttal azt, hogy e költészet a szöveg–szöveg reláció poétikai misztériumának részeként hogyan öröklődött vagy öröklődhetett tovább, s miképpen oltódott vagy oltódhatott bele a későbbi költőnemzedékek lírájába.⁵⁹

Reményeim szerint ez a dolgozatomban három fő szálon futó, de e három szálat – a filológia, az irodalomtörténet és a poétika szálait – mindvégig egybeöltő vizsgálódás hozzásegíthet bennünket ahhoz, hogy Tompa László lírájáról árnyaltabb, gazdagabb, tisztultabb képet kaphassunk.

---

⁵⁶ A költeményeit élete végéig folyamatosan javítható, csiszolható költőnek sok olyan verse van, melyet árnyalatnyi eltérésekkel közölnek az egyes kötetek. Sőt, nem csupán költői szándék szerint, hanem szövegkiadási, szövegszedési hibaként is öröklődhetnek egy-egy hangnyi (betűnyi), csupán a versritmus döccenésében megmutató eltérések. Egy filológiai gondossággal készülő, Tompa László összes verseit tartalmazó kötet elkészítése során felülvizsgálom majd e pontatlanságokat.

⁵⁷ *Uo.*, 33.

⁵⁸ Elsősorban dolgozatomban III. fejezetében szólok erről.

⁵⁹ Elsősorban dolgozatomban IV. fejezetében szólok erről.

II. „Lábam nyomát is elkuszálja más nyom?”

A vizsgálódás (meg)új(uló) lehetőségei Tompa László életművében a költő kéziratok hagyatéka alapján

„Pislog a tűz... a sötétség nagyobb!
Még pattant húrton elhal a zene – –
Ha tovalendül élet-álmodásom,
Hová szakad be kóbor üteme?
Lábam nyomát is elkuszálja más nyom?
S mint bosszús művész vétett vonalat:
Eltünt a sors néhány perc alatt?
Vagy aki voltam: lényem lelkes lelkét
Megőrzi bűvös tükrében az emlék,
Hogy taván ringva néha visszajárjak
Majd valamelyik élőbb unokámnak?”

(Tompa László: *Tükörbe-nézés alkonyodáskor*)⁶⁰

1. „Iránytűje volt egy nemzedéknek”: Tompa László emlékezete

„1920-ban történt. Este 10 óra felé még vacsoraasztalnál ültünk, amikor a külső ajtón kopogtatott valaki. Tessékelő szavunkra egy megnyerő külsejű, nyulánk, nevetőszemű fiatal uriember lépett be és elmondta, hogy Tompa Lászlóval szeretne beszélni. Nyomba elébe léptem és befelé invitáltam. Vendégem bocsánatot kért, hogy ilyen késői órákban alkalmatlankodik, de az idejéből nem futja másra. »Kuncz Aladár vagyok, azért jöttem, hogy személyesen megismerjelek.« [...] Néhány évvel Kuncz Aladár látogatása után György Dénes barátom, az országszerte ismert verselőadó látogatott meg. Elmondta, hogy egy éjszakát egy kiránduló társasággal, pásztortűz mellett, a havason töltött. A pásztortűz barátságos fényében ültek szótlanul. Egy középkorú, harisnyás székely pásztor élesztgette a tüzet. Ebben az intim hangulatban György Dénes megszólalt és erdélyi verseket adott elő. Köztük az én verseimből is néhányat.

Napokkal később korán reggel azzal ébresztettek föl, hogy egy harisnyás székely szeretne velem beszélni. Betessékeltük, mire elmondta, hogy arról a bizonyos havasról jött az apostolok lován, meg akart ismerni. Es szórul szóra elbeszélte ugyanazt, amit már György Dénestől hallottam. Hozzátette, hogy verseim erősen megtetszettek neki, különösen az, amelyik a »magányos fenyőről« szól. Kinyomozta, hogy én vagyok a vers írója és verses kötetemet kérte. [...] a derék székely meleg kézszorítással elbucszott, hogy visszagyalogoljon huszonöt-harminc kilométerre fekvő havasi őrhelyére.»⁶¹

A költő⁶², akihez egy éjjel Kuncz Aladár váratlanul bekopogtatott, és aki egy reggelen arra ébredt, hogy egy harisnyás székely pásztor átkelt a havasokon az éjszakában azért, hogy

⁶⁰ TOMPA László, *Tükörbe-nézés alkonyodáskor* = T. L., *Erdély hegyei közt*, Kolozsvár, Minerva, 1921, 16.

⁶¹ KOVÁCS Péter, *Tompa Lászlónál, az erdélyi irodalom „magányos fenyőjénél”*, Székely Szó, 1943. nov. 14., 7.

⁶² Tompa László 1883. december 14-én látta meg a napvilágot az Udvarhely megyei Székelykeresztúr mellett megbúvó apró falucskában, Betfalván, Nagyküküllő vármegye főjegyzőjének, Tompa Lászlónak, és Pálffy Bertának gyermekeként. Ha csak világra jöttének tízéves holdudvarát nézzük, azt találjuk, hogy Tompa László modern magyar irodalmunk legnagyobbjainak volt kortestvére (felsorolásomban csak azok neveit említem, akikkel dolgozatomban későbbi fejezeteiben kapcsolatba hozom Tompa életművét): Ady Endre 1877-ben, Móricz Zsigmond 1879-ben, Juhász Gyula és Babits Mihály 1883-ban, Kosztolányi Dezső 1885-ben, Tóth Árpád 1886-ban született. A betfalvi költővel egy évtizedben látták meg a napvilágot szűkebb erdélyi hazájában későbbi költő- és sorstestvérei, Áprily Lajos (1888-ban) és Reményik Sándor (1890-ben) is.

A Tompa-család gyökerei a háromszéki Kisborosnyóra vezetnek: arra a vidékre, ahonnan a hagyomány szerint Tompa Mihálynak, a reformkor magyar lantosának családja is származott. Az az Udvarhely megyei ág, melyhez

megszerezze verseskötetét, életében tizenegy kötettel jelentkezett,⁶³ rendszeresen publikált Erdély rangos irodalmi folyóirataiban,⁶⁴ tagja volt kora irodalmi szerveződéseinek és

---

Tompa László tartozik, a történelem során élénk szerepet játszott a közéletben: Tompa László egyik öse, Tompa János, Bethlen Gábor fejedelemtől „kisborosnyói” előneve mellé a „kányádi” előnevet is megkapta. (TÓTH Béla, *Tompa László élete és költészete (A költő 60. születésnapjára)*, Sepsiszentgyörgy, Jókai, 1943, 3.) A közösség iránti felelősségérzet tehát, mely Trianon után a határainkon túra szakadt erdélyi magyar irodalom egyik meghatározó értéke és az alkotások egyik szövetszervező ereje lesz, nemzedékek óta jelen volt a család történetében: Tompa Lászlót is „családi hagyomány és elhivatottságérzet korán állít[ották] sorompóba.” (JODÁL Gábor, *Tompa László jubileumához*, Székely Közélet, 1943. dec. 18., 1.)

A művelt, finom lelkű, unitárius édesanya és a református édesapa házasságából született Tompa László „a székely tündérvilág betfalvi berkeinek rejtelmek között” nőtt fel, az „ismeretlenből ismeretlenbe” kanyargó Küküllő partján, mely folyó végül mint csillogó ezüstszál szötte át teljes életét: „Ez a kis folyóvíz ezüstszalagként fűzi át szülővármegyém hegyek közé szorult, többnyire szűk völgyeit, térségeit s úgy látszik, ugyanígy kellett elrendelésszerűen átfűződnie sorsom egyes szakaszain is.” (TOMPA László, *A Küküllő mellett = Séta bölcsőhelyem körül: Erdélyi képeskönyv*, szerk. KOVÁCS László, Bp., Révai, 1940, 29.) A költő elemi iskoláit Segesváron végezte, ahonnan „a várból le lehetett látni a néhánykilométeres messzeségből felderengő fehéregyházi síkra, ahol Petőfi Sándor dicsőséges élete »foszlott legendák kódéba titokzatosan«”. (Uo.) György Dénesnek írt ars poeticájában Tompa a betfalvi és segesvári eszmélődés éveit tekinti költészete első forrásának: „Hogy lettem költő? / [...] ha volnék is ilyesmi, / Úgy az voltam én már, mikor legelőször / – Betfalvi kertünk tavaszodása közben, / Vagy esteledés idején a segesvári várban – csodálkoztam rá kisgyermeki szemmel / a bontakozó világ csodáira és ezt / Meg-megpróbáltam eldudorászni dadogva.” (Uő, *Egy levélbeli kérdésre* = T. L., *Ne félj!*, Kolozsvár, Erdélyi Szépmíves Céh, [1934], 178.)

Tompa életútján Segesvárt Székelykeresztúr unitárius kollégiuma, majd Nagyszeben főgimnáziuma követte, végül a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen szerzett jogi diplomát 1907-ben. Huszonnégy esztendőskorában a Betfalva közelében fekvő Székelyudvarhelyre került: az alispáni hivatal joggyakornoka, szolgabíró, aljegyző, majd főlevéltáros lett, és házasságot kötött Molnár Margittal, a „művészettel zongorázó” (Kuncz Aladár) zongoratanárnővel, kinek zongorajátéka gyakran beszűrődik a vers dallamai közé: „Benn zongoráznak! / Engem sötét, bús fenyőfák alatt / Hús harmat áztat.” (Uő, *Künn* = T. L., *Erdély hegyei közt, i. m.*, 42.) Miután Tompa 1919-ben a megszálló román hatalomnak nem tette le a hűségesküt, állását veszítette, Székelyudvarhelyt azonban nem hagyta el. (A passzív ellenállás, mely „a trianoni békeszerződést megelőző időszakban a »hódítókkal« szemben kifejezett ellenállás legfőbb formája volt”, elsősorban a román hatóságokkal való együttműködés elutasítását jelentette. „Ennek leglátványosabb módja a hivatali eskü megtagadása volt a közalkalmazottak részéről; az e miatt állásukat veszített közalkalmazottak jó része a Magyarországra repatriálók számát szaporította.” (LÁNG Gusztáv, *Egy önmeghatározás tanulságai: Jegyzetek a transzszilvanizmusról* = L. G., *Kivándorló irodalom: Kísérletek*, Kolozsvár, Korunk Baráti Társaság, 1998, 21.)

Tompa László haláláig Udvarhelyen élt. „Ez a város vált Rodostójává”, itt írta alázattal, egyszerűen verseit, „mintha maga sem tartana sokat” róluk, „vékonyan csordogáló érként, szinte mellékesen.” (VERESS Dániel, *Tompa László = Erdélyi Panteon 3: Művelődéstörténeti vázlatok*, Marosvásárhely, Mentor, 2001, 33.) Mintegy negyedszázadon át (1919-től 1943-ig) dolgozott a *Székely Közélet* szerkesztőjeként (a hetilap egyik címloldalát dolgozatom **5. melléklet**ében közlöm), a szerkesztéssel járó mindennapi feladatok mellett a lap *Irodalomtörténeti naptár* című rovatában közzétett írásaival pedig rendszeresen ismertette kora erdélyi magyar irodalmának alkotóit és alkotásait is, míg folyamatosan publikált Erdély irodalmi periodikumaiban is. Molnár Margittal kötött házasságából négy gyermekük született: Margit, Miklós, István és Sándor. Az ő leszármazottaik ma részben Erdélyben (Udvarhelyen és Marosvásárhelyen), részben Magyarországon, részben pedig a nagyvilágban (Ausztriában és Kanadában) élnek: „Mert ha igaz is, hogy a félelem / Magamért nem bánt, van kit féltennem. // Van – hogy példát is mondjak hirtelen – / Egy asszony, aki sokat túrt velem, / Gyöngye létére sokszor volt erős, / Csúf gondjaimmal közel-ismerős. / A szűk család, amelynek tagjai / El is széledtek erre-arra, ki...” (TOMPA László, *Kiáltás a népek költőihez* = T. L., *Régebbi és újabb versek*, Bukarest, Állami Irodalmi és Művészeti, 1955, 386.) Tompa 1943-ban lemondott a lapszerkesztésről, nyugdíjazását kérte, ám ezután egy esztendőn át még a város gimnáziumában tanított. „Hosszú élete során mindig arra a hűségre alapozta alkotó munkásságát, amely szülőföldjével és népével kötötte össze.” (POMOGÁTS Béla, *Tompa László száz éve*, Élet és Irodalom, 1983. dec. 2.)

⁶³ Tompa László életében megjelent verseskötetei: *Erdély hegyei közt*, Kolozsvár, Minerva, 1921.; *Éjszaki szél*, Székelyudvarhely, [a szerző kiadása], 1923.; *Ne félj*, Kolozsvár, Erdélyi Szépmíves Céh, 1929.; *Ne félj!*, Kolozsvár, Erdélyi Szépmíves Céh, [1934] (ez a kötet Tompa addig megjelent verseinek és néhány kiadatlan versének válogatása, az ESZC tízéves jubileuma alkalmából kiadott könyvsorozat 20. tagja, a kötet cikluscímei a korábbi kötetek címei (*Erdély hegyei közt*, *Éjszaki szél*, *Ne félj*), míg az addig kiadatlan és újabb verseket pedig *Bús csillagon* cikluscím alatt hozza a válogatás); *Ne félj! Összegyűjtött költemények*, Bp., Révai, 1936.; *Hol*

társaságainak,⁶⁵ munkásságáért pedig több jelentős alkotói elismerésben is részesült.⁶⁶ Ennek ellenére alig ismerjük nevét,⁶⁷ mintha maga az élet igazolná [első]⁶⁸ versének szavait:

Hisz sorsodban alig jut
A Napfénynek szerep –
Nagy változás nem ér majd,
Ha éjek éje lep.

vagy, *ember?*, Kolozsvár, Erdélyi Szépmíves Céh, 1940.; *Válogatott versei*, Kolozsvár, Erdélyi Szépmíves Céh, 1944.; *Válogatott versei*, Bp., Révai, 1944.; *Régebbi és újabb versek*, Bukarest, Állami Irodalmi és Művészeti, 1955.; *Legszébb versei*, Bukarest, Ifjúsági, 1962.; *Versék*, Bukarest, Irodalmi, 1963. (A kötetek borítóiról készült felvételeket dolgozatom **6. melléklet**ében közlöm.) Mivel a Révai Kiadó szerződésben állt az Erdélyi Szépmíves Céhvel, ezért a Révai Kiadónál 1936-ban megjelent *Ne félj!* c., valamint az 1944-ben megjelent *Válogatott versei* c. kötetet a tartalmi azonosság miatt nem tekinthető egészen önálló kötetnek, hanem inkább az Erdélyi Szépmíves Céhnel azonos címmel megjelent könyvek egy másik kiadásának. A *Ne félj* (1929) c. kötet megjelenése utáni verseskötetek pedig (tehát a *Hol vagy, ember?* (1940) is) mind válogatás-kötetek abban a tekintetben, hogy Tompa László új versei mellé rendre beválogatta néhány régebbi versét is, esetenként azok korábbi megjelenéshez képest változtatva a szövegeken.

⁶⁴ Tompa László írásait közlő folyóiratok: *Cimbora*, *Ellenzék*, *Előre*, *Enyedi Újság*, *Erdélyi Helikon*, *Erdélyi Szemle*, *Hargita*, *Igaz Szó*, *Kalauz*, *Képes Családi Lapok*, *Magyar Minerva*, *Napkelet*, *Nyugat*, *Pásztortűz*, *Református Újság*, *Repríz*, *Szabadság*, *Szabad Szó*, *Székelyföld*, *Székely Közélet*, *Tavas*, *Udvarhelyi Híradó*, *Utunk*, *Vasárnap*, *Vasárnapi Újság*, *Vörös Zászló*, *Zord idő*.

⁶⁵ Tompa László irodalmi tagságai: „az Erdélyi Helikon íróinak közössége, az Erdélyi Irodalmi Társaság, a Kemény Zsigmond Irodalmi Társaság, a budapesti Gyöngyössy István Társaság rendes tagja.” (*Tompa László = Erdélyi monográfia*, szerk. BEREY Géza, VÁRADY Aladár, SZATMÁRNEMETI, Glória, [1934], 544.)

⁶⁶ Tompa László díjai és elismerései: 1920-ban a *Zord Idő* verspályázatának győztese *Idegen falusi fogadóban* c. versével, innen számítjuk irodalmi fellépését. Izgalmas irodalomtörténeti egybeesés, hogy itt és ekkor indul Nyíró József írói pályája is, aki a folyóirat novellapályázatának díját nyerte el *Haldoklik a székely* c. novellájával (*A mi értékeink: Tompa László*, Magyarország, 1930. jún. 15., 3.). Ezen kívül Tompa Lászlót kitüntették az Erdélyi Helikon Kemény János-nagydíjával (1929), Baumgarten-díjjal (1941), a kolozsvári „Művészi Hetek/Magyar Hét” alkalmával Budapest székesfőváros Szent László-díjával (1942), a Petőfi Társaság jutalmával (1943), valamint a Román Népköztársaság Állami Díjával (1955).

⁶⁷ Tompa László nevének ismeretlenségéhez bizonyos mértékig hozzájárulhat az a ritka eset is, hogy öelötte már volt irodalmunknak egy Tompája. Erről tanúskodik az alábbi családi történet: „A költő egyszer nálam járt és láttára nyugtalanul kérdezte kicsi fiam az édesanyjától: »Ez Tompa László? De a könyvemben Mihály van!« – nem tudta még a gyermek, hogy néhány versnyi halhatatlansághoz nehezebben jut a mi Tompánk, mert klasszikusunk neve homályban hagyhatja [...] gyermekeink előtt.” (MOLTER Károly, *Hol vagy, ember?*, Erdélyi Helikon, 1940/7, 474.)

⁶⁸ A költő kéziratos hagyatékában fennmaradt versek jelentős százaléka keletkezési évszám nélküli: e versek keletkezési idejére valamely periodikumban való első megjelenésük idejéből következtethetünk. A korai versek születési idejét tekintve azonban csak ritkán rendelkezünk folyóiratok nyújtotta támponttal, hiszen Tompa László élete első közel négy(!) évtizedében született verseinek komoly hányadát nem közölte folyóiratokban: ezek a szövegek első két kötetének (*Erdély hegyei közt*, 1921; *Éjszaki szél*, 1923) egyikében láttak először napvilágot. Tompa „feltűnően későn, de teljes fegyverzetel fellépő költő” (*Tompa László = Irodalmi Lexikon*, szerk. BENEDEK Marcell, Bp., Győző Andor kiadása, 1927, 1145.): első kötete 1921-ben, harmincnyolc éves korában jelent meg, így a korai, keltezetlen vagy folyóiratban meg nem jelent szövegek keletkezési idejét tekintve mintegy két évtizedes időintervallumnál szűkebb időmeghatározásban filológiai alapon nem gondolkozhatunk. A keltezett szövegek közül a legkorábbi Tompa László *Bátorítás* című verse (1903). Ennél korábbi, keltezett verset nem ismerünk, sőt, még az ezt követő néhány évből is alig-alig maradt fenn egy-egy azokra az évekre datált szöveg. Más korai versekkel összevetve a vers poétikai jegyei is alátámasztják azt, hogy a *Bátorítás* mindenképpen Tompa László első versei közül való: talán a költő legelső, fennmaradt verse ez. A vers teljes szövege: „Szívemet bölcs igékkel / Bátorítom: „Ne félj! / Nem is oly nagy dolog, hogy / Nap után jő az éj. // Hisz sorsodban alig jut / A napfénynek szerep – / Nagy változás nem ér majd, / Ha éjek éje lep. // Csak szépen besötétül, / Aztán se szín, se hang – / S te békés csecsemőként / Elszenderedsz alatt. // Hidd el, mondom, nem oly nagy / Dolog az a halál. / Így szólok, s szívem egyre / Csak szűköl, kalapál.” (TOMPA László, *Bátorítás* = T. L., *Erdély hegyei közt*, Kolozsvár, Minerva, 1921.) Különösen izgalmas, hogy már Tompa László [első] versében megjelenik életművének egyik centrális mondata: „Ne félj!”, és egész költészetének néhány fontos motívumai is: éj, halál. (E téma részletesebb kibontását lásd dolgozatom II/2.2.2.2. fejezetében.)

(Bátorítás)⁶⁹

Pedig a kortársak írásai és visszaemlékezései szerint azokban az esztendőkből, mikor az erdélyi magyarság kisebbségi sor(s)ba került, Tompa László „egyik-másik verse úgy hatott, mint hegytetőn fellobbant őrűz, mely a nehéz földön messze világított és az égre mutatott.”⁷⁰

Székelyudvarhely, melyet Tompa „költészete a sápadt arany fényével vont be”⁷¹, „mindig messze esett a divatos magyar világtól. Kevesen jártak ebben a városkában olyanok, akiket nem a szülőföld vagy az atyafiság csalogatott oda”⁷² – de ha már odacsalogatta őket, „könnyen találkozhattak a városka sétaterén vagy utcáinak macskakövein egy szembetűnően magas, különös férfiúval. Az emberek között is magánosan járt mindig ez a szikár ember; inkább komolyan, mint ünnepélyesen; s ahogy mindegyre köszöntötték az utcán, abból látható volt, hogy nagy tiszteletnek örvend⁷³ az anyavárosban.”⁷⁴ Mert „Székelyudvarhely éppen olyan kilátó [volt] neki a világ megítélésére, mint Budapest vagy Páris [lett] volna. Mert a kilátópont nem helyzetünkben van, hanem nagyságunkban, s Tompát a szenvedéseinek keménység dantei bírává, a lelkibe belefújthatatlan álmok pedig az emberi jó elnémíthatatlan énekesévé”⁷⁵ tette.

„Szívjószág, becsületesség, puritán jellem, szerénység, öntudatos zajtalanság, kirobbanások nélküli nemes egyenesség jellemezte. Nem hangoskodott.”⁷⁶ „Nem vágyott babérokra, konvencionális értelmében a szónak, kiábrándíthatatlan szerelmese volt a poézisnek, arra használta, amire való: kezdetben csupán öntisztításra és önépítésre, később, erőben növekedvén, etikát sugározni érett, tiszta lélek mutatásával.”⁷⁷ „Súlyosan jelenlevő és tiszteletet parancsoló költőszava,”⁷⁸ „az ismeretlenség és magányosság rejtélyes glóriája vette

⁶⁹ TOMPA László, *Bátorítás*, i. m., 78.

⁷⁰ TAMÁSI Áron, *Tompa László = T. Á., Szellemi őrseg: Esszék, cikkek, útirajzok 1936–1965*, szerk. NAGY Pál, Bp., Palatinus, 2001, 411.

⁷¹ *Csendes beszédű, zárkózott költő volt...*, Magyar Nemzet, 1974. máj. 12.

⁷² TAMÁSI Áron, *Tompa László*, i. m., 410.

⁷³ Az udvarhelyiek Tompa László iránti tiszteletéről tanúskodnak a költő 60. születésnapjára rendezett ünnepek is: „Erdély ma élő legnagyobb költőjének: Tompa Lászlónak kedden, december hó 14-én volt 60 ik születése napja. A Vármegyeház nagytermében a termet zsúfolásig betöltő, előkelő közönség előtt pergett le az a kedves alkalmi ünnepség, amelyet az Erdélyi Párt udvarhelyvármegyei és Székelyudvarhely városi tagozata a helybeli társadalmi egyesületekkel együtt rendezett. Jelen voltak a vármegye és város összes vezetői, valamint városunk, sőt megyénk sok [...] tagja.” (*Tompa László ünneplése*, Székely Közélet, 1943. december 18., 1–2.) „Ha tőle függene, szigorú cenzorként törölné a címet. [...] Szinte látom komoly, mély tekintete riadását: »Én nem jubilálok!« Nem is ő jubilál! [...] Nem neki találták fel az emberi sokszínűsködésnek ezen oly gyakran csak önmagába néző attrakcióját! [...] mi azonban ünneplő visszhangként szeretettel oda kiáltjuk neki: Tompa László, »ne félj!«” (JODÁL Gábor, *Tompa László...*, i. m., 1.)

⁷⁴ TAMÁSI Áron, *Tompa László*, i. m., 410.

⁷⁵ NÉMETH László, *Hol vagy, ember?: Tompa László verseskötetéről*, 1940/9, 14.

⁷⁶ JODÁL Gábor, *Tompa László...*, i. m., 1.,

⁷⁷ FARKAS Árpád, *Gátzúgásban = F. Á., Asszonyidő: Publicisztikai írások*, Bukarest, Kriterion, 1983.

⁷⁸ SZENTIMREI Jenő, *Ne félj: Tompa László versei*, Erdélyi Helikon, 1929/5, 389.

körül.”⁷⁹ És volt a verseiben átadott „sok ajándéknál túl egy nagy és értékes ajándéka is: emberi tisztasága.”⁸⁰

Lényegében sohasem mozdult ki abból „a kilométerekben tízes számokkal mérhető körből”⁸¹, ahová beleszületett, költészete mégis „valamiképpen iránytűje” volt egy nemzedéknek.⁸² Vagy talán pont ezért. „Nem volt nagy költő. A nagy költő Homérosz volt, akire [...] ma már szintén alig hallgat valaki. Ember volt, magatartása példa, beszélő a gátzúgásban, igaz igékben fürdő és kora lelkét fürdető.”⁸³ „Nem kávéházban és szerkesztőség idegörvényében, nem kalandokban és óperenciákon, hanem itt, a Budvár alatt szorongta végig a nagy fordulásokat, s így lett forrása üde, mint a borvize, hangja tiszta, mint az erdőé, lombja örökzöld.”⁸⁴

„Töprengő költő” volt, ki „noha részt vett a két háború közötti Erdély irodalmi megmozdulásaiban, a transzszilvanizmus körüli ádáz vitákban, úgy tűnik, csak az összecsapások peremén: roppant magányos.”⁸⁵ Talán épp e magány méltóságából fakadó tisztelet folytán „sokan”⁸⁶ tértek be hozzá vendégségbe⁸⁷ az Árpád utca 10. szám alá,⁸⁸ ahol minden bútordarab több évtizedes költői viaskodás[a] tanújaként áll.⁸⁹ Költészete „vigaszt és biztatást jelentett [...] mindig a sötét napokban. [...] Őt tisztelve tehát magunkat tiszteljük.”⁹⁰

Tompa László papírra vetett magányát kéziratossá hagyatéká, kéziratossá hagyatékát pedig Udvarhely városa őrzi a városhoz azóta már sokkal közelebb került, valamiképp mégis mind a

⁷⁹ JANCSÓ Elemér, *Az erdélyi magyar líra tizenöt éve*, Kolozsvár, C. Grafica, 1934, 52.

⁸⁰ Tompa László helye az egyetemes magyar irodalomban, Székely Közélet, 1943. dec. 18., 4. (Az írás Tóth Béla előadásának a folyóirat szerkesztői által rövidített, vázlatos változata. Az előadás a Tompa László 60. születésnapjára rendezett ünnepségen hangzott el.)

⁸¹ KACSÓ Sándor, *Tompa László = K. S., Írók, írások: Tanulmányok és cikkek*, Bukarest, Irodalmi, 1964, 190.

⁸² REMÉNYIK Sándor, *Ne félj: Tompa László új verseskönyve*, Pásztortűz, 1929/5, 214.

⁸³ FARKAS Árpád, *Gátzúgásban, i. m.*

⁸⁴ BALOGH Edgár, *Emlékezetben Tompáéknál = B. E., Mesterek és kortársak*, Bukarest, Kriterion, 1974, 321. (Az írás a szerző egy korábbi, azonos című emlékezésének bővített változata: BALOGH Edgár, *Emlékezetben Tompáéknál*, Hargita, 1969. máj. 11., 3. (A fent idézett rész Balogh Edgár e korábbi írásában nem olvasható.))

⁸⁵ VERESS Dániel, *Tompa László..., i. m.*, 34.

⁸⁶ „Mindig ez folyik, de ha történetesen írni jöne kedvem, akkor mindez együttvéve jelentkezik... [...] Meg se tudom kezdeni! – folytatja László. – Mert amikor éppen kezdeném, akkor rendesen kopogtat valaki az ajtón, s annak nem mondhatom, hogy én most verset írok.” (TAMÁSI Áron, *Tompa Lászlónál = T. Á., Szellemi őrseg, i. m.*, 330.)

⁸⁷ Balogh Edgár így idézi fel megilletődöttségét, amikor a már sok nemes vendéget látott karosszékben maga is helyet foglalhatott: „ebből a székből az imént kelt fel Benedek Elek, csak most indult haza Kisbaconba. [...] Móricz Zsiga bácsi ült ugyanitt, némi megrökönyödéssel, hogy a főispán az estjét nem engedélyezte, s azzal az elereszkedéssel is, ahogyan otthon nyújtózkodhatik ki testileg-lelkileg az ember.” (BALOGH Edgár, *Emlékezetben Tompáéknál*, Hargita, 1969. máj. 11., 3.) „No – mondtam magamban akkor –, holnap meglátogatom Udvarhelyen a költőt” – emlékezik vissza egy vendégségére Tamás Áron. – „Tiszta nyári napra ébredtem fel. Üdítő volt és harmatos; éppen arra való, hogy költőt látogasson az ember. [...] leereszkedem a nagy, puha székbe [...]. Kedvemet töltve nézem a költő hosszú sovány alakját s kemény tar koponyáját, mely alatt gyöngéd mosolyban ül »üszök-barna« szeme.” (TAMÁSI Áron, *Tompa Lászlónál, i. m.*, 328–329.)

⁸⁸ Ma Tompa László utca 10.

⁸⁹ HAJDU Győző, *Diogenész lámpájával = H. Gy., Műhely*, Bukarest, Irodalmi, 1967, 125.

⁹⁰ Szabó András köszöntő szavai a 60 esztendő Tompa Lászlóhoz: *Tompa László ünneplése, i. m.*, 1.

mai napig távol lévő világtól elkülönült csendességgel, a költő szeretett Küküllőjével és sétaterével.⁹¹ Az Árpád utca ma már Tompa László utca,⁹² és a költő nevét viseli a város egyik általános iskolája is⁹³ – ám az idő rétegei az utcák macskakövein elfedik lassan a költő léptei nyomát, és átkelvén a végső Küküllőn, fogyatkoznak azok az itt lakók is, akik még személyes emlékezetükben őrizhették őt.⁹⁴ A kéziratos hagyaték gondozásával és a benne lelt szellemi kincsek közkinccsé tételével talán megvédhetjük Tompa László életművét attól, hogy papírra vetett magányának nyomait „elkuszálja más nyom”.

⁹¹ „Diákkoromban a finom nosztalgia szálaiból fontam magam számár nimbuszt szikár alakja köré. Elkísértem lopva magányos sétatéri sétáin, tisztos távolból követve, miként a bátortalan kamaszok a hozzáférhetetlennek tűnő nagylányokat. Verseit ismertem, számomra tűzük nem volt, csak halovány melegük, csipős füsttel sercegetek, mint nyirkos fahasábok. Nem is az egyes versek szerzőjét illette a néma áhítat, hanem a Költőt, a nagy magányost, kire, mint énrám, oly egykedvűen nézett a kisváros ege, hullott vaddiófák levele.” (FARKAS Árpád, *Gátzúgásban, i. m.*; A Küküllőről és a Küküllő-parti sétaterről – a költő életében és napjainkban – készült felvételeket dolgozatom **8. melléklet**ében közlöm.)

⁹² A költő szülőházáról és a házfalon látható emléktábláról készült felvételeket dolgozatom **9. melléklet**ében közlöm.

⁹³ A Tompa László Általános Iskoláról készült felvételt dolgozatom **10. melléklet**ében közlöm.

⁹⁴ Tompa László egyik unokája, Tompa Klára így emlékezik vissza nagyapjára: „Nagyon szigorú, nagyon zárkózott ember volt és nem tudom, milyen csoda folytán, én egészen más embernek ismertem meg. Beültetett a fotelbe és verseket, meséket olvasott nekem, nagyon kedves volt velem. A gyermekei is csodálkoztak azon, hogy öregkorára egy kicsit puhult az öreg, bár ez a költészetén nem nagyon látszik. Nagyon kedves emlékem, hogy az óvodában, amikor szerepeltem, mindig kis cetlikre verseket írt nekem és mindig olyan verseket mondtam, amelyeket nagyapa nekem írt. Amikor elszavaltam, akkor kis zacskókban cukorkát kaptam, amit a nálam három évvel kisebb öcsém, akire mindig nagyon haragudott, mert kicsit válogatós volt az asztalnál, nagyon irigyelt. Őt mindig megrekcúmozta, egyedül engem nem. Nem is tudom, milyen okból. Sajnos nem találtam meg azokat a borítékba bújtatott kis cetlikre írt versikéket. Én őt egy nagyon kedves emberként ismertem és nagyon szép és kellemes emlékeim vannak róla. Büszke vagyok rá és voltam kiskoromban is mindig arra, hogy ő a nagyapám.” (LÁZÁR Emese, *Megújult és látogatható a Tompa László Emlékszoba*, <http://uh.ro/itthon/muveletes/6641-megujult-es-latogathato-a-tompa-emlekszoba>.) Tompa Klára Tompa László legkisebb fiának, Tompa Sándornak a lánya: „a legkisebbünk: a csöpp Klárka”. (TOMPA László, *Kiáltás a népek...*, i. m., 389.) A ma is Székelyudvarhelyen élő zongoratanárnő a városban működő Palló Imre Művészeti Szakközépiskola nyugalmazott zenepedagógusa. A szakközépiskola névadója, a székely földműves családból származó mátsfalvi Palló Imre bariton énekes – az Operaház későbbi örökös tagja, akit Kodály Zoltán „a magyar népdalok mesterdalmokának” nevezett (*Palló Imre*, http://hu.wikipedia.org/wiki/Palló_Imre) – egyik első zenetanára a költő hitvese, Tompa Lászlóné Molnár Margit volt.

2. „Kincsek kincse van elásva”: Tompa László kéziratos alkotói hagyatékából

„Rejtve lelke rejtekébe,
 Öreg-öreg fűz tövébe,
 Kincsek kincse van elásva.
 [...]

 Kincskereső vágya, szomja,
 Vajjon vet-e lelket erre?
 S vajjon mikor vet, ha még vet?
 [...]

 Talán soha ritka fénye
 Nem vetődik föld színére,
 – Úgy múlik el, meg se látva –
 Míg ügyet rá senkisémet vet,
 Hogy az, ami rejtve senyvedt:
 Koporsó, vagy kincses-láda?!”

(Tompa László: *Rejtett kincs tudója*)⁹⁵

2. 1. Dobozokba zárt kincs: néhány szó a hagyatékról

Tompa László kéziratos hagyatéka kétszázharminc verskéziratot, száznegyven prózakéziratot, ötszázkilencvenegy levelet, valamint hatdoboznyi és egy nagyobb méretű tulipános ládányi,⁹⁶ mindezidáig feldolgozatlan kéziratos és egyéb forrásanyagot őriz. A fenti mottóban idézett életmű-nyitó vers⁹⁷ így különös módon (az alkotói szándékot természetesen nélkülözve) szinte szó szerint is értelmezhető:

– Úgy múlik el, meg se látva –
 Míg ügyet rá senki sem vet,
 Hogy az, ami rejtve senyvedt:
 Koporsó, vagy kincses-láda?!

A dobozokba zárt kéziratok és forrásanyagok feltárásával rég elfeledett vagy sosem ismert kincsek kerülhetnek előnk, s válhatnak (újra) irodalmunk kincseivé. „A költő furcsa kétellyel, szinte önmagától kérde: hogy az ő elásott lelke koporsó-e, vagy valóban kincsesláda. Engedje meg, hogy én most így feleljek a kérdésre: koporsó, *amely* kincsesláda. Koporsó, melynek zengve pattant fel a fedele, és mint a feltámasztott lázarak, sápadtan, de glóriásan közelednek felénk a költő elhantolt álmái.”⁹⁸

⁹⁵ TOMPA László, *Rejtett kincs tudója* = T. L., *Erdély hegyei közt*, Kolozsvár, Minerva, 1921, 3.

⁹⁶ A dobozokba rendezett hagyatékaanyag a Haáz Rezső Múzeumban, a tulipános láda a Tompa László Emlékszobában található.

⁹⁷ Tompa László *Rejtett kincs tudója* c. költeménye a teljes költői életmű nyitányának tekinthető, hiszen a költő első verseskötetének (*Erdély hegyei közt*, Kolozsvár, Minerva, 1921) legelső verse ez.

⁹⁸ REMÉNYIK Sándor, *Tompa László versei*, Páosztortúz, 1922/8, 2.

2. 2. Iránytűk a kincshez (1.):

Megőrzött és (tévesen) tovább hagyományozódó adatok Tompa Lászlóról a szakirodalomban

2. 2. 1. A feledés határvidékén

Tompa László életművének rehabilitációjakor azért is fontos számot vetnünk a költő hagyatékával, mert az irodalmi lexikonjainkban, irodalomtörténeti összefoglalóinkban és az eddig összeállított Tompa-bibliográfiákban megőrzött adatok, melyek iránytű-jellegükkel a legkézenfekvőbb útmutatást nyújthatják az érdeklődőknek, gazdagságuk és teljességre törekvésük mellett többször pontatlanok, tévesek vagy hiányosak – gondos felülvizsgálat nélkül pedig ezek az adatok öröklődhetnek, hagyományozódhatnak tovább.

E téves hagyományozódáson túl a Tompa-életmű kapcsán a teljes felejtés tendenciája is egyre erősebb. Több, az elmúlt évtizedben megjelent, nem Erdély vagy a határon túli magyarság irodalmára fókuszáló, hanem az összmagyar irodalomra vonatkozó, összefoglaló jellegű munkából már teljesen hiányzik Tompa László neve. A háromkötetes *Magyar Irodalmi Lexikon*ban egyáltalán nem említik őt,⁹⁹ pedig a szerkesztők szándékáról a következő nyilatkozatot olvashatjuk a kötet bevezetőjében: „arra törekedtünk, hogy a mai kor számára a legjelentősebb alkotók feltétlen helyet kapjanak enciklopédiánkban.”¹⁰⁰ Ez az állítás implicit módon azt is üzenheti, hogy Tompa László a mai kor számára már nem sorolandó a legjelentősebb alkotók közé. Hogy nincs a legjelentősebbek között, ez természetesen elfogadható, szomorúbb azonban az a tény, hogy utalásszerűen sem említik nevét, így talán már a jelentősebb vagy az egyáltalán említésre méltó alkotók közé sem sorolják. Nagyobb irodalomtörténeti súllyal támasztja alá ezt az a tény, hogy *A magyar irodalom története*i a transzszilvanizmus és a helikoni líra kérdését tárgyaló fejezete¹⁰¹ egyetlen gondolat erejéig sem emlékezik meg Tompa László költészetéről, a helikoni–transzszilvanista poézis emblematikus költőjéről.

Tompa László lírája és életműve tehát a feledés határvidékére került. Az irodalomtörténeti összefoglalók hiányosságait tehát betölteni, tévedéseit pedig helyreigazítani szükséges, amíg lehet.

⁹⁹ *Magyar Irodalmi Lexikon: A legrégebbi irodalmi emlékektől kezdve*, szerk. CSIFFÁRY Tamás, Bp., Könyvmíves, 2007.

¹⁰⁰ CSIFFÁRY Tamás, *Előszó = Magyar Irodalmi Lexikon: A legrégebbi irodalmi emlékektől kezdve*, szerk. Cs. T., Bp., Könyvmíves, 2007, 6.

¹⁰¹ JENEY Éva, *Maorik és transzszilvánok = A magyar irodalom története*i III: 1920-tól napjainkig, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, VERES András, Bp., Gondolat, 2007, 352–361.

2. 2. 2. A bibliográfia pontosításának és gazdagításának szükségessége a Tompa Lászlóról szóló írások tekintetében

Fontos irányítúként szolgálhat a Tompa-életmű felé tett utunkon Kicsi Antal *Tompa László irodalmi munkássága* címen közölt gondos bibliográfiája, melyet Kicsi a költőről írt monográfiája végén jelentetett meg.¹⁰² Ez a munka nélkülözhetetlen érték és forrás a Tompa László-kutatásban, hiányosságai azonban kiegészítésre, néhány tévedésében pedig korrekcióra szorul.^{103,104}

A bibliográfia *Tanulmányok, cikkek Tompa Lászlóról, utalások alkotásaira* című fejezete kiváló segítséget nyújt a költő személye vagy életműve iránt érdeklődő kutatóknak abban, hogy meglegjék a Tompáról szóló, kortársak által írt és jórészt csak régi – legtöbbször mára már csupán a korszakra specializálódott kutatók számára ismert – folyóiratokban fellelhető írásokat. Ezek az esszék, tanulmányok, kötetismertetések nem csupán irodalomtörténeti adatközlésekként fontosak: olvasván e szövegeket megérezhetjük a helikoni–transzszilvanista költészet virágzása idején kibontakozó irodalmi élet szellemi atmoszféráját, olykor-olykor megláthatjuk a rejtőzködő Tompa László emberi arcát, meghallgathatjuk, hogyan látták, érzékelték költészetét költő- és sorstestvérei, és megismerhetjük e költőtársakat mint olvasó, irodalmi alkotásokat befogadó embereket.

Akad azonban néhány olyan, Tompáról vagy Tompa költészetéről szóló írás, melyet nem említ ez a bibliográfia-fejezet, holott még a monográfia elkészülte előtt született és megjelent szövegekről van szó.¹⁰⁵ Kicsi Antal igényes és széles horizontú bibliográfiája kiegészíthető

¹⁰² KICSI Antal, *Tompa László irodalmi munkássága: [Bibliográfia]* = K. A., *Tompa László, i. m.*, 259–310. A bibliográfia fejezetei: I. *Önálló kötetek és a róluk szóló fontosabb ismertetések* (259–262.); II. *Egyes költemények* (262–286.); III. *Szépprózai írások* (287.); IV. *Cikkek, publicisztikai írások, előadások* (287–292.); V. *Műfordítások* (292–294.); VI. *Levelezése: 1. Tompa László levelei* (294–295.), 2. *Tompa Lászlóhoz írott levelek* (302.); VII. *Tompa László idegen nyelvekre fordított művei* (302–304.); VIII. *Tanulmányok, cikkek Tompa Lászlóról, utalások alkotásaira* (305–310.). Tompa László életművének 1945 utáni bibliográfiáját, melyet Réthy Andor állított össze, először az alábbi kötet közölte: KÁNTOR Lajos, LÁNG Gusztáv, *Romániai magyar irodalom 1945–1970*, Bukarest, Kriterion, 1971, 397–398. Bizonyára maga Kicsi Antal is felhasználta az itt található irodalomjegyzéket, hiszen a kötet Tompa Lászlóról szóló szócikkét említi a maga bibliográfiájában is (KICSI Antal, *Tompa László irodalmi..., i. m.*, 309.).

¹⁰³ Ahogy szükségképpen arra szorul minden, amit ember alkotott, így természetesen sok ponton ez a dolgozat is.

¹⁰⁴ Dolgozatom jelen alfejezetében csak néhány filológiai problémát említek a bibliográfia *Tanulmányok, cikkek Tompa Lászlóról, utalások alkotásaira* c. fejezetéből. A Kicsi Antal által a bibliográfia e fejezetében felsorolt írásokat, a Tompa Lászlóról és költészetéről szóló tanulmányokat, esszéket, cikkeket dolgozatom egészébe építettem bele. A bibliográfia egyéb fejezeteiben előforduló további apróbb tévedések javítására és a hiányosságok (nem teljes) pótlására dolgozatom jelen fejezetének (II/2. fejezet) egyes alfejezeteiben tesztek kísérletet: a versekkel kapcsolatos kiegészítéseket és korrekciókat a II/2. 4., a prózai írások adatainak kiegészítésére vonatkozó javaslatokat pedig a II/2. 5. fejezetben teszem meg.

¹⁰⁵ Az eddigi kutatásaim során talált, a Kicsi-féle bibliográfiából hiányzó korabeli írások: 1. *Tompa László = Magyar Irodalmi Lexikon*, szerk. VÁNYI Ferenc, Bp., Studium, 1926, 803.; 2. *Tompa László = Irodalmi lexikon*, szerk. BENEDEK Marcell, Bp., Győző Andor kiadása, 1927, 1145.; 3. KOVÁCS Péter, *Tompa Lászlónál, az erdélyi irodalom „magányos fenyőjénél”*, Székely Szó, 1943. nov. 14, 7.; 4. *Tompa László = Magyar Irodalmi Lexikon*, főszerk. BENEDEK Marcell, szerk. BÖLÖNI György, KIRÁLY István, PÁNDI Pál, SÖTÉR István, TOLNAI Gábor, Bp.,

ezzel a néhány adattal, ahogy gazdagítható azon Tompáról szóló írások és visszaemlékezések adataival is, melyek a monográfia megjelenése óta láttak napvilágot,¹⁰⁶ valamint bővíthető olyan korszerű újraközlések feltüntetésével, melyek ma már nehezen fellelhető, régi periodikákban megjelent esszét, tanulmányokat rendeznek gyűjteményes kötetekbe, filológiailag precízebb és az olvasóknak is könnyebben elérhető szövegkiadásokba.¹⁰⁷

A nyomtatásban napvilágot látott, a bibliográfiában nem vagy nem korszerű hivatkozásokkal szereplő szövegeken túl pedig olyan, Tompa László költészetéről szóló írásokra is akadhatunk, melyek csupán kéziratban, a kéziratok hagyaték részeként maradtak ránk, és amelyeket nem tüntetett fel Kicsi Antal bibliográfiája. Ilyen többek között Berde Mária egy a költőhöz írt, máig kiadatlan levelének melléklete, a nagyenyedi Bethlen Kollégium irodalmi önképzőköre elnökének igen míves esszéje a költő *Erdély hegyei közt* című kötetéről, melyben egy „Erdély zordon hegyei” közt élő lélek dala „borong fel”: „hegyrejtegette fájdalom.”¹⁰⁸

Ezek a kéziratok források rejtett kincseknek számítanak a Tompa Lászlóról szóló szakirodalomban.

Hiányosságai pótlásán túl néhány ponton pedig finom korrekcióra is szorul a rendelkezésünkre álló bibliográfia. A gyűjtemény például alcím nélkül közli Kuncz Aladár *Megkoszorúzott erdélyi költő* c. írását (alcíme: *Tompa László három állomása: Erdély hegyei*

Akadémiai, 1965, III, 378–379. **5.** HAJDU Győző, *Diogenész lámpájával* = H. Gy., *Műhely*, Bukarest, Irodalmi, 1967, 125–126.; **6.** KELENVÁRY János, *Magányos fenyő*, Képes Magyar Újság, 1974. máj. 1., 16–17.; **7.** *Csendes beszédű, zárkózott költő volt...*, Magyar Nemzet, 1974. máj. 12.

¹⁰⁶ Az eddigi kutatásaim során talált, Kicsi Antal monográfiája és a bibliográfia megjelenése óta született, Tompa Lászlóra fókuszáló írások: **1.** MAROSI Antal, *Tompa László rendhagyó őszikéi*, Utunk, 1983. dec. 16.; **2.** POMOGÁTS Béla, *Tompa László száz éve*, Élet és Irodalom, 1983. dec. 2.; **3.** *Tompa László ünnepén*, Magyar Nemzet, 1983. dec. 3. [Szerzőként az alábbi monogram megjelölésével: k. k.]; **4.** FARKAS Árpád, *Gátzúgásban* = F. Á., *Asszonyidő: Publicisztikai írások*, Bukarest, Kriterion, 1983.; **5.** *Sütő András beszéde a Tompa László székelyudvarhelyi emléktáblája avatásakor*, Hargita Népe, 7.; **6.** VERESS Dániel, *Tompa László = Erdélyi Panteon 3.: Művelődéstörténeti vázlatok*, Marosvásárhely, Mentor, 2001, 30–36.; **7.** KATONA Zoltán, *A „magányos fenyő” emlékszobájában: 120 éve született Tompa László*, Udvarhelyi Híradó, 2003. dec. 11., <http://www.szekelyhon.ro/archivum/offline/cikk/38067/120-eve-szuletett-tompa-laszlo>; **8.** KATONA Zoltán, *Szobor és megemlékezés nélkül: Negyven éve hunyt el Tompa László*, Udvarhelyi Híradó, 2004. május 13., 5.; **9.** NAGY Pál, *Egy barátság dokumentumai: Tamási Áron levelei Tompa Lászlóhoz*, Hitel, 2005/9, 52–67.; **10.** LÁZÁR Emese, *Megújult és látogatható a Tompa László Emlékszoba*, 2011. jún. 7., <http://uh.ro/itthon/muvelodes/6641-megujult-es-latogathato-a-tompa-emlekszoba>. (A felsorolt szövegek olyan írások, melyek csak Tompa Lászlóról szólnak vagy kiemelten az ő költészetére fókuszálnak. Az összefoglaló, a korszak líráját szélesebb horizonton tárgyaló szövegek felsorolása, vagy azon tanulmányok összegyűjtése, amelyek nem szorosan a Tompa-életművet vizsgálják, de érintik költészetét vagy említik nevét, tekintettel a helikoni–transzszilvanista poézist vizsgáló szakirodalom könyvtárnyi voltára, hatalmas vállalkozás, mely még előttem áll, és melynek eredményei egy kibővített bibliográfiába feltétlenül beépítendők.)

¹⁰⁷ Gondolok itt például a Nagy Pál kutatásai nyomán mind gazdagabban élénk tárt Tamási Áron-életmű Tompa Lászlóról szóló írásaira: TAMÁSI Áron, *Tompa Lászlónál = Szellemi őrség: Esszék, cikkek, útirajzok 1936–1965*, szerk. NAGY Pál, Bp., Palatinus, 2001, 327–332.; Uő, *Tompa László = Uo.*, 410–411.

¹⁰⁸ *Berde Mária levele Tompa Lászlónak* (Nagyenyed, 1922. márc. 21.), HRM–TLH, 7688/15. (Az írás egy részletét dolgozatomban **11. melléklet**emben közlöm.)

közt, Éjszaki szél és Ne félj),¹⁰⁹ az első olyan – poétikai és irodalomtörténeti összefüggések feltárásában egyaránt elmélyült elemzést – mely a Tompa-életmű addigi egészét vizsgálja és helyezi el irodalmunkban:¹¹⁰ „Soknak [...] hosszú évek vándorlására van szüksége, hogy majd visszatérte után zengővé, beszédessé, szimbolikusan jelentőségteljessé váljék előtte az otthon, a hazai sors. Petőfi évekig hányattatja, szinte szándékosan ütteti-verdesi a sorstól magát, Adynak Páris kell, hogy kiszakadjon belőle egyéni és titokzatos művészi szemlélete. [...] A fájdalom is lehet ösztönzője a költői kialakulásnak. Áprily a háború utáni Erdélyben találta meg a *Falusi elégia* hangját. Reményik ugyanezekben az időkben telik meg [...] költői erejével.”¹¹¹ Tompa azonban „nem igényekkel lép fel. Mintha maga sem tartana sokat verseiről. Nem harangozza be magát, nem hivatkozik vatesi képességeire. [...] szerénység, természetes közvetlenség, amellyel verseit feljegyzi: jót, rosszat egyaránt. [...] Ha talán nem is könnyedséggel írt, az az egy bizonyos: nem erőlködött egy cseppet sem, hogy költő legyen. [...] de ez a fésületlenség, ez a vadon szinte kell, mert nem gondosan körülnyírt parkban járunk, hanem kint a nagy természetben, ahol egészen véletlenül tárulnak fel a gyönyörű perspektívák és a természet szeszélyesen alkotó kedvének csodái.”¹¹²

A franciaországi fogság öt esztendejének megpróbáltatásai idején „gyémántkristállyá keményedett” alkotó és irodalmár Kuncz – aki „az *Ellenzék* irodalmi mellékletével” (melynek a *Nyugathoz* hasonlóan „kizárólagos mércéje a színvonal” volt) valójában az *Erdélyi Helikon* eljövetelet készítette elő”, és aki *Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában* címmel „a transzszilvanizmus kiskátéját” alkotta meg¹¹³ – tanulmányában máig jelentős és érvényes summáját adja Tompa László lírájának, mely akár a kiismerhetetlen természet, mindig új titkokat tartogathat.

Néhány további, kisebb filológiai tévedés mellett¹¹⁴ komolyabb, ugyanakkor izgalmas pontatlansága a bibliográfiának, hogy a *Magányos virrasztó* című írást Kicsi Antal Sík

¹⁰⁹ KUNCZ Aladár, *Megkoszorúzott erdélyi költő: Tompa László három állomása: Erdély hegyei közt, Éjszaki szél és Ne félj!*, Erdélyi Helikon, 1929/8, 608–615.

¹¹⁰ Kuncz tanulmányának komplexitása és irodalomtörténeti értéke nem derül ki önmagában a főcímből.

¹¹¹ KUNCZ, *Megkoszorúzott erdélyi költő...*, i. m., 608.

¹¹² *Uo.*, 609–610, 612.

¹¹³ Az idézetek forrása: HEGEDŰS Imre János, *Válaszutakon: Kuncz Aladárrol*, <http://www.eirodalom.ro/tanulmany/item/1154-valaszutakon-kuncz-aladarrol.html#.VOSjECzRmyM>.

¹¹⁴ 1. SZABÓ Dezső, *Tompa László: Éjszaki szél, Élet és Irodalom*, 1923/7–8, 86–87.: Kicsi Antal bibliográfiájában az oldalszám hibásan szerepel; 2. JODÁL Gábor, *Tompa László jubileumához*, Székely Közélet, 1943. dec. 18., 1. és *Tompa László helye az egyetemes magyar irodalomban*, Székely Közélet, 1943. dec. 18., 2., 4.: e két írás esetében az oldalszámok felcserélődtek egymással. (Az utóbbi szöveg Tóth Béla a Tompa László 60. születésnapjára rendezett ünnepségen tartott előadásának a *Székely Közélet* által rövidített, vázlatos változata.)

Sándornak tulajdonítja,¹¹⁵ holott ez Tompa László egy izgalmas ismertető esszéje¹¹⁶ Sík *Magányos virrasztó* című¹¹⁷ verseskötetéről.¹¹⁸ Figyelemre méltó és jelentéstelített azonban ez a tévedés, hiszen a maga korában és közegében Tompa László is magányos (maga választotta is magányos) virrasztóként írta Sík *ars poetica* jellegű vallomásához sokban hasonló hangvételű és motívumkincsű verseit¹¹⁹ – így akár valóban az ő költészetéről is születhetett volna írás „Magányos virrasztó” címmel.

Mint éjszaka földi castruma kőfalán
Az éjbe néző léginárius,
[...]
Így áll a költő. Dermedező szívét
Egy szó nyilazza, és ez a szó a halál.
[...]
A törvény reccsen, bújnak a csillagok.

(Sík Sándor: *Virrasztó*)¹²⁰

A sors dühét még eltökélten állom,
S hogy hajóm hátát bórák böge szántsák,
De már tudom, meg se rezzenek,
Hogy bátorságom csak halálraszantság.

S már nem tudok célt, melyet bizonyosnak
Láttatna még egy ki nem húnyt reményem.
[...]
Így, csillag nélkül egem egyre zordabb.

(Tompa László: *Noémi Senki-szigetén*)¹²¹

¹¹⁵ Sík Sándor, *Magányos virrasztó*, Páosztortú, 1937/8, 175–176. (KICSÍ Antal, *Tompa László irodalmi munkássága: [Bibliográfia]* = K. A., *Tompa László, i. m.*, 306.)

¹¹⁶ TOMPA László, *Sík Sándor: Magányos virrasztó*, Páosztortú, 1937/8, 175–176.

¹¹⁷ Sík Sándor, *Magányos virrasztó*, Bp., Szent István Társulat, 1936.

¹¹⁸ Az írás szerepel az őt megillető helyen is a Kicsi-féle bibliográfiában, a *Cikkek, publicisztikai írások, előadások* között (KICSÍ Antal, *Tompa László irodalmi...*, i. m., 291.)

¹¹⁹ Sík Sándor 1936-ban megjelent *Magányos virrasztó* c. kötete természetesen más (az akkor kibontakozó) történelmi traumára reflektál, mint a fent idézett és hasonló motívumkincsű Tompa-versek – bár többek között *Mind menetelünk* (1937) és *Farkasjárás éjszakáján* (1943) c. verseiben maga Tompa is témájává tette a Sík-versben is megfogalmazott léthelyzetet: „Dobszóra dobban s kurjog a falka-tánc: / A szót, a vérből s végtelenből / Felpihéző picit szót ki értet? [...] Ha szó vagyok is: nem kiáltás, / Csak suttagás, csak pihézés. / Amit mondok is, oly kevés: Egy csendes áldás.” (Sík Sándor, *Virrasztó*, Bp., Szent István Társulat, 1936, http://mek.oszk.hu/01000/01065/html/sik_08.html); „Én elfordulok ezektől, s megyek / Kifelé, hol nem utcakő a gyp. // S elmenetelek, mezőn át, magam – / Menetelést nem látva, boldogan. // S megcsodálom, hogy (amint látható) / Itt mennyi virág fehér lázadó. // Megörvendeztet: fényt hogy ont a nap. / De gyűlöltre parancsot nem ad. // A nagy ég alatt így bolyongok el, / Míg madár surran, víz csobog közel. // S dúdolgatom a béke énekét, / Melyet egy jobb kor megbocsát, s megért.” (TOMPA László, *Mind menetelünk* = T. L., *Hol vagy, ember?*, Kolozsvár, Erdélyi Szépművés Céh, 1940, 82–83.); „Mikor már gyermek rég nem vagy, s reményjelt / Sem látsz sehoh az ember éjszakáján? / Öldöklő fagy fű, könnyörtelenül vad – / S érzed, hogy vacogsz, és hogy egyedül vagy. // Mert egyedül vagy, mint most annyi ember – – / Egyedül fiad, lányod, feleséged! / A magatokért szorongás teléből / Nézhettek a nagy feketeséget, / Amely ma rend, s ha megtörik is olykor: / Bomba zuhan a cinkos csillagokból.” (TOMPA László, *Farkasjárás éjszakáján* = T. L., *Régebbi és újabb versek*, Bukarest, Állami Irodalmi és Művészeti, 1955, 365.)

¹²⁰ Sík Sándor, *Virrasztó*, i. m., http://mek.oszk.hu/01000/01065/html/sik_08.html.

¹²¹ TOMPA László, *Noémi Senki-szigetén* = T. L., *Erdély hegyei közt*, Kolozsvár, Minerva, 1921, 18.

Talán ez a néhány apróbb filológiai megjegyzés is igazolja, hogy a rendelkezésünkre álló és minden Tompa Lászlóval kapcsolatos munkánkhoz nélkülözhetetlen bibliográfia néhány pontjának kiigazítása, valamint a megjelenése óta eltelt közel négy évtizedben született, Tompa Lászlóra emlékező vagy költészetéről szóló írások egyberostálására szükség lehet. Ez a munka árnyalhatná és izgalmas összefüggésekkel gazdagíthatná mind a Tompa-líráról alkotott képet, mind a helikoni–transzszilvanista költészettel foglalkozó irodalomtudományt – különösen, ha olyan jelentőségteljesen színes, ízes, olvasmányos és önmagukban is poétikai értéket képviselő írásokról felfedezéséről van szó, mint egy számunkra és Tompa számára egyaránt kortárs költő, Farkas Árpád vallomása esetén: „Mióta Udvarhelyi eszemet tudom, a két T (Tomcsa, Tompa) említésre méltó kelléke volt a városnak, ha nem oly híresek is, mint a bivaly vontatta borvizes szekér.”¹²²

2. 2. 3. Versértelmezési horizont és (romló) szöveghagyomány

A szakirodalomban a Tompa-életműre vonatkozó tárgyi tévedések között többször előfordulnak rosszul hagyományozódó szöveg címek is. A romló szöveghagyomány az irodalom, s fokozottan a költészet esetében nem pusztán ténybeli tévedéseket, apró elírásokat jelent: egy-egy filológiai pontatlanság (el)torzíthatja a szövegek vagy akár a teljes életmű értelmezési horizontját.

2.2.3.1. A horizont kitágul (1.): „megmaradni öröknek”

Tompa László szellemi szempontból igen izgalmas, a helikoni–transzszilvanista líra virágzása idején született versként pedig motívumkincsében egyenesen kísérletező jellegűnek tekinthető *Sziddhártha újból eltűnik*¹²³ c. költeményét *A romániai magyar irodalom története* például *Szidd, hátha újból eltűnik* címen említi, és e cím erőterében a verset a ’45 utáni politikai ideológiának és rendszernek megfelelő nézőpontból értelmezi.¹²⁴ Komoly hermeneutikai

¹²² FARKAS Árpád, *Gátzúgásban* = F. Á., *Asszonyidő: Publicisztikai írások*, Bukarest, Kriterion, 1983.

¹²³ TOMPA László, *Sziddhártha újból eltűnik* = T. L., *Ne félj!*, i. m., 212–213.

¹²⁴ SÖNI Pál, *Tompa László* = S. P., *A romániai magyar irodalom története*, Bukarest, Didactică și Pedagogică, 1969. 24–32.

korlátozást jelent azonban e mitikus motívumokból építkező vers ilyen megközelítése, a szöveg értelmezési horizontjának ilyen radikális leszűkítése.¹²⁵

¹²⁵ **Kitekintés Tompa László 1945 utáni költészetének problémáira:** Ez a Tompa-líra 1945 és 1989 közötti recepciójára fokozottan jellemző, poétikailag korlátozott szemléletmód, sajnos a mai napig súlyos árnyékot vet, s ezzel visszahat a verseinek igen jelentős hányadát a helikoni–transzszilvanista líra virágzása idején írt alkotó teljes életművének recepciójára (beleértve a helikoni verseket is). Tompa elfeledettségének oka – annak oka is tehát, hogy költészetének helikoni szakaszával sem igen foglalkoznak – abban is keresendő talán, hogy a '45-ös politikai fordulat és (a Székelyudvarhelyen 1944 augusztusában történt) impériumváltás utáni lírai megszólalásmódját talán nehezen tudják a költőnek megbocsátani. Pedig Tompa László költészete, az akkor fennálló rendszerhez való kötődésének oka lényegesen árnyaltabb, összetettebb színezetű lehetett az akkori jelenben, mint ahogy az visszamenőleg, egy jelenkori nézőpontból tűnhet.

Tompa lírájában már korán feltűnt „egy-két szociális vonatkozású vers” (REMÉNYIK Sándor, *Tompa László: Éjszaki szél*, Pásztortűz, 1923/23, 774.), mint például az 1922-ben megjelent *Személyvonat, III. osztály* (Vasárnap, 1922/52, 6–7.), és megszólalt „egy-egy kényszerű alkalmi vers erőltetett hangja” (VITA Zsigmond, *Tompa László*, Erdélyi Helikon, 1936/9, 668.). Az pedig, hogy a trianoni trauma után „egy-egy szerző belépett a nagyközönség preconcepcióktól terhes, erdélyi írókra és feladatkörökre vonatkoztatott elváráshorizontjába, [...] fordított irányban is hatott”: ezek a preconcepciók, „a próféta, a szónok, a tanító és a közösséget képviselő politikai író archetipikus erdélyi szerepkörei [...] meghatározóivá válhattak későbbi szépírói munkásságának. [...] »A szolgálat abban a formában, ahogyan örökségként a két világháború közti megfogalmazásában reánk hagyományozódott, kizárólag a nép testében föloldott individuummal számolt – mondja Visky András. – Ez az élő hagyomány apró fogalmi korrekciókkal beletorkollott a szocialista realizmusba. [...] Ez a kollektív szolgálattelv válik sematikussá 1945 után.« A harmincas években feltűnő költők jelentős részének életművét leginkább éppen az a szomorúan közös jegy jellemzi Erdélyben, hogy a negyvenes-ötvenes években komolyabb törést szenvednek, s a társadalom kulturális–közéleti berendezkedését szinte kizárólagos témaként igyekeznek lírájukban megjeleníteni, illetve szocialista frazeológiával azt támogatni. Ez a nagyfokú uniformizálódás életkortól, habitustól, korábbi versnyelvtől látszólag függetlenül jelentkezik Tompa Lászlónál és Bartalis Jánosnál, Szabédi Lászlónál és Szemlér Ferencnél, Horváth Imrénél és Horváth Istvánnál.” (BOKA László, *Érték/határ/érték 2.: Gondolatok az erdélyi magyar irodalom önreflexív stratégiáiról, helyzetértelmezéseiről, kánonmodelljeiről*, <http://www.eirodalom.ro/tanulmany/item/1868-ertek-hatar-ertek-2.html#VOa2UizRmyM>)

A fent idézett gondolatmenetet támaszthatja alá az a Tompa László hagyatékában található *Írói önvallomás* is, melyben a költő így fogalmaz: „a régebbi verse[im] tiltakozást fejeznek ki minden embert elnyomó erőszak, minden háborúkat is kirobbantani kész gonosz törekvés ellen. És kifejezik a reménykedő várakozást is valami újra. Mikor aztán ez az új megérkezett, úgy éreztem, hogy a vele járó feladat készen talál, megváltoznom nem kell, csak folytatnom kell, amire addig törekedtem.” (TOMPA László, *Írói önvallomás*, [kézirat], HRM–TLH, 7688/1330., l. 12. 2. melléklet.) Valamiképp ennek a poétikailag erőtlenebb lírai ágának a folytatása az „a közéleti költészet és agitatív líra”, melynek „erdélyi képviselőjeként” Tompa „művészetének hajdani csúcsait már nem érthette el” – de ezzel együtt „öregkori líráját is a tiszta emberség nemes eszméje világítja át” (*Tompa László ünnepén*, Magyar Nemzet, 1983. dec. 3. [Szerzőként az alábbi monogram megjelölésével: k. k.): „A békét vártad, hirdetted váltig, / Míg háború dúlt, nyögtük éjszakáit – / A háború a népeket ma is / Fenyegeti – hát szólj tovább te is: / Hirdesd, idézd a békét mindhalálíg!” (TOMPA László, *Számvetés magammal 1953 végén* = T. L., *Régebbi és újabb versek, i. m.*, 385.)

Túl mindezekeken pedig – Tompa László unokája, Tompa Árpád meglátása szerint – az idősödő Tompára hatással lehetett veje, Szabédi László gondolkodása is: „»Fiúk – mondta Szabédi –, a történelem azt kívánja maguktól, hogy vállalják megint a kisebbségi lét parancsát. Ezt pedig csak józansággal lehet. Ha meg akarjuk őrizni iskoláinkat, vagyis önmagunkat. [...] Megmaradásunk egyetlen kezesége az okos változás.« [...] Szabédinál a baloldali nézetek és a magyarság szolgálata szorosan és elválaszthatatlanul összetartoztak, [...] mindent megtett annak érdekében, hogy az erdélyi magyarság kultúrája megmaradhasson. Az »ahogy lehet« életparancsát követve újabb és újabb kompromisszumokra kényszerült, míg végül rádöbbsent: nincs hová hátrálnia többé. Eszméiben, törekvéseiben csalódnia kellett. Talán ezzel is magyarázható, hogy 1959-ben, a kolozsvári magyar tudományegyetem erőszakos felszámolásakor öngyilkos lett.” (KÁNTOR Lajos, *Székelyekkel a képtárban: Áron, Imre, László(k), Pista és..., i. m.*)

Jelenlegi tudásom szerint Tompa László költői életművéből összesen 297 vers maradt ránk. Ebből mindössze 14 (!) vers az, amely 1945 után keletkezett: a teljes költői életmű összesen 4–5%-a. (Tompa László 1945 után megjelent kötetei egytől egyig válogatáskötetek, melyek az életmű egészéből merítenek). Figyelemre méltó, hogy e 14 vers közül egyetlen egy sincs, amely a Szabédi László tragikus halála utáni időszakban keletkezett volna, s csupán egyetlen egy, amely abban az esztendőben. Tompa László lírája tehát 1945 után elcsendesedett, 1959-ben, Szabédi öngyilkosságának évében pedig végleg elhallgatott.

A *Sziddhártha*¹²⁶ újból eltűnik szellemi–kulturális komplexitásában igen izgalmas és összetett szerepversként működik, melyben „a volt meg a nemvolt is egybemorajlik”.

Itt mély a víz már, s csobbanástalanul húz
 El partjai közt, – nagy volt az útja eddig!
 Tükréből rám egy emlékfelleges arc néz,
 Mellette bús fűz titokzatos árnya.
 A folyamról föllibegő köd lopva körülfoly
 Mindent a berekben, melyből a hang is eltűnt –
 Jó most ez a csend, a zavartalanság áldott,
 Hűsítő csendje, – oly régóta esengem!
 Közben lelkem is ősz lett, olyan ősz, mint
 A fákról lecsüngő köd szakálla, s fáradt...
 Aranytollú csodamadár sem
 Csalogat többé ligetről-ligetre.

Csak lótsz enné, eszméletlen felejtést,
 Már ne gyötörjön: ki voltam, s ki lettem –
 Hogy tündökölt, milyen folttalan fehéren
 Szép ifjú hitem, – királyfipalástom...
 Csak egy virág volt nálam, hogy útra keltem –
 S én bíztam: örül majd és jobb, szelidebb lesz
 Mind, akinek csak megmutatom egyszer.
 De hol van ez már tőlem, s én hol vagyok ettől?
 Lerongyosodva, vér- és sárlepetten?

Kései költészetének alakulása (és így megítélése) legközelebbi költőtársai, a transzszilvanista triász tagjai lírájával pedig összevethetetlen, hiszen míg Tompa udvarhelyi „házához korszakok látogattak” (BAJOR Andor, *Tompa László köszöntése*, *Igaz Szó*, 1963/12, 922.), addig Áprily már évtizedek óta Magyarországon élt, Reményik Sándor pedig 1941-ben az örök hazába költözött. Ha és amennyiben a Tompa-líráról való kevés szó oka, a költészetével szembeni tartózkodás magyarázata abban (is) keresendő, hogy lírájába 1945 után milyen szövegek (is és nem kizárólagosan!) írótak, akkor a fenti adatok alapján talán belátható, hogy Tompa és költészete esetleges megbélyegzése méltó a felülvizsgálatra, életműve pedig a rehabilitációra. Hiszen „akkor is, ha a tények kitörölhetetlenek, ha az ember nem csinálhatja vissza, amit tett, és nem teheti meg nem történté azt, ami megtörtént, mégis, annak az értelme, ami történt, nem egyszer s mindenkorra szilárdan adott.” (Paul Ricoeur *Emlékezet – felejtés – történelem* c. írásának szavait idézi: KELEMEN Endre, *Arról, hogy a transzszilvanizmus (miként) ideológia*, <http://www.eirolalom.ro/tanulmany/item/931-arrol-hogy-a-transzilvanizmus-mikent-ideologia.html#VN3uLPmG-VM.>)

¹²⁶ Guatama SZIDDHÁRTHA vagy BUDDHA: ókori bölcs, a buddhizmus meghatározó alakja. Úgy tartják, hogy Kelet-Indiában élt és tanított a Kr. e. 6. és 4. század között. Szanszkrit nyelven a *buddha* kifejezés „éber”-t, „felébredt”-et, „megvilágosodott”-at jelent, a *Sziddhártha* név jelentése pedig „ő, aki eléri a céljait”. Buddha nagy kezdőbetűs alakja a történelmi Buddhára vonatkozik, kis kezdőbetűs alakja a buddhista kozmológiában minden történelmi korszak első megvilágosodott lényét jelenti. Karl Jaspers szerint Buddha egyike volt az ún. tengelykor (Kr. e. 800–200) meghatározó gondolkodóinak, aki mások tanítása nélkül, önállóan érte el a megvilágosodott tudatszintet. A buddhizmusban úgy tartják, hogy végtelen számú *buddha* létezett korábban, és végtelen számú fog még létezni. Gautama Sziddhártha a buddhizmus első számú alakja: élete történéseit, tanítóbeszédeit, illetve az általa tanácsolt szerzetesi fogadalmakat a halála után összefoglalták és szájról szájra hagyományozták a *bhikkhuk* (szerzetesek), a *bhikkhunik* (apácák) és a világi emberek közössége, a *szangha*. A neki tulajdonított tanításokat először mintegy 400 évvel a halála után írták le a buddhista tudósok. Legfőbb tanításait a négy nemes igazság foglalta össze: az emberi élet lényegében szenvedéssel teli; e szenvedés oka az emberi önzés és vágyakozás; van út, amellyel megszabadulhatunk az önzéstől és vágyakozástól; a megszabaduláshoz a nemes nyolcstréű ösvény vezet: a helyes szemlélet, a helyes gondolkodás, a helyes beszéd, a helyes cselekvés, a helyes élet, a helyes törekvés, a helyes vizsgálódás, a helyes elmélyedés. (A szócikk forrásai: *A comparative dictionary of the Indo-Aryan languages*, Oxford University Press, <http://dsal.uchicago.edu/dictionaries/soas/>; BARONI, Helen J., *The Illustrated Encyclopedia of Zen Buddhism*, Rosen, 2002.; BOREE, C. George, *An introduction to Buddhism*, Shippensburg University, <http://webpace.ship.edu/cgboer/buddhaintro.html>; SKILTON Andrew, *A Concise History of Buddhism*, 2004.; WARDER, A. K., *Indian Buddhism*, Motilal Banarsidass, 2002.)

Csak így sikerül otthagynom a gyilkos
 Ölelésű vásárt, erőszakos, örült
 Derviseivel, az árusok, s pecérek
 Szünetnélküli, nyers rikácsolását,
 Hogy fülem, szemem egyszer ismét pihenni tudjon.
 [...]
 Itt már csak arra a pillanatra várok,
 Mikor egy leszek újra, kiszakadt rész, az egésszel,
 A volt meg a nemvolt is egybemorajlik
 És tudtom nélkül forog a változás – –
 Míg valami jobbat forog ki végre. (Talán
 Hétszer hét század is eltelik addig.)

(*Sziddhártha újból eltűnik*)¹²⁷

E Reményik Sándornak ajánlott versben több kultúra archetípusos–mitikus motívumai ölelkeznek. „Az anyagi létezés kezdetét általában a víz eleméhez kapcsolják a kultúrák. A kínai *Tao-tö-king* az alkalmazkodás és a merev erővel szembeszegezett látszólagos gyengeség kitartó állhatatosságát látja megnyilvánulni benne: »A legfőbb jó a vízhez hasonló: / mindennek hasznos, de nem harcos.«¹²⁸ A rímtelen, hosszú verssorok áradó, olykor hullámként meg-megtörő belső ritmusával mintha maga a vers is folyó volna, melybe – a tükrözött ég képével titkos egymásra-montírozottságban – az „emlékfelleges arc” belétekint. A vers első szava: „itt”, egyszerre jelöli ki és egyszerre teszi minden konkrét tértől és időtől függetlenné a pontot, ahol állunk: talán a mindenkori vers születésének pontján, az örök vízbe tekintvén, melynek tükre Narkisszosz óta az önszemlélet, a magunkkal szembe nézés és önmagunk megismerhetetlenségének, megragadhatatlanságának archetípusa,¹²⁹ a megcsillanó, de eltűnő,¹³⁰ soha egészen meg nem fejthető létezés szemléletéé. Egy folyó partján állunk, hiszen a folyó¹³¹ oly sok kultúrában az átkelés színtere, a határvíz élet és halál, régi (meghaladandó) és új (újjaszületett) állapot között.¹³² A vízben tükröződő, „emlékfelleges

¹²⁷ TOMPA László, *Sziddhártha újból eltűnik* = T. L., *Ne félj!*, i. m., 212–213.

¹²⁸ HOPPÁL Mihály, JANKOVICS Marcell, NAGY András, SZEMADÁM György, *Jelképtár*, Bp., Helikon, 2010, 321.

¹²⁹ „Narcissus a tükröződések iránti vonzalom, s az ebben való eltévelyedés” mitikus alakja. Lehetséges, hogy „az öntudatlan történés vált el az öntudat történetétől Narcissus születésének képében?” (NÁDAS Péter, *Bevezető az égi és a földi szerelem témájába: ösképek képmásai* = N. P., *Az égi és a földi szerelemről*, Bp., Jelenkor, 2010.)

¹³⁰ Utalás Beney Zsuzsa *Csillog, de eltűnik* c. versciklusára: BENEY Zsuzsa, *Csillog, de eltűnik* = B. Zs., *Se tűz, se éj*, Bp., Argumentum, 2005. (Erről bővebben lásd: TOMPA Zsófia, *Egymás tükrében: Vázlatok és változatok a József Attila- és a Pilinszky-líra továbbélésére Beney Zsuzsa irodalomelméleti és költői életművében*, Irodalomismeret, 2013/4.)

¹³¹ Túl a konkrét, biografikus szerző valóságos, szeretett folyóján, a Küküllőn, melynek partja a versbeli belső táj valóságreferenciális helyszíne lehet.

¹³² A víz gazdag szimbolikájában benne rejlik az „1. ösvíz, az élet vize, a magzatvíz, az élet forrása; 2. a megtermékenyítő égi víz; 3. a megtisztulás eszköze; 4. a regenerálódás, az újjaszületés eleme. E négy kultikus funkció nyomai fellelhetők az emberiség legősibb hagyományáiban. [...] A víz életet adó volta mellett a káoszba fulladásnak, a feloszlásnak, az elnyelésnek, a halának is elme és közege, amit több mitológia úgy fejez ki, hogy a halottnak egy folyóvízen kell átkelni a túlvilágra. [...] A víz tehát teremtő és romboló elemként szerepel az élet kezdetén és végén.” (HOPPÁL, JANKOVICS, NAGY, SZEMADÁM, *Jelképtár*, i. m., 322.)

arc” mellett pedig felsejlik a „bús fűz titokzatos árnya” – talán azé a lélek rejtekébe rejtett „öreg-öreg fűz”, melynek „tövébe / Kincsek-kincse van elásva”: éltető szavak, az élet szavai.¹³³

„Az élet vizének szoros kapcsolata van az életfával; a legtöbb nép mítoszában az életfa tövében ered az élet vizének forrása.”¹³⁴ Talán erről a fáról is lecsüngve lóg most a köd szakála? És talán ezért, hogy Sziddhártha újból eltűnik? Hiszen a bús fűz árnya mögötti berekben – mely talán az antik istenek szentélyeiül szolgáló ligetek¹³⁵ erdélyi metamorfózisa, a múzsákkal társalkodó költő szent tere – a mitikus ligetek örök nyara helyett ős van: a lemondás, az elengedés, az útra készülődés ködbe rejtett ősze, hol a „fákról lecsüngő köd szakála” mögött elhal(lgat) a (kül)világ zaja, „a gyilkos / Ölelésű vásár [...] szünetnélküli, nyers rikácsolása” – s mintha elhallgatni vágya maga a líra is. Mert a „zavartalanság áldott / Húsító csendjében” felszakad a „Csak lótsuzt enném, eszméletlen felejtést” sóhajtása, mely a megtisztulás, a megújulás és az újjászületés vágya¹³⁶ mellett megidézhetheti a hazahívó hűséget¹³⁷ feledtető, mély odüsszeuszi vágyat¹³⁸ is: a végleges felejtés vonzásának kísértő hatalmát. A mitikus világ horizontja ezután még tovább távolul: a „királyfipalást” képe népmeséink királyfiat rajzolja elének,¹³⁹ az útra kelés¹⁴⁰ lépteiben a legkisebb fiúk útra

¹³³ Utalás Tompa László életműnyitó versére, a fűz tövében rejlő kincs és a versek lehetséges metaforikus megfeleltetésére. Az idézetek forrása: TOMPA László, *Rejtett kincs...*, i. m., 3. (A *Rejtett kincs tudója* életműértelmező szerepéről bővebben dolgozatom III./2. fejezetében szölok.)

¹³⁴ HOPPÁL, JANKOVICS, NAGY, SZEMADÁM, *Jelképtár*, i. m., 321.

¹³⁵ „Az erdő »emberléptékűvé« szabályozott változata a liget, mely az isteni természet ember számára is áttekinthetővé tett terepe. Az antikvitás bizonyos erdőrészeket és ligeteket egyes istenek szentélyeiként tisztelt.” (Uo., 79.)

¹³⁶ A lótsuzvirágot a keleti vallásokban a tisztaság, a megújulás, az újjászületés szimbólumaként tartják számon. „Elsődlegesen a szellemi létezésre ébredő anyag jelképe: az iszabpól, a víz homályán át fejlődik ki, hogy a fényben pompázzék. [...] A buddhista isteneket lótsuztrónon ábrázolják.” (Uo., 319.)

¹³⁷ Utalás annak az erdélyi költészet kincsesládájából válogató antológiának a címére, melynek versei „a szülőföld, az anyanyelv és a nép iránti szeretetről, felelősségtudatról vallanak.” (LISZTÓCZKY László, *Beköszöntő = Hazahív a hűség: Romániai magyar költők vallomásai a szülőföldről*, szerk. L. L., Sepsiszentgyörgy, Castrum, 1993, 5.)

¹³⁸ „A görögöknél a lótsuzvirág Héra szent növénye. Az antikvitás a felejtés szimbólumaként ismerte. Odüsszeusz társai is »felejtést ettek« a lótsuzevők szigetén.” (HOPPÁL, JANKOVICS, NAGY, SZEMADÁM, *Jelképtár*, i. m., 319.) „Hosszu kilenc napon át hányódtam a szörnyű viharban / sokhalu tengeren át; tizedik nap végre elértünk / partja elé a virágot-rágó lótsuzevőknek. / Ott szárazra kiléptünk és vizet is meritettünk, / majd lakomához láttak a társak a fürge hajóknál. / És miután jóllaktunk mind étellel-itallal, / akkor a társaimat küldtem, hogy megtudakolják, / hogy mily búzafogyasztó férfiak élnek e földön; / két embert kiszemeltem, a hírnök harmadikul ment. / Mentek, s elkeveredtek azonnal a lótsuzevőkkel, / kik nem terveztek számukra gonosz veszedelmet, / ámde megízlelték velük a jóízű lótsuzt. / És közülük ki a mézédés termést meg is ette, / már nem akart hírt adni nekünk, nem akart hazatérni, / ott kívánt az örökre maradni a lótsuzevőknel, / egyre a lótsuzt szedni, feledve a szép hazatérést. / Őket, sírtak bár, a hajóra vezettem erővel, / és evezőpad alá lekötöztem a görbe hajókon; / többi derék társamnak utána parancsomat adtam, / hogy mind szálljon a fürge hajókra sietve, nehogy még / más is egyik közülük lótsuzt s hazatérni feledjen. / Fölszálltak szaporán, evezők mellé telepedtek, / sorba leülve, az ős tenger evezőkkel ütötték.” (HOMÉROSZ, *Odüsszeia*, ford. DEVECSERI Gábor, Bp., Szépirodalmi, 1986, IX, 82–104.)

¹³⁹ „A palást az átlényegülés szimbóluma és védőeszköze beburkolással, rejtéssel, azzá változtatással, amit hirdet. Elválaszt a külső világtól. Szakrális szerepe ősi. [...] Kifejezi a teljességet, a kozmikus egészt. [...]

kelésének léptei visszhangzanak. Meséink világa köszön vissza a „hétszer hét század” számaiban, megidézve egyben a keresztény számszimbolikát is.¹⁴¹

E komplex mitikus világ egyszerre sűrű és egyszerre végtelenül tágas, szabad térben történik meg a sziddhárthai eltűnés. Ha pedig az „áldott, / Hűsítő csend” szomszédja valóban a költői elhallgatás, elnémulás vágya is egyben, előttünk áll a titokzatos paradoxon: az elhallgatás vágyának belső, ködös őszi ligetében mégis vers születik – egyetemessé tágított erdélyi magyar líra. Egyetemessé, hiszen „a mitologikus gondolkodást nem lehet túlhaladni, mivelhogy az alkotja minden gondolkodás keretét és összefüggését.”¹⁴²

„A komor, magas [...] Laci bácsi a negyvenes-ötvenes évek Udvarhelyének jellegzetes alakja volt.”¹⁴³ „Az emberek egymás közt »székely Gandhi«-nak nevezték.”¹⁴⁴ „Sokat sétált a parkban. [...] Elmerengett az életem, a halálom, hosszú fekete kabátjában, hóna alatt könyvvel, újsággal, kezében bottal, fején kalappal. [...] Költészetéből ugyanez olvasható ki: az

Megóv a gonosztól. [...] Eurázsiai népmeselemként a mesehős segítő eszközei közt” szerepel. (HOPPÁL, JANKOVICS, NAGY, SZEMADÁM, *Jelképtár, i. m.*, 174.)

¹⁴⁰ „Az út minden térben-időben zajló folyamat legelemibb jelképe; legerendőbbben az út maga az emberi élet. [...] a beavatás jelképes útja vezet a megvilágosodáshoz a nagy vallások tanítása szerint.” (Uo., 312.)

¹⁴¹ „Minden kultúra a kozmosz és ember [...] harmóniájának esszenciáját látta a számokban. [...] Általános feltételezés szerint a számok kapcsolatban állnak a Világtörvénnyel, az Isteni Igazság örök princípiumaival, s ilyenformán minőségek és ideák fejeződnek ki bennük. [...] A hét a világban megnyilvánuló Isten szent száma, mert az isteni (3) és a földi (4) tökéletesség összege. [...] Ennyi öröme és ennyi fájdalma van Szűz Máriának és ennyi ajándéka a Szentléleknek, ennyi szentséget ismer a kereszténység, ennyi az irgalmasság cselekedeteinek [...] a száma. A három isteni és a négy sarkalatos erény összessége is ennyi, velük szemben ugyancsak hét főbűn áll. [...] A magyarság hét vezére és hét törzse ugyancsak a teljesség, a szakrális szám általi isteni küldöttség képzetére vezethető vissza. *A néphit szerint hétévente tisztul meg az elásott kincs* [kiem. T. Zs.] és mesekezdő »hetedhét ország« kifejezésünk is ősi, pogány képzetek maradványa.” (Uo., 269.) Az evangélium a megbocsátás mindenképpen szükségességét is a hetes szám fokozásával fejezi ki: „Akkor odalépett hozzá Péter és megkérdezte: »Uram, ha vét ellenem testvérem, hányszor kell neki megbocsátanom? Talán hétszer?« »Mondom neked – felelte Jézus –, nem hétszer, hanem hetvenhétszer.«” (Mt18,21–22, <http://szentiras.hu/SZIT/Mt18>). A *hegyi beszéd* tanítása szerint kiengesztelődni, megbocsátani hetvenhétszer (lényegét tekintve végtelenszer) kell: „Nem szabad korlátokat felállítani a megbocsátásban”, ami a szeretet örök megújulásának forrása. (HARRINGTON, Daniel J. SJ, *Evangélium Szent Máté szerint*, ford. HAZAI Péter, Kecskemét–Pannonhalma, Korda–Bencés, 1993, (Szegedi Bibliakommentár – Újszövetség I), http://mek.oszk.hu/00100/00188/html/1mate.htm#MÁTÉ_EVANGÉLIUMÁNAK.)

¹⁴² FRYE, Northrop, *Az ige hatalma*, Bp., Európa, 1997, 13. (Idézi: VARRÓ Annamária, „Amiről csak hasonlatok beszélnek”: *A köztesség poétikája Babits Mihály, Pilinszky János és Petri György egy-egy versében = Babits és kortársai*, szerk. MAJOROS Györgyi, SIPOS Lajos, TOMPA Zsófia, Bp., Cédus Művészeti Alapítvány – Napkút, 2015, 367.)

¹⁴³ Részlet a Tompa László menyével, Tompa Jolánnal készült interjúból: KATONA Zoltán, *A „magányos fenyő” emlékszobájában: 120 éve született Tompa László*, Udvarhelyi Híradó, 2003. dec. 11., <http://www.szekelyhon.ro/archivum/offline/cikk/38067/120-eve-szulett-tompa-laszlo>.

¹⁴⁴ „Szüleiről beszélni, a szeretet elfogultsága nélkül véleményt formálni bárkinek nehéz feladat. Édesapám esetében erre nincs is szükség, hiszen minden egyes verse kristálytisza önvallomás. A nemzetével, az emberiség gondjaival, vágyaival, törekvéseivel együtt él, érző és vigasztaló sorai mögött mindig látható a markáns, férfias arca, és emberszerető, szelíd nagy szeme. Erdélyben az emberek egymás közt székely Gandhinak nevezték. Nagyon találó ez a megbecsülést és szeretetet kifejező hasonlat. Az igazságért mindent vállalva, türelemmel akarta nevelni népét, hogy műveltséggel, lelki finomsággal vívja ki a többi nép megbecsülését. A költő tolla csakis így válhat legyőzhetetlenné, mert nemcsak a jelenben, hanem a jövőben is továbbviszi az emberi szellem magasabb hivatásának ki nem alvó fátylát.” (Tompa István (1912–1989) visszaemlékezése édesapjára: KELENVÁRY János, *Magányos fenyő*, Képes Magyar Újság, 1974. máj. 1., 16–17.)

elzárttság, a csend, a magány, a visszahúzódottság.”¹⁴⁵ Küküllő-parti sétái során lélekben azonban mitikus hagyományok szent ligetében járt a költő¹⁴⁶ – „kiszakadt rész, az egészszel” – elzárttságában született verseiben sokgyökerű emberi kultúránk és megtartó örökségünk tárul elénk: „nemrég olvastam *Hol vagy, ember?* című új verseskötetét, s a nyugtalan kérdések és feleletek szépsége, mely könyvéből kiárad, a sorvadó életben, a sötét ösvényen úgy hatott rám, mint a tisztaság szempontjából meg nem változott lélek szemének bánatos és bátor ragyogása. Lao-ce, a kínai filozófus és költő szerint »a békét megismerni annyi, mint megmaradni öröknek«.”¹⁴⁷

2.2.3.2. A horizont kitágul (2.): „éjszak felé”

A Tompa-versek jelentéshorizontját szűkítő, a szövegek poétikai erejét gyengítő téves szöveg-hagyományozódásra példa a költő második verseskötete címének (*Éjszaki szél*) gyakori hibás közlése is. A cím több forrásban *Éjszakai szélként* vagy *Északi szélként* szerepel,¹⁴⁸ ezeket a változatokat követve azonban az értelmezés könnyen elszakad, vagy mindenesetre eltávolodik a költői–poétikai szándéktól. Úgy hihetnénk, hogy régiessége miatt az *éjszaki* szóból a *j* elhagyható (*Északi szél*), vagy esetleg úgy tűnhet, hogy ha a *j* jelen van, akkor a verseskötet címe bizonyára egy *a*-val kiegészítendő (*Éjszakai szél*). Ilyen tévedések vagy módosítások azonban egy irodalmi alkotás, fokozottan pedig egy költői mű esetében a befogadás során nem kívánt hermeneutikai módosulásokat, torzulásokat eredményezhetnek.

Az *éjszak* szó kiemelt poétikai fontosságát igazolja a Tompa-versek világában e szó gyakori és sok esetben különösen jelentéstelített előfordulása.¹⁴⁹ A régi nyelvi *éjszakban* ugyanis egy időben rejlik benne mind az „észak”, mind az „éjszaka” szavunk, jelentésük teljes holdudvarával. Az *éjszaki* szó rejtett etimológiával¹⁵⁰ északot és éjszakát ötvözve egyszerre

¹⁴⁵ KATONA, A „magányos fenyő” emlékszobájában..., i. m.

¹⁴⁶ Nem állja meg tehát helyét az a Tompa-költészetéről szóló, rögzült vagy rögzülni látszó elképzelés, mely szerint a Tompa-lírának „alig van képe, amely átlépné a székelyudvarhelyi, hargitai és Küküllő-menti táj határait” (HAJDU Győző, *Tompa László arcképe* = H. Gy., *Műhely*, Bukarest, Irodalmi, 1967, 43.).

¹⁴⁷ REMÉNYI József, *Levél Erdélybe*, Amerikai Magyar Népszava, 1940. (Az írás újságkivágás formájában a Haáz Rezső Múzeumban őrzött kéziratos hagyaték része. (HRM–TLH, Feldolgozatlan hagyaték-rész, 4. doboz))

¹⁴⁸ Kutatómunkám elején följegyeztem ezt a visszatérő problémát, nem jegyeztem azonban fel azt, hogy pontosan mely lexikonokban, tanulmányokban talákoztam ilyen téves címírással. Dolgozatom végleges változatának benyújtásáig utánajárok ennek, és munkámban pontos adatokat közlök majd.

¹⁴⁹ Például az *Éjszaki szél*, *Éjszak felé*, *Éjszaki fény*, *sarkvidék* c. versekben és verscímelekben, valamint az *Altatódal*, a *Fehér csúcson*, a *Grieg-melódiákhoz* és a *Körutazás* c. versekben (lásd e dolgozatfejezet később közölt idézeteit).

¹⁵⁰ Az „észak [1405 k.] összetett szó, mely talán török mintára jött létre. Előtagja az *éj* é tőváltozata, utótagja a *szak* 'darab, rész' (vö. csuvas sár jenni, tatár tdn jak: 'észak')”: tulajdonképpen 'éj' + 'oldal'. A világtájak napszakokkal való megnevezésének mitológiai gyökerei vannak. Hasonló kettős jelentés – 'napszak; világtáj' –

jelöl, e két szó jelentésmezeje pedig intenzív, egymást erősítő kölcsönhatásban metszi, s olykor fedi is egymást a Tompa-versek világában, a hangzóösszecsengés által pedig néha a versek hangpoétikai síkján is.

Az északra vágyódás, az északi lélek iránti vonzalom vagy az északi emberrel való mély azonosulás visszatérő motívum a Tompa-lírában. Ez a jelenség alátámasztani látszik a korszakban igen ismert tájirodalom-elméletet,¹⁵¹ valamint szellemileg hozzáköthető a *race*, *milieu* és *moment* fogalomhármához is, mely fogalmakat Hippolyte Taine a mindenkori irodalom születésének forrásaiként nevezett meg.¹⁵²

---

figyelhető meg *dél* szavunknál (vö. még: latin *meridies* 'dél mint napszak; dél mint égtáj'). Származéka az *északi* [1536].” (*Etimológiai szótár: Magyar szavak és toldalékok eredete*, főszerk. ZAICZ Gábor, szerk. DOLOVAI Dorottya, FALK Nóra, JANKOVICSNÉ TALAS Ildikó, SIPŐCZ Katalin, TAMÁS Ildikó, TEMESI Viola, T. SOMOGYI Magda, Bp., Tinta, 2006, file:///D:/Let%C3%B6lt%C3%A9sek/TAMOP-4_2_5-09_Etimologiai_szotar.pdf); Az „*éjszaka* [1416 u.] összetett szó, előtagja az *éj*, utótagja a *szak* 'darab, szakadás' -a latívuszragos alakja. A régi nyelvi *éjtszaka* jelentése 'egész éjen át végig, szakadatlan'. Igei származéka az *éjszakázik* [1763].” (*Uo.*)

¹⁵¹ Európa-szerzte általános visszhangot keltett August Sauer és Josef Nadler 1907-ben napvilágot látott tájirodalom-elmélete (*Landschaftsteorie*). A szerzők megfigyelése azon alapul, hogy léteznek „a nemzeti kereteken belül külön színeket képviselő népcsoportok”, olyan „tradicionális és kulturális képződményeket” hozva létre, melyeket a nemzeti kultúra részeiként külön karaktert mutató jegyeik alapján „kulturális regionalizmusoknak” nevezhetünk. Ezeket a kulturális tájegységeken saját jellegű irodalom, ún. *tájirodalom* születik, melyben a művek motívumkincse és stílári jegyeik szorosan kapcsolódnak az adott „népcsoport lelki alkotához”, melyet maga a táj is formál. „Az erdélyi magyar szellemi életnek” mindig volt „valamelyest elkülönülő kulturális hagyománya és identitástudata”, így mikor az országcsönkítés után felhangzott a *Kiáltó szó* (Kós Károly), és az erdélyi írók és költők saját-ízű irodalmukat létrehozták, alkotásaikon az őket körülvevő táj is rajtahagyta a maga kézjegyét. (Vö.: POMOGÁTS Béla, *Transzvilánizmus és európaiság*, Korunk, 1997/8, <http://www.korunk.org/?q=node/6105>; Uő, *A kulturális regionalizmus hagyománya és jövője*, Regio: Kisebbségstudomány Szemle, 1991/2, 90–91.) Talán ezzel a gondolatkörrel mutat rokonságot a szenttamási Végei László „tájhaza” kifejezése is (a kifejezést idézi: FARAGÓ Kornélia, *A geokulturális elbeszélés változatai: Muzealizálási eljárások – posztmonarchikus beszédminták* = F. K., *A viszonyosság alakzatai*, Újvidék, Forum, 2009, 11.)

¹⁵² Egy irodalmi mű létrejötte a faj (*race*), a környezet (*milieu*) és a pillanat (*moment*) hármasságából fakad, tehát elválaszthatatlan alkotójának *népétől*, azoktól a *természeti-geográfiai-sociográfiai formációktól*, melyekben szerzője e világba vetett emberi létezését megismeri, valamint attól a *történelmi pillanattól*, melyben az alkotás megszületik: így mind teljesebb megértésénél elkerülhetetlen e valóságreferenciális vonatkozások figyelembe vétele. Ahogy a megkövült kagylóhéjban valaha egy állat élt, úgy az írásk mögött is ott volt egy eleven ember, a maga teljes vonatkozásrendszerével: mert „az irodalmi mű nemcsak egyszerűen a képzelet játéka vagy valami forrófejű egyén magányos szeszélye, hanem az uralkodó erkölcsök hű másolata, és egy bizonyos lelkiállapot kifejezése.” (TAINÉ, Hippolyte, *Az angol irodalom története = A modern irodalomtudomány kialakulása: a pozitívizmustól a strukturalizmusig*, szerk. BÓKAY Antal, VILCSEK Béla, Bp., Osiris, 1998, 33.) E taine-i kagyló-hasonlatra rimel Áprily gyöngykagyló-metaforája (ÁPRILY Lajos, *A produktív fájdalom* = Á. L., *Álom egy könyvtárról*, Bp., Szépirodalmi, 1981, 153–168.), valamint a helikoni közösséghez tartozó művészeti író, Vásárhelyi Z. Emil egyik allegóriává bomló hasonlata is: „Bátorságban az író egyetlen állathoz hasonlítom. Ez az állat [...] a csiga. A csiga, amely rakva van mindennemű bátorsággal. Első számú bátorsága, hogy a szemét, amely a lélek tükre, nem rejtegeti védő csontok keretébe [...], hanem messze maga elé és fölé emeli vékony kocsián, hogy tapasztalataiból elsőnek lelke lakozzék. [...] ennél is nagyobb bátorsága a házépítés, amit egy napos korában kezd dicséretes szorgalommal és halála percéig folytat. Mulandó [...] testének izzadányaiból építi e maradandó alkotást, az élettan és mértani tudomány rejtélyes kis palotáját; a semmiből látszik indulni a bonyolult és mégis egyszerű kürtő, mely egyre növekszik és egyre csavarodik önmaga körül, halad és mégis egy helyben marad; egyetlen tengelyre épül és ez a tengely szilárd és egyenes, legbelseje és leglényege a csigaháznak: gerince a bonyolódott jellemnek. [...] legnagyobb bátorsága pedig, hogy amikor mulandó [...] testét az enyészetnek adja: házát, mely életének minden percéről tanúbizonyosságot őriz: hátrahagyja. [...] Hadd hallgassák a finomabb fülük a bonyolult szabályokra készült járatok zúgásában távoli harmóniák visszhangját. Ezekre a cselekedetekre a csigán kívül egyetlen teremtménye az Úrnak vetemedik: az író. Ő az, aki önvédelemről megfeledkezve dülleszt előre a szemét, hogy előtte járjon lelkének, melyet tükröznie

Az őt körülvevő tájjal rokonlelkű ember verseinek poétikai alkotórészévé szervesül mindaz, amiben alkotója él. A helikoni–transzszilvanista versek lírai énje gyakran konstruálódik az erdélyi táj képeiből és elemeiből, a szöveg legbensőbb történései sokszor a táj titokzatos metamorfózisai – ez a hagyomány később költőnemzedékről költőnemzedékre öröklődik és variálódik az erdélyi magyar költészetben.¹⁵³

Az oromhoz két szuronyos fenyőfa kísért.
Csuklómat bozót megkötötte.
Lánc csikordult vagy patak csörgött:
ott állottam bírám előtt.
Lerogytam térde hajlásához
és hozzákezdtem a vallomáshoz:
[...]
Magasságos Nagy Úr, havasi csend és béke,
kinek százöles szikla az örök bírói széke,
fenyők a poroszlói és pallosa a villám,
légy Te az én könyörtelen, igazságos bírám.
[...]
A szikla lágyan lehajolt és kezét a fejemre tette,
a két poroszló szelíden mellém heveredett le.
Csend zúgta be a völgyekig a párás erdő-tengert
és az Isten megölelte a földre rogyott embert.

(Olosz Lajos: *Feloldozás*)¹⁵⁴

Mintha rég nem látott fiát: fölkap,
szorít mellére a táj,
[...]
tarló-borostás arca fölvérzi arcom,
gégémen járomcsontja,
ropognak, csikorognak ujjai alatt csigolyáim,
talpam s hajszálaim közt futkos az erő.
[...]
susogtatnék erdőket lepedősen,
tengerré csődítenék patakokat,
virágokkal csordába verődnek.

(Farkas Árpád: *Maradok*)¹⁵⁵

Tompa László költészete is „szomorú, elboruló, vad, fergeteges, vakítóan koratavaszos, ezer színben gazdagon őszi, kísérteties, megejtően titokzatos, démoni, emberellenes, hirtelen változó, csalfa, megverejtékező, álmokra csábító – akárcsak az a hegyivilági természet, amely

---

kell, s ő az, aki testének verejtékéből építi annak a csigaháznak maradandó gyűrűit, amit egyetlen és mindent magába ölelő szóval úgy nevezünk: a Mű. A mű, amely könyvekből áll, amint a csigaház mészből, és még valamiből, amint a csigakürtő mértanból, harmóniából, illetőleg életből.” (VÁSÁRHELYI Z. Emil, *Tájszólás és igazmondás*, Pásztortűz, 1943/6, 241.)

¹⁵³ Erről az öröklődésről és variálódásról l. dolgozatom IV/1. és IV/2. fejezeteit.

¹⁵⁴ OLOSZ Lajos, *Feloldozás = Isten kezében: Romániai magyar költők istenes versei*, szerk. LISZTÓCZKY László, Sepsiszentgyörgy, Castrum, 1994, 66.

¹⁵⁵ FARKAS Árpád, *Maradok = Hazahív a hűség: Romániai magyar költők vallomásai a szülőföldről*, szerk. LISZTÓCZKY László, Sepsiszentgyörgy, Castrum, 1993, 432.

maga Erdély.”¹⁵⁶ Verseivel a költő „kikaptat a tetőre”, e minden kultúrában szellemi, lelki magaslatot jelképező tájelem, a hegy¹⁵⁷ transzcendens perspektívát nyújtó csúcsára, és „magános őrszemként a sűrű éjszakába, mint a pásztor, egyik tűztől a másikig hangosat kiált”¹⁵⁸.

Erdélyi éjjel. Súlyos gyászszövet,
Melyet gond boltoz sátorra fölénk.
S melynek csak ormán: ott a hegytetőn
Hint gyöngén egy pásztortüzezske fényt.
[...]
Egy kiáltás. Talán ordast-riasztó
Pásztoré, kinek szíve elszorult,
S most választ hív, hogy társát tudva, ő is
Könnyebben bírjon virrasztást, borút.

Így a hajnal is előbb tetszenék fel – –
De percek múlnak – – némán peregnek – –
S válasz sehol... csak hallgatnak sötétben
Körül a magas, zárkózott hegyek.

E csönd már-már fojt. Ámde mit telessünk?
És mit telessen a pásztor kivált?
Még vár néhány ily fojtó, hosszú percig – –
S aztán megint egy hangosat kiált.

(Tompa László: *Kiáltás*)¹⁵⁹

A kiáltás mint a havasi pásztorok egymás közti híradásának hegyek visszhangozta rituáléja e vers metaforikussá nőtt erdélyi éjszakájában az egymásba kapaszkodás láthatatlan, mégis megtartó köteléke iránti, és a szellemi–lelki közösség megtapasztalása iránti mély vágy kifejezőjévé lényegül. A szöveg, történelmi és geográfiai valóságreferencialitásán túl – e valóságelemekből táplálkozva, egy időben azonban ki is tágítva ezek határait –, egyetemesen gazdag poétikai erőteret teremt.¹⁶⁰ A fölénk boruló éjszaka képe mint gond boltozta sátor

¹⁵⁶ KUNCZ Aladár, *Megkoszorúzott erdélyi költő: Tompa László három állomása: Erdély hegyei közt, Éjszaki szél és Ne félj, Erdélyi Helikon*, 1929/8, 612. Tompa Lászlót „némely kritikusi a *legerdélyibb* jelzővel illetik, amivel talán leginkább erdélyi képeire, mondatainak és verssorainak szűkszavú erélyére utalnak.” (*A mi értékeink: Tompa László*, Magyarság, 1930. jún. 15., 3. [Az írás szerző neve nélkül jelent meg.]

¹⁵⁷ „A hegy az Isten lakhelye, ég és föld találkozásának pontja, a misztikus felemelkedés lehetősége, a világmindenség középpontja. Megtestesítője a megváltoztathatatlanságnak, a stabilitásnak és a megközelíthetetlenségnek.” (HOPPÁL, JANKOVICS, NAGY, SZEMADÁM, *Jelképtár, i. m.*, 125.)

¹⁵⁸ SZENTIMREI Jenő, *Ne félj: Tompa László versei*, Erdélyi Helikon, 1929/5, 388.

¹⁵⁹ TOMPA László, *Kiáltás = T. L., Ne félj!*, i. m., 130.

¹⁶⁰ Hiszen „a transzszilvanizmus ihlettségében is születtek örök értékek”. „A táj és a történelem motívumainak” ugyanis az erdélyi magyar költészetben olyan „szemlélet-, poétika- és stílusalakító szerepük volt”, hogy belőlük „egy valóságos lírai »geográfia« is kibontakozik.” (POMOGÁTS Béla, *Utószó = Erdélyi költők antológiája*, szerk. POMOGÁTS Béla, Bp., Éghajlat, 2011, 463–464. E lábjegyzet első idézetében Bertha Zoltán szavait tolmácsolom, melyek *A disszertáció egy fejezetének nyilvános vitára bocsátása* c. doktori iskolai tanegységem teljesítésekor, a PPKE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskolájában, a 2012/2013-as tanév tavaszi szemeszterében hangzottak el.)

borítószöveve az állattartó nomád népek sátraitól¹⁶¹ a templomok boltíveig¹⁶² ősi, szakrális teret idéz, melynek szakralitását a virrasztás motívuma tovább erősíti: a pásztortűz gyöngé fénye az örökmécsest, a magányos virrasztás az imádságot is megidézheti. A pásztor, aki a transzszilván poézisben Áprily Lajos emblemikus *Tetőn* c. verse óta a „mozdulatlan”, „vén hegy” „időbe látó, meztelen” tetőjének lakója,¹⁶³ és aki a költészet archaikus forrásvidékén járva valamiképp a költővel is rokon,¹⁶⁴ a hegyen él – e minden kultúrában szentnek tekintett helyen, istenek lakhelyén, vagy ott, ahol maga az Isten nyilatkozik meg és bízza kiválasztottjára titkos ígéit, törvényeit.¹⁶⁵ A hegytetőn felhangzó pásztorkiáltás ebben a valóságos éjjelben és e metaforikus sorséjszakában pásztortársat keres,¹⁶⁶ az elszorult szívű pásztor félelmének hangja pedig talán akaratlanul¹⁶⁷ Istenhez küldött imádság is e gyászszöveget

¹⁶¹ „A sátor az égbolt jelképe volt. Az égsátron a csillagok a lyukak, a sátor varrása, tartóoszlopa pedig a világfa. Az állattartó nomád népek a sátraikat a világmindenség mikrokozmoszú másaiként rendezték be. A mongolok jurtaiban pl. középen van a tűz helye. A vándorló zsidóság mindig fenntartott egy külön sátrat istenének, s ez a sátor egyúttal az égbolt képe is volt számukra, de utalt az Úr védelmére is.” (HOPPÁL, JANKOVICS, NAGY, SZEMADÁM, *Jelképtár, i. m.*, 258–259.)

¹⁶² „A templom az áldozóaltár fölé emelt épület, mely Isten földi lakhelyeként s a világmindenség rendjének szimbólumaként égi archetípusok földi tükörképe, modellje. Szakrális középpont, sokszor hegszerű [...] építmény. [...] A templom az isteni aktivitás helye, ahol az ember kapcsolatba léphet istenével. A templomok építészeti jelképekbe sűrítve foglalják magukba a mindenkori kultúra teológiai és kozmogóniai tudását. Maga a templom szó az égitestek mozgásának megfigyelésével függ össze, hisz a görög *τεμ* (*tem*) az istenek helyével, szent körével kapcsolatos, s a rómaiak az égszektort nevezték először így. [...]” (*Uo.*, 296–297.)

¹⁶³ „Ott lenn: sötét ködöt kavart a katlan. / Itt fenn: a vén hegy állott mozdulatlan. // Időbe látó, meztelen tetőjén / tisztást vetett a bujdosó verőfény. // Ott lenn: zsidongott még a völgy a láztól. / Itt fenn: fehér sajttal kínált a pásztor. // És békességes szót ejtett a szája, / és békességgel várt az esztenája.” (ÁPRILY Lajos, *Tetőn* = Á. L., *Összes költeményei*, szerk. GYŐRI János, Bp., Osiris, 2006, 62–63.)

¹⁶⁴ Gondolhatunk itt a bukolikus lírára, melyet az erdélyi költészetben motívumaiban és stílusjegyeiben is megidéz Áprily Lajos vagy Dsida Jenő egy-egy költeménye. A bukolikus líra motívumaiból merítő, szapphói strófaival antik lüktetésű *Ének a Küküllőhöz* c. versben a „beteg világ”-gal szembenálló pásztorköltészeti idill a „szőke, szelíd nyáj”-at terelgető evangéliumi Jó Pásztor képével teljesedik be, a *Miért borultak le az angyalok Viola előtt* hexameterai mind formailag, mind témájukban a pásztorköltemények imitációi. („Halkul itt a háboru szörnyű gondja. / Víziváram véd a beteg világtól [...]// Aki megbántott, idejőjön, áldom, / S békeszóval várom az érkezését, / Krisztus int a murvaszagú mezőkről / s szőke, szelíd nyáj.” (ÁPRILY Lajos, *Ének a Küküllőhöz* = Á. L., *Összes költeményei*, szerk. GYŐRI János, Bp., Osiris, 2006, 227.); „Csókolj meg, szeretőm, bucsuzóul a messzi-magas-tág / mennybolt alkonyi sátra alatt, aranyos kicsi Villi!” (DSIDA Jenő, *Miért borultak le az angyalok Viola előtt* = D. J., *Út a Kálváriára: Válogatott versek és prózai írások*, szerk. CSISZÉR Alajos, POMOGÁTS Béla, RÓNAY László, Bp., Vigilia, 1985, 121.))

¹⁶⁵ „Minden népnek van valóban létező vagy csupán a mítoszaiban előforduló szent hegye, melyet istenei lakhelyeként ismer, s ezért az áldozóhely, rituális cselekmények színtere, esetleg zarándokhely. Ilyen a [...] zsidóságnál a Sínai-hegy, a görög Olümposz vagy a finnek mitikus rézhegye. A görögség Helikonja és Parnasszosza a szellemi emelkedettség jelképe. A *Bibliában* Isten többnyire a hegytetőn nyilatkozik meg. A magyarság hegyképzeteit átnézve előbb népmeséink Üveghegyére bukkanunk, majd régi címerünk hármashalmára, melyen a kettős kereszt ugyancsak a szent hegyen álló világfa képzetét sugallja.” (HOPPÁL, JANKOVICS, NAGY, SZEMADÁM, *Jelképtár, i. m.*, 125–126)

¹⁶⁶ Kereső kiáltásában talán a Kós Károly-i *Kiáltó szók* visszhangzanak, pásztortűzében pedig a Reményik gondozta *Pásztortűz* lángjai égnek. A vers jelképrendszere szorosan kötődik kora erdélyi irodalmi kezdeményezéseihöz.

¹⁶⁷ „Sokan laknak emberek a havason. Pásztornépek, más szegény emberek. Fát vágnak és gondozzák a más jószágát. Erősek, szívósak az erdei emberek, akik nem félnek a vértől, haláltól. Istenről csak derengő sejtelmük van. És úgy nézik a világot, mint a farkasok. Homályos, babonás mesék, nevetlen titkok szorítják agyaikat, különös dalokat mormolnak és van köztük, aki beszélni tud az állatokkal. Tekintetükben benne van az egek mélysége és a pokol ijedt félelme. A templomba ritkán ereszkednek le, és a misén elkáprázva hallgatnak. Isten

boltozta tájtemplomban.¹⁶⁸ A pásztorkiáltást tematizáló vers azzal, hogy megénekli e kiáltást, valamiképp maga is a kiáltás részévé válik, kiáltássá lesz. Míg a költői eszközök terén a lírai én és a versbeli pásztor azonosítása kimondatlan marad, a versszöveg grammatikai síkján az utolsó strófa első mondatának tárgyatlansága,¹⁶⁹ valamint az ezután felhangzó kérdés többes számú alanya¹⁷⁰ pásztor és költő titokzatos azonosulását terem(he)ti meg. E gyászszöveget boltja alatt virrasztó pásztor felhangzó kiáltásának versbe szövéséből versszöveget, versszöveg születik: a Másikhoz intézett szó, a megmaradás menedéke.

A hegyek magánya gyakran jelenik meg Tompa László költészetében,¹⁷¹ verseiben a sziklák tájalkotó elemekből sokszor a lírai én alkotóelemivé változnak át. Már a „zárkózott hegyek”¹⁷² jelzős szó szerkezete is különleges metamorfózist sugall, hiszen eredendően nem a hegyek zárkóztak – igaz, meghódíthatatlanságukkal, vad kiismerhetetlenségükkel maguk is lehetnek azok –: a zárkózottság elsősorban lelki fogalom, s inkább maguk a hegyek teremtik meg azt a zártságot, melyben zárkózottá válhat a lélek.¹⁷³

Lélek és táj egymásban tükröződése, közös magányuk, valós és metaforikus teleik és éjszakáik a Tompa-lírában feltűnő gyakorisággal egészülnek ki észak-motívumokkal, fonódnak össze a régi nyelvi *éjszaki* szó sokszálú jelentéseivel. Az északi tájak¹⁷⁴ és Erdély

azonban ismeri és szereti őket.” (Nyíró József novellájából elhangzó idézet szavai Szóts István *Ember a havason* c. filmjéből (1942). A rendező filmjét Nyíró József novellái alapján készítette, a forgatókönyvet is az íróval közösen hozták létre. Vö. MARGITHÁZI Beja, „Csordapásztorok midőn...” *Transzszilván transzcendencia és képpoeitika az Emberek a havason-ban = Metropolis*, 1998/2, 104–105.)

¹⁶⁸ „A magyar népi kultúrában a templom a közösség szellemi központja.” (HOPPÁL, JANKOVICS, NAGY, SZEMADÁM, *Jelképtár*, i. m., 297.)

¹⁶⁹ „E csönd már-már fojt.” Grammatikailag ilyen mondatot csak az mondhat, aki maga is tapasztalja a csönd fojtását, aki maga is benne áll a fojtó csöndben (ti. a csönd fojt engem/bennünket – de semmiképp sem őt/őket, tehát semmiképp sem rajtam kívülálló harmadik személyt).

¹⁷⁰ „Ámde mit tehessünk?”

¹⁷¹ Maga is „úgy volt egyedül, mint a hegytető, csak ritka madarak látogatták, de mélye láthatatlanul is szövetségbe vonta mezőkkel, terekkel, városokkal, minden földek népeivel.” (BAJOR Andor, *Tompa László köszöntése*, Igaz Szó, 1963/12, 922.)

¹⁷² Ez a költői jelzős szókapcsolat a *Kiáltás* c. versen kívül az elvágódás erőterében megtalálható a *Tenger, te nagy...* c. költeményben is: „Tenger, te nagy, ki messze zúgva terjedsz! / Most fájva folyton feléd vonz a vágyam? / Sodródni rajtad napfényes dagályban: [...] // Ne mindig csak e zárkózott hegyek, / Melyek közt rabbá rögződik a lélek!” (TOMPA László, *Tenger, te nagy...* = T. L., *Erdély hegyei közt*, i. m., 44.)

¹⁷³ Ezt támaszthatja alá az is, hogy Tompa László hegyek közt fogant költészetében az elvágódás, a sors-oldódás, a belső béke megtalálásának motívumai gyakran valamilyen sík táj képével fonódnak össze: „Előmbe sík völgy tárul, messze nyúlva, / Míg nyájas színét görnyedthetű sziklák / Sötét sorsukkal durván megszakítják.” (*Látó szemmel* = T. L., *Ne félj!*, i. m., 62.) „Ha szabad élet lenne társam, / Mező tág síkja fényel, árnyal [...]” (*Kisvárosi sáros utcákon* = T. L., *Erdély hegyei közt*, i. m., 29.); „Csak hóba merülne szemem, / [...] csupán e friss fehérség / Tükrözne békélt lelkemen. // Sík utak haván, könnyű, sík szán, / Csak röpíts, röpíts tova tisztán, / Míg fehér, fehér minden út.” (*Táncos lovakkal* = T. L., *Éjszaki szél*, i. m., 22–23. A versben a többszöri ismétlés is a tág, szabad tér képzetét erősíti meg.); „Már lassultan folysz partjaid között / Lelkem, te nemrég rohanó patak! / Szeszélyes felhők lengő, bomlatag / Gomolyait nyugodtan tükrözöd. // Ma már mögötted szirtek, szakadék, / Melyet közt utat sodrod zúgva tört. / Simán suhansz, előtted a sík völgy, / S az ég fölötted mély, mint soha még.” (*Az óceán felé* = T. L., *Erdély hegyei közt*, i. m., 86–87.)

¹⁷⁴ Különös tekintettel a norvég tájakra, melyek a Tompa-versek leggyakoribb, konkrét valóságreferencialitással rendelkező északi tájmotívumai (vö. *Grieg-melódiákhoz*, *Bús csillagon*).

tájai ugyanis – a hegyek, fenyvesek, rengeteg erdők, a bennük megbúvó, tiszta vizű tavak és hegyi patakok –, valamint e tájak lakóinak szűkszavú, tartózkodó szemérmessége, zárkózottsága és természeti elemekkel küzdő, azokat (azokban Istent) tisztelő szívós, jellempróbáló és jellemformáló magánya rokonságot teremthetnek az északi és az erdélyi lélek között.

Testvéri, az északi népekkel rokon érzések szólalnak meg, a tájpoétikai motívumokon belül pedig a Tompa-líra északi tájolságú költői képei és poétikai jegyei fénylenek fel igen erősen például a *Körutazás*, a *Röghöz kötve* és a *Grieg-melódiákhoz* soraiban.

Hajósnép, jég közt, éjszakon –
Vágyak üzöttje mind, – akár mi!

(*Körutazás*)¹⁷⁵

Ha meg sujott fajom
Végzetét fájlalom,
S búm testvérbút eseng – olyankor villanatra:
Látok sok nagyranőtt,
Búsongó finn fenyőt,
S Küküllőnkéből felém zúg, harsog az Imatra¹⁷⁶ – –

(*Röghöz kötve*)¹⁷⁷

Grieg, éjszak szkaldja¹⁷⁸, komoran borongva
Zeng, zúg, jajong a föltárt hangszeren.
Dala szélként fogózik bánatomba,
Mely gyászahajóként suhan el velem.

S egyszerre már a messze-fönti fjordok
Felhős egébe tűz a homlokom.
Bús, esti fénybe sírván én bolyongok,
Én állok ott, egy izzó fjeldfokon¹⁷⁹.

Nekem sír ott a szívem, délre vágyva,
(Vággyal, amely csak üzött emberé.)

¹⁷⁵ TOMPA László, *Körutazás* = T. L., *Ne félj!*, i. m., 151.

¹⁷⁶ Az *Imatra* „festői vízesés Finnország Viborg kerületében. A Saima-tó a Ladogában levezető Wuoxen alkotja. A víz 40 méter széles, gránitsziklákkal körülfogott szorosban rohan alá, és 325 méter hosszúságban, 21 méterrel jut mélyebbre, és ott hatalmas forgót alkot. A víz zúgása 11 kilométernyire hallható.” (*Pallas Nagy Lexikona*, <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/050/pc005069.html#7>)

¹⁷⁷ TOMPA László, *Röghöz kötve* = T. L., *Ne félj!*, i. m., 191.

¹⁷⁸ A norvég szó (*skald*, *-en*) jelentése „költő”, „dalnok” (forrás: <http://dict.hunnor.net/search?term=skald&match=&display=&infl=>). „A *szkald* az északi, de kivált az ó-izlandi nyelv és irodalom történetében a költői nyelv művelőjét jelenti, szemben a prózáival. A középkorban a *szkaldok*, kiknek tankönyve a Snorri Sturlusonnak tulajdonított *Edda* volt, kastélyról kastélyra vándorolva keresték fel az északi fejedelmek udvarait. Költeményeik szolgáltak a 12. és 13. századbeli prózai mondakörök (*saga*) alapjául. A szkaldok java Izland szigetéről került ki (pl. Egil, Halfred, Snorri Sturluson), de Norvégiából is akadtak (Brage).” (*Pallas Nagy Lexikona*, <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/097/pc009739.html#4>)

¹⁷⁹ A *fjeldfokon* jelentése ~ „hegyfokon”, „szirtfokon”. A norvég szó (*fjeld*, *-et*; *fjell*, *-et*) „hegy”-et, „sziklá”-t jelent, geomorfológiai szakfoglalomként pedig pontos meghatározása: „nagy kiterjedésű, az erdőhatár fölött kialakult kopár fennsík Skandináviában”. (*Geomorfológiai fogalomgyűjtemény: Oktatási segédanyag a földrajz szakos főiskolai hallgatók számára*, szerk. GÖNCZY Sándor, SZALAI Katalin, Beregszász, Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa, 2004, <http://mek.oszk.hu/02900/02911/02911.htm#6>)

Oh, bús-örök vágy, éjszak ősi vágya,
Déli tájak, tengerek felé!

(*Grieg-melódiákhoz*)¹⁸⁰

Talán az észak és az éjszaka szavunk jelentésötvözete legszebben az *Éjszaki fény, sarkvidék* című versben világlik fel.

Jégszirteivel, komor éjben
Nyult el a sark fagyos vidéke,
Hogy szép piros lob nyúlt fölötte,
Csodás, delejes fényben égve.

A sark neszelt: Ez tán a nap lesz,
A bilincstörő fény, az áldott,
Melyről csak álmodott idáig,
De amely rá még nem sugárzott.

S jég, hó alatt a sarki földben
Csirák vad bolydulása támadt,
De valamennyi fagyba dermedt.
Tavasza nincs a jégvilágnak.

(*Éjszaki fény, sarkvidék*)¹⁸¹

A nap illúzióját keltő „éjszaki fény” csak töredéknyi időre világíthatja meg az északi sarkvidék éjszakáját: a jégvilág mélyében megmoccanó láthatatlan mozgás nem tud látható életté fakadni.¹⁸² A költő életrajzából és a vers keletkezési idejéből tudható, hogy e korai vers¹⁸³ egy beteljesületlen szerelem erőterében fogant¹⁸⁴ nagyobb szöveggörpusz egyik

¹⁸⁰ TOMPA László, *Grieg-melódiákhoz* = T. L., *Erdély hegyei közt, i. m.*, 52–53.

¹⁸¹ Uő, *Éjszaki fény, sarkvidék* = T. L., *Erdély hegyei közt, i. m.*, 60.

¹⁸² Bár más körülmények között született és más problémát tematizál a versszöveg, az ábrázolt léthelyzet hasonlóságot mutat Janus Pannonius *Egy dunántúli mandulafáról* c. versével: „Még boldog szigetek bő rétején is csoda lenne, / Nemhogy a pannon-föld északi hús rögéin. // S íme virágnak a mandulafácska merészen a télben, / Ám csodaszép rügyeit zuzmara fogja be majd!” (Janus PANNONIUS, *Egy dunántúli mandulafáról* = J. P., *Válogatott versek*, ford. BERCZELI A. Károly, CSORBA Győző, DYBAS Tihamér, HEGEDŰS István, ILLYÉS Gyula, KARDOS Tibor, KÁLNOKY László, KERÉNYI Grácia, KURUCZ Ágnes, VAS István, VÉGH György, WEÖRES Sándor, ZALA Mária, <http://mek.oszk.hu/00600/00687/00687.htm#26>). E léthelyzetbeli hasonlóságot azért kísérem meg érintőlegesen megemlíteni, mert e most tárgyalt Tompa-versen kívül is visszatérő motívumként van jelen Tompa László költészetében az elvetélt élet, az elvetélt lehetőségek nagy sorsmájája – ahogy ezt Németh László is megsejti a költő alkatában, lírájában: „lehetőségei belérévedtek vagy körékeményedtek.” (NÉMETH László, *Hol vagy ember?*, Híd, 1940. nov. 22., 13.) „A lelkeim áldott a lelkek között, / Új reményt hordoz, feszülő csirát. / [...] Csodát, elevent, amilyen még soha nem volt – / Az arca naparc, a tekintete mennybolt, / Egy külön világ teljesen, s ha meglesz: / Az enyém, az én szellemgyermekem lesz! // De míg oldozom, hogy mit is jelent ez: / [...] A gond nyomul be hozzám! // [...] Töltetve gyorsan elfolyó időmet, / Míg fogytát érzem fölkeszült erőmmek, / S csak őt figyelem, szinte leigázva! / [...] Oh, e szemnek már volt hatalma rajtam, / Sokszor vett arra, amit nem akartam. / [...] Hogy a kínban, míg rogytig azt cipeltem: / A kellőbb terhét elvetélte lelkeim. / [...] – jejes iszonyat / Őnt el, hogy látom: felém tapogat. / [...] És bennem ismét meghalt valami. / [...] meg sem tudnám mondani / Hányadik szép, megfogant kín, öröm – / [...] Vergődöm, verten, tehetetlenül, / Míg négy falam közt, mely fojt mint a sír / Az örökre halott meg-sem-születettek / Kísérteti, vádló tömegkara sír –” (TOMPA László, *Vallomás sötét titkokról* = T. L., *Hol vagy, ember?*, i. m., 59–60.)

¹⁸³ A vers a legelsőként publikált Tompa-versek egyike (TOMPA László, *Éjszaki fény, sarkvidék*, Zord Idő, 1920/13, 515–516.), azonban még megjelenésénél is jóval korábban íródott: „Irodalomféle írásaimat, legnagyobb

darabja. E szerelem, a soha igazán övé nem lehetett és nem lehető kedves emléke visszavisszatérő témaként végigkíséri Tompa László életművét, hozzáöltvén ezáltal egy halvány szállal e költészetet többek között¹⁸⁵ Vajda János lírájához,¹⁸⁶ kinek verseivel máskülönben is gyakran rokonították¹⁸⁷ kortársai a „mélyzengésű, bánatosan bűgökká szépült”¹⁸⁸ korai Tompa-verseket.^{189,190}

Volt kedvesem, oly bús ma a szobám – –
A homály benne téged emleget.
Hová, háová is tűntél oly korán?
Emlékszem, rég: szíved melengett.

részben: verseket [...] sokáig csak magamnak írtam, asztalfiókban tartottam. [...] mikor az elszakított Erdélyben is mozgalmasabb irodalmi élet fejlődött, [...], sűrűbben kezdtem jelentkezni írásaimmal erdélyi és anyaországi folyóiratokban, újságokban. (Ekkor már mintegy kétkötetnyi eredeti és mintegy egykötetnyi németből fordított versem volt kéziratban.)” (*Önéletrajzi vázlat*, [kézirat], HRM–TLH, 7688/1355. A kézirat fényképét dolgozatom **12. 1. melléklet**ében közlöm.)

¹⁸⁴ „Annak a huszon-egynehány versnek, amelyet a költő megőrzendőnek tartott az 1903 nyaratól 1907-ig terjedő időszakból, alapvető élménye a szerelem.” Tompa „1903 nyarán talált rá szülőfalujában egy szép »virágszállra«, Homoródszentmártoni Birró Gabriellára. Bár „a »nagy, sovány s tréfálkozva is komoly Laci« is rokonszenvenné vált” a lány számára, ez a fiatal szerelem nem teljesed(het)ett be. Később „egy városba, Székelyudvarhelyre sodorják mindkettőjüket az évek. Igazi tiszta emberi, egymást megbecsülő barátság fonódik a hajdani tűzrólpattant kislány és a hajdani jogász családja között.” (KICSÍ Antal, *Tompa László*, Bukarest, Kriterion, 1978, 32–33, 48.)

¹⁸⁵ Többek között, hiszen Dante Beatricéjéről Juhász Gyula Annájáig sorolhatnánk az irodalom egy teljes alkotói élet és életmű felett örködő múzsáit. Tompa László korai költészetét Vajda Jánosé mellett máskülönben Juhász Gyuláéval is rokonítja a kortárs recepció: Tompa „egyazon évben látta meg a napvilágot Juhász Gyulával, akihez költészetét [...] leginkább rokoníthatjuk” (KACSÓ Sándor, *Tompa László* = K. S., *Írók, írók: Tanulmányok és cikkek*, Bukarest, Irodalmi, 1964, 189.) Izzalmas imitációval idézi meg Dsida Jenő Dante Beatrice ihlette poézisét és tercináit a *Miért borultak le az angyalok Viola előtt* c. versfüzér 4. fejezetében: „Oly strófákban zengjen most az ének, / amilyenekben Dante róttá / öröklételet adván Beatricének! // Mert hogy a földön nem volt Dante óta / ily fennkölt tárgy, ily méltóan keresztény, / hogy elzenélje lágy költői flóta, / mint amiről most szó fog esni, ez tény, – / sem arra méltóbb lélek Violánál, / hogy híre éljen túl a teste vesztén.” (DSIDA Jenő, *Miért borultak le..., i. m.*, 127.)

¹⁸⁶ Figyelemre méltó, hogy az *Éjszaki fény, sarkvidék* milyen szoros motivikus hasonlóságot mutat Vajda *Hűsz év múlva* c. versével: „Mint a Montblanc csúcsán a jég, / Minek nem árt se nap, se szél, / Csöndes szívem, többé nem ég; / Nem bántja újabb szenvedély. // Körültem csillagmiriád / Versenyt kacérokodik, ragyog, / Fejemre szórja sugarát; / Azért még föl nem olvadok. // De néha csöndes éjszakán / Elálmodozva, egyedül / Múlt ifjúság tündér taván / Hattyúi képed fölmerül. // És ekkor még szívem kigyúl, / Mint hosszú téli éjjelen / Montblanc örök hava, ha túl / A fölkelő nap megjelen...” (VAJDA János, *Hűsz év múlva*).

¹⁸⁷ A „Vajda János-i természet” él benne – írja költészetéről Molter Károly (MOLTER Károly, *Határőr*, Erdélyi Helikon, 1944/3, 136.) Németh László pedig így summázza Vajda és Tompa poétai, lelki és sorsbéli rokonságát: „Erdély Vajda Jánosának neveztük valaha Tompa Lászlót. [...] A két költő sorsban és fájdalomban is rokon.” E sors és fájdalom lett „mindenikükben pátosz és edző erő; beszűkítő, de tisztára izzító.” (NÉMETH László, *Hol vagy, ember?, i. m.*, 17.)

¹⁸⁸ HAJDU Győző, *Tompa László arcképe* = H. Gy., *Műhely*, Bukarest, Irodalmi, 1967, 33.

¹⁸⁹ Kuncz Aladár nagy Tompa-tanulmányában széles, világirodalmi távlatokat is nyitó perspektívában sorolja fel azokat a költőket, akik meglátása szerint hatással voltak vagy lehettek Tompa László korai verseinek világára: „Eljutottak hozzá az Ady-versek, ismerte, sőt szerette Babits, Kosztolányi és főként Juhász költészetét. Mikor már verseket írogatott, tanult a német lírikusoktól is, Heinétől kezdve Rilkéig. [...] Ahogy átlapozom első verseskötetét, lelke színeiből ráismerek az oroszok, különösen Turgenyev és Puskin szeretetére. Itt-ott egy-egy Vajda- vagy Reviczky-akkord is felcsendül.” (KUNCZ Aladár, *Megkoszorúzott erdélyi költő..., i. m.*, 610.)

¹⁹⁰ A Tompa-líra Vajda költészetével való rokonításnak a hagyománya beleíródott későbbi irodalomtörténéseink munkáiba is: Tompa László „korai költésze a századvég nosztalgikusan borongós hangját hallatta, azt a dallamot, amely Vajda János és Reviczky Gyula lírája nyomán általánosan elterjedt az Ady-előtti magyar költészetben.” (POMOGÁTS Béla, *Tompa László száz éve*, Élet és Irodalom, 1983. dec. 2.)

Tölem mi rejt most? – Éjszak, déli táj?
 Mondd: igazán szerettél valaha?
 Szívemre tél fű, hideg dér szítál – –
 Most te nevetsz, vagy csak a szél szava?

(Chopin-valse)¹⁹¹

E szövegekben nem csupán a táj, hanem a tél is poétikumformáló erő, s ezzel a Tompa-líra elsősorban az erdélyi tájban megmutatkozó *erdélyi télként*¹⁹² ismert horizontja kitágul, és feltűnik az irodalom egyik legősibb toposzrendszere: az emberélet útjának megfeleltethető és az ember legbensőbb lelkiállapotait megjelenítő, mélyen jelképes évszakok világa, „az ember és a természet mulandóságának metaforikus egymásra vetítése”¹⁹³ – hiszen „minden évszak a lélek állapotait is kifejezi.”¹⁹⁴

A verseknek valóságreferenciális vonatkozást kínáló erdélyi tájban valóban gyakran megtapasztalt és átélt hosszú tél tehát nemcsak közösségi, hanem személyes és valamiképp metafizikai alapkép is Tompánál. A külső, valóságos tél ugyanis „mint kristályosodási mag megindít[hat]ja a belső dermedés állapotát”: és így a tél a léleknek és a világnak „már nem fizikai, hanem metafizikai állapota” lesz.¹⁹⁵ Ez a metaforikus tél a Tompa-líra sok árnyalatában – szerelmi poézisben, költői önarcképekben, a versek önreferenciális vonatkozásaiban egyaránt – megjelenik. A tél a nőt, a kedvest megtestesítő toposz, a tavasz,

¹⁹¹ TOMPA László, *Chopin-valse* = T. L., *Éjszaki szél, i. m.*, 45.

¹⁹² Utalás Tompa László egyik ismertebb, a szél-motívumban talán Kölcsey *Husztját* is megidéző, *Erdélyi télben* c. (sors)versére: „Mily szörnyű súllyal nyomja a tél a földet!... / Terhét a fák is görnyedve nyögik. / A házak szinte megrokkannak alatta. / De azért csak állnak és várják a tavaszt./ Míg havat pallva a Budvár körül / Sors szele sír... A sietve leszálló / Szürkületben titokzatos árnyak / sunnyaszzkodnak bokortól bokorig – – [...] // Küzdelmes sorsú véreim ilyenkor / Kunyhóikba húzódva éjjeleken át / Hallgatják, hogy egy-egy csúf toportyán / Egy kiugró bércre kiülve dudál. / Hallom, s hallgatom én is [...] // Karomban is meg-megbizserdül a vágy: / Nekivágni az élet sodróbb áramának: [...] / De mindjárt érzem: valami visszatart. / [...] – – Elég, hogy maradok, / A csillagokat kérdeve: jön-e már tavasz? / Míg havat pallva a Budvár körül / sors szele sír... Kiugró bércen / Toportyán dudál – s véreimmel a tél / Felbonthatatlanul egybeölel.” (*Erdélyi télben* = T. L., *Ne félj!*, i. m., 80–81.)

¹⁹³ Részlet Beney Zsuzsa *Tél* című kötetének borítószövegéből (BENEY Zsuzsa, *Tél*, Bp., CET, 2004.)

¹⁹⁴ BENEY Zsuzsa, *József Attila telei* = B. Zs., *Az elérhetetlen jelentés: Irodalmi esszék*, szerk. AMBRUS Judit, DARÓCZI Anikó, Bp., Gondolat, 2010, II, 489.

¹⁹⁵ *Uo.* Az idézett Beney-tanulmány az 1928 és 1937 valóságos, életrajzi telén történt biografikus események és a versbéli tél-motívumok kölcsönhatását vizsgálja József Attila lírájában. Dolgozatomban az írás olyan gondolatait idéztem, melyek nem csupán József Attila költészetére vonatkoztathatók, hanem egyetemesen is megállják a helyüket a költői telekről való beszédben. Figyelemre méltó azonban az a tény, hogy a Tompa-líra belső, téli tájai rokonságban áll(hat)nak a József Attila-i téli tájjal, s hogy ez a rokonság akár a képek síkján is kimutatható. Hiszen ki ne láthatná meg könnyen például a „tar életed ágbogain” (Tompa László) képében a „tar ágak-bogak rácsait” (József Attila)? (TOMPA László, *December 21.: Legnagyobb naptávolság* = T. L., *Ne félj!*, i. m., 217. és JÓZSEF Attila, *Ősz* = J. A., *Összes versei*, Bp., Szépirodalmi, 1971.;) Rokonságuk a Tompa-líra egyéb szerelmi motívumaiban is megfigyelhető: „Konok rend nem szakít el / Szíveket ridegen; / [...] Csillag a szerelem.” (*Majd egyszer*); „Lennék föld röge, habnál lágyabb / S ölemen lenne örök ágyad.” (*Mindig együtt!*); „A tréfás, agg halál pipázva / Vár s megölelget engemet.” (*Táncos lovakkal*); „S mindeneket magamhoz ölelek fel, / Hogy elvegyüljek rendre mindennel. // Így (ki azt hittem: különködni lettem) / Egység vagyok meg összesség is egyben.” (*Hallgatagon*).

és a bibliai virágmotívumokból táplálkozó litániás tisztaságszimbólum, a lilium(mező) ellentétét testesíti meg még a mozdulatok („rezdültén remeg” – „vágat s vág”) síkján is:

A te lelked liliummező, mely
Tavaszi szél rezdültén remeg.
Enyim pusztá, melyen át erővel
Vágtat, s vág a téli fergeteg.

(*Intermezzo*)¹⁹⁶,

a virágénekeket megidéző *Téli virágének*ben pedig maga a szerelmi dal, önreferenciális vonatkozással talán a versbéli szerelmes szavak áradása válik megfagyva jéggyöngyök soraivá:

Látod-e, nézd, lent lábadnál a gát
Tajtékká törő, vad zuhatagát?!

Hogy ront alá, felszökken, felel – –
S dühe a jeges mélységben vesz el.

Ha ráfigyelnél: letről egy sötét
Szív küldené fel hozzád énekét.

De neki elég, hogy most e napok
Alatt jégkérgén egy kis rést kapott.

Most azon át sír, dallal hatna rád – –
[...]
S talán már holnap (zajlás, dal helyett)
Itt is jéggyöngyök sorait leled.

(*Téli virágének*)¹⁹⁷

Ehhez hasonlóan a fagyott dal, s ezzel a tél képe jelenik meg a sötétedés és az útvesztés archetípusos mezején:

S te most, örökre szívedbe fagyott dalaiddal,
Csak méz tova egy sötétedő mezőn,
Hol útag elvesz, s magányod súlyosodik –

(*Minden fény hűnytán*)¹⁹⁸,

hiszen a tél metafizikai síkon „a létezésbe foglalt halál paradoxona: mindaz, ami megfagyott, mozdulatlan és reménytelen”¹⁹⁹ – ahogy a teljes költői életmű egyik különösen is intenzív, sűrű metaforájában is:

¹⁹⁶ TOMPA László, *Éjszaki szél, i. m.*, 32.

¹⁹⁷ Uő, *Ne félj!*, i. m., 52.

¹⁹⁸ *Uo.*, 216.

Csak lelkelem jegén kocog néha titkon
Az emlékezés, ez éber jégmadár...

(*Téli dermedtségben*)²⁰⁰

Ebbe a metafizikai megfagyottságba süvít bele gyakran az éjszaki szél:

Ágról szakadt levelet, ahol ér,
Csak hány-vet a tél rideg szele –: szél,
[...]
Engem is vagdos, – éle van: acél!
Szökni előle nincs semerre tér:
Körül oly sivár, mint üres tenyér
A környék. Rajta csak pár ösztövért
Bokor mered föl, s havas sziklaél...

(*Ágról szakadt levelet*)²⁰¹,

melynek állandósult, hideg süvítését és a pusztá, tévesztett, metafizikai táj ürességét az éles „é” hangzók összecsengésén alapuló (szél-hangú) bokorrímek monotoníája is megjeleníti, így az éjszaki szél a versben a hangzók szintjén is szövegépítő erővé válik. Az „sz” hangok süvítő zenéjével kiegészülve ugyanez a metafizikai éjszaki szél fúj be a be nem teljesülhető szerelem világába is, hol e szél a kísér(t)ő bizonytalanság megtestesítőjévé is válik:

Tőlem mi rejt most? – Éjszak, déli táj?
Mondd: igazán szeretted valaha?
Szívemre tél fű, hideg dér szital – –
Most te nevezsz, vagy csak a szél szava?

(*Chopin-valse*)²⁰²

Tompa László életművében az önarckép-formáló, a sorssal és az alkotással (a sorssal mint alkotással) küszködő, az alkotói elvetéltség önreferenciális vonatkozású küzdelmes tapasztalatait megfogalmazó versekben is sokszor a tél, az éj és a szél motívumai működnek szövegalkotó erőként:

Hó hull serényen, sűrű pelyhezzel...
Kész kripta most a lombtalan berek.
Tanyát e tájon csak a csüggedés ver.

Bús bokrok alján árnyak rémlenek.
Halkan körülfon kétség és sötétség,

---

¹⁹⁹ BENEY Zsuzsa, *József Attila telet* = B. Zs, *Az elérhetetlen jelentés: Irodalmi esszék*, szerk. AMBRUS Judit, DARÓCZI Anikó, Bp., Gondolat, 2010, II, 489.

²⁰⁰ TOMPA László, *Ne félj!*, i. m., 196.

²⁰¹ *Uo.*, 12.

²⁰² TOMPA László, *Éjszaki szél*, i. m., 45.

Lábam botolva félre-tévelyeg.

Kis ablakokba messze gyöngye mécs ég,
Áttűzve fényét fátylakon, ködön.
Mindez reménynek mégis olya kevés még!

Feljük mégis égve küzködöm.
Tudom zihál, a kín agyamba fájdul.
S egyszerre tép száz kegyetlen köröm.
Előttem itt-ott apró tarka láng gyúl,
Kis fintor ördög fűgén integet,
S hideg verejték ver ki már a láztúl.

Szél hord havat meg bomlott rímeket,
Gargatva zúg át a kihalt fenyéren:
Tán engem is már végre betemet.

Itt roskadok le sápadtan, fehéren.
Szívem verése halkán elakad.
S hajnalra minden élni kél, csak én nem.

S ha nap röpít a földre nyilakat,
Rám vissza víg kép mosolyog föl innen:
Sík, szűz mezőség enyhült ég alatt.

Fák állnak itt-ott ezüstös karingben.
Kis nyájas őrház. Varjak a havon...
S egy fa tövén a hó között övig benn:

Én. Hideg arcom csupa nyugalom.

(*Éjjeli havazásban*)²⁰³

Az *Éjjeli havazásban* komplex képében („szél hord havat meg bomlott rímeket”) a „szél hord havat” és a „bomlott rímeket” grammatikai szerkezeteit a kötőszói szerepben álló „meg” szócska tartja össze. A „meg” kötőszói szerepét a szöveg képi élménye, a különírás erősíti meg a befogadói tudatban, ám e kötőszó könnyen igekötői pozícióba is átcsúszhat („megbomlott”), sajátos jelentéstöbbletet adva ezzel a vers egészének. Ebben az esetben a belső, dermedt létállapot statikusságával („Én. Hideg arcom csupa nyugalom.”) szemben a „szélfúttá hó”, a külső világ „megbomlottsága” áll – mely „megbomlottság” és a külső tél épp az okozója, a kiváltója a belső dermedésnek. A lírai én „megfagyása” ebben a helyzetben a védekezés egyetlen lehetséges módjának tűnik, mely azért történik, hogy a léleknek, az elmének ne kelljen „megbomlania” – miközben a lírai én paradox módon pont e „megfagyás” által rögzíti magát a télben. E vers poétikai összetettségét látszik igazolni az is, hogy a kiemelt komplex képben a versszöveg mintha önmagára reflektálna: „szél hord havat *meg* [azaz: és] bomlott rímeket”. Igen izgalmas, hogy miközben épp maguk a rímek tűnnek a „legbomlottabbaknak” – hiszen ahogy a szélfúttá hó kavargó a fagyott tájban, úgy kanyarog

---

²⁰³ *Uo.*, 15.

versszakról versszakra a dantei tercínakat idéző keresztöltéses rímszerkezet –, ez a megbomlottság csupán látszólagos: a ziláltság, a kanyargás mögött mély verstani fegyelem rejlik. Így egyfajta autopoetikus gesztussal élve e külső (meg)bomlottságban maga a vers(írás) lesz a fegyelem, a megfagyottságban maga a vers (írása) a valamiképpen megmaradás, túlélés: a vers maga „rezenetlen szobor”.

Ehhez a megkerülhetetlen, éjszakai szelek járta pusztulásképhez köthető a kitüntetett kompozíciós pozícióban lévő kötet cím-adó vers is, melyben az *éjszaki szél* szintén a halál hideg (északi) szelvévé lesz, melynek láthatatlan köréből nincs mód szabadulni:

Halál szeléből hova mentselek?
[...]
A szélén szelíd még e szél.
De később mennyi rémséget beszél.
[...]
Szárnyával súrolt a gonosz lepel.
Varázsa fog és nem is enged el.
Nincs mód köréből szabadulnotok.²⁰⁴

(*Éjszaki szél*)^{205, 206}

Nem véletlen, hogy az *Éjszaki szél* című verset Kuncz Aladár „a legsötétebb erdélyi vers”-nek nevezte.²⁰⁷ Talán ugyanez a szél sodorja *éjszak felé* a hajót is, az élet tengerén való utazás ősi toposzát az élet megfagyó vizén, lassan és tartóztathatatlanul.

Már tisztán látom én, milyen ár sodor engem
És merre sodor, fogolyként, vert hajómon –
Hogy lássam is egyre, jön egyre az intés:
Egy szélroham, mely a csontjaimig hasít,
Egy hajnalodni alig tudó, ködös éjjel,
Mely után még több rajtam a csillogó dér
[...]
Míg feljön a hold és én a fedélzeten
Figyelek – mozdulatlan, fekete árnyék –
Látván a ködből bomlani képeket:
[...]
Minden csoda – zápor örömből és csodából –
Mint szomjan, mint a homokföld kánikulában,
Epedtem inni kívánva –, s amit az Isten

²⁰⁴ E sor talán *A lírikus epilógja* híres verssorát is megidézhethi a befogadói tudatban: „Büvös körömből nincsen mód kitörnöm.”

²⁰⁵ „Rám sokszor fű már havat és jeget, / Mely sarki hónál, jégnél hidegebb. / Lassan méreggá válik álmotok. / Mint nekem, aki belátván az árnyba, / [...] fel, fel, oda, hol / Csúcsot az égbe havas szikla tol, / Hol erőt vesz a roppant sasmadár: / Felvonszolnának, de mi haszna már?” (TOMPA László, *Éjszaki szél*, i. m., 28.)

²⁰⁶ Ezt a vers tájmotívumai is igazolni, sőt, fokozni látszanak: „Rám sokszor fű már havat és jeget, / Mely sarki hónál, jégnél hidegebb. / Lassan méreggá válik álmotok. / Mint nekem, aki belátván az árnyba, / [...] fel, fel, oda, hol / Csúcsot az égbe havas szikla tol, / Hol erőt vesz a roppant sasmadár: / Felvonszolnának, de mi haszna már?” (TOMPA László, *Éjszaki szél* = T. L., *Éjszaki szél*, Székelyudvarhely, [a szerző kiadása], 1923, 27–28.)

²⁰⁷ KUNCZ Aladár, *Megkoszorúzott erdélyi költő: Tompa László három állomása: Erdély hegyei közt, Éjszaki szél és Ne félj*, Erdélyi Helikon, 1929/8, 612.

Még tőlem eddig örökké megtagadott –
Nem is tudatva: miért, – de ott a határtalan
Ég boltja alatt, amíg jeges ár sodor,
S ketten magunkra leszünk, Ő majd velem ezt is,
E miértet is közölni fogja, hogy egyszer
Nyugodt legyek én is, s én nyugodt leszek –
Megerterm Őt, s megértek Átala mindent –
Bennem, s magamon derút érzek előmleni,
S úgy is fogadom, ha végre kitágult
Két szemem tükrén, éjszaki fényben,
Megjelenik majd, s biztosan úszva, nő, nő,
Minden hajósnak ősi, legfőbb rettenete:
A jéghegy – –

(*Éjszak felé*)²⁰⁸

Az itt bemutatott versek igazolhatják, hogy az akár egy-egy apróbb, áthagyományozódó filológiai tévedés következtében is romlani kezdő szöveghagyomány milyen veszteségeket okozhat Tompa László költői életművének szélesebb perspektívából való értelmezését tekintve. Hiszen a Tompa-lírában rejlő északok (és a hozzájuk társuló tél-, hó-, szél- és hegymotívumok), valamint az északról sokszor elválaszthatatlan éjszakák árnyalatai és variációi az alkotás, az írás, az emberi létezés és elmúlás egzisztenciális alapkérdéseivel állnak kapcsolatban.

Dél s éjszak közt a vágyam szétsugárzik, [...]
Nincs semmi válasz, lámpám is kialszik – –

(*Rádióvers*)²⁰⁹

Benn az erdőben is, sóhajtásnyi nessel,
Néha szárny suhan, – de mi lesz majd, ha egyszer
Éjszaka itt minden zúgni-búgni kezd el?!

S akkor hallva hallok halk hívást is itt fenn – –
Zeng... míg hószínnél is szebb, sugárzóbb színben
Kitárul, s befogad: a Semmi – a Minden!

(*Fehér csúcson*)²¹⁰

²⁰⁸ TOMPA László, *Éjszak felé* = T. L., *Ne félj!*, Kolozsvár, Erdélyi Szépművés Céh, 1934, 245–246.

²⁰⁹ Uő, *Rádióvers* = T. L., *Ne félj!*, i. m., 211.

²¹⁰ Uő, *Fehér csúcson [kézirat]*, HRM-TLH, 7688/1056.

2. 3. Iránytűk a kincshez (2.): Járt utakon a Tompa-versek felé

2. 3. 1. Más kincsek között: Feljegyzések a Tompa-lírárt bemutató néhány antológiáról

A Tompa László költészetéről szóló szakirodalmon túl életművével leginkább a korszak verseit egy csokorba gyűjtő antológiákban találkozhat az erdélyi magyar líra iránt érdeklődő olvasó. Ha számba vesszük a legismertebb válogatásokat,²¹¹ azt látjuk, hogy az antológiák a jelenlegi tudásunk szerint összesen kétszázkilencvenhét Tompa-versből csupán mintegy ötven verset tesznek közkinccsé,²¹² azaz az életmű mindössze egy hatodát, ráadásul a válogatásokban nagy gyakorisággal ismétlődik a versek jelentős része. Természetesen egy antológia nem mutathat fel a maga egészében egy életművet, csupán megízleltetheti az olvasóval egy-egy szerző költői világát – a tematikus antológiák esetében pedig megmutathatja azt, hogy az egyes alkotók milyen szólammal csatlakoztak az adott korszak egy-egy főbb dallamához.²¹³ A jellegzetesnek tekinthető és ezért gyakrabban vizsgált és bemutatott erdélyi témák valóban nemes fényében azonban sok, a válogatás szempontjaiba vagy a kiemelt témák világába nem illeszkedő vers az ismeretlenség árnyékban maradhat, holott tematikus kívülállósága nem jelent poétikai sikerületlenséget.

Mindenképpen szeretném hangsúlyozni, hogy az alább bemutatott erdélyi versantológiákat *semmiképp sem* kritikával szeretném illetni. Magam is ezekből a válogatásokból tanultam, s tanulom az erdélyi magyar lírát – ez a dolgozat sem jöhetett volna e szép válogatások megtermékenyítő segítségével nélkül. Gondolatmenetemmel csupán azt kísérlem meg felmutatni, hogy a meglévő és szépen mozgatott, átörökített szövegek *mellett, velük egy időben* (és nem az ismertebb szövegeket kizárva vagy alulértékelve) milyen más árnyalatokat találhatunk Tompa László költészetének szövegeerdejében.

Az Erdélyi Helikon költői (1928–1944) című antológia szerkesztője, az egykor maga is helikoni költő, Szemlér Ferenc, szellemi vendégségbe hív bennünket a marosvécsi Kemény-

²¹¹ Az antológiák vizsgálata során az alábbi köteteket néztem át: **1.** *Az Erdélyi Helikon költői (1928–1944)*, szerk. SZEMPLÉR Ferenc, Bukarest, Kriterion, 1973.; **2.** *Erdélyi csillagok: Romániai magyar írók antológiája*, szerk. CZINE Mihály, Bp., Népszava, 1988. **3.** *Isten kezében: Romániai magyar költők istenes versei*, szerk. LISZTÓCZKY László, Sepsiszentgyörgy, Castrum, 1992.; **4.** *Hazahív a hűség: Romániai magyar költők vallomásai a szülőföldről*, szerk. LISZTÓCZKY László, Sepsiszentgyörgy, Castrum, 1993.; **5.** *Erdélyi költők antológiája*, szerk. POMOGÁTS Béla, Bp., Éghajlat, 2011.

²¹² A kétszázkilencvenhét versből kilenc csak kéziratban maradt fenn, így ezeket a költeményeket természetesen nem ismerhették az antológiák szerkesztői. A kiadatlan verskéziratokat a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum őrzi. A versek címét és leőhelyének pontos adatait dolgozatomban II/2.4.1. fejezetében, a verskéziratok fényképeit és átiratait pedig a mellékletben közlöm.

²¹³ A tematikus antológiák közül talán leggazdagabbak az *Isten kezében* és a *Hazahív a hűség* c. kötetek, melyek az erdélyi magyar költészet két fő szálát, az Istenhez és a szülőföldre kötődő érzések sok mellékszálát, gazdag szövedékét mutatja fel a helikoni–transzszilvanista poézistól kezdve a kortárs költők verseiig.

kastély Kós Károly tervezte helikoni asztalához. Leültet, és kezünkbe adja e könyvet, melyben feltárul előttünk a helikoni költők munkásságának teljes horizontja. Az *Erdélyi Helikon* költőinek antológiáját olvasván úgy érezhetjük, hogy a különböző népek, különböző világnézetek közötti szellemi és lelki közösség megteremtését jelképező „asztalnál” ülünk – hiszen az asztal (még ha nem is a maga tárgyi valóságában, de a közös étkezés, a testi-szellemi vendégség attribútumaként) a homéroszi eposzoktól és az evangéliumoktól kezdve, antikvitásban és kereszténységben egyaránt gyökerező európai kultúránkban mindig a vendégség, a befogadó és átalakító együttlét helyszíne. Csodálatos gyűjtemény ez az antológia, hiszen benne helyet kapott valamennyi költő – ám még ez az igen gazdag válogatás sem mutathatta fel a Tompa-líra minden árnyalatát²¹⁴: hiányoznak például az intenzív és sok verset termő szerelmi poézis színei, melyről a Tompa-líra közvetlen kortársak utáni recepciótörténetében is alig-alig esik szó, pedig saját korának olvasói rendre hangsúlyozták e versek férfisz szenvedélyét elemzéseikben: „Íme a költészet élő vize: vér az és vágy, a jólismert partokhoz csapkodó. [...] a férfias szenvedély költője Tompa László.”^{215,216}

A Czine Mihály szerkesztésében napvilágot látott *Erdélyi csillagok* az anyaországi antológiák közül a Tompa-líra tekintetében – nem a versek számában, hanem a válogatás szemléletmódjában – figyelemre méltóan sokszínű: a kötet mindössze öt Tompa-verse (*Az aranykehely, Diogenész lámpájával, Erdélyi télben, Lófűrösztés és Sziddhártha újból eltűnik*) a költői életmű sokfényű gazdagságára talán legérzékenyebb válogatást adja.²¹⁷ *Az aranykehelyben* egyrészt felragyog előttünk egyfajta metaforikus önarckép – minden, a Tompa-líra sok önarcképénél hagyományosan jelenlévő, transzszilvanista jellegű tájmotívumot nélkülözve! –, másrészt a szövegben megjelenő, kehelyformáló ötvösmunka autoreferenciális olvasattal akár a költői tevékenység, s benne konkrétan a szonettformálás autopoetikus képe is lehet.²¹⁸ *A Diogenész lámpájával* „minden versszaka ezzel az egyszónyi refrénnel végződik: ember.”²¹⁹ Az antik vándormotívumot sajátosan továbbörökítő szerepvers

²¹⁴ *Az Erdélyi Helikon költői (1928–1944)*, szerk. SZEMPLÉR Ferenc, Bukarest, Kriterion, 1973. A kötet a költőtől az alábbi verseket közli: *Alkonyati eltűnődés, Anyám kinéz az ablakon, Az arany kehely, Diogenész lámpájával, Egy levélbeli kérdésre, Egy volt vadással...*, *Erdélyi télben, Évnek őszén, kedvnek őszén, Higgadt tavaszi ének, Ilona tavaszi tánca, Immár úgy van, Lélekháborgásra – csillapítónak, Lófűrösztés, Meghitt szavak egy elköltözöthöz, Minden fény hunytán...*, *Minek ma vers? Őszi hajtásban, Régi vers egy téli sétáról, Sasok viharban, Sziddhártha újból eltűnik, Tavaszi ének, Téren, Vallomás sötét titkokról, Vers.*

²¹⁵ MOLTER Károly, *Határőr*, Erdélyi Helikon, 1944/3, 133–134.

²¹⁶ Tompa László szerelmi poéziséről részletesebben dolgozatom III. fejezeteiben térek ki.

²¹⁷ *Erdélyi csillagok: Romániai magyar írók antológiája*, szerk. CZINE Mihály, Bp., Népszava, 1988, 47–53. Az antológiában közölt Tompa-versek: *Az aranykehely, Diogenész lámpájával, Erdélyi télben, Lófűrösztés, Sziddhártha újból eltűnik.*

²¹⁸ *Az aranykehely* című szonetról és a Tompa-versek formáiról részletesebben dolgozatom III/3. fejezetében szólok.

²¹⁹ NÉMETH László, *Hol vagy, ember?: Tompa László verseskönyvéről*, Híd, 1940. nov. 22., 14.

szintén a Tompa-líra nem transzszilvanista jellegű vidékéről származik – miközben a költemény különös lélekvándorlással később egy székely festő jellegzetesen székely arcú Diogenészt ábrázoló képének ihletője lesz.²²⁰ Az antológia harmadik Tompa-verse, az *Erdélyi télben* azonban már az erdélyi táj emblematikus motívumaiban gazdag versszöve, melyben „míg havat pallva a Budvár körül / Sors szele sír... kiugró bérceken / Toportyán dudál – s véreimmal a tél / Felbonthatatlanul egybeölel.” Hó, tél, szél (talán a Kölcsey *Husztját* is megidéző „sors szele”), kiugró bércek és dudáló toportyánok, vagy a vers egy másik szakaszában a „csillagokat kérdeve” kutatott sorsértelem – mind az utókor előtt is ismertebb Tompa-líra jellegzetes tájainak elemei. Az *Erdélyi télben*-t az erdélyi csillagok között a *Lófűrösztés*, ez az „alighanem leghíresebb székely vers” követi²²¹, végül e két emblematikus Tompa-vers után a *Sziddhártha újból eltűnik* izgalmas világába kalauzolva²²² búcsúzunk Tompa László költészetétől. Nem merít azonban ez a néhány vers bemutatásával is igen széles horizontot felrajzoló antológia sem a költő szerelmi poézisének gazdag kútjából, vagy bibliai motívumokból táplálkozó, Istenkereső vagy Istennel viaskodó szövegeiből.

Az *Isten kezében*²²³ című, egyedülállóan gazdag tematikus válogatás azonban kifejezetten az Istenkapcsolat végtelen gazdag témakörére fókuszál. A kötet felmutatja a magyar líra sok „mellőzött vagy elfelejtett alkotóját és alkotását”²²⁴, hiszen a szerkesztő szándéka az volt, hogy „olyan szellemi és lelki tájakra hívj[a] a kedves olvasót, ahová az [akkor] elmúlt négy és fél évtizedben, amikor – Horváth Imre szavaival – »Isten trónja üresen áll«-t, belépni nem volt szabad”²²⁵: pedig „a krisztusi reményperspektíva jelentette a legfőbb transzcendens támaszt és fogódzót [...] a szégyenteljes trianoni országdarabolás után”, mikor „az elszakított erdélyi magyarság [...] vallásos magatartását katartikusan hatotta át veszélybe került önazonosságának emelkedett, átszellemült védelme; a múltból fakadó nyelvi, kulturális, hitbéli identitás [...] ragaszkodó féltése.”²²⁶ Ebben a féltésben „az »Örök-Úr« változatlanságát hirdette a komor székely hegyek és az »erdélyi végzet« alatt, »erdélyi télben« az unitárius neveltetésű²²⁷ Tompa László is, és hogy »nincs segedelmünk / Magunkon kívül, csak az Isten!«”²²⁸

²²⁰ A Tompa-líra képzőművészeti utóéletéről dolgozatom IV. fejezetében szólok.

²²¹ A *Lófűrösztést* dolgozatom IV.3. fejezetében mutatom be részletesen.

²²² A verset részletesebben dolgozatom II/2.2.3.1. fejezetében elemeztem.

²²³ *Isten kezében: Romániai magyar költők istenes versei*, szerk. LISZTÓCZKY László, Sepsiszentgyörgy, Castrum, 1992. A kötet Tompa Lászlótól az alábbi verseket közli: *Ég és föld közt*, *Éjszak felé*, *Erdélyi aratás*, *Meghitt szavak egy elköltözöthöz*, *Őszi szántás székely hegyek alatt*, *Zenét*.

²²⁴ LISZTÓCZKY László, *Beköszöntő = Isten kezében...*, i. m., 5.

²²⁵ *Uo.*, 5.

²²⁶ BERTHA Zoltán, *Istenélmény az újabb erdélyi lírában*, <http://eirodalom.ro/tanulmany/item/957-istenelmeny-az-ujabb-erdelyi-liraban.html#.VNY7cPmG-VM>.

²²⁷ Tompa László édesanyja, Pálffy Berta, unitárius volt.

A kötet *Kereslek, Ez olyan idő, Isten kezében* és *Az utolsó Miatyánk* című ciklusai összesen hat Tompa-verset közölnek – nem járják be azonban így sem (hiszen egy antológia erejéig talán be nem is járhatják) az istenkereső Tompa-líra összes tájait, például Tompa László izgalmas bibliai intertextuális utalásokat rejtő vagy épp ószövetségi vagy bibliai beszédmódokat parafrázáló költeményeinek világát.²²⁹

Ez előbbi szép kötet testvére, a szintén nagy jelentőségű *Hazahív a hűség*, az erdélyi magyar líra legismertebb és minden bizonnyal leggazdagabb tájaira vezet.²³⁰ „Mindannyiunknak azt üzenik a kötet költői, hogy hordozzuk megadóan helyhez és időhöz kötöttségünk »láthatatlan bilincs«-ét, mert aki eltemeti szülőföldjét, [...] »a hegyeket egyenlővé teszi a sík földdel, hogy magának zugot sehol ne találhasson«.”²³¹ A gazdag válogatásban szereplő Tompa-verseken túl fokozottan fontos szerepet töltenek be Tompa László költészetében az önismeret (pl. *Sziklavár*) és a mindenkor titokzatos Másik megismerésének metaforikus tájai (pl. a *Mesetáltoson*), azok a Tompa-verstájak és Tompa-hazák, melyek úgy építkeznek az erdélyi haza jellegzetes motívumaiból, hogy eközben autoreferenciálisak: önnön vers voltukkal is izgalmas vonatkozásban állnak (pl. *Éjjeli havazásban*)²³² – ezekkel a szövegekkel azonban nem találkozhatunk a nemes antológiában.

Az *Erdélyi költők antológiájában*²³³ kiemelt figyelmet érdemel az a transzszilvanista–helikoni líra mind szélesebb horizontú vizsgálatához szellemi irányítúként szolgáló, utóhangként írt kiváló tanulmány, mely a világirodalom paradigmaváltásainak fényében vizsgálja a transzszilvanista–helikoni poézis jelentőségét és specifikumait. A kötetben közölt Tompa-versek elsősorban az erdélyiség nagy témáit körüljáró írások – így ez a válogatás érintetlenül hagyja a Tompa-líra más, izgalmas vidékeit.²³⁴

*A magyar költészet antológiája*²³⁵ impozáns, szép kötete három Tompa-verset is közöl, ami abban az időben, amikor már alig-alig emlékeznek nevére, egy a teljes magyar költészet kincsestárából (és nem csupán, sőt elsősorban nem erdélyi versekből!) válogató antológiában

²²⁸ BERTHA, *Istenélmény...*, i. m. (A szövegben közölt idézet az *Őszi szántás székely hegyek alatt* c. versből való (TOMPA László, *Őszi szántás székely hegyek alatt* = T. L., *Ne félj!*, i. m., 139.)

²²⁹ A Tompa-líra bibliai motívumairól részletesebben dolgozatom III. fejezetében szólok.

²³⁰ *Hazahív a hűség: Romániai magyar költők vallomásai a szülőföldről*, szerk. LISZTÓCZKY László, Sepsiszentgyörgy, Castrum, 1993. A kötet Tompa László életművéből az alábbi verseket közli: *A beteg Dsida Jenőhöz, Alkalmi vers, Erdélyi magaslaton, Erdélyi szántóvető estéje, Erdélyi télben, Este egy székely festőnél, Halálba menők üdvözlete, Jönnek, Kelj fel, és járj!, Lófűrösztés, Magányos fenyő, Mind menetelünk, Nyájas ősz udvarhelyen, Őszi üdvözet, Régi út porában, Röghöz kötve, Új Dévavára épül, Vallomás.*

²³¹ Tamási Áron szavait idézi: LISZTÓCZKY László, *Beköszöntő = Hazahív a hűség...*, i. m., 6.

²³² E verstájokról bővebben dolgozatom III. és IV. fejezeteiben szólok.

²³³ *Erdélyi költők antológiája*, szerk. POMOGÁTS Béla, Bp., Éghajlat, 2011.

²³⁴ Az antológia Tompa Lászlótól az alábbi verseket közli: *Erdélyi végzet alatt, Új Dévavára épül, Mult-jövő mesgyéjén, Erdélyi szántó-vető estéje, Kiáltás, Erdélyi magaslaton, Ne félj!, Székely-ünnepi vers, Lófűrösztés.*

²³⁵ *A magyar költészet antológiája*, szerk. FERENCZ Győző, Bp., Osiris, 2003. A válogatásban az alábbi Tompa-versek kaptak helyet: *Havasi tájékon, Személyvonat, III. osztály, Mester?....*

mindenképpen a megbecsültség jele. Ám a kötete forgatva meglepetten állhat a Tompa László költészetét ismerő olvasó a versválasztás előtt: miért éppen ez a három vers került bele a gyűjteménybe? Hiszen közülük az egyik (*Mester?...*) Tompa László élő poétikai erővel már kevésbé rendelkező alkotói korszakának²³⁶ darabja, a másik (*Személyvonat, III. osztály*) pedig egy olyan korai vers, amelynek szociálisan érzékeny hangneméből éppen a kései Tompa-líra alkalmi jellegű, gyengébb költemények fakadtak. A valamiképp a teljes magyar költészet kincsestárát felmutatni kívánó antológiát forgatván azok az olvasók, akik az összmagyar líra iránt érdeklődve találkoznak Tompa László nevével, e három vers ismeretével hiányos, s némiképp torz képet kaphatnak csak a székelyudvarhelyi lírikus költészetéről.

A fent bemutatott antológiák az életműnek mindössze egy hatodát mozgatják, és elsősorban az erdélyiség nagy témáihoz kötődő, emblematikusabbnak tekinthető Tompa-verseket közlik. Ezek a versek az életmű és az összmagyar irodalom fontos darabjai – de árnyékukban elhalványulnak, s idővel akár el is tűnhetnek a Tompa-líra más vonásai: Tompa László költészetéről csupán címszavaink maradnak. Éppen ezért ennek az életműnek az esetében is itt lehet az ideje, hogy oldjuk „a címszószerűséget az emlékezésben” – és a néhányverses költőként „kanonizált” Tompa László költészetét körüljárva e poézis értékeit átmentsük: másként „(Mentés másként!).”²³⁷

2. 3. 2. Előttünk a kincstár: Feljegyzések Tompa László összes verseinek kiadásáról

A Tompa László halála óta eltelt öt évtizedben nem látott még napvilágot olyan önálló verseskötet, mely lehetőség szerint a költő összes költeményét tartalmazná. Tompa-versekkel új kiadásban a költő halála után sokáig egyáltalán nem találkozhattunk, majd némiképp fordulópontot jelentett Tompa költészetének recepciójában az életművéből szép válogatást közlő *Tavaszi eső zenéje*²³⁸, melyet e dolgozat előző fejezetben bemutatott antológiák követtek. Önálló válogatás azonban csak néhány esztendeje, majdnem harminc évvel a *Tavaszi eső zenéje* után jelent meg Tompától újra, *Erdélyi végzet alatt* címmel²³⁹. A legújabb, igényes kivitelű, szép kötetek a közelmúltban, Tompa László születésének 130., majd halálának 50. évfordulója kapcsán láttak napvilágot, a költő tiszteletére: ezek a *Válogatott*

²³⁶ Tompa László 1945 utáni költészetéről részletesebben dolgozatom II/2.2.3.1. fejezetében szoltam.

²³⁷ Az idézőjelben közölt gondolatokat Hegedűs Imre János Kuncz Aladár prózája kapcsán fogalmazta meg, az ő szavait vonatkoztattam Tompa László költészetére (HEGEDŰS Imre János, *Válaszutakon: Kuncz Aladáról*, <http://www.eirodalom.ro/tanulmany/item/1154-valaszutakon-kuncz-aladarrol.html#.VOSjECzRmyM>).

²³⁸ TOMPA László, *Tavaszi eső zenéje*, Kolozsvár, Dacia, 1980.

²³⁹ TOMPA László, *Erdélyi végzet alatt*, Szeged, Lazi, 2007.

versek²⁴⁰ és az *Erdélyi magaslaton*.²⁴¹ Ám ezek az újabb, összegyűjtött verseket tartalmazó kiadások sem teljesek: nem közlik többek között a költő kéziratos hagyatékában található, mindezidáig kiadatlan verseket, sem azokat a szövegeket, melyek folyóiratokban megjelentek ugyan Tompa László életében, végül azonban a költő nem válogatta be őket egyetlen kötetébe sem.

Tompa László „sorokat, mondatokat költő ember volt, de a legigazabbak közül való: örökös riadalomban élő azért, hogy csak a legfontosabb és legpontosabb maradjon papíron!”²⁴² A költő kéziratos hagyatékában több száz verses kézirat található: néhány közülük teljes egészében olyan, kézzel írt szöveg, jelentős részük pedig olyan gépirat, melyen a költő saját szövegei kapcsán tett kézírásos feljegyzései, megjegyzései olvashatók: *ultima manus*ok ezek, melyek jelzik a Tompa László életében utoljára megjelent szövegkiadásokhoz képest változásokat kívánó szerzői szándékokat.²⁴³

A kéziratos hagyaték tanúsága szerint is verseit egy teljes élethosszon át rendre újra átnéző, javító, módosító költőnek tehát a mai napig nincs filológiai gondossággal összeállított, egy lehetőség szerint összes költeményét tartalmazó verseskötete. Pedig a kéziratok olyan szövegeket és szövegváltozatokat rejtenek, melyek egyrészt bővíthetik a meglévő szövegtörzset, másrészt felülírhatják a korábbi kiadások téves szöveg-hagyományait: így nem csupán mennyiségileg tehetnének teljessé egy a költő összes verseit közlő szövegkiadást, hanem izgalmas vonásokkal gazdagíthatnák is a Tompa-líráról alkotott elképzeléseinket. Tévesen ráadásul nem csupán egyes versek hagyományozódhatnak, hanem sérülhetnek akár a szerző által tudatosan megkomponált kötetkompozíciók is. Erre példa az *Erdélyi végzet alatt* című, más szempontból természetesen megbecsüléssel üdvözlendő válogatáskötet, mely a benne közölt nyolcvanöt vers záróverseként szerepelteti Tompa László életműnyitó versét, a

²⁴⁰ TOMPA László, *Válogatott versek*, Csíkszereda, Hargita, 2013.

²⁴¹ TOMPA László, *Erdélyi magaslaton*, Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 2014.

²⁴² FARKAS Árpád, *Gátzúgásban* = F. Á., *Asszonyidő: Publicisztikai írások*, Bukarest, Kriterion, 1983.

²⁴³ Tompa László feltehetőleg egész életén át tudatosan csiszolgatta, javítgatta korábban már megjelent verseit: ezt bizonyíthatja, ha összevetjük két, egymástól több évtizednyi távolságban született versének kézirátát. Az 1913-ban született *Napok, szürke szekerek* című vers kézirátának rektóján a következő költői feljegyzés olvasható: „Először a nagyváradi *Tavaszc.* hetilapban jelent meg (1920. 9. sz.). Azóta néhány szóval változtatva. Ez a végleges szöveg.” (HRM–TLH: 7688/1011.) A kései, csak 1961-ben megjelent *Eljött hozzám a világ...* című vers kézirátán ez a kommentár áll: „(Átdolgozott részekkel, az *Igaz Szó* megjegyzései nyomán.) (Néhány szó módosítással a közlés után is.)” (HRM–TLH: 7688/941.) A két *ultima manus* dolgotom **13.1.** és **13.2. melléklet**ében közlöm. (Egészen precíz kommentárokkal is találkozhatunk a kéziratokon, mint például az 1958-as *Mester?*... című vers kézirátának verzóján: „Ez a végleges szöveg. Az *Igaz Szó* 1958. májusi (5) számában való megjelenése után javítva néhány szóval. Az *Igaz Szó*ban az 5. és 6. szakasz rendje hibás, fölcserélve.” (HRM–TLH: 7688/1011.))

Rejtett kincs tudóját, mely egy kötetkompozíció elején szerepelve valamiképp a teljes életmű olvasatát is befolyásolhatja.²⁴⁴

Egy összes költeményeket tartalmazó, filológiai kutatásokon alapuló tudatos kötetkompozíció elkészítésével²⁴⁵ tehát – utószóként esetleg egy a költő líráját bemutató tanulmánnyal – méltó módon őrződhetne meg és hagyományozódhatna tovább a helikoni triász harmadik, mára szinte ismeretlenné lett alkotójának a vélnél sokkal gazdagabb életműve.

2. 3. 3. Kincses találkozások: Feljegyzések a Tompa-versek ajánlásairól

„*Mostanság, testvér, sokszor megidézlek.*”

(Tompa László: *Őszi üdvözlét*)

A költői életmű gazdag bemutatásához és a téves szöveghagyomány jelentéstelített felülírásához tartozhatna többek között a Tompa-versek ajánláhálójának kibogozása, rekonstruálása is. Az újabb szövegkiadások ellenére a válogatásokban közölt versek mennyiségét tekintve a mai napig az 1963-as *Versek* című Tompa-kötet a legteljesebb, mely viszonylagos teljessége kapcsán a később készülő kötetek alapjául is szolgálhat: ebben a kötetben azonban sok vers elől lehagyták a költő ajánlásait, feltételezhetően azért, mert az ajánlások által feltáruló, jelentéstelített szellemi utalásrendszer a kötet megjelenésének időszakában nem volt vállalható.

Az ajánlások ugyanis pretextusokként is értelmezhetők, lévén, hogy bennük „valami elleplezett jut kifejezésre”: hiszen „a pretextusok olyan szövegek, amelyeket olyasvalami alapján interpretálunk, amiről azok nyíltan nem szólnak. Az, amiről szólnak, ürügy pusztán, amely mögött elrejtőzködik az »értelem«, és ennél fogva az interpretáció feladata lesz, hogy az ürügyön átlásson és kiderítse azt, ami valójában kifejezésre jut benne. Az igazi értelemre való visszatérés” ebben az esetben olyan, „mint a rejtjelezés feloldása.”²⁴⁶ A Tompa-versek ajánlásai élénk rajzolják a költő szellemi és személyes kapcsolatrendszerének szálait – nem beszélve arról, hogy a helikoni alkotók között máskülönben is igen szép hagyománya volt az ajánlásoknak, hiszen ezek a láthatatlan szellemi szálak jelenthették az összekapaszkodás titkos

²⁴⁴ A *Rejtett kincs tudója* életműnyitó szerepéről részletesebben a dolgozatom III/2. fejezetében közölt elemzésben szólok.

²⁴⁵ Az összes verseket közlő kötetkompozíció összeállítását disszertációm készítésével egy időben megkezdtem.

²⁴⁶ GADAMER, *Szöveg és interpretáció...*, i. m., 31.

kötélékeit az alkotókra nehezedő sorshelyzetben. Az ajánlások kincses találkozások alkotó és alkotó, ember és ember között.

Ilyen, idővel a versek elől elkopott, jelentéstelített ajánlások szólnak például Áprily Lajosnak a *Régi út porában*, báró Kemény Jánosnak az *Ábel számonkérése*, Berde Máriának az *Ádám kacag?*, Kovács Lászlónak az *Egy volt vadással*, Kuncz Aladárnak az *Erdélyi magaslaton*, Kós Károlynak az *Őszi üdvözlés*, valamint Reményik Sándornak a *Sziddhártha újból eltűnik* című versek előtt. Ajánlott versként tekinthetünk továbbá *A beteg Dsida Jenőhöz* című versre is – hiszen itt lényegében maga a cím az ajánlás –, mely idővel *A beteg költőhöz* címmel láthatott csak napvilágot.

Egy-egy ajánlás különös színekkel, fényekkel gazdagíthatja egy vers jelentésének holdudvarát. holdudvarát. A báró Kemény Jánosnak ajánlott *Ábel számonkérése* esetében például a következőképpen:

Kain, szavam rád most vádat kiált:
Szólj, hová tetted az atyádfiát?

Tagadnál? Bujnál? Vítát kezdenél? –
Hisz kezeden még s Ábelé a vér!

Nemrég a földnek békés tereit
Együtt bírtátok –: szilaj és szelíd.

Ám ölni bujtott önzés, gyűlölet,
S a föld legott siralmak völgye lett.

Ábelt Kain, – a jóságot a rút
Vadság megölte, s a nap elborult.

A testvérkézben megzúdult dorong
Zúz, csapkod most is, átok s kín jajong...

[...]

S békéd sehol, egy zugod, hol saját
Öcséd jaját folyvást ne hallanád.

[...]

S te mégis egyre késel, makacsul,
Hogy jobb ösvényre térj, s megigazulj?!

Vagy: mikor fogsz már tébolyod sötét
Szirtjein holtan zuzódni szerteszt?

(*Ábel számonkérése*)²⁴⁷

Az *Ószövetség* egyik legismertebb történetét parafrázál, és a versbe a *Zsoltárok könyve* siralomvölgy-motívumát is beépítő versszöveg 1926-ban, az első marosvécsi találkozó évében született. Az ajánlás miatt a vers esetleg a Kemény János összehívta helikoni íróközösség

²⁴⁷ TOMPA László, *Ne félj!*, i. m., 20.

születése gondolatának szellemi támogatásaként, megerősítéseként is értelmezhető, hiszen az írók helikoni szellemi közössége éppen a „káini testvérvizsályok” felé emelkedve próbálta a megmaradást szolgálni.

Ennek testvérvérse lehet valamiképp Kádár Imre *Új Iliász felé* című, Kemény Jánosné bárónénak és a vécsi Helikonnak ajánlott költeménye, mely az *Erdélyi Helikon* folyóirat születésekor keletkezett, s mely szintén az irodalom archaikus forrásaihoz, antik–keresztény gyökereinkhez nyúl vissza: a homéroszi eposzok és a görög mitológia képeiből építkező versszöveg zárszavában a *Miatyánk* egyik szöveghelyét idézi.

Repült a hír: leomlott Ilion,
alatta áll és bomlik az idő, –
de kripta nyílt, felkelt s járva járt
üszkös romok között az Építő.

Sakál ugatta, kisértet huhogta,
hinárba húzta ilioni gyász, –
földről égis lendült az Építő:
Ilion volt, de van az Iliász.

Jöhet Ananké, zordon istenek,
áll s él az új vár, szent, örök jelen,
mit szellem épít ronthatatlanul,
véges hazák fölött a Végtelen.

Szellemházánk az égő Gondolat,
s lehet bár sorsunk átok és tövis,
mi alkotunk új örök Iliont,
miként a mennyben, itt a földön is.

(Kádár Imre: *Új Iliász felé*)

A fenti vers feltételezhető Építőjének, Kós Károlynak ajánlja Tompa László az *Őszi üdvözlét* – ajánlását sok kötetben szintén elkoptatta a vers elől az idő.

Most rőt és hervad körül minden erdő –
De az ég kékje tavasszal se kékebb!
Erdőaljbán, kék ég alatt megállva,
Mostanság, testvér, sokszor megidézlek.

És látlak. Te is így lesed az erdőt,
Sztánán, hol annyi halom fut halomnak.
Látsz-e ott most kis piros lángokat, mondd,
Amint a földből itt-ott föllobognak?

Én láttam egyszer... Oh, még soha erdőt
Oly csodás őszi pompában ragyogni!
Azt hittem akkor, hogy a magam őszi
Pompája is éppen úgy ragyog ki.

De rossz-émlékű évek megcsúfoltak,
Rám kínvihar jött, füst és pernye szállott –

S ma az újulás minden hite nélkül,
Megperzselődve, kifosztottan állok.
[...]

Benned, ha szólalsz: Erdély lelke szólal –
Lelke az ónak, s az időtelennek –
Hangodat hallva: kürtszót hallok olykor,
Mely nekem is még életről izenget.

(Tompa László: *Őszi üdvözlét*)

A Tompa-lírában a lírai én jellegzetes, erdővel egygyé váltságának, erdővé váltságának képei a Kós Károlynak ajánlott versben is visszaköszönnek. Az ősz mint a lángoló színű levelek föllobogása a versszövegben előrehaladva a valóságosan eléggő erdő képévé alakul: az élet erdejének, a személyes sors erdejének pusztulásává. Talán ez a lángoló erdő kép tér majd vissza később vándormotívumként Farkas Árpád *Apáink arcán* vagy Oláh István *Tompa László lovasai* című versében.²⁴⁸ Az utolsó szakasz Kós Károly szellemi vezető szerepének sűrű, metaforikus kifejezése, hiszen a Kós Károly-i hang, kiáltó szó az időtelen Erdély kürtszavaként visszhangzott erdélyi erdőkben és erdélyi szívekben egyaránt.

A másképpen időtlenséget idéző költőtárshoz, Dsida Jenőhöz szól Tompa *A beteg Dsida Jenőhöz* című versben. A veretes szonettforma a formaművész Dsida előtt tiszteleg: a „mester”-nek méltán nevezett, „örök csodagyermek” előtt. E vers eredeti címe a versszakoktól elválaszthatatlan jelentésalkotó erővel bír, hiszen főhajtás (is) ez az írás az egy költőnemzedéknyi idővel fiatalabb Dsida művészete előtt. Maga az utókor, a recepciótörténet is messzemenőig igazolja Dsida költészetének a helikoni társak közül kitűnő, időtlen erejét – méltó hát, hogy visszakapja eredeti, igaz(i) címét a szöveg.

Testvér, gyöngyszínű sejtelmek, hibátlan
Rímek mestere – mester már a kezdés
Korán alig túl –, hallom, láz epeszt, és
Fekszel rendetlen szívvel, kínziláltan.

Te, férfiben is örök csodagyermek,
Szépség hívó, a vers vitéze, hidd el,
Ma szükség van rád ékes rímeiddel,
Melyek zsvajra zengéssel felelnek.

Manap az embert annyi nyers, garázda
Rikoltás, jelszó, síp, dob hajkurássza –
Ígézni kell, hogy félelmet felejtsen,

Hát te is ígézd: minden bajt lerázva,
Kelj, zendülj ismét – áll és vár a verseny –,
S inkább, ha tetszik, kapj hibát e versben!

(*A beteg Dsida Jenőhöz*)

²⁴⁸ A verseket dolgozatom IV. fejezetében idézem.

A „zsivajra zengéssel” felelő rímek, az „igézni kell, hogy félelmet felejtse” verssorok mögött rejlő történelmi valósághoz hasonló tapasztalatokat sejtethet talán a Kovács Lászlónak ajánlott *Egy volt vadással* verssora: „az oktanul kiontott / Vértől már borzadt.”

Egy volt-vadással beszéltem az este – –
 Rég nem vadászik –: eladta fegyvereit, kutyáit.
 „Nyerskoszton” él, s az oktanul kiontott
 Vértől már borzadt, álmában is elejtett
 Vadakat látott, – szemük csupa vád volt.
 Hát abbahagyta...

(*Egy volt vadással*)

Poétikailag igen izgalmas, ahogy a „vad” és a „vád” hangzóhasonlóságai egy jelentésmezőbe terelik e két szót – s különösen figyelemre méltó ez a jelentés-egybetérés annak ismeretében, hogy milyen fontos vándormotívum a vad, a vadászat Tompa László lírájában.²⁴⁹ Fontos szellemi, emberi kapcsolatot sejtet a versajánlás Tompa László és Kovács László között, hiszen a vers későbbi szakaszaiban megfogalmazott személyes tapasztalatok ezekben az években nem voltak bárkinek elmondhatók:

A sok erőszak, mely erdei vadnál
 Úzótebb vaddá alázta az embert,
 Egy rejteket sem hagyván meg, ahol bár
 Perc nyugta legyen, sőt könyveim közt is
 Megborzaszt sokszor [...].
 Ilyenkor izzó, vad indulat úz fel,
 Ki, ki, levegőre, rohanni mezőn át,
 S kiáltani: nem, nem! Nem kell az enyészet,
 A gyász, a halál már!

(*Egy volt vadással*)

Ez a néhány kiemelt példa²⁵⁰ is illusztrálhatja talán az ajánlások versjelentéshez szorosan hozzátartozó valóságát, és az ajánlálshálók irodalomtörténeti jelentőségű kapcsolatrendszereket magukban rejtő és ezt felmutató, feltáró jelentőségét.

²⁴⁹ A vadászat- és vad-motívumról részletesebben dolgozatom III. fejezetében szólok.

²⁵⁰ Az Áprily Lajosnak ajánlott *Régi út porában*-ról a Tompa-Árpily levelezés tárgyalásakor, a Berde Máriának ajánlott *Ádám kacag?*-ről a Tompa-Berde levelezés bemutatásakor, a Kuncz Aladárnak ajánlott *Erdélyi magaslaton*-ról pedig Kuncz Aladár Babitsnak írt levele kapcsán szólok majd részletesebben dolgozatom II/3. fejezetében. A *Sziddhártha újból eltűnik* c. verset dolgozatom II/2.2.3.1. fejezetében már bővebben elemeztem – mindenképpen továbbgondolásra érdemes azonban, hogy Tompa László miért éppen Reményik Sándornak ajánlotta ezt az életműve egészében is igen izgalmas és különleges helyet elfoglaló költeményét.

2. 4. Új iránytűk – új kincsek (1.)

Egy teljes(ebb) költői és műfordítói életmű feltár(ul)ásának reménye

2. 4. 1. Új kincsekre lelve:

Gondolattöredékek a kéziratban fennmaradt versekről és verstöredékekről

Tompa László kéziratos hagyatéka nyolc olyan verset vagy verstöredéket tartalmaz, mely nyomtatásban sohasem jelent meg, így teljességgel ismeretlen vers(töredék)nek számít. E nyolc közül hat versnek jelezte ugyan létezését Kicsi Antal bibliográfiája, a szövegeket azonban a monográfus nem közölte – két verscím pedig még a Kicsi-bibliográfiában sem szerepel.

A kéziratos hagyaték tanúsága alapján Tompa László az olvasók előtt ez idáig ismeretlen, kiadatlan versei a következők: *A menekülő* (töredék), *Borszéki emlék*, *Érzem, hogy hátra még egy tartozásom* (töredék), *Fehér csúcson*, *Játék*²⁵¹, *Késői felelet*²⁵², *Mondtad, velem jössz!* és *Tiszta torzkép*. A szövegeket és a versek kézíratairól készített felvételeimet dolgozatom mellékletében közlöm.

2. 4. 1. 1. Tűnődések a *Borszéki emlékről*²⁵³

A versben a Tompa-líra hagyományos motívumai úgy vannak jelen, akár egy torz tükörben. A más költeményekben intenzív poétikai szerepet kapó, szimbolikus „ős-fenyvesek” és a „nagy hegyek” itt: érzéketlenek. Már-már expresszionistává válik a szöveg a halott arcán mászkáló légy képével, mely akár Baudelaire *Egy dögét* is megidézheti.

Ez a vers is egyfajta önarckép, s bár hagyományos Tompa-motívumokból építkezik, ironikus távolságtartásával felülírja e líra önarcképeit és saját-halál ábrázolásait. A „hegyek” a „legyek”-re rímel, ezzel a vers poétikai síkján, az összecsengő hangzók szintén is felszámolódik, torzul valamiképp a hagyományosan Tompa László költészetéhez köthető komoly, komor hangvétel: a megszokott olvasati lehetőségek felülíródnak.

Figyelemre méltó, hogy a korabeli szakirodalomban férfiasként számon tartott Tompa-lírában rendre felbukkan a hold: e változó, bizonytalan, női minőség. De hol a nap, a férfi ősjelképe? Alig-alig találkozunk vele.

²⁵¹ A verset nem említi Kicsi Antal bibliográfiája sem.

²⁵² A verset nem említi Kicsi Antal bibliográfiája sem.

²⁵³ A verset és a verskéziratot dolgozatom **14.1.1. mellékletében** közlöm.

2. 4. 1. 2. Tünődések a *Fehér csúcson-ról*²⁵⁴

A hegycsúcs jellegzetes, transzcendens Tompa-jelkép – és a helikoni–transzszilvanista verstájak alapképe is egyben. Ám a hó hidege, mely máskor a nem akart, csupán ránk méretett sorsként bekövetkező dermedtség, elnémulás és a keserű halál elővétele, itt vágyott, enyhítő balzsamként jelenik meg: balzsamként, mely a megnyugvás, a gyógyulás gyakori motívuma a költőibb bibliai könyvekben. A versbéli „erdőszél” hasonlóképpen a végső megérkezés előképe, előjele. Kiút vezet már az élet erdejéből – és a gondolatjelek mint lábnyomok jelzik e kiutat a szövegtestben. Az élet végét elővételezi a megkonduló (lélek)harang és a későbbi szárnyuhanás is (egyaránt a keresztény kultúrkör motívumai), és ezt teszi a közelgő naplemente is, miközben „csendít” és a „csend itt” rímtalálkozása a vers akusztikai síkján is létrehozza a nyugtató harangozást.

A búsongó, „tépett fenyő” képe mintha egy életművön belüli metamorfózison átesett önintertextus volna: a saját elmúlás a saját, nagy emblematikus kép, a rendületlenül helytálló „magányos fenyő” szimbólumának átírásával fejeződik ki. A „könnygyöngyök” képében a valóságos jég és a sírás képe ötvöződik: mintha maga a fenyő sírná e gyöngyöket, s néhány versszakal később sírásához csatlakoznának a csillagok – s a gondolatjelek mint a szövegek hulló könnyei.

A „de” dacos nekirugaszkodásában a régi magányos fenyő „én nem!” ellenállása visszhangzik – de már csak egy pillanatra. A fehérség túlnő a tél horizontján, és az odaátba vezet. A „hallva hallok halk hívás”-t látó hangú alliterációi és *figura etymologicája* – a Tompa-lírában máskor rendre mind kemény hangok és szavak teremtik ezeket a költői eszközöket! – a vers akusztikai szintjén is megjelenítik a halk hívást, melynek hangja kivezető hívogatás, kivezető út a még egyszer utoljára megkísérelt egykori keménységből. A „hószínnél is szebb, sugárzó szín” – mely távolibb asszociációval megidézhetheti a befogadóban Jézus színeváltozását, a szöveten átragyogó isteni fényt, mikor Krisztus „ruhája ragyogóvá lett, olyan fehérré, amilyenné nem tud fehéríteni egyetlen kelmefestő sem a földön” – átragyogja a Tompa-líra megszokott, ismerős, az életmű jelentős részét beborító „sötét burkait”, ahogyan Németh László jellemezte kritikájában a Tompa-versek sötétségét.²⁵⁵

Figyelemre méltó, hogy a hagyatékban keletkezési évszám nélkül található verset Németh Lászlónak ajánlja Tompa – így felmerülhet bennünk a kérdés, hogy vajon mikor születhetett e szöveg, s milyen fényt vethet e vers és ajánlása a két szerző szellemi kapcsolatára?

²⁵⁴ A verset és a verskéziratot dolgozatom **14.1.2. mellékletében** közlöm.

²⁵⁵ NÉMETH László, *Hol vagy, ember?: Tompa László verseskönyvéről*, Híd, 1940. nov.

Németh László a költő *Hol vagy, ember?* című verseskötetéről írt, néhány ponton vallomások esszébe forduló kritikája az egyik legszebb szöveg a Tompa Lászlóról szóló szakirodalomban. Az írás nemcsak a Tompa-lírát, hanem Németh László emberi alakját is közelebb hozhatja hozzánk, új vonásokat ragyogtatva fel jól ismert arcán – a szöveg fényben pedig kirajzolódik egy halvány, de talán irodalomtörténeti értékkel is bíró szál, mely e két alkotót egymáshoz fűzi.

„Tizennégy évvel ezelőtt egy jószándékú folyóiratszerkesztő azzal bízott meg – írja Németh –, hogy az erdélyi irodalomról összefoglaló tanulmányt írjak. Az volt az első nagyobb tanulmányom, s én óriási készüléssel s nem kis költséggel mentem neki. Ami erdélyi könyv, füzet a Múzeum-körút táján felkutatható volt, összevásároltam és elolvastam. Erdélyből akkorra már átnyúlt hozzánk egy-két nagy név; én azonban, olvasóimat a művek közt bandukoltatva, két ismeretlen nevet raktam a legmagasabbra, egyet az erdélyi próza, a másikat az erdélyi költészet csúcsára. A prózáirót, Tamási Áront, azóta mindenki ismeri; a költőt magam is majdhogy elfeledtem. Romániai utamon voltam házában; láttam a nehéz világot, melyben él. [...]

Most, hogy Erdély visszatért, ő is föllátogatott Székelyudvarhelyről. [...]

Egy-két verset megmutatok a feleségemnek is. Na, ezt még, kívántatja újabb és újabb, hogy felolvassam. Már rég dolgoznom kellene, de a kis füzet²⁵⁶ nem engedi, hogy letegyem. Így telik el a délelőtt. Feleségem a gyerekekre javít, én meg Tompa László verseit szavalom.

De ez a versről versre mélyülő testvéri érzés! A füzet bennem jár, mint egy kérés vagy szemrehányás. Foglalkozni kell vele; fölvenni, letenni, járkálni. Mi lenne, hogy ha róla írnék? [...]

A végső érzésem iránta: szégyelem magam s szeretném azt a tizennégy évet az első és mostani találkozásunk közt valahogy jóvá tenni.”²⁵⁷

Feltételezés bár, de talán nem alaptalan, hogy Tompa László éppen e saját költészete motívumait belülről átlényegítő vers megírásával és ajánló odaajándékozásával fogadta el, mi több: hálálta meg Németh László „jóvátételét”.

2. 4. 1. 3. Tűnődések a *Játékról*²⁵⁸

Íme, a nap! Íme, e játék, amely a költői életmű egészét tekintve szövegjáték is lehet, amennyiben ragyogásával kontrázza a „zord Tompa”²⁵⁹-verseket. A „szívét fogva nyögve szenved[ő]” „bús akárki” ironikus ábrázolásával ez a vers mintha fölülírná a Tompa-líra nagyon is komolyan vett, komor önarcképeit, és a költő korai szerelmi lírájának jellegzetes hangvételt is.

Erős zárlat a vers végén a játszókra boruló éj képe – a szöveggépben a gondolatjelek mint az éj palástja: takaró, vagy anyai kötény rájuk-borulása? Hisz hol lehetne megnyugvása máshol,

²⁵⁶ Tompa László *Hol vagy, ember?* c. kötete.

²⁵⁷ NÉMETH László, *Hol vagy, ember?: Tompa László verseskötetéről*, Hid, 1940. nov. 22., 13.

²⁵⁸ A verset és a verskéziratot dolgozatom **14.1.3. mellékletében** közlöm.

²⁵⁹ KOVÁCS András Ferenc, *Búcsú a fenyesektől* = K.A.F., *Kompletorium*, Pécs, Jelenkor, 2000, 363.

mint egy anya kötényében, a gyermekeknek? S ha nem gyermekek? Ha csak „gyerekszeszéllyel”, játszásból azok? Ha a palást, az öl nem más, mint a „kipirul arcú” szerelem öle? Vagy ha egészen komoly, élet-játék a szöveg? S akkor a végső, boldog elalvás képe egyben a halálé is?

2. 4. 1. 4. Tűnődések a *Késői feleletről*²⁶⁰

Nyilvánvaló szerelmi vershelyzet, melyet tovább erősít a szerelmi poézisben gyakran alkalmazott szonettforma. Talán a legintimebb Tompa-vers – lehet, hogy éppen a szöveg intimitása indokolja a nyilvános közlés hiányát?

A „bújócskázó szavak” képe finom önreferencialitással is bír, s akár a Tompa-lírában oly gyakran használt, mélyen jelentéstelített enjambement-ok metaforája is lehetne. A soráthajlások gyakran bátor gondolati kitörések stilisztikai alakzatai a Tompa-versekben:²⁶¹ elmozdulást, kilépést jelentenek a hagyományos gondolati térből. Az érdesnek, keménynek tartott Tompa-versek az enjambement-okban felülírják önnön érdekességüket és keménységüket.

A gondolatjel is autopoetikus jelként értelmezhető: itt a szóvesztés, a szavak nem találásának szövegtest-béli tükröződése lehet, míg a szonett formai zártsága a kibeszélhetetlen öröm versformai megnyilvánulásaként állhat előttünk. Talán ezért a szerelmi költészet egyik formai alapképlete ez a „műfaj”, a szonett? Hiszen „a szonett kötöttsége olyan intenzív és ambivalens érzelmeket képes kifejezni, amely indokoltá teszi, hogy sokan a szonetról mint műfajról beszélnek.”²⁶²

Az utolsó versszak soráthajlása, a „hulljak is szét/atomjaimra” versképi kifejeződése szintén rendkívül jelentéstelített. Az „atomjaimra” hullás mint jelképes meghalás a szerelmi beteljesedés tetőpontját idézheti, melyet a francia nyelv „egy kis halál”-nak nevez.

2. 4. 1. 5. Tűnődések a *Mondtad, velem jössz!* című versről²⁶³

Lásd, mennyi piros láng lobog az őszben!
Mintha egy végtelen gyújtózsínor

²⁶⁰ A verset és a verskéziratot dolgozatom **14.1.4. mellékletében** közlöm.

²⁶¹ Erről a formai-poétikai jegyről bővebben szólok dolgozatom III. fejezetében.

²⁶² MIHÁLYI Anikó, *A babitsi szonettforma és annak továbbélése Borbély Szilárd Halotti pompa című kötetében = Babits és kortársai*, szerk. MAJOROS Györgyi, SIPOS Lajos, TOMPA Zsófia, Bp., Napkút, 2015, 386–392.

²⁶³ A verset és a verskéziratot dolgozatom **14.1.5. mellékletében** közlöm.

Hálózta volna be titkon a földet,
 Hogy kigyújtsa minden maradék tüzét,
 Amely most körül csomókban piroslik –
 Vagy mintha egy roppant földalatti kohó
 Lökődte volna izzó anyagát fel,
 Hogy szétfreccsentse réten, berken, erdön –

Igen intenzív, képalkotásában már-már expresszionista jellegű versindítás. A helikoni–transzszilvanista líra motívum- és jelképrendszerének kitágítására irányuló, meglepően bátor és a jellegzetes motívumkészletet újraértelmező költői kísérleteknek lehetünk tanúi e kézirat olvasóiként. Nincs leírva a szövegben, hogy „lomb” – de látjuk a „körül csomókban” pirosuló lombokat (érdekes, hogy a „lomb” Tompánál más versekben is „csomó” képében van jelen); késleltetve olvashatjuk a szövegben a szót is, hogy „erdő” (az egyik leggyakoribb Tompa-motívum) – de látjuk az első pillanattól az őszi erdőt izzón felragyogni. A jól ismert, Kós Károlynak ajánlott *Őszi üdvözlés*ben is tűzzé lesz az erdő – de mennyire másként! Itt „gyújtózsínór” van, „föld alatti kohó” ég, mely lökdösi, szétfreccsenti erőit: csupa expresszív intenzitás. Akár a következő versszakban felhangzó „szirénasikoly”, amely (szintén expresszív alliterációval kifejezve) „vést visít”.

„Lehet, nekem is dőlnöm kell maholnap”: ebben a vers közepén található sorban leírt dőlésben maga a szöveg is visszadől a hagyományosabb képalkotási formák világába. A „csak te maradtál felém hajló águl” kedvest, hitvest megszólító képe a népköltészet szerelmi motívumait idézi – az egymásba hajlékony ágakként fonódó képsort indító dőlésben pedig félve sejtjük „a magányos fenyő” halálát, pusztulását.

S lehet, nekem is dőlnöm kell maholnap –
 S támaszom nem lesz, ha szédülni kezdek.
 Csak te maradtál felém hajló águl
 Félve kapkodó szívemnek, kezemnek.

Két fa. Akár Dsida költészetében a jegenyék (*Jegenyék*), vagy később Kányádinál a nyárfák szerelmi szimbolikája (*Két nyárfa*).

A „mondta, velem jössz” refrén egyre gyötrőbb és gyötrődőbb, rendre fokozódó, anaforikus ismétlése, majd az utolsó előtti szakasz intenzív kezdősorában a „mondta” ismétlésből való elhagyása („Mondta, velem jössz, velem jössz, velem jössz!”) paradox módon a „nem jössz velem” belső élményét és valóságát vetíti előre: a csillagtalan, „fekete, vak ég” alatti egyedül maradás félelmét, míg a háttérben mint halálba hívó szirénhang sír a sziréna: vonzásának nem lehet ellenállni. Akár egy rituális haláltáncban – lépve, mint fojtogató ruhát, egy „értelmetlen élet” nyúgeit –, a szirén(a)hang a mélybe ugrásba von,

miközben a versben kezdettől izzó kohó fénye az éjszakában metamorfózison esik át: már nem mint valóságos kohó, hanem mint belső kohó vagy mint a túlvilági pokol ég, és pereme az „egy lendület után” a hídról való alávetődés képét indukálja (ezt erősíti a lent „vörösen izzó lávató” képe), s ezzel a haláltánc jellegű ábrázolással a vers talán Arany János *Hídavatását* vagy Madách *Tragédiáját* is megidézi.

Jöjj is velem, jöjj! Lásd, hív a kohófény!
És hogy piroslik – – Kezeddel a kezemben
(Mint két gyerek egy régi meséskönyvben)
Induljunk titkos meseútra ketten.

A meséskönyv és a hívogató kohó képe Jancsi és Juliska történetét idézheti bennünk – hisz könnyen társítható egymáshoz a kohó és a kemence fogalma is –, s közben ezzel a *mise en abyme* felségterületére tévedt képalkotással talán e vers lesz maga a könyv, melyből e mesét olvashatjuk, és melyben maga a versszöveg útja a „titkos meseút”. A verszárlat „a fütötten liheg” szókapcsolattól kezdve egyre inkább fokozódó erotikája végül a testi egyesülés képzetkörébe vonja ezt az utazást, melynek végén gondolatjelek jelzik az élet megszakadását – és a betelejesülés(é)t:

Ott lesz alkalmunk, hogy szájához férjünk –
Ott egymással még egyszer szembenézünk,
Megsímogatlak, hogy most már ne fájlalj
Itt hagyni semmit, s szoros karolással
Átfogva egymást, egy lendület után,
E sötét földről együtt lobbanunk el
Piros halállal, forró szép halállal – –

2. 4. 1. 6. Tűnődések a *Tiszta torzképről*²⁶⁴

A vers a mindenkori Másik megismerhetetlenségének alaptapasztalatát fogalmazza meg: „ember-sorsunk ős-nyomoruságá[t]” – és kiterjeszhető egy vers vagy egy költői életmű megismerhetetlenségére is.

A magunkba zártságot, a megfejthetetlenséget („Nem tudom, ki volt!”) különös módon erősíti a versforma: a szonett. Hiszen „»minden szonett egy szabadság-óhajtás, egy kitörési kísérlet a dolgok és determinációk rabságából.« A korlátok ellenére, vagy talán éppen a korlátok között megélhető szabadság vágyának így válik metaforájává maga a

²⁶⁴ A verset és a verskéziratot dolgozatom **14.1.6. mellékletében** közlöm.

szonettforma.”²⁶⁵ Akár ebben a versben, melyben „egyre fokozódik mind a lírai én, mind a szerep-én bezártsága önmagába, illetve a szövegbe és annak formájába.”²⁶⁶

A „tisztá” akár kettős értelmű szó is lehet: nemcsak a „tisztaság” értelmében használható, hanem abban az értelemben is, ahogy a tisztaság rokonfogalmaként valami „tisztára”, azaz „teljesen/teljességgel az/olyan” (pl. teljesen/teljességgel torzkép). A vers keletkezési idejéről és körülményeiről a kézirat nem tesz tanúságot – de könnyen elképzelhető, hogy a költemény eredeti megszólítottja az a szintén székelyudvarhelyi Tomcsa Sándor, aki karikatúráival rendre megörökítette kora eseményeit és kortársait: köztük Tompa Lászlót is.²⁶⁷ A feltételezett, de egy valamilyen formában mindenképpen létező konkrét helyzetből és megszólításból a szöveg azonban minden emberi kapcsolat legmélyebb, feloldhatatlan megtapasztalásába vezet: sohasem láthatjuk meg teljességgel egymást.

A *Tiszta torzkép* megnyithatja előttünk az életmű új olvasati lehetőségeit, és a Tompa-versek újraolvasása felé terelhet bennünket.

2. 4. 1. 7. Tűnődések *A menekülő*ről²⁶⁸

A töredék egyfajta önintertextualitással egy másik Tompa-verset, *A lisztes bohóc énekelt* idézi meg – így a bohóc vándormotívummá lesz a versek között.

A hang egy zugból kelt, hol egy bohóc
Fújta keserves-vidám, lisztes arccal
Okarinának mondott hangszerét.
Te föl sem vetted forró vallomását,
Míg szívem minden hangban benne bűgött,
Mintha én volnék az a bús bohóc –

(*A menekülő*)

Hódolat, s kézcsók, szép kisasszonyok!
S szép úrfiak, víg legyen éjszakátok!
Ti bizakodva most mind arra vártok,
Hogy okot nyujtsak hahotáznotok.

Hajhó! fejemre süveget csapok.
S tréfálkozom, fintort fintorra vágok.
Ne is sejtétek, hogy a sorsom átok,

²⁶⁵ MIHÁLYI Anikó, *A babitsi szonettforma és annak továbbélése Borbély Szilárd Halotti pompa című kötetében* = *Babits és kortársai*, szerk. MAJOROS Györgyi, SIPOS Lajos, TOMPA Zsófia, Bp., Napkút, 2015, 386–392.

²⁶⁶ *Uo.*

²⁶⁷ Tomcsa Sándor Tompa Lászlóról készült karikatúráiról részletesebben dolgozatom IV.4.4.3. fejezetében szólok.

²⁶⁸ A verset és a verskéziratot dolgozatom **14.2.1. mellékletében** közlöm.

S belül a szívem csendesen zokog.

Arcom redőit liszt és gúny takarja,
Rigmust csattintva hajlok jobbra, balra.
Nincs céloom más, csak tetszéseitek.

De mégis inkább fütty, szidalom érjen,
Mintsem – látván, hogy lassan hull a vérem –
Fölöttem szánakozni kezdjeteK.

(*A lisztes bohóc énekel*)

A bohóchoz hasonló jelentésréteget mozgat a maszk is, ez a Tompa László lírájából alig ismert, pedig több szerepversében is nagy hangsúlyt kapó motívum, mely később majd Tompa Gábor költészetében, rájátszásában köszön vissza.²⁶⁹ És ha a nevető bohóc valójában szomorú, akkor miért ne lehetne a kemény Tompa-líra is olykor nem kemény? Lány talán, vagy ironikus, vagy rejtőzködő?

A sátor, az elérhetetlen magasan lebegő kötél és nőalak az elérhetetlen szerelem allegóriája – hiszen a szerelem is belső kötélánc, ellentétes irányok küzdelme és összekeveredése, egyfajta „emelkedő zuhanás”. A vers alaphelyzete a mai befogadóban Pilinszky *Korlátját*, a bohóc képe Weöres Sándor *Szerenádját* is megidézheti a mai befogadóban. Természetesen nincs szó e három vers közötti valóságos kölcsönhatásról (ám annál inkább mutathatók ki Pilinszky-hatás-nyomok Tompa Gábor lírájában!): csupán az emberi léthelyzet megtapasztalásának szellemi, érzelmi rokonsága teremthette meg a hasonló képeket.

A versben felbukkannak a Tompa-líra más, ismerősebb motívumai is: a lilium, a férfivágy, a nyelv mint „rímcsöngettyű”. A sóvárgó dal „esenkedésében” (költői szóalkotás talán?) benne élnek az „esdekelni” és az „elesni” jelentésrétegei is: e három szó jelentésmezői több ponton metszik egymást.

Sajnos csak torzó e vers – de van-e olyan szerelmi történet, melynek pont lehet a végén?

2. 4. 1. 8. Tünődések az *Érzem, hogy hátra még egy tartozásom kezdetű töredékről*²⁷⁰

Befejezetlen vers, a Tompa-költészetben fel-felbukkanó hitvesi líra egy darabja – s amennyiben ez, akkor Tompa Lászlóné Molnár Margit halála után született, kései költemény.

²⁶⁹ A Tompa-líra szerepeiről és álarcairól dolgozatom III/3. fejeztében, Tompa Gábor költészetéről pedig a dolgozat IV/2. fejezetében szólok részletesebben.

²⁷⁰ A verset és a verskéziratot dolgozatom **14.2.2. mellékletében** közlöm.

A fennmaradt/elkészült két versszak és a lapalji töredéksorok alapján elképzelhető, hogy ez az írás is Tompa kedves versformájában, szerelmes verseinek kedvelt formájában született: szonettnek készült.

2. 4. 2. Kincs-változatok: Gondolattöredékek ismert Tompa-versek ismeretlen variációiról

2. 4. 2. 1. Tűnődések a *Lélekvárásról*²⁷¹

Izgalmas része a költői hagyatéknak a *Lélekvárás* című vers gépirata, melyen a költő következő feljegyzése olvasható:

„Az Erdélyi Magyar Irodalmi Társaság az 1922. évi november hó elején Kolozsváron az erdélyi magyar írás néhány művelőjével Petőfi-hetet szándékozott rendezni – ez a vers arra az alkalomra készült. Az ünnepség terve azonban megvalósulás közben elakadván: a vers akkor nem került előadásra.”

A versnek e megjegyzés ismeretében igen izgalmas, kettős olvasati lehetősége születik. Ennek a megjegyzésnek a hiányában a versszöveg a krisztusi tanítványok pünkösdi Szentlélek-hívása – ám ha egy Petőfi tiszteletére rendezett ünnepi hétre készült, akkor teljességgel megfeleltethető a költő, a költőmester lelke-hívásának, s ezzel az erdélyi magyar költészet sajátos sorshelyzetében az anyaországi költészeténél jóval tovább megmaradó, fennmaradó romantikus–messianisztikus költőszerephez kötődik. A vers minden egyes pontján fennálló kettős olvasati lehetőség mindenképpen figyelemre méltó, egészen modern teljesítménye Tompa László költészetének. Ahogy a Szentlélek megadta a nyelveken beszélés adományát az apostoloknak pünkösdkor, úgy adhatja meg a költészet adományát a poétáknak mesterük, Petőfi lelke. A Petőfire vonatkoztatott értelmezési síkon Petőfi költészetének „szent lángja” és „ereje” mint abszolút követendő poétikai minta tételeződik, s ez kiterjeszthető a Petőfi által képviselt költői szerepvállalás minta voltára is. Petőfi tisztelete a kortárs erdélyi magyar lírában, irodalmi beszédmódban is jelen van, például erre a jelenségre reflektál érzékenyen Farkas Árpád *Fehéregyháza, 1849* című versében.

„A végzetes útszakasz, a *via crucis*. Székely Partium, kis Partium! Öleld át az ismeretlen sírhelyet! [...] Tengeráramlatok kerülnek meg így sziklaszirteket. Ő volt itt a tenger, a

²⁷¹ A verset és a verskéziratot dolgozatom **15.1. mellékletében** közlöm.

föltámadott tenger, félkörívben körbejárta a Székely Partiumot, ezáltal ezt, a világ végére szakadt terület a történelem és a mondák földjévé avatta.”²⁷²

Látod, Sándor, úgy szopja koponyádat
e föld, mint cseresznyét az unott kisgyerek;
mélyében fojtott forradalmak hálnak,
s gondolja, addig is még
eljátszik Veled.

Fogai között forgat. Tört cseresznyeszárak,
merednek mennybe fénylő csontjaid,
csupán az inged hófehér világa
rothad a mélyben, férgeket vakít.

Bolond egy föld ez, látod. Örül, hogy
veled játszhat. S csak tép magát:
„szeret – nem szeret?”
Erdély hegyei közt a kósza árnyak:
meg-meglazuló idegrendszered.

Hálónk. Vergődünk benne némán.
S szavaid is, a cikkanó halak,
nőnek az álmok morzsa-maradékán,
s szunnyad a nép a villámos ég alatt.

Ne bántsad érte, Sándor,
elég kín így is az, hogy szomorú
fű nő Segesvárnál a koponyádból,
s még dül a mélyben az a háború.

(Farkas Árpád: *Fehéregyháza, 1849*)²⁷³

A bibliai képek és motívumok, a bibliás jegyek a transzszilvanista poétika jegyeivel ötvöződnek a *Lélekvárásban*. A vers mottója – ahogy más Tompa-versek esetében is – bizonyítja, hogy Tompa László a Károli-féle *Bibliát* használta forrásszöveggént. A protestáns bibliai nyelv retorikai hatása a Tompa-líra költői nyelvében is megmutatkozik: darabosságában, inverzióiban, *figura etymologicáiban*.

A gondolatjel mint a dadogás vagy mint a szakadék képe jelenik meg a szövegben: önreprezentációs írásjelnek minősül, ahogy e líra más darabjaiban is. Az *Apostolok Cselekedeteiből* a mottó *mise en abyme*-ként magában tükrözi a teljes versvilágot.

A Tompa-líra jellegzetes fa-motívumaihoz kapcsolódhat a „kidől” ige mint a halál, a pusztulás metaforikus kifejezése – „Így próbált lelkünk is majd megnyugodva / Térhet meg hozzád, nem fog fájni dőltünk” –, mely a halál ismétlődő metaforája Tompa László költészetében.

²⁷² HEGEDŰS Imre János, *Székely Partium: szerelmes földrajz*, <http://www.eirodalom.ro/publicisztika/item/1269-szekely-partium-szerelmes-foldrajz.html#.VOQj5SzRmyM>

²⁷³ FARKAS Árpád, *Apáink arcán = Hazahív a hűség: Romániai magyar költők vallomásai a szülőföldről*, szerk. LISZTÓCZKY László, Sepsiszentgyörgy, Castrum, 1993, 158.

2. 4. 2. 2. Tűnődések az *Éjjeli havazásban*²⁷⁴ és *Ne félj!* című vers változatairól²⁷⁵

Az *Éjjeli havazásban* első szövegváltozatában a testi zaklatottság expresszívebb, nyersebb képei dominálnak. Az első változatban található, a hangzók szintjén is zaklatottabb „tüdöm zihál” a szava-vesztettségre is utalhat – a későbbi „verejték lep”, intenzitása ellenére is ennél enyhébb kép, mely eredendően az ötödök szakasz első változatban található utolsó sorában kapott helyet: „S hideg verejték ver ki már a láztúl.” Ez a sor változik meg teljes egészében a későbbi szövegvariánsban: „Ha nem vigyázok: elgáncsol kajánul” (a „kis fintor ördög”). Ez a szövegváltoztatás szolid mágikus realizmussal a figyelmet a lírai én testi-szellemi állapotáról a kísértéssel vívott küzdelem metafizikai síkjára tereli.

Hasonló síkokon történik módosulás a *Ne félj!* esetében is. Az első közlés második sorában a súlyos „béklyóz” ige később a lényegesen lágyabb „takar”-ra változik – ám ellenkező előjelű változás történik a harmadik versszak első sorában, hol a „nem remegve – –” határozója kemény parancsá szikáru: „Te csak állj helyt keményen – –”. A legszembeütőbb azonban a verszárlat módosulása: az egyértelműen Krisztus szenvedését idéző első változat (talán a romantikus messianisztikus költőszerep-felfogás öröksége is ez)

A *Ne félj!* akár életmű-rendező versnek, pontosabban életmű-rendező gondolatnak is tekinthető Tompa László költészetében. Túl e konkrét versen ugyanis ismétlődő kötet cím ez a sor: Tompa egy új és két, összegyűjtött verseit tartalmazó válogatáskötetének is ezt a címet adta.²⁷⁶ Ez a „ne félj!” biztatás az erdélyi sorsban nélkülözhetetlen helytállásra – ezzel egy időben azonban egy kiemelten fontos krisztusi, evangéliumi ige lélekvándorlása is lehet („Ne féljete!”). A felszólítás egyfajta önmegszólító biztatásként ráadásul az emblematikussá vált *Magányos fenyőben* is felcsendül:

Én, amíg minden omlik, összedül,
Gyökereimmel e kopár fokon
– Bús székely fenyő – megkapaszodom,
S állok daccal, társ nélkül, egyedül.

S míg havat dob rám, hóköpenyt,
egy szeles nap, vagy egy vad éj,
Így biztatom magam: ne félj,
te tovább tartasz mint a tél!

(*Magányos fenyő*)

²⁷⁴ A versváltozatokat és a verskéziratokat dolgozatom **15.2. mellékletében** közlöm.

²⁷⁵ A versváltozatokat és a verskéziratokat dolgozatom **15.3. mellékletében** közlöm.

²⁷⁶ TOMPA László, *Ne félj! Verseik*, Kolozsvár, Erdélyi Szépművészeti Céh, 1929.;

2. 4. 2. 3. *Én nem!* – *Magányos fenyő*²⁷⁷
Tűnődések egy emblemikus Tompa-vers szövegváltozatairól

Izgalmas irodalomtörténeti adalék, hogy az emblematikussá vált *Magányos fenyő* címe kezdetben *Én nem!* volt: folyóiratbeli közlésként így is látott először napvilágot a *Pásztortűz* hasábjain.²⁷⁸

A címváltoztatás metaforikussá tágítja a jelentésmezőt, s valószínűleg a vers mind a kortársakra, mind a későbbi nemzedékekre tett hatásához is jelentős mértékben hozzájárult. Ahogy hozzájárulhatott ehhez az első négy sor radikális megváltoztatása is.

Jaj, hogy hörög, esd és fuldokol
A szélcibálta bús bokor!
Az ágról levert levelek
A levegőben lengenek.

(*Én nem!*)

Hogy görnyed, mint aki bűnt lakol,
Az őszcibálta bús bokor!
Az ágról levert levelek
A szélben föl- s le-kerengenek.

(*Magányos fenyő*)

A „hörög, esd és fuldokol” igéket a metaforikus, a bokrot a maga képi valóságában is elénk rajzoló „görnyed” ige váltja fel, a halmozás alakzata helyett pedig egy metafizikai sík felé nyitó hasonlat áll előttünk: a „mint aki bűnt lakol” szoros összefüggésbe hozható a határainkon túlra szakadt erdélyi magyar líra sorskérdéseivel, s valamiképp a *Himnusz*t is megidézheti a befogadói tudatban („Mebűnhődte már e nép...”). A „szélcibálta” jelző helyett álló „őszcibálta” is talán elmélyültebbnek tekinthető: aktiválja az ősz toposzához kapcsolódó képzeteket (az élet elmúlását, a közelgő halált). A „levegőben lengenek” lágyan alliteráló szókapcsolata is keményebbé válik, mind a hangzók, mind a tőlük elválaszthatatlan jelentés síkján, hiszen a „lengés” könnyedségéhez képest a „szélben föl- s le-kerengés” jóval zaklatottabb, hányattatottabb (levél-)sorsot sejtet, ahogy a Tompa-lírában gyakran jelentéstelített „szél” tevékenysége is intenzívebb és expresszívebb a pusztá levegőénél.

A fenti alfejezetekben bemutatott versvariációk segítségével egyrészt betekintést nyerhetünk az udvarhelyi költő versfaragó műhelyében zajlott alkotómunkába, másrészt a változatok közti különbségek felmutatják egy Tompa László lehetőség szerint összes verseit tartalmazó

²⁷⁷ A versváltozatokat és a verskéziratokat dolgozatom **15.4. mellékletében** közlöm.

²⁷⁸ TOMPA László, *Én nem!*, *Pásztortűz*, 1922/3, 73.

kötet összeállításához nélkülözhetetlenül szükséges filológiai munkák fontosságát és lehetséges izgalmait.²⁷⁹

2. 4. 3. Kincs-csere: néhány gondolat Tompa László műfordításairól

Bár kevesbé tartják róla számon, Tompa László a versfaragás mellett műfordítással is foglalkozott: a mesék világát szerető és ezt gyakran saját költeményeiben is kedves témájává avató költő fordított Andersentől, valamint a világirodalom kiváló alkotóitól: Goethétől, Schillertől, Hölderlintől, Rilketől és Nietzschétől, de más szerzők verseit is átültette magyar nyelvre.²⁸⁰

Műfordítói munkásságának legnagyobb ünnepe talán az jelenthette, hogy 1942. november 14-én a budapesti Nemzeti Színház az ő fordításában adta elő Schiller *Don Carlos*át.²⁸¹ Tompa ekkor a frankfurti Meissner-féle rendezői példányt használta munkájához, a bemutató után egy esztendővel azonban már így nyilatkozott: „Lelki ügyem a Don Carlos teljes fordítása.”²⁸² „Műfordításai közül kitűnnek még Gottfried Keller svájci költő verseinek fordításai.”²⁸³

Egy teljes költői életmű kiadásának része lehet a versfordító Tompa munkássága is, hiszen a költő műfordításai eddig csupán folyóiratokban jelentek meg vagy csak kéziratban maradtak ránk – verseskötetében nem kaptak helyet. Kéziratban ránk maradt versfordítás többek között

²⁷⁹ Tompa László lehetőség szerint összes verseinek kiadásában mindenképp fontosnak tartanám – kísérő láb- vagy végjegyzetként – az eltérő szövegváltozatok közlését is.

²⁸⁰ Tompa által fordított szerzők: Hans Christian ANDERSEN, Matthias CLAUDIUS, Hermann CONRADI, Richard DEHMEL, Josef Carl Freiherr von EICHENDORFF, Hoffmann von FALLERSLEBEN, Arthur FITGER, Franz Karl GINZKEI, Johann Wolfgang GOETHE, Martin GREIF, Leo GREINER, Friedrich HEBBEL, Heinrich HEINE, Paul HEYSE, Friedrich HÖLDERLIN, Gottfried KELLER, Nicolaus LENAU, Marie MADELEINE, Conrad Ferdinand MEYER, Alfred MOMBERT, Eduard MÖRIKE, Börries Freiherr von MÜNCHAUSEN, Friedrich NIETZSCHE, Conrad NIES, Fritz PHILIPPI, Gustav RENNEN, Reiner Maria RILKE, Hugo SALS, Friedrich SCHILLER, Theodor STORM, Stefan ZWEIG. (A költő műfordításainak jegyzékét lásd: KICSI Antal, *Tompa László*, Bukarest, Kriterion, 1978, 292–294.)

²⁸¹ A színház, az erdélyi magyar színjátszás ügye fontos szerepet töltött és tölt be a család, mindenekelőtt Tompa László leszármazottainak életében. A költő legidősebb fia, a növendékei és társulati tagjai által nagyra becsült rendező, színészpédagógus, Tompa Miklós. Az ő munkájának, valamint Kemény János író anyagi támogatásának köszönhetően nyithatta meg kapuit 1946-ban a „mára már csak legendássá foszlott” Székely Színház, melyet 1966-ig maga Tompa Miklós vezetett. A Marosvásárhelyi Nemzeti Színház Magyar Tagozata 1997 óta – a marosvásárhelyi Szentgyörgyi István Színművészeti Intézet egykori rektora előtt tisztelegve – a Tompa Miklós Társulat nevet viseli. Tompa László unokája, Miklós fiának gyermeke, Tompa Gábor pedig a Kolozsvári Állami Magyar Színház igazgatója és főrendezője – igazgatása alatt az intézmény európai hírví színházi műhellyé vált. (BÉRCZES László, *Székely körvasút: Tompa Miklós mesél*, Bp., Pesti Szalon, 1995.)

²⁸² KOVÁCS Péter, *i. m.*, 7.

²⁸³ *Tompa László ünneplése*, Székely Közélet, 1943. december 18., 2.

Marie Eugenie delle Grazie a *Cigányzene* sorozatból vett részleteivel, illetve Theodor Storm *Reggele* – mindegyik műben jellegzetes Tompa László-i stílusjegyekkel.²⁸⁴

Műfordítói munkásságával Tompa László a helikoni szerzők nyugatos színvonalú tevékenységnek részese – hiszen „az *Erdélyi Helikon* írói már tudatában voltak annak, hogy kitekintés és európai tájékozódás nélkül az alkotómunkát provincializmus húzza le.”²⁸⁵ „Csak az időtlen mondanivaló a költészet, s hogy milyen jól tudja ezt Tompa, abból is látszik, hogy miket fordított idegen költőktől magyarra, még jóval Schiller *Don Carlota* előtt. Emlékszem, egyszer Dehmel Richárdnak örökszép pályaversét magyarította, a szenvedély kevély keveredését a szépséggel. Máskor meg a magyar versírás élő legjobbjaival versenyt fordította az ilmenai Goethe altatódalát, az *Über alle Gipfeln is Ruh-t*, a természet álmurahajlását egyetlen zenei futamban. E fordításokban, mint a prózájában is, Tompa László maradt.”²⁸⁶

A Goethe-vers fordítástörténete figyelemre méltóan gazdag a magyar irodalomban: a verset többek között Kosztolányi Dezső, Móricz Zsigmond, Szabó Lőrinc, Tóth Árpád, Weöres Sándor és Tandori Dezső is lefordította.²⁸⁷ Goethe versének több, Tompa Lászlótól származó fordításváltozatát dolgozatom mellékletében közlöm. Izgalmas, hogy a Goethe-mű fordítása is jellegzetesen Tompa László-i elemekkel tördelt, gondolatjelekkel szabdal: hiszen „minden fordítás, még az úgynevezett szó szerinti visszaadás is, egyfajta interpretáció.”²⁸⁸ Érdeemes volna ennek okán módszeresen összevetni Tompa László műfordításait a versek idegen nyelvű eredetijével: ebben az összevetésben ugyanis megmutatkozhatna, hogy miként van jelen az eredendően a Tompa-lírához tartozó poétikai világ az átültetett, lefordított – azaz a Tompa László által interpretált – szövegekben.

A verseit is rendre újraíró, csiszológató Tompa a műfordításokkal is hasonlóképpen cselekedett – erről tanúskodik a *Pásztortűz*-ben olvasható alábbi megjegyzés: „Tompa László különben a szóban forgó verseket újból lefordította. Érdeemesnek tartjuk a múlt számban közölt és az új fordítások közötti eltéréseket, amelyek úgy értelmi mint hangulatszínézési tekintetben elég számottevőek, itt közreadni.”²⁸⁹

²⁸⁴ A szövegeket és a kéziratról készült felvételeket dolgozatom 17. mellékletében közlöm.

²⁸⁵ BOKA László, *Érték/hatar/érték 1.: Gondolatok az erdélyi irodalom önreflexív stratégiáiról, helyzetértelmezéseiről, kánonmodelljeiről*, <http://www.eirodalom.ro/tanulmany/item/1786-ertek-hatar-ertek-1.html#.VOa0GyzRmyM>

²⁸⁶ MOLTER Károly, *Határőr*, Erdélyi Helikon, 1944/3, 137.

²⁸⁷ SCHALK Endre Kornél, *A Vándor éji dala fordításairól*, <http://schalkendrekornel.wordpress.com/2008/11/12/a-vandor-eji-dala-forditasairol/>.

²⁸⁸ GADAMER, Hans-Georg, *Szöveg és interpretáció = Szöveg és interpretáció*, szerk. BACSÓ Béla, Bp., Cserépfalvi, 1991, 26.

²⁸⁹ REMÉNYIK Sándor, *Tompa László Keller-fordításaihoz*, Pásztortűz, 1922/19, 539.

A világirodalomban Tompa László nem csupán műfordítóként van jelen: a fordított szerzők között is helyet kér magának az irodalmi Helikonon. Néhány költeményét németre, több mint félszáz versét pedig román nyelvre fordították a lírája szépségeire felfigyelő alkotók. Tompa bibliográfiája kiegészíthető azzal az izgalmas adattal, hogy bő évtizeddel ezelőtt a költő egy anya-motívumot²⁹⁰ bontogató verse, az *Anyám kinéz az ablakon* finn fordításban látott napvilágot, és a szöveghez kísérő ismertetőt is írt fordítója, Sinikka Pohjola.^{291, 292}

Izgalmas volna összevetni Tompa-fordításokat a *Nyugat* nagy fordítói, „szép hűtlenei” által fordított szerzők azonos szövegeivel, fordításaival – és megvizsgálni, hogyan hatottak Tompa saját lírájára a fordított versek.²⁹³ Ennek a kérdéskörnek a kidolgozása egy újabb önálló tanulmány, önálló monográfiai fejezet témáját szolgálhatja.

2. 5. Új iránytűk – új kincsek (2.)

Gondolatok az író és az olvasó Tompa Lászlóról

2. 5. 1. Tompa, az elbeszélő

A versek és műfordítások mellett a hagyaték izgalmas prózakéziratokat is tartalmaz: például kiadatlan elbeszélések, novellák kéziratait. Talán erről a műfajról tudunk Tompa életműve kapcsán a legkevesebbet – igaz, meglehetősen kevés szépprózát is írt. Egy Tompa László összes verseit és műfordításait tartalmazó kötet harmadik egysége lehetne akár egy novelláit, elbeszéléseit tartalmazó fejezet is: ezzel egy kötetben napvilágot láthatna Tompa László teljes szépirodalmi – költői, műfordítói és szépírói – munkássága.

A kéziratok hagyaték tartalmazza a *Diadal* című, igen fiatalkori elbeszélést, e még az első versközlések előtti időkből származó írást.²⁹⁴ A szerelmi történetet elbeszélő szöveg motívumaiban, témájában Tompa László fiatalkori szerelmi poézisével, valamint a levélbetétekkel gazdagított romantikus elbeszélések világával rokon.

„Ma magam vágom el életem fonálát. Oly csodálatosan teljes mértékű, hibátlanul tökéletes üdvösségben fürdött meg szívem, hogy ezután már csak [...] siralomházi virrasztásként

²⁹⁰ A Tompa-líra anya-motívumairól bővebben lásd dolgozatom későbbi fejezetét.

²⁹¹ TOMPA László, *Áitini katsoo ulos ikkunasta*, ford. POHJOLA, Sinikka, *Suomi-Unkari*, 2004. febr. 24.

²⁹² A finn fordítás kapcsán fontos utalni a Tompa-líra északi tájoltságára: az északi motívumok ugyanis a költő több versében is igen gazdag jelentéshálót szönek.

²⁹³ Molter Károly például így nyilatkozik egy helyütt Tompa költészetéről: „Megragadó ez az akaratos férfikedv és egykedvűség, mely Heine *Atta Troll*jára üt néha, mikor iróniája csillan.” (MOLTER Károly, *Határőr*, Erdélyi Helikon, 1944/3, 135.)

²⁹⁴ A novella kéziratának első oldaláról készült felvételt dolgozatom **18. 1. mellékletében** közlöm.

[...] hatna rám bármi, a mi számomra még az élet serlegének fenekén megmaradhatott. Mivel tehát további létezésemnek semmi célját se látom, visszahullok a ködös semmiség ölébe, a honnan a végzet erőszakos kézzel, megkérdésem és beleegyezésem nélkül, a hajamnál fogva előránczigt. Csak egy ily pillanatra vártam mindig, hogy, ha már itt voltam, ne kelljen minden édes emlék nélkül, üres kézzel távoznom. Ez a pillanat megérkezett – fényesebben is, mint remélni mertem –, és én megyek innen. Meghalok! S téged, Teremtőm, a ki ellen eget ostromló daczczal annyiszor lázadoztam: áldalak. Ezért a halálért megbocsátom neked, hogy születtem, éltem!”²⁹⁵

A Pokázánov zongoraművész Erdélyben érdekes határműfajon mozgó prózaszöveg.²⁹⁶ Nem tisztán elbeszélés ez, hanem egy személyes történet, visszaemlékezés, esszé – elbeszélés jellegű formában. A szöveget végigkíséri a biografikus és a narrátori én kettős jelenléte. A befogadót a szöveg végig bizonytalanságban tartja afelől, hogy fiktív történetet vagy valós visszaemlékezést olvas-e – és ha egy megtörtént látogatás emlékét rögzíti Tompa ebben a vallomásszerű írásában, akkor hol jelölhető ki, vagy egyáltalán kijelölhető-e valóság és fikció határai?

„Pokázánov Pavlovics orosz zongoraművész a gyorsan sűrűsödő koratéli szürkületben a félreeső kis erdélyi város kávéházának egyik tükörelablakán belül várakozva ült. [...] a vidéki városka egyetlen hetilapjának szerkesztőjére várakozott. [...]

A mező nagy része nem látszott a ködtől, mely lassan, mint sűrűsödő szürke függöny ereszkedett le rá, úgy, hogy mögötte sok száz kilométeres síkságok végtelenségét sejtette a felajzott fantázia. Egy-két közeli, kopasz nyírfán néhány szomorú, vén varjú merengett. Egy részlet orosz pusztá!”²⁹⁷

Egy érdekes, későbbi vizsgálat tárgya lehet e szövegek elméleti vizsgálata, valamint hogy milyen magyar- és világirodalmi forrásokból táplálkoznak, továbbá hogy hogyan illeszkednek a századforduló novellisztikájába ezek az írások: hiszen a kéziratos feljegyzései tanúsága szerint igen olvasott és széleskörűen művelt Tompa finom érzékenységgel reagált saját műveiben olvasmányélményeire.

²⁹⁵ Részlet a kézirat 16–17. oldaláról.

²⁹⁶ A mű kéziratának első oldaláról készült felvételt dolgozatom **18. 2. mellékletében** közlöm.

²⁹⁷ Részletek a kézirat 1. és 12. oldaláról.

2. 5. 2. Az olvasó, aki ír – az író, aki olvas:

Gondolattöredékek, feljegyzések Tompa László (bábeli) könyvtáráról

„Eljött hozzám a világ.”

(Tompa László)

Izgalmas szellemi jelenség, hogy nem csupán egy költői életmű lehet hatással vizsgálója életművére, hanem a vizsgáló látásmódja is valamiképpen hatással bír a vizsgált költői világra, hiszen:

Árnyék mögött Fény ragyog,
nagyobb mögött – még nagyobb,
amire nézek: az vagyok.²⁹⁸

Egy alkotóról nemcsak úgy tájékozódhatunk, hogy saját műveit vizsgáljuk, hanem képet alkothatunk róla akkor is, ha filológiai kutatásaink során abba az irányba tekintünk, amelybe maga a költő is nézett. Tompa László kéziratos feljegyzéseiből, idézetként lejegyzett olvasmányélményeiből összeállítható volna akár egy kisebb, kiadásra méltó izgalmas palimpszeszt is – hiszen e töredékek a mindenkori emberi tudás és léttapasztalat mozaikszerűségének tükörképei („ami van, széthull darabokra”²⁹⁹), hol a mozaikdarabkákat mégis valami egyetlen, nagy erő tart egyben, végtelen számú láthatatlan vonzás megtartó erejével.

A palimpszeszt „az összes szerzők összes műveiből – vagy megközelítőleg abból – kivont szövegek hálózata. Szövegének megkomponálása tehát előzetes olvasatot követel, és *omnis lectio est selectio*. Az olvasat által véghezvitt választás az írott szöveg rendjében ölt teret. Ez a rend rejtett üzenetet hordoz. Nevezetesen, hogy az általa továbbított tézis tartalma, az általa artikulált gondolat értelme csak az egész által válik láthatóvá. Az egyes szövegekből kivont töredékek így egyetlen összefüggő szóláncnak a láncszemei, egyetlen egésznek a szegmentumai.”³⁰⁰

Izgalmas szöveg univerzumba vezet bennünket az a (költői) kérdés, hogy vajon kapcsolatban állnak-e egymással Tompa László olvasmányélményei és költői művei? Hogy az olvasmányok és a saját írások közötti összefüggések milyen erősek lehetnek, méltón illusztrálja a költő alábbi, mindössze egysoros feljegyzésének története.

²⁹⁸ GYÖKÖSSY Endre, *Negatívumok pozitívumai*, Bp., Szent Gellért, 1994.

²⁹⁹ Idézet József Attila *Eszmélet* c. verséből.

³⁰⁰ TÓTH Imre, *Palimpszeszt: Szavak egy háromszög előtt*, Bp., Typotex, 2001, 9. Tóth Imre (Szatmárnémeti, 1921 – Párizs, 2010) matematikafilozófus, „munkásságát elsősorban Zénón paradoxonjainak és a végtelen problémájának szentelte, valamint a nem-euklideszi geometria sajátos szerepének az emberi szellem kibontakozásában” – részlet a könyv fülszövegéből.

„»Együtt volt a kincs s nem váltottatok ki« (Szabó Lőrinc: Szapáry Péter)³⁰¹ – jegyezte fel Tompa László egy papírlap margójára. A Veszprém vármegyei Szapárról származó család vagyonát és tekintélyét megalapozó Szapáry Péter (1630?–1707) fiatalon többször is harcolt a törökökkel, majd 1657-ben fogságba esett, négy évig raboskodott. Szabó Lőrinc a *Tücsökzene* 64. versében így ír:

Nagyon megfogott, rettenetesen,
 egy kép egy piros irkafödelen,
 Szapáry Péter. A szöveg, belül,
 elmesélte, mily istentelenül
 bánt a vitéz gróffal a gaz török:
 igába fogta és ökör helyett
 vele szántatott. Így bukhat a hős?
 És nem váltják ki? A szerencse győz?
 Borzadva néztem a büszke rabot,
 irigyelve erejét, s a dacot,
 ahogy az ostort állta. Sebei
 húzóban égtek... Ha választani
 lehetett, mégis mindig azt a szép
 irkát vettem meg, a Szapáryét,
 azt a szörnyűt... És sírtam rajta, és
 szinte szent lett bennem a szenvedés;
 majd, mint aki készül valamire,
 szótlánul bámultam a semmibe.

(Szabó Lőrinc: *Tücsökzene* 64: *Szapáry Péter*)

A Tompa által lejegyzett idézet pontos forrása azonban nem a *Tücsökzene* 64: *Szapáry Péter*, hanem Szabó Lőrinc egy másik Szapáry-verse, az előzővel rokon *A rab Szapáry az övéihez*:

Pogány igámnak (amelybe a sors fog,
 végeken törni az ugart) akik
 enyhítettétek olykor kínjait,
 ne higgyétek, hogy nagyon meghatódott
 szívvel fogadtam azt a korty vizet
 meg a félóra pihenőt: öröm
 s áldás volt az is, igaz, köszönöm:
 de számontartom a bűnöket.
*Együtt volt a kincs s nem váltottatok ki.*³⁰²
 Nem láttok most sem az ekémre rogni:
 bírja még bennem a régi bivaly!
 Tudom, mi az érdem, s mi a barátság,
 de he ennyit túrt, elnémul a jaj!
 – Gyere, kontyos, kezdjük az új barázdát!

(Szabó Lőrinc: *A rab Szapáry az övéihez*)

³⁰¹ Feljegyzés a költő kéziratok hagyatékából: HRM–TLH, 7688/[leltári szám nélkül].

³⁰² Kiemelés tőlem [T. Zs.].

Nem lehet nem észrevenni e vers rokonságát Tompa László *Őszi szántás székely hegyek alatt* című versével:

Borús az ég! De túl a dombon
Meg-megcsillan a falu tornya.
Hass, szántóvas, a földbe mélyen –
Már elzúgott a nagy tivornya.

Közben, hajh, mennyi változás jött!
Az életünk más, a világ más.
Csak az Örök-Úr változatlan –
S a rög, a munkagond, a szántás.

Sőt talán ez is terhesebb most!
S robotunkért kisebb a bérünk.
De azért így is megmutatjuk,
Ha gondban is, de csak megéltünk!

Gyű hát no, húzzad, Fecske, Holló –

(*Őszi szántás székely hegyek alatt*)

Már ez az egyetlen példa is hűen kifejezi, hogy Tompa László életműve (természetesen más költőkéhoz hasonlóan) benne áll az irodalom teljes szöveguniverzumában. Tompa olvasmányélményei beleíródnak a saját versei által megteremtett szövegtérbe: a versek és az olvasmányélmények, valamint a közöttük születő kapcsolatok intertextuális hálózata egyfajta bábeli könyvtár része.

„[...] az ab aeterno létező Bábeli Könyvtár [...] minden leírhatót tartalmaz, és [...] az Univerzummal egyenlítődik ki. A világgönyv metaforája vagy a megfordított összetételű könyvvilág tériessége, az Univerzum alakmásként megjelenített borgesi Bábeli Könyvtár, és a Totális Könyvtár is, a szövegterek és -kapcsolatok [...] kiterjesztett gondolatát hordozza. Az intertextuális jelenségkör egyenesen az irodalom létmódjaként értett szöveguniverzum fogalmában megjelenő térképzethez vezet.”³⁰³

Egy a költő saját olvasmányélményeiről készített feljegyzéseit az életművel összevető alaposabb vizsgálat eredményei felmutathatnák, hogy a művelt³⁰⁴ Tompa László életműve teljes értékű része az egyetemes irodalmi szöveguniverzumnak, a szövegkapcsolatokon alapuló, „az Univerzum alakmásként megjelenített borgesi Bábeli Könyvtár”-nak.³⁰⁵ Egy leendő monográfiának önálló, izgalmas fejezete lehetne ezeknek az összefüggéseknek a feltárása – jelen dolgozatomban gondolattörredékeként alább néhány izgalmas Tompa-

³⁰³ FARAGÓ Kornélia, *Irodalom és tériesség: Az intertextuális univerzum* = F. K., *Térirányok, távolságok: Térdinamizmus a regényben*, Újvidék, Forum, 2001, 40.

³⁰⁴ Számos feljegyzés, a költő ez idáig csak kéziratban fennmaradt és annak idején csak szóban elhangzott előadása bizonyítja, hogy Tompa László műveltségével Székelyudvarhely szellemi életének egyik fontos szervezője és szereplője volt.

³⁰⁵ FARAGÓ, *Irodalom és tériesség...*, i. m., 40.

feljegyzést közlök, helyenként zárójelbe téve hozzájuk fűzött, s később egy részletesebb elemzésben kibontásra váró asszociációimmal. Bízom benne, hogy egy-egy látszólag önmagában álló gondolat sem önmagában áll, s töredékessége ellenére izgalmas olvasmányt jelenthet e palimpszeszt-szerű felsorolás.

„Pro capite lectoris habent sua fata libelli.”³⁰⁶

„Hosszú éveken át panasz és zokszó nélkül elviselted a művészlélek legnagyobb tragédiáját, az alkotási lehetőségek delén való kényszerű elnémulást.”³⁰⁷ (Ez a trauma Tompa László sorsában sem volt ismeretlen.)

„Ha dicsekszem, gyöngeségeimmel fogok dicsekedni. (Pál. ap. II lev. kor XI. 30)”³⁰⁸

„Res nolunt diu male administrari. (A dolgok nem hagyják magukat sokáig rosszul vezetetni.)”³⁰⁹

„Az alkotó és romboló idő – (A teremtő és pusztító idő)”³¹⁰ (A feljegyzés a Babitscsal is több ponton kapcsolatba hozható költői életművet és Bergsont juttatja eszünkbe. József Attilával rokon, bergsoni jellegű sorokat is ismerünk a Tompa-lírából, például: „S mindeneket magamhoz ölelek fel, / Hogy elvegyüljek rendre mindenekkel. / Így (ki azt hittem: különködni lettem) / Egység vagyok meg összesség is egyben. / Határtalanság, egy szűk körbe zártan: / Hang a mindenség végtelen dalában.” (*Hallgatagon*))

„A test lélekjelenlét.» (Németh L. Szerdai fogadónap. II. köt. 44. l.)”³¹¹ (Kiemelt figyelmet érdemel Tompa László Németh Lászlóval való, ez idáig feltáratlan kapcsolata: találkozásai, Tompa Némethnek ajánlott verse, stb.)

„– Mit akar még tőlem? Már minden kint, amit szerezhett, megszerzett nekem.» (Anatole France: A vörös lilium. XXXIV. 309. l.)”³¹² (A Tompa-líra legfontosabb szerelmi motívumaival rokon megállapítás.)

„»... a demokrácia igazi uralmához nem csupán a demokratikus berendezkedésre, sőt még nem is a demokratikus filozófiára van legegésőbb szükségünk, hanem a demokratikus érzésre.» (Chesterton – Hevesi S.: Hagyományok és hazugságok. 67. l.)”³¹³ (Több feljegyzése tanúsítja, hogy Tompa kiemelt érdeklődéssel volt a történelmi folyamatok iránt.)

„»De hány van, aki mondja: 'Krisztus! Krisztus!' / és ítéletkor távolabb találja, / mint kinek ismeretlen volt a Krisztus.» (Dante (Babits): A Paradicsom. 19. ének. 106–109. sor.)”³¹⁴ (Tompa Lászlót feljegyzései tanúságai szerint fokozottan izgatta az *Isteni színjáték*, valamint Dante és Babits alakja – nem véletlen, hogy Tompa maga is gyakran írt tercínákat.)

„Engem a betegség nyomban megbénít. Rettegve utalom. Alkotni csak egészségesen, teljes testi és lelki egyensúly mellett tudok.» (Dallos Sándor: Levél Babits Mihálynak c. írásából. B.

³⁰⁶ „Pro caput (capite) lectoris habent sua fata libelli = a könyvek sorsa az olvasó értelmétől függ. (Tolsztoj kedvelt idézete. L. Shakespeare 112. l. Mi a művészet 46. l.)” (Feljegyzés a költő kéziratos hagyatékából (HRM–TLH, 7688/[leltári szám nélkül]).

³⁰⁷ *Gál Gyula beszédéből (Császár Imre temetésén)...*, [kéziratos feljegyzés], HRM–TLH, 7688/1317.

³⁰⁸ Feljegyzés a költő kéziratos hagyatékából (HRM–TLH, 7688/[leltári szám nélkül]).

³⁰⁹ *Uo.*

³¹⁰ *Uo.*

³¹¹ *Uo.*

³¹² *Uo.*

³¹³ *Uo.* (Az idézet pontos forrása: CHESTERTON, Gilbert Keith, *Hagyományok és hazugságok*, ford. HEVESI Sándor, Bp., Révai, [1921].)

³¹⁴ Feljegyzés a költő kéziratos hagyatékából (HRM–TLH, 7688/1317.).

emlékkönyv. 180 l.)³¹⁵ (A Babits-emlékkönyv olvasása is a Babits Mihály iránti érdeklődés tanúbizonysága lehet. A kiemelt idézet abban kapcsolódhat Tompa életéhez, hogy ő maga is szinte szüntelenül vívódott körülményeivel, később betegségeivel is, s rendre megverselte az alkotásban érzett hátráltatottságát.)

„Inkább a hírt, mint a valót dicséri / az ily ítésk és mielőtt a költő / értékét megismerné, megítéli. (Purg. 26. é. 121–123. s.)³¹⁶ (Tompa László saját költészetének megítélésére is vonatkozatható feljegyzés a *Purgatóriumból*.)

(A Divina Commedia az alábbi feljegyzés szerint még Tompa játékos, groteszkebb humorra hajló énjét is előhívta.) „Furcsa elképzelni, hogy Dante, a Divina Commediának, ennek az évszázadoktól, kommentátoroktól, irodalomtörténettől szentesített, szinte kövületszerűen végleges remekké lett nagy költeménynek a szerzője valaha élő, küzdő, botladozó ember volt, s művének alakjai élő emberek. Még pedig nem is csupán az előtte messze múltban, történelmi időkben, mithológiában élt emberek, hanem nagy részben kortársai, barátai, ellenségei, vagy olyanok, akik őt egy-két nemzedékkel, ha megelőzték. Így azt is elképzelhetjük, hogy valakit, akire hirtelen megharagudott, tréfásan (ha ugyan volt valaha tréfás kedvében) vagy komolyan meg is fenyegethetett, így: – Te, vigyázz, mert beleírlak a Pokolba, vagy a Purgatóriumba!”³¹⁷

„természetünk széles... képes magába fogadni minden lehető ellentéteket...³¹⁸ (Tompa László Dosztojevszkij *Karamazov testvérek* c. regényéből feljegyzett több idézetet is, s tudjuk, hogy kiemelt figyelemmel forgatta – édesanyjának is közvetítve – az orosz regényírókat: „Maglehet, maga is csodálkozott azon, hogy irányjelzőként Vajdát, Reviczkyt tartották méltatói (...). Persze, az említett poétákat jól ismerte, de fiatalkori olvasmányaiként a nagy angol és orosz regényírókat emlegette, s elgondolkoztató módon esszéírókat...”³¹⁹)

„»A gonosz tettet jóval viszonzod, mert a gonosznak elég az ő gonoszsága.« (Ezeregyéjszaka: A halász és a szellem)³²⁰ (Tompa maga is írt *A Halász és a Szellem* címmel verset, melyet Antalffy Endrének, „az Ezeregyéjszaka tudós és művész fordítójának” ajánlott – a vers talán pont az olvasmányélményből született.)

Bár időmből egy perc se boldog,
Lelkemet, gyásznak fátylaképpen,
Nem lengetem meg minden lépten:
Nemesebb gyász a rejtvehordott!

Csak néha jönnek komor álmok,
Melyeket jólzáró palackba –:
Egy-egy versembe befalazva
Az idők árjába bocsátok.

Majd akad tán sorsküldte kéz,
Mely olykor egyet kihalászva,
Terhétől döbben, futni kész!

De már késő! A pecsét enged,
Búm feltör, égre száll, s uszálya
Úgy csüng alá, mint sűrű felleg!

(*A halász és a szellem*)

³¹⁵ Uo.

³¹⁶ Uo.

³¹⁷ A költő feljegyzése Dante *Isteni színjátéka* kapcsán (HRM–TLH, 7688/[Ieltári szám nélkül]).

³¹⁸ Feljegyzés a költő kéziratos hagyatékából (HRM–TLH, 7688/1317.).

³¹⁹ VERESS Dániel, *Tompa László = Erdélyi Panteon 3. Művelődéstörténeti vázlatok*. Marosvásárhely, Mentor, 2001, 33.

³²⁰ Feljegyzés a költő kéziratos hagyatékából (HRM–TLH, 7688/1317.).

„»– – ki képtelen / Csak önmagát is kormányozni, szívesen / Kormányozná kevélyen embertársait...« (Goethe–Kozma: Faust II r. 77. l. Erichtho.”³²¹ (A *Divina Commedia* mellett Tompa kiemelten érdeklődött Goethe *Faust*ja és a fausti problematika iránt – ez az érdeklődése sem múlt el poétikai nyomok nélkül: erre tanúbizonyság az *Egy új Faust szerenádja* c. verse.)

Hallod-e, Margit, mit zenélek?
Jobb lenne meg se hallanod –
De fent ím: tárva ablakod.
Dalom osonjon hát az éjnek
Lebjén eredbe s benne méreg
Legyen, mely lázat kelt legott.

Minden kis szóm, mint annyi szikra,
Ágyad körül pattanjon el.
Előlük menekvést ne lelj.
Tűzz bújjon gyöngye tagjaidba,
Míg végre hőségtől borítva,
Érzed, hogy jönni, jönni kell.

Most lant meg hant –: nincs semmi távol – –
S hold fénye rémlik mindenütt.
Apádnak is kövére süt.
De ő nem érez föl porából,
S nem néz utánad: „Ejnye hát hol
bolyong leánykám?” Meg nem üt.

Lásd: ő is rég halott, kifosztott!
Őrizned kincset hát minek?
A sír oly kapzsi és hideg – –
Míg vágyam perzselőbb, piroslóbb
A napnál; gomolygó tűzoszlop!
S már nem olthatja senki meg.

Tán utóbb önvád, s kín szorongat – –
Ma semmi gondom, bánatom!
Te se habozzál. Jer vakon.
Jer, hullj előmbe, úgy ahogy vagy,
Mint hóvirág, melyet kidobnak
Könnyelműen egy ablakon.

(*Egy új Faust szerenádja*)

„Sully Prudhomme–Vargha Gy.: Az utolsó egyedüllét.”³²² (A mű iránti érdeklődés a költő saját magányából fakadhat.)

„Hildebrand: A forma problémája”³²³ (Tompa László ebben a feljegyzésében a német szobrász, Hildebrand (1847–1921), *A forma problémája a képzőművészetben*³²⁴ c. művére utal. A könyv bevezető sorai komoly kapcsolatba hozhatók a Tompa-versek belső struktúráival, versszobraival:

„A szobrászatot és festészetet az építészettel ellentétben legtöbbször imitatív művészeteknek nevezték el. Ez a megjelölés csak a különbséget fejezi ki, azt ami közös, nem veszi figyelembe. Míg az imitatívról van szó, a képzőművészetben a természet kutatásának egy neme rejlik s ehhez van kötve a művészi tevékenység. A problémákat, melyeket ebben a forma állít a művész elé,

³²¹ Uo.

³²² Feljegyzés a költő kéziratok hagyatékából (HRM–TLH, 7688/[leltári szám nélkül]). Az írás a *Vasárnapi Újságban* jelent meg (VARGHA Gyula, *Az utolsó egyedüllét: (Sully Prudhomme után)*, Vasárnapi Újság, 1903, 98. [Az Arcanum Adatbázis alapján.]

³²³ Feljegyzés a költő kéziratok hagyatékából (HRM–TLH, 7688/[leltári szám nélkül]).

³²⁴ HILDEBRAND, Adolf von, *A forma problémája a képzőművészetben*, ford. WILDE János, Politzer, Bp., 1910, (Modern Könyvtár 15).

közvetlenül a természet szolgáltatja, az észrevevés diktálja. Hogyha csak ezek a problémák lennek megoldásra, azaz ha csak ebben a vonatkozásban existenciája az alkotásnak, akkor még, mint alkotás önmagában, nem lett az önálló egésszé, melynek a természet mellett is és azzal szemben is szava lehetne. Hogy ezt elérje, imitativ tartalmának egy tágabb szempontból való fejlődésében, a művészet magasabb régiójába kell emelkednie.

Ezt a szempontot az *architektonikusnak* nevezhetném, nem törődve természetesen az architektúra szó rendes speciális jelentésével. Egy drámának vagy symphoniának is van egy ilyen architektúrája, ilyen belső felépítése, viszonylatoknak szerves egésze az is épügy, mint a kép vagy szobor, ha teljesen külön formavilágokban élnek is az egyes művészetek. Egy műalkotásnak ilyen architektonikus alakítása mellett adódó forma-problémák nem a természettől felállítottak és nem magától értetődőek, mégis épen ezek az abszolút művésziek. Az architektonikus alakítás az, ami a természet művészi kutatásából magasabb rendű műalkotást teremt. Az tehát, amit az imitativ szóval jelöltünk, magából a természetből vett formavilágot ábrázol, mely csak architektonikus átdolgozásában válik teljes műalkotássá. Ezzel lép csak be szobrászat és festészet a minden művészetek közös légkörébe, a pusztá naturalizmus világából az igazi művészet világába.³²⁵⁾

(Tompa László igen intenzíven érdeklődött a nyelvészet iránt is – kéziratok hagyatékában rendre találkozhatunk nyelvhelyességi problémák, nyelvi játékok, nyelvi értékek följegyzésével, mint például az alább idézett, *Különös szavak, melyeket csak anyámtól hallottam* c. feljegyzésben.)

Kavillál, cékászik = bolyong, ténfereg ide-oda
Szüpülyke = kicsi, idétlenül szűk (edény felére)
Szilimánk = sovány, gyenge
Pesterkedik = ágaskodik, erőlködik
Szigorog = sanyarog, rossz helyzetben van
Lecsperti = locsogó beszédű, kotnyeles (?)
Tökéletlenkedik = erőltetve ügyetlenkedik, magát tetteti
Merkel = duzzog, dacoskodik
Mesterkedik = gyanúsán piszmozg valamivel, fúr-farag
Rigolya, rigolyáskodik = kényeskedés
Cihog = idétlenül, éretlenül nevetgél
Szószlóskodik = más helyett beszél (fogadatlan prókátorkodik)
Hurbol = nyültre elvisel (ruhát)
Pirimókus = kikent-kifent cifrázkodó, félszegül divatos
Falu Kati = pletykálkodó, mindenfelé orrát beütő lézengő
Kasmatol, matat = beleturkál valamibe
Rényődözik = sopánkodik, óbégat
[...]jatos = pletykál
Révezeteskedik = habozva, tünődve késlekedik, élhetetlenkedik
Nyakángat = a nyakát durcáskodva fölveti, csavargatja
Cirézik vmivel = alkalmatlankodva, másnak útjában rázog, himbál valamit
Giligógyi = gyengeelméjű, [...], idétlen
B/[...]ász = tévelyeg
Tepelődik = ügyetlenül vesződik valamivel

„Hivatali magyarság: »A fennforgó partrészt rendezést nyer.«³²⁶ (Kritikával készült feljegyzés a hivatali nyelvről – igen gyakran előfordulnak hasonló jellegű megfigyelések Tompa László feljegyzései között.)

A komor, komoly Tompa Lászlóról talán kevesen gondolnák, hogy fogékony volt a groteszk humor iránt. Örömmel jegyeztet le többek között fekete humorral írt sírfeliratokat: van olyan felirat, ahol megjelöli a szöveg forrását, s van olyan is, amit hallomás útján írt le. A költő ilyen tárgyú érdeklődése is alapot szolgáltathat saját életműve egyes darabjainak lehetséges másképpeni olvasataihoz. Alább közlök néhány példát a feljegyzett sírfeliratokból.³²⁷

³²⁵ HILDEBRAND, Adolf von, *A forma problémája a képzőművészetben*, ford. WILDE János, Politzer, Bp., 1910, (Modern Könyvtár 15), 5.

³²⁶ Feljegyzés a költő kéziratok hagyatékából (HRM–TLH, 7688/[leltári szám nélkül]).

³²⁷ A feljegyzés a költő kéziratok hagyatékában található: HRM–TLH, 7688/1287.

Már Antonia 65 éves szüz
Meghalt 1887 V. 30.
Nyugodjék békében ezentul is

(Léva)

Itt nyugszom én Wass Illés
Vármegyei pandur
Mivel képen karmolt
Egy megveszett kandur
Ki balga dühében
Nem tudta jól törvényt
Hála Istenek hogy
Nem a feleségemmel történt.
Állította hü neje.

Itt nyugszik Toth Rozália
A feleségem
Jó már néki
Hát még nékem

(Tolcsva)

Nőm teste nyugszik itten
Én pediglen otthon

Élete híres volt
Halála hirtelen

(Perha)

Itt e sirban pihen Orbán Balázs
Ki tavaly nyáron beleholt az Oltba
Máig sem találták meg.

Tompa László mindezidáig alig ismert arca rajzolódik ki előttünk azoknak az irodalomtörténeti előadásainak szövegeiből, melyek csupán kéziratban maradtak fenn – vagy életében közölte ugyan őket, de versei mellett feledésbe merültek.

Kicsi Antal bibliográfiája sem jegyzi a költő Gothéról tartott előadásának kéziratát, holott mind verseiből, mind műfordítási kísérleteiből, mind pedig feljegyzéseiből kitűnik, hogy Tompa Lászlót igen komolyan foglalkoztatta a szerző – ahogy nem jegyzi a Mécs László költészetéről szóló kéziratot sem. Az előadások képi világa egészen hasonló motívumokból építkezik, mint a Tompa-líra jellegzetes képei.

„Beszélgetésben vagy olvasmányban olykor nevekkkel találkozunk, melyeket az, aki róluk ír vagy beszél, rendszeren ilyen toldalékkal említ: »az emberiség legnagyobb szellemeinek egyike«, »a költők, drámaírók vagy zeneszerzők királya, fejedelme«. Legnagyobb szellem! Fejedelem. Király. Az egyszerű ember rendszeren megdöbbenést, szinte fagyasztó borzadályt érez e súlyos szavak hallatára, körülbelül olyan formát, mintha fellegekbe nyúló, havas hegycsúcs kerülne elébe. Az ember ilyenkor felbecsüli az óriás magasságot, mely előtte emelkedik, a hegymászással járó nyaktörő veszedelmekre, a csúcson uralkodó fagyasztó hidegre gondol, és már el is ment a kedve a hegymászástól, mielőtt abban az első lépést

megkísérelte volna. Kevesen vannak, akik arra gondolnak, hogy a havasok oldalán is, az alsóbb régiókban, sokszor csodaszép kis lankákra, fennsíkokra lehet találni, ahol a virágok színpompája virul, patakok sietnek, zuhannak a völgyek alá, s az ágakon ritka madarak soha nem hallott énekeket énekelnek. A csúcok közelében, vagy éppen a csúcokon pedig isteni derűben, tiszta levegőben, a világra, az életre felséges kilátás nyílik. [...] Talán a nagy embereknek erre a nagy magányosságára, az irántuk érzett félelemmel vegyes tiszteletre gondolt a mély gondolkodó [...] Emerson³²⁸ is, mikor így kiált fel: »Nagy emberek! Kaszt ez, vagy végzet, vagy rendeltetés?«³²⁹

„Ilyen, szinte határtalanul átfogó ívelésű és egyetemes Mécs Lászlónak az érdeklődése, együttérző képessége, és ez az egyetemesség, természetesen, egyik legfontosabb jellemző vonása költészetének. Egyházi rendjére való tekintet nélkül is: katolikus költő, a katolikusságnak minden elfogulatlan lélek által megérthető és elismerhető legnemesebb és legtisztább értelmében. Képzetele pillanatok alatt átlendül [...] a földről az égre, a csillagvilág csodáihoz, övé a tél és a tavasz, magát királyfinak érzi, de testvér tud lenni a legkisebbekkel.»³³⁰

Minden versben önmagunkat is olvassuk³³¹ – természetes hát, hogy mikor Tompa László más alkotók szövegeivel foglalkozik, írásai valamiképp mindig saját költői világáról is szólnak, s leginkább olyan részeket, motívumokat emel ki mások verseiből, melyek közel állnak hozzá. Különösen igaz ez Sík Sándor költészetéről szóló esszéje kapcsán:

„Most már nagyon tudom: / A sok jóból semmi se volt enyém. / Csak átizzent rajtam a szépség, / Mint a szellő a jegenyén, / Csak átsuhant rajtam az élet, / Mint dróton az üzenet, / Rostán a víz, árnyék a völgy felett. // Vízválasztó vagyok: / Jobbról-balról a sok forrás lefolyt, / S én száraz kőnek itt maradtam, / Színtelen, mint az égi bolt.” (Sík Sándor: Vízválasztó)³³²

„De a legteljesebb a Sík Sándor alázata a maga egyéni sorsával, rendeltetésével szemben, amit [...] szinte predestinációs felelősségérzettel vállal: »Az ismeretlen Igét hordja vállunk. / bennünket ideállítottak. Állunk.« (Az acélember)»³³³

„Viszont, észre kell vennünk, van ennek az előnyös körülménynek másik következménye, mondhatnók: visszája is. És most a különleges hivatás érzelmi-területet szűkítő, a teljes hangsorozat némely változatát önkényt-értetődően kirekesztő [...] eluralkodására gondolok elsősorban. Ami nagyszerű felvérteztség, egyúttal Achillesz-sarok is! [...] Van a két neves papköltőnek [ti. Sík Sándornak és Mécs Lászlónak] egy [...] szembetűnő közös tulajdonsága is. Ez mind a kettőjük derűs világszemléletre való törekvése, amiben a törekvés bizony néha [...] mesterkéltnak látszik.»³³⁴

„amit ma a lélekelemzés tudománya is tud, hogy [...] vigasztalni lehet nemcsak vidámsággal, [...] hanem közös emberi sebek megmutatásával is, s a sötét szívek sötéttségén enyhít az is, aki »kiváltja« a szívből a sötéttséget, a könnyet, amint ezt már Byron is megénekelte (*My soul is dark...*)»³³⁵

³²⁸ Ralph Wardo Emerson: amerikai esszéíró, költő, unitárius lelkész.

³²⁹ TOMPA László, *Előadás Goethéről*, [kézirat], HRM–TLH, 7688/1336.

³³⁰ Uő, *Mécs László estélyére*, [kézirat], HRM–TLH, 7688/1337.

³³¹ „Tudom, hogy minden versben magamat olvasom.” (Beney Zsuzsa)

³³² TOMPA László, *Sík Sándor: Magányos virrasztó*, Páztortúz, 1937/8, 175.

³³³ Uo.

³³⁴ Uo.

³³⁵ Uo., 175–176.

Több más Tompa-tanulmányban megfigyelhető, hogy a költő kritikusi, elemző prózanyelve során gyakran használ metaforikusan zenei kifejezéseket: „uralkodó szólam”, „vezető szólam”, „megkapóan hangszerelt vers”. Az ilyen jellegű szókapcsolatok forrása valószínűleg a költő és zongoratanár hitvestársa komoly zenei műveltségében rejlik (ez a zenei műveltség több Tompa-versben is felcsillan).

Végül, de nem utolsó sorban izgalmas életrajzi adalék, hogy egy időben Tompa László lejegyezte álmait, melyek gondos vezetése módszerességében és intimitásában hasonló a naplóírás lélektanához. A naplóírás „gyakran krízisekhez kötődő tevékenység”³³⁶, hiszen „műszerek nélkül navigálunk a hétköznapi meglepetései között”³³⁷. A lejegyzett álmok mind Tompa László utolsó éveiből maradtak fenn. Gyakran „az írás és az élet vége együtt körvonalazódik a láthatáron, [...] a napló a halál elleni küzdelem terepévé alakul. [...] a napló nem az abszurd vég esetlegességére nyílik, hanem egy vagy több jövőbeli újraolvasás transzcendenciájára. [...] a halál megakadályozhat a napló folytatásában, de nem tehet semmit magával a naplóval szemben, [...] a szövegnek saját lélekvándorlása lesz.”³³⁸

„A művészet, az álom az egyetlen hely, hol ősi valónkra egyenesedhetünk ki. Megölhetnek-e, ha halhatatlan erőinkben élünk?”³³⁹

---

³³⁶ LEJEUNE, Phipippe, *Hogyan végződnek a naplók? = Önéletírás, élettörténet, napló: Válogatás Philippe Lejeune írásaiból*, szerk. Z. VARGA Zoltán, Bp., L'Harmattan, 2003, 216.

³³⁷ *Uo.*, 218.

³³⁸ *Uo.*, 220.

³³⁹ SZABÓ Dezső, *Tompa László: Éjszaki szél*, Élet és Irodalom, 1923/7–8, 87.

3. „Közös kincs”

Fejezetek Tompa László kéziratok levélhagyatékából

„E bús kor hősei ők mind, gyér mécsek az éjben –
De egy itt, más ott, szanaszét mind több jelenik meg,
Több, s több kicsi láng, míg fényük egybeverődik,
S ráfénylik a jókra, kik akkor látni fognak,
S meglátván egymást, hogy: vannak, s mily sokaságban,
Öröme gyúlnak, s egyszerre az éjben (a mélyben)
– Mint katakombákból – fölzendül a lélek...”

(Tompa László: *Bús csillagon*)³⁴⁰

3. 1. „Titkos lánc nyúl át a földön”

Gondolattöredékek és feljegyzések Tompa László levelezéséről

Egy levelezés története mindig bűvópatakként van jelen az irodalom karszterdejében. Ahogy a karsztvidékek e különleges vízfolyásai hol megcsillanó, hol eltűnő, látható–láthatatlan szálaikkal átszövik és alakítják a táj rajzolatát, úgy írják, úgy formálják (át) az irodalomtörténet szűkebb-tágabb repedésekkel, kanyargó, titkos járatokkal tarkított karsztrendszerét a költők és írók levelezései. E levelezések valóban bűvópatakok: az alkotók között létrejövő szellemi párbeszéd hol látható, hol láthatatlan »ezüstszalagjai«.³⁴¹

„Íróemberek barátságának, korok szellemiségének, lelkiületének vallomásos dokumentumai a levelek. Irodalmunkban alapozó és megkerülhetetlen hagyománya van ennek a sajátos, építő erejű megnyilatkozásnak.”³⁴² E hagyományhoz hűen a helikoni költők erdélyi hegyei közt is gyakran vitt leveleket a posta, melyeket ma már csupán egy-egy eldugottabb hagyaték „barlangja” őriz. Ezeknek a levelezéseknek a feldolgozása irodalomtörténeti esély, hiszen hű tanúságtevékként beszélhetnek Tompa László kortársaival való, részben személyes, meghitt és baráti, részben szakmai–szellemi kapcsolatáról. Segítségükkel kirajzolódhat előttünk költőbarátságok története, a levélszövegek pedig akár irodalomtörténeti jelentőségű összefüggésekre is rávilágíthatnak. A levél ugyanis „mint önálló kisprózai műfaj, [...] az írásban terjedő irodalom legelső korszakától kezdve sem kizárólag személyes információkat tartalmazott: [...] a magánélet mellett tudósított a nagyobb közösség életéről, a közélet kiegészítője és ismeretforrása lett.”³⁴³ Ennek okán pedig egy költő levelezése nem csupán „belső ügy” (még ha elsősorban az is), hanem „közügy”.

³⁴⁰ TOMPA László, *Bús csillagon* = T. L., *Ne félj!*, i. m., 203–204.

³⁴¹ TOMPA Zsófia, *Bűvópatak vize csillan: Szabó Lőrinc ez idáig rejtőzködő, [első fennmaradt] levele Babits Mihályhoz*, Irodalomismeret, 2011/4, 101.

³⁴² NAGY Pál, *Egy barátság dokumentumai: Tamási Áron levelei Tompa Lászlóhoz*, Hitel, 2005/9, 52.

³⁴³ SIPOS Lajos, *A levélíró Babits Mihály = Babits Mihály levelezése (1890–1906)*, szerk. S. L., Bp., Historia Litteraria Alapítvány – Korona, 1998, 319–340.

„Ahogy Ágoston mondja – az emlékezés nem más, mint maga a lélek”³⁴⁴, és akire emlékezünk, ő valamiképp mindig arccal szemközt áll velünk.³⁴⁵ Az idézett levelek egy-egy meggyőzőbb emberi kapcsolat dokumentumai: finomítják, árnyalják a Tompa Lászlóról alkotott képet, megmutatva egy a kortársak visszaemlékezései szerint is befelé forduló, hallgató, nehezen nyíló ember belső gazdagságát, lelki minőségét. Irodalomtörténeti „hasznosságuk” mellett Tompa László levelezése az emberi kapcsolatok titokzatos világába kalauzol: a szeretet területére, ahová csak nagy tisztelettel lehet belépni, hiszen enélkül a tudomány is csupán zengő érc vagy pengő cimbalom.

Milyen furcsa füstünk árnya
a túlsó tető haván:
mintha távol emlék szállna
rokon szívbe tétován.
Ki gondolhat ránk e csöndben,
míg körülvattáz a hó?
Titkos lánc nyúl át a földön
összekötve aki jó.

(Babits Mihály: *Halavány téli rajz*)³⁴⁶

E költőket, írókat összekötő *titkos lánc* néhány szálát szeretném megmutatni, nem felfejtve e szálakat, csupán utalni létezésükre – életutak és életművek egymáshoz kötődésének irodalomtörténetünket és a Tompa-portrét gazdagító valóságára, melyek akár hatástörténeti összefüggésekre is fényt vethetnek. Levélhagyatékának tanúsága szerint ugyanis Tompa kapcsolatban állt kora jelentős erdélyi alkotóival és szellemi embereivel.³⁴⁷ Levélhagyatéka építő erejű megnyilatkozások eddig még feltáratlan kincseit őrzik: közös kincseinket.

³⁴⁴ Szent Ágoston szavait idézi: BENEY Zsuzsa, *Az emlékezés lelke* = B. Zs., *Möbius-szalag*, Bp., Vigilia, 2006, 159.

³⁴⁵ „Ami bennem lélek, veletek megy, ott fog köztetek lenni mindig. Megtalálsz virágaid között, mikor elhervadnak, megtalálsz a fálevélben, mikor lehull, meghallasz az esti harangszóban, mikor elenyésszik, s mikor megemlékezel rólam, mindig arccal szemközt fogok veled állani.” (Jókai Mór sírfelirata a Fiumei úti sírkertben)

³⁴⁶ BABITS Mihály, *Halavány téli rajz* = B. M., *Összegyűjtött versei*, szerk. KELEVÉZ Ágnes, Bp., Osiris, 347–348. A Babits-vers idézett sorai a Tompa-líra legkedveltebb képeire emlékeztetnek: hegytetőre, hóra, csöndre, magányra. (Szeretném köszönetemet kifejezni G. Tóth Franciskának, az esztergomi Babits Mihály Emlékház irodalmi muzeológusának, aki felhívta figyelmemet e Babits-vers szépségére.)

³⁴⁷ Kicsi Antal katalógusát bibliográfiai adatai alapján. Antalffy Endre (1), Áprily Lajos (46), Aszódy János (1), Asztalos István (1), Babits Mihály (1), Baksai Mária (2), Balázs Ferenc (1), Balogh Edgár (6), Bánffy Miklós (1), Bárd Oszkár (4), Benedek Elek (19), Benedek Marcell (10), Berde Mária (80), Csanády György (1), Császár Károly (10), Demeter Gyula (1), Dezső Miklós (6), Dienes László (2), Dsida Jenő (6), Endre Károly (4), Finta Zoltán (3), Farkas Gyula (2), Földessy Gyula (3), Gaál Gábor (6), Gagy László (4), Gálfalvi Zsolt (5), Geley Mária (1), Gulácsy Irén (3), Gyallay Domokos (11), György Dénes (14), György Lajos (4), Hajdú Dénes (1), Hajdu Győző (28), Hajdu Zoltán (1), Halász Anna (1), Hankiss János (1), Hegedüs Nándor (1), Hegyi Ilona (18), Holló Ernő (10), Horváth István (3), Illés Endre (2), Illyés Gyula (1), Ikafalvi Dienes Jenő (2), Jancsik Pál (2), Jancsó Béla (1), Jékely Zoltán (1), Járosi Andor (1), Kacsó Sándor (7), Kacsó Sándorné (1), Kántor József (1), Karácsony Benő (1), Kedves András (1), Kemény János (19), Kéki Béla (1), Kiss Jenő (1), Kiss Ferenc (1), Kós Károly (15), Kovács György (17), Kovács László (154), Krenner Miklós (1), Kuncz Aladár (15), Létay Lajos (1), Lestyán Sándor (1), Maksay Albert (1), Marosi Péter (9), Méliusz József (2), Molnár Sándor (1), Molter

Tompa László több száz tételes levélhagyatéka szinte teljességgel feldolgozatlan. Az ismertebb helikonisták gyűjteményes levelezéskötetei közlik ugyan néhány levelét (ilyen kötet például Kós Károly levelezése³⁴⁸ vagy Benedek Elek irodalmi levelezése³⁴⁹), de azok a kapcsolatok, amelyek egy-egy szerzőtárs egymással váltott leveleiből kirajzolódhatnak, lényegében feltáratlanok. A közelmúltban történtek szép és igényes törekvések helikoni költőtársak levelezéseinek kiadására: ilyen az Áprily Lajos és Reményik Sándor levelezését felmutató *Rokon álmok álmodója*³⁵⁰ vagy a Reményik Sándor és a Tompához hasonlóan szintén feledésbe merülő nevű erdélyi helikoni lírikus, Olosz Lajos levelezését feltáró *Félig élt élet*³⁵¹ című kötet. Hasonló jellegű kötetek kiadására lehetne kísérletet tenni többek között Áprily Lajos és Tompa László, vagy Berde Mária és Tompa László viszonylag sok, kölcsönös levélváltásból álló levelezése kapcsán – és érdemes lehet fontolóra venni egy Tompa László levelezését egybegyűjtő kötet kiadását is.

Egy ilyen lehetséges kötetből mutatok meg mozaikokat az alábbi néhány fejezet vázlagszerű feljegyzéseiben. Kiemelt helyet tölt be ugyanis a levélhagyatékban Tompa László az idős Benedek Elekkel, a vele egykorú és sokáig egy sorsú Áprily Lajossal, valamint az ifjú Tamási Áronnal folytatott levelezése, továbbá nagy számukra és gazdag tartalmukra való tekintettel a női költőtárral, Berde Máriával váltott levelek.

Károly (38), Nagy Dániel (1), Nagy Emma (9), (Zsögödi) Nagy Imre (19), Németh László (1), Nyíró József (4), Osvát Kálmán (13), Paál Árpád (3), Papp Ferenc (1), Reinel János (4), Reményik Sándor (36), Schöpflin Aladár (1), Sényi László (29), Sipos Domokos (23), Sőni Pál (1), Sütő András (2), Steiner Klára (1), Szabó Dezső (1), Szász János (1), Szabédi László (2), Székely János (4), Szemlér Ferenc (4), Szentimrei Jenő (52), Szij Gábor (1), Szini Lajos (42), Szombati-Szabó István (9), Szűcs László (5), Tabéry Géza (2), Tamási Áron (22), Táray Ferenc (4), Tavasz Sándor (1), Vajda Béla (1), Várkonyi Nándor (2), Vásárhelyi Z. Emil (2), Vita Zsigmond (10), Walter Gyula (40), Zágonyi Dezső (1), Zárug József (1). Bibliográfiájában Kicsi Antal megjegyzi, hogy „a munkám készültekor még rendezetlen anyagban”. Az anyag rendezését és digitalizálását megkezdtem. Nagy hiátus a levelezésben, hogy felkutatatlanok a Tompa László által írt levelek. Kicsi Antal monográfiája írásakor csupán néhány Tompa-levél létezését regisztrálta (esetleg ezek másodlatban maradhattak meg a Tompa-családnál, hiszen Kicsi Antal megjegyzi, hogy a fenti és az alábbi leveleket is „a költő gyermekeinek köszönhetően volt alkalma tanulmányozni”): Benedek Elekhez (2), Birró Gabriellához (3), Gaál Gáborhoz (2), Hajdu Győzőhöz (1), Kacsó Sándorhoz (1), Kiss Jenőhöz (1), Kovács Lászlóhoz (1), Molter Károlyhoz (1), Sényi Lászlóhoz (8).

³⁴⁸ *Kós Károly levelezése*, szerk. SAS Péter, Bp., Mundus, 2003.

³⁴⁹ *Benedek Elek irodalmi levelezése 1921–1929*, szerk. SZABÓ Zsolt, Bukarest, Kriterion, 1979.

³⁵⁰ *Rokon álmok álmodója: Áprily Lajos és Reményik Sándor levelezése 1920–1941*, szerk. LIKTOR Katalin, Petőfi Irodalmi Múzeum – Polis, Bp. – Kolozsvár, 2014.

³⁵¹ *Félig élt élet: Olosz Lajos és Reményik Sándor levelezése 1912–1940*, szerk. KIS OLOSZ Klára, Polis, Kolozsvár, 2003.

3. 2. „Édes poéta-öcsém!”

Benedek Elek levelei Tompa Lászlóhoz

Megható az az írás, melyet a tanulmányait egykor Székelyudvarhelyen végző Benedek Elek küldött Tompának nem sokkal azután, hogy élete egykori színterén ünnepelték a nyolcvanöt éves mesemondó „nagyapót”, kinek nevétől gyermekkorunkban talán mindnyájan megérintődtünk. Hiszen a Trianon utáni „nagy hazatérő, [...] Elek apó sugárzó alakja ott van a magyar nép és más népek meséivel Andersen és a Grimm testvérek mellett.”³⁵² Benedek Elek: „a köztiszteletnek örvendő idős író éppen akkor tért haza szülőföldjére, amikor mások kétszázéves tömegben hagyták el Erdélyt.”³⁵³

„Most, hogy egy hosszú pálya utolsó állomása felé közeledek, sűrűn van részem ünneplésben (Budapesttől Csíkszeredáig meg vissza), de, úgy-e, természetese, hogy gyermekkorom tündérvárosa van legközelebb a szívemhez. [...]

Három év folyamán harmadszor mutattam fehér hajamat a tündérvárosnak, s mindaháromszor az volt az érzésem, hogy a tündérváros az én édes anyám, aki végtelen szeretettel öleli keblére fehér haju fiát. Ezt a fehér haju fiút a Sors messze földre vetette egykor, s most fehér hajjal, de ifju szívvel vissza-visszatér, hogy könnyeit (örömeik és bánatnak könnyeit) elsírja az édesanya keblén. [...]

Ó, de szép este volt [...], édes poéta öcsém! [...] meleg szavakkal rótt köszöntőkkel csillogtatták meg szememben Isten egyik legnagyobb áldását: a könnyet. S hogy megmutatták az utat, ha enélkül is nem tudnám, merre kell haladnom – a gyermekek: Erre, nagyapó, erre! Meséljen nekünk! [...]

És tudod-e, édes poéta öcsém, mi szerette szívemnek a legnagyobb örömet ezen a szép estén? Az, hogy nagyanyóka tanúja volt, mily nagy szeretet veszi körül nagyapókat. Mert ti most nagyanyókában egy ritka írófeleséget láttatok: ő minden alkalmat kerülve került, ahol az urát ünnepelték, nehogy azt higgye valaki, ő is részt kíván az ünnepeltetésből. [...] Ő azok közé az asszonyok közé tartozik, aki azt hiszi: missziójának egy részét befejezte azzal, mikor hat derék gyereket fölnevelt, most már csak egy fő gondja van: hogy urának a gondolatát is ellesse, s ne engedje megzavartatni, amikor íróasztala mellett ül...

Mondjam-e, édes poéta öcsém, hogy nagyanyóka ritkán volt oly boldog, mint vasárnap este? Mert mostanában sok diadalkaput emelnek, de mindezek elhalványodnak ama diadalkapuk mellett, amelyeket lelki szemeim virágokból összefonódva láttak lebegni két fehér haju fej fölött, a tündérvárostól a tündérkertig. [...]

Szeretettel:
Benedek Elek³⁵⁴

Benedek Elek Tompa Lászlónak küldött tizenkilenc levele értékes, meleg háttérfénye lehet annak a korszaknak, amelynek asztalánál a fiatalabb nemzedékek vívták harcaikat.

³⁵² HEGEDŰS Imre János, *Válaszutakon: Kuncz Aladárrol*, <http://www.eirodalom.ro/tanulmany/item/1154-valaszutakon-kuncz-aladarrol.html#.VOSjECzRmyM>.

³⁵³ CSEKE Péter, *A Tizenegyek és a székely írófiak*, <http://www.eirodalom.ro/tanulmany/item/956-a-tizenegyek-es-a-szekely-irofiak.html#.VN7-rSzRmyM>.

³⁵⁴ *Benedek Elek levele Tompa Lászlónak* (Kisbacon, 1926. jún. 1.), HRM –TLH, A levél lelőhelye, 7688/398.

3. 3. „Van közöttünk valami telepatikus összeköttetés”

Áprily Lajos levelei Tompa Lászlóhoz

Különösen értékes Áprily Lajos és Tompa László levelezése is, Áprily első levelével, melyet a költőtárs akkor még Jékely Lajosként írt a nagyenyedi csendből, 1923-ban. Áprily és Tompa nem csupán azáltal kapcsolódtak egymáshoz, hogy lírájukban mindketten a „tájtranszszilvanizmus” hangján szólaltak meg: a köztük lévő szellemi, lelki „összeköttetés”-nek leveleik és egymásnak ajánlott verseik³⁵⁵ is tanúságtevői – kapcsolatuk, levelezésük mélyebb megismerése pedig talán a(z erdélyi) magyar irodalom történetének egyik szép költőbarátságára vethetne fényt.

„Kedves jó Tompa László!

Haáz Rudi kérdezte tőlem egyszer: ismered-e Tompa Lászlót? »Sohasem találkoztam, nem is leveleztem vele, de mindig éreztem, hogy van közöttünk valami telepatikus összeköttetés.«

Köszönöm, hogy a levele most igazolja az én sokszor szinte babonás erejű érzésemet. [...] Melancholia és musicalitás: így határozta meg valamikor a magam számára a rokonságunk legerősebb vonásait. [...]

Ma már nem férne el egy levélben, ha felsorakoztatnám mindazokat a pontokat, amelyeken én a lelki berendezettségünk, s a sorsunk hasonlóságát érzem. „Elkésett lovas” módjára történt elindulásunk, idegenkedésünk a spontán megnyilatkozásoktól és a harckeveréstől.

Én sem írtam; olykor szinte dacosan jól esett a tudat, hogy „sziklavarak” módjára barátságos farkasszemet nézünk egymással, s mind a ketten sejtjük talán, hogy egyszer magától megéri a helyzet a megismerkedésre. [...]

Egyre nagyon kérem: szálljon ki nálunk átutazóban. [...] Enyeden, s szerezzze meg nekem ilyen módon a rég várt találkozás alkalmát.

Szeretettel köszönti:
Jékely Lajos³⁵⁶

Néhány további, értékes és izgalmas levélrészlet Áprily Lajos Tompa Lászlóhoz írt leveleiből:

„Kedves jó Tompa László!

Megvártam ezt a fénykép-másolatot, hogy kedves amateur képét viszonzni tudjam. [...]

A fénykép arcvonásai [ti. a Tompa által küldött képé] egészen újak voltak; a versek: régi ismerősöm.”

***

³⁵⁵ Áprily *A podságai forrás*, Tompa az *Őszi üdvözlés* című versét ajánlotta költőtársának. (ÁPRILY Lajos, *A podságai forrás* = Á. L. *Összes költeményei*, Bp., Osiris, 2006.; TOMPA László, *Őszi üdvözlés* = T. L., *Ne félj!*, i. m., 183.)

³⁵⁶ Áprily Lajos levele Tompa Lászlónak (Nagyenyed, 1923. ápr. 28.). A levél lelőhelye: Haáz Rezső Múzeum – Tompa László Hagyaték: 7688/345.)

„Kis önképzőkörünk egyik közelebbi gyűlésén, melyen a fent említett okból nem lehettem* jelen, egyik jobb diákom tanulmány alakjában foglalkozott Tompa L. költészetével.

* Itt nagy meglepetésre betoppant Osvát Kálmán, s félbe kellett szakítanom a levélírást.”³⁵⁷

***

„Dijonba megyek, francia egyetemi tanfolyamra. 1909-ben egyszer jártam már arra nagyon fiatalon és romantikus tervszerűtlenséggel; most kedvvel vállalt, komoly munkára megyek ki, sokkal több ember-ismerettel, egészen átalakulva.”

***

„Kedves Barátom!

Örömmel s a felszabadulás hálájával adom vissza a tegezõ megszólítást. Magam is úgy érzem, hogy ideje volna közelebb kerülnünk egymáshoz.”³⁵⁸

Tompa László és Áprily Lajos élő szellemi kapcsolatának és egymáshoz közelebb kerülésének nem csupán levelezésükben, hanem költészetükben is megjelhetjük bizonyítékait. Túl azon, hogy Áprily is mélyen kötődött a Tompa László életét csillogó ezüstszálként átfűző folyóhoz, a Küküllőhöz – ennek tanúbizonysága Áprily Lajos *Ének a Küküllőhöz* című verse –, konkrétan egymásnak is írtak, ajánlottak verseket: Tompa a *Régi út porában*, Áprily pedig *A podságai forrás* című versét ajánlotta költőtársának.

A podságai forrás

Tompa Lászlónak

Ott él vöröslő sziklafényben:
örökre sajtó sziklaseb.
Erdők csillagmohos csodája
sohase volt rejtelmesebb.

(Dárdájával tán itt kutatta
a föld szívét egy ős titán
s a bűn helyén bilincses átok
maradt a bösz döfés után:)

Vize egy zengő pillanatra
a fényre néha felbuzog –
de börtönébe visszarejtik
az alvilági mágusok...

Szeretnék Podságára menni,
mikor a nyár nagyon nevet.
Patak-parton meglátogatnám
titokzatos testvéreimet.

Pihentető kövére dülve

³⁵⁷ Áprily Lajos levele Tompa Lászlónak (Nagyenyed, 1923. dec. 19.). A levél lelőhelye: Haáz Rezső Múzeum – Tompa László Hagyaték: 7688/345.)

³⁵⁸ Áprily Lajos levele Tompa Lászlónak (Nagyenyed, 1924. máj. 12.). A levél lelőhelye: Haáz Rezső Múzeum – Tompa László Hagyaték: 7688/345.)

várnám, míg jő a szent varázs
s a rejtett földalatti jelre
felcseng a boldog buggyanás.

Meghallgatnám a vallomását,
a vívódást, amely örök.
S magam sorsát is szánva szánám,
ha börtönözve bűg s hörög.

Régi út porában

*Énekeltem a keresztúr-betfalvi úton
egynégy délelőtt 1925-ben és szeretettel
ajánlom testvéremnek: Áprily Lajosnak*

Tavaszi égen
Fellegfodorkák – –
Játékos szellők
Erre sodorták.

Egy ily szelecske
Most port kavargat –
Meg-megszikrázik
Közte a felszállt
Hajnali harmat.

[...]

Most rigó rikkant –
S rikkantok én is!
[...]

S nézem: ni, mind itt
A régi fecskék –
Vagy unokáik –
S már tudom: ez, ez
A végtelenség!

Helyettem is, ha
Magam kidőltem –:
Fiam, unokám
Már ott a körben!

S így láncolódik
Szemből-szem szembe...
S lánc nő, tánc lüktet,
Meg sem pihenve.

Az életet hát
Én is mit bánám?! –
Van egy-egy nótám –
S tudom: olyan is
Akad, ki vár rám.

S ha nem? Legyen: nem! –
Úgyis jó mennem –
Betfalvi úton
Napfényörömben.

Mennem, csak mennem –
Míg lassan, lépve,
Megtérek ismét
Anyám elébe.

S kezére hullok:
– Légy százszor áldott:
Láthattam ezt a
Dicsért, gyalázott,
Visszas világot!

S szólhatok majd, ha
Érzem a véget:
Csak verj le, s áradj
Rajtam át, zúgva,
Mély tenger, élet!

Végtelen élet!

Mindkét versben megtalálhatjuk, megérezhetjük a költőtárs poézisének jellegzetes karakterét, tipikus képeit, verseinek zeneiségét.

Az egymáshoz szóló leveleken és az egymásnak ajánlott verseken túl pedig tanulmányok és kritikák is összefűzik a két költő életművét. Az *Esti párbeszéd*ről gondolkodván például így jellemzi Áprily költészetét Tompa László:

„...halálos biztonsággal célba találó szavak, élesen kontúrozott, s mégis messze nyúló távlatokat mutató képek nem csak elvétve, itt-ott bukkannak elő strófaiból. Szinte minden strófa ilyen: bevégzett, finom műalkotás. [...] Ha a vers művészi korrektségéről, ideális formai bevégzettségéről beszélnek, beleértik ebbe rendszerint a szavak, sorok zeneiségét is. Az Áprily-versekben azonban ez külön is méltó a megemlézésre. Tiszta és tömören kifejező szavaiból valami csodálatosan édes kantiléna árad.”³⁵⁹

Lírájuk lehetséges kapcsolatára pedig, miként azt a következő idézetek is bizonyítják, kortársaik is felfigyeltek:

„Tompa László *Minden fény hűnytán* című költeménye „ráüt Áprily híres *Most szólj, rigó!* című versének hangulatára, fiatalság-siratására.”³⁶⁰

A *Havasi tájékon* két versében „Tompa az Áprily Lajos régiójában jár, – de egészen a maga lábán.”³⁶¹

³⁵⁹ TOMPA László, *Áprily Lajos: Esti párbeszéd*, Páztortúz, 1923/30.

³⁶⁰ MOLTER Károly, *Hol vagy, ember?*, Erdélyi Helikon, 1940/7, 474.

³⁶¹ REMÉNYIK Sándor, *Tompa László: Éjszaki szél*, Páztortúz, 1923/23, 772.

3. 4. „Fájna, ha Neked nem tetszenék!”

Tamási Áron levelei Tompa Lászlóhoz

„Elek nagyapó” és a költőtárs Áprily Lajos levelei mellett érzékeny lelki és szellemi kapcsolatról tesznek tanúságot Tamási Áronnak, a *Lófürösztés* fiatal „Áron”-jának – akit az *Este egy székelly festőnél* zárlatában Tompa „ifjabb testvérének” s „fiának” nevezett – Tompa Lászlóhoz írt levelei is.

„Kedves Laci,

hetek óta készülök levelet írni Neked. Nem múlik el nap, hogy Te és házad, örömmel és kedvességgel tele lévő házad eszembe ne jutna. Nem tudom, hogy vagytok, s nem tudom: hogy gondoltok rám, de hinni szeretném, hogy azzal a szeretettel, amellyel engemet [...] fogadtatok. [...] Nyugtalan vagyok. Félek, hogy tudatomon és akaratomon kívül valamivel megbántottalak. Marosvécsen sem lehettem úgy Veled, ahogy szerettem volna. A hazautazásom éppen úgy történt, hogy nem láthattalak.

Nem hiszem azonban, hogy ezek bánatanának Téged.

Nagyon kérek, ne neheztelj rám, amiért ilyen furcsán, nyugtalanuk írok. Eléggé ragaszkodom Hozzád ahhoz, és eléggé bízom Benned ahhoz, hogy [...] a könyvemről [...] nem írtatok semmit a Székely Közéletben. [...] Nem az fáj, hogy nem írtál oda, hanem az fájna, ha tényleg volna közöttünk olyan ok, amely miatt ne írhatnál. Nekem igazán nem hiányzik a „kiszkeresztés”, de nagyon jól esne és megnyugtatóna, ha megírnád nekem, hogy nem haragszol. [...] fájna, ha Neked nem tetszenék.

Természetesen, ha szabad ezt megtennem, arra kérek, hogy a lapba ne is írdal semmit velem vonatkozásban, de igen hálásan venném, ha nekem írnál, ide egy levelet. Te már tapasztaltabb, higgadtabb vagy: végy úgy engemet, ahogy vagyok: rajongással, nyugtalanlankodással, szeretetemmél.

Egy hét óta itt vagyok Elek bácsiéknál. Hívtak, jól érzem magamat, dolgozom nagyon, és készülök új könyvet írni. [...] Kedves Feleséged hogy van? Meleg vendégszeretetére sokat gondolok, és hálás csókjaimat küldöm neki. Téged őszinte szeretettel és rajongással ölel:

Tamási Áron”³⁶²

Az alábbiakban egy csokorba összegyűjtve, de nem összefűzve közlök néhány figyelemre méltó mozzanatot Tompa László és Tamási Áron kapcsolatából. A kapcsolat Tompa „szemszögéből” való³⁶³, elemző bemutatása természetesen még további kutatásokat igényel.

Tamási Áron is közreműködött abban, hogy munkásságának gyümölcseként Tompa László 1929-ben elnyerte az *Erdélyi Helikon* Kemény János-nagydíját.

Az író így dedikálta a költőnek a *Jégtörő Mátyás* egyik példányát: „Tompa Lászlónak, társamnak és barátomnak” – az *Ábel Amerikában*-t pedig a következőképpen: „Tompa

³⁶² Tamási Áron levele Tompa Lászlónak (Kisbacon, 1928. szept. 23.), [kézirat], HRM–TLH, 7688/313.

³⁶³ A „szemszögéből való” kifejezés használatával nem az objektivitás hiányára kívánok utalni, hanem arra a tényre, hogy a Tamási Áron levelezését gondozó és közre bocsátó Nagy Pál munkáiban természetesen már több ponton érintette a két alkotó barátságát. (NAGY Pál, *Egy barátság dokumentumai: Tamási Áron levelei Tompa Lászlóhoz*, Hittel, 2005/9, 52–67.; TAMÁSI Áron, *Ölelő szeretettel: Válogatott irodalmi levelek*, szerk. NAGY Pál, [Bp.], Palatinus, 2008.)

Lászlónak, a székely hegyek és az emberi időjárás rokonának, barátsággal adja: Tamási Áron”³⁶⁴.

Érdekesség, hogy a székelyudvarhelyi Tompa László Általános Iskola a Farkaslaka felé vezető udvarhelyi utcában, a Tamási Áron utca 19. alatt található – Szigetszentmiklóson pedig egymás mellett fekszik a Tompa László és a Tamási Áron utca.

Tamási Tompa iránti tiszteletét kifejező szavai:

Azoknak adódik csend és alkalom a versírásra, akiknek a versei az ő derekáig sem érnek!³⁶⁵

Németh László esszébe hajló sorai a Tompa- és a Tamási-sors és alkotáslélektan, valamint a két alkotó művészete kapcsán:

Tompa az öregebb, a végzet teljhatalma alól szól, Tamási a kidaloló, aki meg tudta törni a végzetet. Olyanféle nemzedékkülönbség ez, amilyen a görög mitológiában választja el a titánokat s az isteneket. Tompa belesulykolódott ebbe az elkárhozott tájba, színei sötét héjak és kopár sziklák burkában maradtak, lehetőségei belérévedtek vagy körékeményedtek. Tamásinak adatott, ami a kérget megpattintja s a rejtett nedvekből csinál a tar valóságnak virággúnyát. A két ember igen kevésbé hasonlít, de valahogy kiegészíti egymást. Tamási hódító, varázslatos lénye mögé oda kell képzelni ezt a tragikus, lenyűgözött alakot; Tompa fájdmát pedig nem lehet megérteni a tavasz nélkül, mely őt is szaggatta, s Áronban kivirágzott.³⁶⁶

Izgalmas volna feltárni a rendelkezésünkre álló dokumentumok – levelek (nem csupán az egymásnak, hanem az egymásról írt levelek!), a másik munkásságáról írt kritikák, visszaemlékezések, dedikációk, egymásra tett versbéli és prózai utalások – segítségével kapcsolatuk teljes (lehetségesen teljes) történetét. Mivel a két alkotó ugyanannak a földnek a szülötte, de két különböző nemzedékhez tartozik, fontos irodalomtörténeti értékeket rejthet és vonatkozásokat tárhat fel e kapcsolat a kezdeti konfliktusoktól³⁶⁷ – hiszen „a nemzedéki

³⁶⁴ A könyvbejegyzésről készült felvételt dolgozatom **2. mellékletében** közlöm.

³⁶⁵ TAMÁSI Áron, *Tompa Lászlónál = Szellemi őrség: Esszék, cikkek, útirajzok 1936–1965*, szerk. NAGY Pál, Bp., Palatinus, 2001, 330.

³⁶⁶ NÉMETH László, *Hol vagy, ember?: Tompa László verseskötetéről*, Híd, 1940. nov. 22., 13–14.

³⁶⁷ „Hát az Antológiának, bizon, jobb is lehetett volna. Egyik-másik kritikus meg is seprűzött jól. S Berde Mária és Tompa László nekem még a seprű nyelit is odafordították. Mert azt mondják rólam, hogy csupán *ügyes »másoló«* vagyok. Jól van. Én eddigelé annál több bajt láttam, semhogy egy kicsi kritikától valami likba bébujjak. Majtég leszen más beszéd is, ha megérdelem.” (*Tamási Áron levele Benedek Elekhez* (New York, 1923. nov. 12.) = TAMÁSI, *Ölelő szeretettel...*, i. m., 21.); „Tompa László hosszú, gúnyos és tiszteleltre utasító levelet írt nekem, mire megírtam neki, hogy azt a hangot, ami náluk tanár és tanuló közt szokás, már némi esztendőkkal ezelőtt elhagytam az udvarhelyi gimnáziumban, s egyébként is megmondtam lezáró véleményemet, mert a magam szent meggyőződését még a Kicsi Jézusnak is megmondom, s holmi atyáskodó irodalmi tanároktól, míg erőmet tudom, nem rettegek. Mert én művészetet vallok s nem Ferenc Jóska módjára kiszabott irodalmat.” (*Tamási Áron levele Jancsó Bélának* (Welch, 1924. márc. 7.) = TAMÁSI, *Ölelő szeretettel...*, i. m., 29.)

különbségek és ellentétek természetszerű jelenlétével, [...] feszítő erejével minden korban számolnunk kell”³⁶⁸ – az elmélyült megbecsülésig, támogatásig és tiszteletig.

Tompa László és Tamási Áron barátságának „Barátságuk szilárd talaja a közös szülőföld, a hargitai székely világ; Farkaslaka és Székelyudvarhely úgyszólván szomszédai egymásnak”³⁶⁹ – ahogy a szülőföld emberi kapcsolatok szilárd talaja, úgy szilárd talaja versnek és prózának is.

„Az udvarhelyi magányában élő Tompa László számára Tamási Áron levelei bizonyos mértékben az erdélyi irodalom vérkeringésébe való bekapcsolódást, a tájékozódást, a nélkülözhetetlen eszmecsere lehetőségét is jelentették”³⁷⁰ – ez egy Tamási-kutató szemszögéből megfogalmazódott gondolat. Az első levélváltások ugyanis éppen arról tanúskodnak, hogy kezdetben az egy nemzedékkel idősebb Tompa jelentett Tamási számára egyfajta szellemi forrást, s hogy maga Tompa is részt vesz (lelki értelemben mindenképpen) Tamási irodalomba kapcsolásában: ezt példázzák a Tamási nevét fényezve (e szót nem ironikus jelentésben értve) említő versek is: a *Lófürösztés* és az *Este egy székely festőnél*.

A kapcsolatukról alkotott kép mélyítését, árnyalását szolgálná egy Tompa László (válasz)leveleivel gazdagított gyűjtemény, ám sajnos ezek a levelek „egyelőre ismeretlen helyen lappanganak, ha valamiképpen meg nem semmisültek”³⁷¹.

---

³⁶⁸ CSEKE Péter, *Nemzedéki értékhorizontok drámája: Az Erdélyi Fiatalok és a Hitel konfrontációi 1935 és 1940 között* = CS. P., *Erdélyi értékhorizontok: Újabb eszmetörténeti tanulmányok*, Bp., Magyar Napló, 2015.

³⁶⁹ NAGY Pál, *Egy barátság dokumentumai...*, i. m., 52.

³⁷⁰ *Uo.*

³⁷¹ *Uo.*

3. 5. „Ismét magához fordulok, édes Laci!”

Berde Mária levelei Tompa Lászlóhoz

Berde Mária nevét – Tompa Lászlóéhoz hasonlóan – feledni kezdi lassan az irodalmi emlékezet. Eredendően az ő nevéhez fűződik, ám nagyon hamar önálló fogalomként vált az erdélyi író hivatásának tisztázó megvitatását célzó ankétjának címe: *Vallani és vállalni*.³⁷²

Tompa László kéziratos hagyatéka nyolcvan levelet őriz Berde Máriától. E nagy szám is jelzi, hogy e levelek egy szellemi síkon nyíltabb és szorosabb kapcsolat rezdüléseit őrzik. Az alábbiakban egy csokorba összegyűjtve, de nem összefűzve közlök néhány figyelemre méltó mozzanatot Tompa László és Berde Mária levelezése és szellemi kapcsolata kapcsán. E kapcsolat elemző bemutatása azonban természetesen még további kutatásokat igényel.

Az Áprilyval való barátságához, lelki-szellemi párbeszédhez hasonlóan Berde és Tompa is kölcsönösen ajánlották egymásnak verseiket: Berde Mária többek között az *Esthajnal*³⁷³, Tompa László pedig az *Ádám kacag?* című versét ajánlotta költőtársának.

³⁷² Az erdélyi magyar író tíz éve „jó messze megy témáért és azóta – tíz éve – folyton meg-megtér a multba, mint terméketlen hegyek lakója búzájáért a síkságra. [...] Aki ma tollat fog, az mondani akar valamit a mesén felül is. Ez a külön mondanivaló kétféle: az örökérvényű emberi igazságnak, vagy a jelenvaló (esetleg efemer) értékű, de ma égetően kimondandó igazságnak tolmácsolása, Az örök mondanivalóknak nem kedvez a mai időjárás. Akinek kő van a cipőjében, az nem vizsgálja a csillagok utait. [...] De más az: a mi jelenvaló, külön igazságainkat visszacsempészni a multba. Már a nehézség is nagyobb: mert a különleges és csak a mi sorsunkra álló igazság arculatának kevésbé könnyű alteregót keresni a multban – még akkor is, ha a történelem csupa ismétlődés. Az igazság az ily esetben szükséges misztifikációval egyrészt nyer ugyan éppen a misztikum által [...] a betűzve való „ráismerés“ szuggesztív hatásokat válthat ki, de másfelől anakronizmushoz is vezethet, és ami sokkal gyakoribb és veszélyesebb: kiagyaltságokhoz. Ezért az ilyen történeti regény szükséges rossz csupán és nem is igen élnek vele, csak mint az allegóriával: a megszorított, megszorított nemzetek, nemzedékek. Swift a fantasztikumba menekült aktuális mondanivalóival, az erdélyi regényíró a történelemben. Igenis, vannak tehát történelmi regények, amelyek eleven kapcsolatokkal fogóznak a jelenbe, de az olyan írásmű, ahol fordítva: a jelen van átfecskendezve a multba, mint valami mesterséges injekció, kezd meggondolkodtatni, elsősorban nem létjogosulatlanságával, hanem aranka-természetével, mert úgy látszik, hogy elnyomja a ma regényének megszületését. Egy német kritikus felkiált: – Hol vannak a kisebbségek életét kifejező irodalmi alkotások? Igen, visszhangozzuk, hol? Minek az avaralatti cserkészés, amikor rakásban rothad el a friss (és a maga mivoltában később soha meg nem írható) regénytárgy mindennapi életútunk két oldalán! Tisztán irodalmi nézőpontból pedig nemcsak hogy becsületesebb, de részben könnyebb is volna megfogni a jelenben lüktető s magát felkínáló életet. Csakhogy persze, a könnyebbség pusztán a megalkotás munkájára vonatkozik, viszont kiállani a művünk mellé, a bőrünkremenő igazságaink mellé – v a l l a n i é s v á l l a l n i – ahhoz emeltebb homlok, több mindennel való leszámolás, több mindenre való elkészülés is kell, író és kiadó részéről egyaránt.” (BERDE Mária, *Vallani és vállalni*, Erdélyi Helikon, 1929. okt, http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf1387.pdf.)

³⁷³ BERDE Mária, *Esthajnal: Vers Tompa Lászlónak*, Pásztortűz, 1926/18, 409.

Berde Mária: Esthajnal

Tompa Lászlónak

– Lázadatlan sűrű csöndben
Fent a liliumköröndben. –

Már a fények messze vannak,
Már a liliumok suhannak.
Már a fák mind feketébe
Öltöztek a zöld helyébe,
Még a hold is – rajta fátyol –
Eltiltott a mosolyától.
Csak a rózsák nem tágítanak,
Fehér lánokban világnak.

– Lázadatlan sűrű csöndben
Fent. És liliumköröndben. –

Mind, mit ígértem magamnak:
Már a fények messze vannak,
Szemhatárom holdas öblét
Fedi fátyol, fedi többrét.
A remények, zöld remények,
Szint váltottak mind szegények,
És a gondok mégse bánthatnak,
Szárnyra kaptak, légbe szántnak.

Lázadatlan sűrű csöndben
Jó a liliumköröndben.

Jó a fény, mely bucsút vett rég.
Jó a hold, ha nem nevet még.
Jó a lomb, ha zöld helyébe
Gyászt veszen fél halk cserébe.
Jó a gond, ha szárnya támad,
Mint a lenge liliumnak.

Lázadatlan sűrű csöndben
Szép a liliumköröndben.

Szép, ha fények messzemultán,
Holdvilág fátyolbafúltán,
Lomb előtt, mely színevesztve
Gond alatt, mely szárnyeresztve

Szél se küldve légbe hintáz –
Este gyúlva, úgy, amint lán,
Rózsák nyúl ki, át az éjen,
Álom gyúl ki, árnyba, mélyen.
Messze izzik, mégse tágít,
S esthajnalok felvirágnak.

Tompa László: Ádám kacag?

*Ajánlva – s egy versére feleletül is –
Berde Máriának.*

Új lelkű lánya évai nemednek,
Érző, s okos –: oh, tulságos a vád tán,
Hogy rogyástokon csak kacagna Ádám –
Hisz Ádám is folyvást küszködve szenved.
Olykor magán ha keserűt kacag –
Különben oka nincs kacagni ma.
Bár vérzik, s lelke sokszor lankatag:
Harcát magában kell megvívnia!

Mert mindhiába minden áltatás,
S minden síró vágy is haszontalan:
Egyel sohasem egy-lélek a más,
S ha van is társa –: csak látszatra van!
Ez örök törvény itt az ég alatt –
Nem tehetsz róla, tennél bár nagyot,
Bár tíz körmőddel bontanál falat,
Vagy lenne mód szárny nélkül szállanod!
Egymás szemébe úgy merül szemünk,
Mint egy magunkat tükröző tükörbe, –
Magát imádja társában a törpe,
S a derék, – másként nem is tehetünk!

Gondold el itt vonalak rendjeit
(Ahány ember), vagy annyi szirtet, dombot – –
Vonalak egymást nem érinthetik – –
Csúcshoz csúcs nem tud átjuttatni hangot;
S ha nagy: még inkább különül borong ott...

Ezt rótták rád is rejtelmes hatalmak – –
Társtalan társa felhőnek, viharoknak!

A két költő kapcsolatának szorosságát mutatja, hogy Berde több ízben nem vagy nem csupán Tompának írt, hanem feleségének, Tompa Margitnak is. Berde Mária leveleiből sejtéseink lehetnek a Tompa-család hétköznapijairól, nehézségeiről, örömeiről – és az erdélyi magyar irodalmi élet olyan jelentősebb eseményeiről is, melynek a költő maga részese volt (például az Erdélyi Szépművészek Céhen belüli konfliktusokról).

Azt a szellemi intenzitást figyelve, mellyel leveleiben Berde Mária Tompa László verseiről szól, izgalmas betekintést nyerhetünk a női olvasók Tompa iránti érzéseinek világába is. A rendkívül zárkózott és szemérmes Tompa lírájáról a kortársak hangsúlyozottan férfi

költészetként beszéltek: Tompa „férfias és tiszta őszinteséggel”³⁷⁴ „játszik a férfi-líra húrjain.”³⁷⁵

Valamikor, talán, világszép asszonyok
Tünődnek (versemet olvasva) sorsomon –
Míg most szívem, szegény, oly magában sajog,
S ha van is vágyam: azt csak nyugúl hurcolom.

– írja Tompa *Erdélyi végzet alatt* című versében. A verseit olvasó asszonyok közül azonban többen már a jelenben válaszoltak neki.

Bíróné Váró Éva: Semmi sem marad...³⁷⁶

Tompa Lászlónak

Néha mozdul bennem egy hangulat,
új színt kever, új képeket mutat,

ecsetté lesz kezemben a szó,
s a kép, a kép – nem „tisztavízű tó”.

Jönnek-mennek a sokszínű szavak,
a nyomukban csak a színhalmaz marad,

vonalak és kapkodó, kusza képek, –
a hátuk mögött elsiklik a lényeg.

Míg én a fény és színhatást lesem,
a vers indul zavartan és üresen...

A világító Lélek a szavaktól
olyan messze van, mint a föld a naptól.

S nem marad nekem se fény, se meleg...
Úgy állok itten, mint a kisgyerek,

aki megfogja a napsugarat, –
s mikor szétnyitja fényfogó kezét,
látja, hogy benne semmi sem maradt.

Izgalmas volna feltárni, felkutatni (ha vannak még) ezeket a férfisorson valamiképp enyhíteni vágyó válaszverseket, és megvizsgálni, hogy vajon milyen kölcsönhatásban állnak ezek a Tompa Lászlónak ajánlott „női” versek a „férfias” Tompa-líra motívumaival (liliomokkal, rózsákkal, gondolatjelekkel, versformákkal).

³⁷⁴ KACSÓ Sándor, *Tompa László = K. S., Írók, írások: Tanulmányok és cikkek*, Bukarest, Irodalmi, 1964, 189.

³⁷⁵ HAJDU Győző, *Tompa László arcképe = H. Gy., Műhely*, Bukarest, Irodalmi, 1967, 33.

³⁷⁶ BÍRÓNÉ VÁRÓ Éva, *Semmi sem marad: Vers Tompa Lászlónak*, Páosztortüz, 1939/4–5, 248.

3. 6. „Arra kérlek nagyon, [...] ne feledkezzetek meg róla!”

Titkos szálak Babits Mihály, Kuncz Aladár és Tompa László között³⁷⁷

3. 6. 1. Életrajzi szálak

Tompa László Babits Mihály születése (1883. november 26.) után csupán bő két héttel, 1883. december 14-én látta meg a napvilágot a Hargita megyei Betfalván. Míg Babits szülőháza a Séd-patak kanyarulatánál feküdt, addig Tompa László szülőházának kertvégeiben a Küküllő folydogált.

Muzsikál a napsugár ma s ragyogva tükröz a Séd:
olyan símán gyúri lejjebb vizei halk hűsét,
mint titkos mángorlóból gördülne selyem lepedő.
Kanyarg a mély szakadéokban, s locsolja arany csepegő.

(Te se bújhatsz el a naptól, vízmosta vad szakadék:
zord lelkem is élvez és áld,
szabad ég! szabad ég!)³⁷⁸

– írja Babits metaforikus belső megfeleltetést teremtve lelke és a szekszárdi szülőház közelében kanyargó patak között. Az otthonába hazatérő Tompa pedig így vall a Küküllő ölelte kertről, egészen-övének érzett kis folyójáról:

Már tudom én: itt volt a mese-erdő,
Melyet, bent élve, másfelé kerestem.³⁷⁹

[...] ez a kis folyóvíz ezüstszalagként fűzi át szülővármegyém hegyek közé szorult, többnyire szűk völgyeit, s úgy látszik, ugyanígy kellett elrendelésszerűen átfűződnie sorsom egyes szakaszain is.³⁸⁰

A két költő életútjában szintén közös szál, hogy mindketten évtizedeken át, egyazon történelmi–politikai időben az irodalom időtlenségébe és idők felettiségébe kapaszkodva szerkesztették mindennapi, virrasztó munkával a rájuk bízott folyóiratot. Tompa László a székelyudvarhelyi *Székely Közélet* szerkesztőjeként dolgozott, ahol a szerkesztéssel járó

³⁷⁷ E fejezet alapjául jelentős részben két, korábban már megjelent tanulmányom szolgál: TOMPA Zsófia, *Babits Mihály „erdélyi literatúra”-képe és a helikoni–transzszilvanista líra (újra)olvasási lehetőségei Tompa László néhány verse alapján = Babits és kortársai*, szerk. MAJOROS Györgyi, SIPOS Lajos, TOMPA Zsófia, Bp., Cédrus Művészeti Alapítvány – Napkút Kiadó, 2015, 285–302.; TOMPA Zsófia, „Titkos lánc nyúl át a földön”: *Feljegyzések Babits Mihály és Tompa László kapcsolatáról*, Vár, 2015/1, 58–67.

³⁷⁸ BABITS Mihály, *Télutó a Séd-pataknál* = B. M., *Összegyűjtött versei, i. m.*, 306.

³⁷⁹ TOMPA László, *Őszi látogatás Csipkerózsza erdejében* = T. L., *Ne félj!*, Erdélyi Szépművészeti Céh, Kolozsvár, 1934, 45.

³⁸⁰ Uő, *A Küküllő mellett* = *Séta bölcsőhelyem körül: Erdélyi képeskönyv*, szerk. KOVÁCS László, Bp., Révai, 1940, 29.

feladatok mellett a lap *Irodalomtörténeti naptár* című rovatában kritikáival rendszeresen ismertette kora erdélyi magyar irodalmának alkotásait, *könyvről könyvre*. Természetesen Babits és Tompa munkájának nagysága, a *Nyugat* és a *Székely Közélet* irodalmi és irodalomtörténeti értéke semmiképp sem rokonítható egymással – csupán egy halvány, őket összekötő életrajzi szála, két azonos korú, azonos korban élő ember hasonló szellemi helyzetére szerettem volna rámutatni ezzel. E szálaznál azonban léteznek erősebb kötődések is a két költő között.

3. 6. 2. Irodalomtörténeti szálak

A Babits és Tompa közötti valóságosabb kapcsolatokat részben levélhagyatékukban, részben erdélyiségről, erdélyi irodalomról tett vallomásaikban kell keresnünk.

A kortársak visszaemlékezései szerint és a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeumban található levélhagyaték alapján elmondható, hogy Tompa László befelé forduló, hallgató, magától nehezen nyíló és magáról nehezen író ember volt³⁸¹ – talán hasonló ebben (is) Babits Mihályhoz. A Babits-levelezésben lehangsúlyosabban akkor találkozunk nevével, amikor Kuncz Aladár, a költőhöz a már említett éjszakán váratlan betoppanó, „nevetőszemű fiatal uriember” 1931 februárjában így ír Babits Mihálynak³⁸²:

Kedves Barátom,

már hosszú ideje készülök írni neked levelet egy ügyben, de sajnos betegségem s mindenféle utazások megfosztottak attól a lehetőségtől, hogy szabad időt találjak e levél megírására. Most írom hát meg, amikor nem tudom, hogy aktualitása nem vészett-e el? Ugyanis arról volna szó, hogy figyelmedet Tompa László barátomra hívjam fel, erre a székelyudvarhelyi, meglehetősen nagy elvonultságában, anyagi és lelki mizériában élő erdélyi lírikusra, akit én nagyon sokra tartok s akiben talán a legtöbb ízt, igazi nedvet találok abból a bizonyos transylvánisztikus forrásból, amelyet annyiszor szeretünk hangoztatni. Azt hiszem, hogy szerencsésebb körülmények között talán egyenes folytatója lehetne annak a népköltészeti zseninek, amely a székely népballadákban mutatkozott. Elismerem, hogy formailag talán nem olyan tökéletes, egyenetlensége mellett is azonban sokszor tud igazán [...] művészettel kifejezni. De azt hiszem, hogy ismered őt verseiből, talán forgattad is költeményeit. [...] Tompa a legszerényebb emberek közzé tartozik s bizonyára nem juttatott el Hozzád hírt nagy anyagi bajairól sem, hacsak valakinek, mint nekem, tőle teljesen függetlenül nem jutott eszébe, hogy felhívja rá figyelmedet. Úgy tudom, hogy Ti az év folyamán is szoktatok kisebb nagyobb Baumgarten-segélyeket kiosztani. Arra kérlek nagyon, hogyha egy ilyen

³⁸¹ Tompa László „töprengő költő, [...] noha részt vesz [...] a transzszilvanizmus körüli ádáz vitákban, úgy tűnik, csak az összecsapások peremén, roppant magányos.” (VERESS Dániel, *Tompa László = Erdélyi panteon 3.: Művelődéstörténeti vázlatok*, Marosvásárhely, Mentor, 2011, 34.)

³⁸² E levél átírásánál Babits Mihály levelezése kritikai kiadásainak hagyományát követem (vö. *Babits Mihály levelezése 1916–1918*, szerk. MAJOROS Györgyi, TOMPA Zsófia, TÓTH Máté, Bp., Argumentum, 2011.; *Babits Mihály levelezése 1919–1921*, szerk. MAJOROS Györgyi, TOMPA Zsófia, Bp., Argumentum, 2012.). Köszönettel tartozom Káposztay Jánosnak, a *Babits Mihály levelezése* című kritikai kiadássorozat egyik szerkesztőjének (*Babits Mihály levelezése 1931–1933*, szerk. KÁPOSZTAY János, Bp., Argumentum, [megjelenés előtt]), hogy felhívta figyelmemet e levélre.

segély kiosztásánál lehetne rá gondolni, akkor ne feledkezzetek meg róla. Mindenképpen jó helyre érkeznek ez a segély, nemcsak betegsége, anyagi bajai miatt, hanem azért is, mert ettől a poétától még sokat lehet várni s tudom, hogy nagyobb koncepciókat forgat elméjében, amelyeket bizonyára megírna és kidolgozna, ha egy kicsit szabadabban fel tudna lélegzeni. Ne haragudj, hogy ilyen kérelemmel zavarlak, és szaporítom bizonyára óriási tömkelegét azoknak a leveleknek, melyekben hasonló esetekre hívják fel figyelmedet. De azt hiszem, hogy ez legalábbis itt Erdélyben, egészen speciális. S ha talán arra gondoltátok, hogy attok erdélyi írónak segélyt, akkor igazán méltán elsősorban jöhetne számításba. Ezt a levelet természetesen teljesen bizalmasan írom és bárhogy is döntenél ebben a kérdésben, rajtam kívül senki sem tudna róla semmit.

Téged őszinte hálával
és barátsággal ölellek:
Kuncz Aladár³⁸³

Tompa László kéziratot hagyatékának tanúsága szerint szűk tíz esztendő múlva, 1940 novemberében a székelyudvarhelyi magányba levél érkezett a *Nyugat* szerkesztőségéből Babits Mihály, Schöpflin Aladár és Illyés Gyula aláírásával:

„Kedves Barátunk, felhívjuk szíves figyelmedet arra a körkérdésre, melyet folyóiratunk az egységes magyar szellemtől rendezett novemberi számában. Nagyon örülnénk, ha decemberi számunkban a Te hozzászólásodat is közölhetnők.”³⁸⁴

Az udvarhelyi költő hozzászólását a *Nyugat* 1941-es első száma hozta, közvetlenül Babits Mihály azonos címmel megjelent írása előtt.³⁸⁵ A két szöveg figyelemre méltó szellemi egyezéseket mutat, s Tompa László gondolatai más, az erdélyi magyar irodalom kérdésehez kapcsolódó Babits-esszével is szellemi rokonságban állnak.³⁸⁶ Pedig Tompa egy ízben magával Babitscsal is együtt publikált a *Nyugat* hasábjain: a folyóirat 1941-es első száma közvetlenül egymás után hozta hozzászólásaikat az *Egységes magyarság* körkérdéséhez.³⁸⁷ A két szöveg figyelemre méltó szellemi egyezéseket mutat:

„Hogyan, kire, mire, milyen vonatkozásban, milyen mélységben és szélességben értjük azt, hogy egység? – írja Tompa az *Egységes magyarság* kérdéséről. – Mást jelent ez a szó, ha vele földrajzi, politikai, területigazgatási egységet, [...] mást, ha szellemben, művészetekben, irodalomban való egységet akarunk kifejezni. [...] Kívánunk minél kevesebb frázist és halandsabeszédet, ezzel szemben azonban minél több, a józan kritika előtt is helytálló, teremtő eszmét és teremtő

³⁸³ Részletek Kuncz Aladár Babits Mihályhoz írt leveléből (Kolozsvár, 1931. febr. 3.). A kézirat lelőhelye: OSZK Fond III/810/17. (A levélre a Babits Mihály levelezése című kritikai kiadássorozat egyik készülő kötetének szerkesztője, Káposztay János hívta fel figyelmemet, amit ezúton is köszönök. (Babits Mihály levelezése 1931–1933, szerk. KÁPOSZTAY János, Bp., Argumentum, megj. előtt.)

³⁸⁴ A levelet monográfiája mellékletében Kicsi Antal közli (KICSI Antal, Tompa László, Bukarest, Kriterion, 1978.).

³⁸⁵ TOMPA László, *Egységes magyarság*, Nyugat, 1941/1, 26–27.; BABITS Mihály, *Egységes magyarság*, Nyugat, 1941/1, 28–29.

³⁸⁶ Azokat a pontokat, ahol Tompa László szavai egy másik – nem a Nyugat 1941/1. számában megjelent – Babits-írással is kapcsolatba hozhatók, a Tompa-idézetbe szűrt lábjegyzetekkel jelölöm.

³⁸⁷ TOMPA László, *Egységes magyarság*, Nyugat, 1941/1, 26–27.; BABITS Mihály, *Egységes magyarság*, Nyugat, 1941/1, 28–29.

munkát.³⁸⁸ [...] ezekben kell látnunk az alapjait, a tartószervezetét az egész magyarság közös szellemi magatartásának, egységesítő együttérzésének. Nem lehet azonban kifogásunk az ellen, hogy egy ilyen nagy építményben [...] az alap, az összetartó szerkezet mellett külön tagolt formái, ívei, kiugrásai legyenek a részleteknek is. Testvérek vagyunk, de vonásaink egymástól sokban különböznek.³⁸⁹ Vagy [...] kívánunk-e olyan orgonát, amelyiknek minden billentyűje csak ugyanazt az egy hangot tudja megszólaltatni? Mennyivel szebb, teljesebb himnusza az életnek zendülhet meg, ég felé szállva, azon az orgonán, amelyiknek minél több hangja van, hangszínből minél gazdagabb változatul! És végül – nyugodjunk is meg ebben – az életben mindaz, ami van, nem éppen csak azért van így vagy úgy, mert mi így vagy úgy akarjuk. Természeti folyamatok dolgoznak ezen örök időn szakadatlanul.³⁹⁰

„Az erdélyi irodalmat csak az irodalmi érték tarthatja fenn – írja Babits Mihály. Az erdélyi író, mikor erősebb székely vagy kalotaszegi színeket kent festéktáblájára, csak az egységes magyar irodalom színskáláját gazdagította. Csak hogy ez az erdélyi különszín hozzátartozik az egységes magyarság színéhez. Ez már rég elválaszthatatlanul beleszővődött a magyar kultúra szöttekébe. Három évet töltöttem Fogarasban. Ennek az emlékei lényeges részévé váltak lelkemnek, nélkülük nem lennék az, aki vagyok. És épenígy nem lenne az erdélyi színek és hangulatok nélkül a magyar kultúra az, ami. De mégiscsak egyetlen s szétdarabolhatatlan kincs ez. Minden, ami lélek, egységes és oszthatatlan.”³⁹¹

Tompa László e két írás születésének évében, Kuncz Aladár méltató levele kelte után tíz esztendővel, 1941-ben Baumgarten-díjat kapott. Az *Erdélyi Helikon* hasábjain így mondtak köszönetet e díjért az erdélyi alkotótársak:

„Amikor a nagy magyar központ felől kitüntetésekkkel jöttek Erdély felé, szinte egyöntetűen azt figyeltük, vajjon észreveszik-e őt, a szerintünk legméltóbbak egyikét. Sokáig figyeltük ezt hiába. Míg végre az idén egyik Baumgarten-díjat neki osztották ki. Talán egyszer se kellett díj nálunk ilyen egyöntetű megnyugvást és örömet. Úgy érezzük, meg kell mondanunk neki most ezt, és meg kell mondanunk azoknak is, akik a díjat neki adták.”³⁹²

³⁸⁸ „Az első cikk amit az erdélyi irodalomról irtam, a regionalizmus tulzásaiktól és veszélyeitől óvott. Az igazi veszély nem a »helyi színek« tultengésében, vagy egy sajátos erdélyi hagyományhoz való ragaszkodásban állott. Eszem ágában sincs hogy kritika tárgyává tegyem az ugynevezett »transzilvánizmust«. Ezt történelmi szükségszerűség hozta létre, és nemes lelkesedés fűti. Kényszerűség szülte azokban a szomorú években mikor [...] az erdélyi magyar kultúra magára maradt. [...] Így alakult ki az a közszellem, amelynek természetes szerepe és feladata kezdetben csak egy lehetett: egymást bátorítani és gyámolítani. Minden költő vagy író küldetést teljesített, akármilyen szerény volt is tehetsége. Nekem erről mindig az jut eszembe, mikor kis hegyi kertemben töltést csináltam: mennyire örültem amint az első eső után a friss földtermést fölverte a gaz! Ez erősítette a töltést, s a sivár, csupasz talajt az élet színébe öltöztette. Ahol a pusztaság fenyeget, ott öröm a fű, akármilyen alacsony, s még a kórót is virágszámba vesszük. Ezek az idők elmúltak már; de a »mentalitásuk« valahogy megmaradt. [...] Az erdélyiség maga fémjelzésnek és irodalmi nemeslevélnek számít [...] de a kritika nagy hibát követne el, ha engedne annak a szuggesztiónak, amely ebből a gondolkodásból árad. Maga az erdélyi irodalom sem köszönné meg ezt az engedékenységet!” [...] irodalmon kívüli erők hozták létre, de csak irodalmi erő, a saját belső gazdagsága tarthatja fenn az elfáradás és a közöny veszélyei ellen. Csak az irodalmi érték tarthatja fenn.” (BABITS Mihály, *Az én erdélyiségem*, Nyugat, 1935/8, 71–75.)

³⁸⁹ „Az erdélyi magyar irodalmat én sohasem mint külön »autonóm« kis literatúrát néztem és méltányoltam. Számomra ez az egységes magyar irodalom része. [...] Magyar irodalom csak egy van, egyetlen föld, melynek termő talaja a magyar nyelv. Ebből a talajból hajtottak ki az erdélyi magyar írók és a magyarországiak egyformán.” (BABITS Mihály, *Az én erdélyiségem*, Nyugat, 1935/8, 71–75.)

³⁹⁰ TOMPA László, *Egységes magyarság*, Nyugat, 1941/1, 26–27.

³⁹¹ BABITS Mihály, *Egységes magyarság*, Nyugat, 1941/1, 28–29.

³⁹² KOVÁCS László, *Tompa László*, *Erdélyi Helikon*, 1941/14, 85.

3. 6. 4. Poétikai szálak

Az életrajzi hasonlóságok és az irodalomtörténeti kapcsolódások mellett talán Babits Mihály és Tompa László verseit is egymáshoz fűzi egy-egy halvány poétikai szál. Az irodalmi vizsgálódások és poétikai elemzések során életművüknek más részeihez képest talán kevesebb hangsúly helyeződik mind Babits Mihály, mind Tompa László szerelmi poézisére. A *Nyugtalanság völgye* (1920) és az *Erdély hegyei közt* (1921) nagy verseinek udvarában mint belső kertben rejtőznek e két költő szerelmi lírájának darabjai.³⁹³

Az antik–keresztény gyökerű babitsi költészethez hasonlóan Tompa László ismeretlen poézisének is fontos forrásául szolgált a mitológiai–bibliai szöveghagyomány és motívumkincs. Ebből táplálkozik többek között *A vénülő Salamon király szerelmes énekeiből* című verse, mely 1920-ban jelent meg a *Zord Időben*:

Szulámith, hajh, a te nagy ifjúságod,
Mint rózsák szirma pereg vén szívemre
[...]
Napom helyett, mely már bukásnak indul,
Hajad korongja ragyog, mint aranynap
[...]
Oh szeress, ringass karjaidban, ápolj,
S rejts el, védj meg a rámleső haláltól!³⁹⁴

Ugyanebben az esztendőben, mindössze egy hónappal később közölte a *Nyugatban* Babits Mihály az *Énekek éneke* parafrázisát, *Salamon király könyvéből* alcímmel:

Bal kezed a fejem alatt, jobb kezeddal megölelgetsz, megcirógatsz, édes;
nyakad mint a karcsú torony kimagaslik hasonlóan Libanon hegyéhez.
[...]
Tégy engem mint egy pecsétet a te kebeledre, mint egy bélyeget karodra,
mert kemény a szerelem mint a koporsó és erős mint nagy vizeknek sodra.³⁹⁵

A két vers az átköltést különböző poétikai utakon valósítja meg, ám izgalmas rokonságuk újabb szállal köti egymáshoz Babits Mihályt és ismeretlen ismerősét, kettejük költészetét. Mindez azonban már egy önálló tanulmány alapja lehet.

³⁹³ Néhány példa a teljesség igénye nélkül Babbitstól: *Emlékezés, Szerelmes vers, Dal, prózában, Két nyári vers, A régi kert* – és néhány példa Tompától: *Noémi Senki-szigetén, Tavaszi vihar, Szánkázás, Noémi és az ősz, Óreg faun, Mindig együtt!*

³⁹⁴ TOMPA László, *A vénülő Salamon király szerelmes énekeiből*, *Zord Idő*, 1920/11, 458. (A vers az 1921-ben megjelent *Erdély hegyei közt* című kötetben is szerepel: TOMPA László, *Erdély hegyei közt*, Kolozsvár, 1921, 33.)

³⁹⁵ BABITS Mihály, *Énekek éneke: Salamon király könyvéből*, *Nyugat*, 1920/23–24, 1079. (A vers az 1920-ban megjelent *Nyugtalanság völgye* című kötetben is szerepel: BABITS Mihály, *Nyugtalanság völgye*, Bp., Táltos, 1920, 55–56.)

E Tompa László levelezéséből most előttünk álló néhány példa is megmutathatja, hogy „egy levelezéstörténet vizsgálatakor talán a legszebb lelki-szellemi kaland, hogy kirajzolódhat előttünk két ember kapcsolatának alakulása, s hogy ezt a kapcsolatot a levelezés a maga belső folyamatában mutatja fel. Ez a belső folyamat pedig a mindenkori embert érinti: bennünket, akik a magunk személyes életében szintén nap mint nap szőjük emberi kapcsolataink titokzatos, megtartó hálóját »vágys és megbánások, örömök és szenvedések, haragok és megbocsátások«³⁹⁶ egymást keresztező fonalaival. Egy levelezéstörténet feltárásakor pedig a belső, lelki utak rajzolatán és a közös emberi jegyeken túl szemlélhetjük azt is, ahogyan ezeknek a személyes történéseknek a száalai összeötlődnek az irodalomtörténet száalaival, s maguk is alkotó módon szövik az emberi kultúra egyik legfontosabb szövedékét: az irodalomét.

Az emberi kapcsolatok bűvópatakjai megcsillannak, s eltűnnek előlünk.³⁹⁷

Nem földi tenger felé tartanak.»³⁹⁸

---

³⁹⁶ SAINT-EXUPÉRY, Antoine de, *Citadella*, Szeged, Lazi, 2002, 17.

³⁹⁷ A képet Beney Zsuzsa *Csillog, de eltűnik* című ciklusából kölcsönöztem. (BENEY Zsuzsa, *Hulló idő: Összegyűjtött versek*, szerk. DARÓCZI Anikó, Bp., Gondolat, 2008, I, 121–150.)

³⁹⁸ TOMPA Zsófia, *Bűvópatak vize csillan...*, i. m.

III. „Versekbe vések”

(Meg)új(uló) olvasati lehetőségek Tompa László költészetében

*Mint régi szobrász szép halott fiáról
Mintázta művét, melyről hír maradt:
Így én is, – amíg a lelkem egyre gyászol –
Versekbe vések halott vágyakat.*

*S amit szemem lát, abból az anyagba
Kezem minden szebb formát belevés.
Így él tovább, mint lelkem egy darabja,
Minden aligmult, újabb szenvedés.*

*Pillámon még a bánat könnye repdes,
S már szemem újon nyílt csodákba lát,
Lesvén mohón, mint megbűvölt szerelmes:
Holt vágyak báját, rejtett vonalát.*

*E gyöngéd formák, apró, drága szobrok
Sok emlék-zúgot sorba töltenek.
Rajtuk motozva már el-elborongok:
Mi lesz, ha szívem többé nem temet.*

*Jaj, ha talán már csupa bútlan éj jő,
Csak holt formák közt szabad bolygatom.
De nem lesz többé kit veszítnem: élő,
Több szép fiam, több drága bánatom.*

(Tompa László: Mint régi szobrász)³⁹⁹

1. „Szintézisbe hozható”

A helikoni–transzszilvanista líra közösségi, egzisztenciális és nyelvcentrikus-önreferenciális vonásai együtt-látásának lehetőségéről

„Az utolsó két század folyamán alighanem két nagy fordulatot (paradigmaváltozást) ért meg az európai irodalom (a világirodalom). Az elsőt a romantika, elsősorban Herder és a Schlegel-testvérek történelem- és művészetbölcselete hozta, amely [...] főként a közép- és kelet-európai régiókban [...] szervesen összekapcsolta az irodalom és a nemzet ügyét, és az irodalmat tette meg a nemzeti szellem és identitás legfontosabb letéteményesének. Ennek a fordulatnak a nyomán bontakozott ki a magyar nemzeti irodalom is, mondjuk Berzsenyi Dániel és Kölcsey Ferenc romantikájától kezdve, és ennek a »herderi« fordulatnak a szellemisége él tovább az erdélyi magyar irodalmi kultúrában Reményik Sándor és Áprily Lajos költészetétől, Kós Károly regényeitől kezdve máig.

A második nagy fordulatot a huszadik század átalakult világképe és új bölcselete indította el még hozzá két [...] áramban: egyrészt az egzisztencialista filozófia, másrészt a modern nyelvfilozófia indításai nyomán, s ha az első nagy fordulat Herder, akkor a második Heidegger és Wittgenstein névéhez köthető. Ennek a fordulatnak a jegyében [...] az emberi lény leginkább a művészi alkotásban tud azonosulni [...] magával az emberi létezéssel. [...] Ahogy Heidegger írta [...] *Hölderlin és a költészet lényege* című tanulmányában: »a költészet a lét és a dolgok alapító megnevezése – nem tetszőleges mondás, hanem az, ami által válik csak minden nyilvánvalóvá«. A másik, az irodalom előtt álló nagy kihívás pedig maga a nyelv, az a tény, hogy [...] az emberi létezés valójában a nyelv által történt létezés, amiből az is következik, hogy az irodalom [...] nyelvi és poétikai felépítése által létezik. [...] Mindez azonban nem teszi érvénytelenné a »herderi« szellemiség és kultúra hagyományait: azok, akik az emberi létezés abszurd tapasztalataival vagy éppen magával a nyelvvel küzdenek, nem kell, hogy elutasítsák a nemzeti közösség iránt érzett felelősségtudatot és a nemzeti kultúra szolgálatát. Különösen a kisebbségi létben. [...] Erre utal különben René Wellek és Austin Warren ismert irodalomelméleti kézikönyve [...], midőn az írói alkotások értékelésének két alapvető kritériumát a következőképp jelöli meg: »a művészet mint öncél és a művészet mint közösségi rítus és kulturális kötőerő«. [...] Az irodalmi paradigmák általában különben sem érvényesülnek a maguk vegyítésa mivoltában, és

³⁹⁹ TOMPA László, *Mint régi szobrász* = T. L., *Erdély hegyei közt*, Kolozsvár, Minerva, 1921, 39.

éppen az *erdélyi irodalom* példázta azt, hogy a »herdei«, a »heideggeri« és a »wittgensteini« irodalom-felfogás tulajdonképpen nemcsak összefér egymással, hanem szintézisbe is hozható.⁴⁰⁰

Tompa László „külsőre szerény, de befelé egymást mélyítő versei[nek]”⁴⁰¹ szövegközeli olvasáson alapuló poétikai elemzésével e két költészetszemléleti paradigma lehetséges, élő szintézisét szeretném felmutatni a Tompa-lírán belül, melyet eddig elsősorban talán – a költészetéről való beszédben jobban hangsúlyozott – „herderi-közösségi” oldaláról ismerünk. Mivel „Tompa László versei mindig újra hívják ki a vitát a líra lényege fölött”⁴⁰², különösen is fontos, áldásos és mai recepcióját is élőbbé, termékenyebbé tehető folyamatokat megindító lehet életművének a „herderi–heideggeri–wittgensteini” paradigmák mentén való, szintetikusabb szemléletű vizsgálata.

Ugyanis mind Tompa Lászlóról, mind a helikoni–transzszilvanista poézis más alkotóiról elmondható, hogy „korántsem csupán regionális jelentőségű alkotók.”⁴⁰³ Nem csupán regionális jelentőségűek nemcsak azért, mert a „kisebbség csak politikában kisebbség, irodalmában és műveltségében maga az egyetemesség”⁴⁰⁴, s így – mivel „a nemzet virtuális kultúrközössége akár több irodalmi rendszernek is a birtokosa lehet”⁴⁰⁵ – a korszak (és az utána következő erdélyi költőnemzedékek) lírája beléplántálja az összmagyar irodalomba nemcsak szellemi⁴⁰⁶, hanem kisebbségiségével szorosan összeforrta poétikai mintáit is, hanem nem csupán regionális jelentőségűek azért sem, mert emblematis és a kisebbségiség egyetemes értékeit⁴⁰⁷ megszólaltató versei mellett költői életművük jelentős – és sok esetben ismeretlen – részében a szövegek a heideggeri „világba vetett ember” egzisztenciális

⁴⁰⁰ POMOGÁTS Béla, *Utószó = Erdélyi költők antológiája*, szerk. POMOGÁTS Béla, Bp., Éghajlat, 2011, 467–469. (Pomogáts e szintézis példáiként Dsida Jenő *Psalmus Hungaricus*-át, valamint Kányádi Sándor *Halottak napja Bécsben* és Szilágyi Domokos *Bartók Amerikában* című verseit említi.)

⁴⁰¹ NÉMETH László, *Hol vagy, ember?: Tompa László verseskötetéről*, 1940/9, 13.

⁴⁰² MOLTER Károly, *Hol vagy, ember?*, Erdélyi Helikon, 1940/7, 471.

⁴⁰³ ELEK Tibor, *Darabokra szaggatott magyar irodalom*, http://www.eirodalom.ro/tabor/item/991-darabokra-szaggatott-magyar-irodalom.html#.VN3qe_mG-VM

⁴⁰⁴ KUNCZ Aladár, *Erdély az én hazám*, Erdélyi Helikon, 1929, 487–492. (Kuncz Aladár szavait idézi: LÁNG Gusztáv, *Egy önmeghatározás tanulságai: Jegyzetek a transzszilvanizmusról* = L. G., *Kivándorló irodalom: Kísérletek*, Kolozsvár, Korunk Baráti Társaság, 1998, 14.)

⁴⁰⁵ BOKA László, *Érték/határ/érték I.: Gondolatok az erdélyi magyar irodalom önreflexív stratégiáiról, helyzetértelmezéseiről, kánonmodelljeiről*, <http://www.eirodalom.ro/tanulmany/item/1786-ertek-hatar-ertek-1.html#.VOa0GyzRmyM>

⁴⁰⁶ „Az anyaországi magyarságnak szüksége van a kisebbségek által fölkínált értékes szellemi mintákra.” (Szekfű Gyula gondolatait idézi: NAGY Zoltán, *És mi magunkat se tudnók in aequilibrio tartani? Megjegyzések a két világháború közti erdélyi magyar kisebbségi emlékezőskultúráról*, <http://www.eirodalom.ro/tanulmany/item/1709-es-mi-magunkat-se-tudnok-in-aequilibrio-tartani.html#.VOavzCzRmyM>. (Az idézet eredeti szöveghelye: SZEKFŰ Gyula, *Mégis ők a hősök* = CSEKE Péter, MOLNÁR Gusztáv, *Nem Lehet: A kisebbségi sors vitája*, Bp., Hét torony, 1989, 28–30.)

⁴⁰⁷ „Az erdélyi magyar szellem arra van hivatva, hogy kicsiny lehetőségek között, nagy erőfeszítéssel egyetemes emberi szellemmé legyen. [...] Ez az eszmény nemcsak vezette, hanem kezdettől máig igen gyakran annak megvalósítására is képesítette a kisebbségi magyar irodalmak legjobbait.” (E gondolat első szakaszában Makkai Sándor szavait idézi: BERTHA Zoltán, *Kisebbségiség és modernség*, <http://eirodalom.ro/tanulmany/item/1575-kisebbsseg-es-modernseg.html#.VNyz8PmG-VM>.)

léttapasztalataival, és a wittgensteini „nyelv által történt létezés” önreferenciális poétikai reflexióival gazdagítottak. Rajzolhatnók az erdélyi magyar irodalom „többszólamúságáról, értékeinek változatosságáról egy sokkal gazdagabb, izgalmasabb képet,”⁴⁰⁸ „valamely meghatározott irodalom-fogalom és -eszmény mentén ugyanis felvázolható ugyanazon irodalom más-más építménye.”⁴⁰⁹

Különösen így van ez Tompa László költészete esetén, kinek recepciójában ez idáig a nagy versek árnyékában maradtak lírájának egyéb színei, az ismert hangok mögött költészetének további szólamai. Tompa László hangja, igaz, „erdélyi hang, magyar, székely”, egyidőleg azonban „emberi, amellet egyéni.”⁴¹⁰ Ezek a színek felragyognak, ezek a hangok jobban hallhatókká lesznek, mikor lírájának kevésbé ismert vagy egészen ismeretlen vidékein járva, a szövegek közelében időzve megpróbálunk együtt-szólni⁴¹¹ verseivel.

Halott költők porából olykor
Nagy kelyhű virágok kinőnek.
Rég elfelejtett síri hantok
Megérik szelét szebb időknek.

Dohos könyvtárak éjjelében
Nap gyül cikázó sugarakból.
Egy könyv kitarul és a sok rím
Tüzet csillogtat, mint aranybor.

Szét a világba friss erővel
Kiszáll a nemes, ritka mámor,
Szomjan sóvárgó szívek isznak
A tiszta kéjek italából.

Mindenki sejti: csodatitkok
Mélysége fölött jár a lába – –
S éjféلكor egy bús, glóriás fej
Benéz egy fehér lányszobába.

(Tompa László: *Halott költők...*)⁴¹²

⁴⁰⁸ ELEK, *Darabokra szaggattatott...*, i. m.

⁴⁰⁹ BORCSA János, *Az irodalomtörténet-írás reformja felé*, <http://www.eirodalom.ro/tabor/item/987-az-irodalomtortenet-iras-reformja-fele.html#.VOXmKSzRmyM>.

⁴¹⁰ REMÉNYI József, *Levél Erdélybe*, Amerikai Magyar Népszava, 1940. (Az írás újságkivágás formájában a Haáz Rezső Múzeumban őrzött kéziratok hagyatéka része. (HRM-TLH, Feldolgozatlan hagyatékrész, 4. doboz))

⁴¹¹ „Az irodalmi szöveget az különbözteti meg más szövegektől, hogy nem szakítja félbe az interpretáló közbeszólása, hanem azt folytonos együtt-szólása kíséri.” (GADAMER, Hans-Georg, *Szöveg és interpretáció = Szöveg és interpretáció*, szerk. BACSÓ Béla, Bp., Cserépfalvi, 1991, 36.)

⁴¹² TOMPA László, *Erdély hegyei közt*, Kolozsvár, Minerva, 1921, 21.

2. „Csak aki a szót kimondva [...]”

A „kincs” maga a szöveg (?): közelítési kísérletek Tompa László életműnyitó verséhez

Rejtve lelkem rejtekébe,
 Öreg-öreg fűz tövébe
 Kincsek kincse van elásva.
 Nagy fekete kutya örzi.

Senki meg nem kapja, lássa,
 Csak aki a szót kimondva
 – Óráját is eltalálva! –
 A varázst le tudja győzni.

Kincskereső vágya, szomja
 Vajjon vet-e lelket erre?
 S vajjon mikor vet, ha még vet?
 Mulnak hamar szakok, évek – –
 De csak baglyok, denevérek
 Surrognak a holdvilágnál,
 Melynek fényén mohos fám áll.

Mulnak hamar szakok, évek – –
 Fent elúszik egy-egy felhő.
 De más erre senkisésem jó.
 S minden évvel mind alábbra
 Hajlik a fűz egy-egy ága.
 Ha lombjával holdfény játszik:
 Már-már gyászfűz gyanánt látszik.
 Talán soha ritka fénye
 Nem vetődik föld színére,
 – Úgy múlik el, meg se látva –
 És ügyet rá senkisésem vet,
 Hogy az, ami rejtve senyvedt:
 Koporsó, vagy kincsesláda?

(Rejtett kincs tudója)

Tompa László életművében poétikai értelemben kitüntetett helyet foglal el *Rejtett kincs tudója* című verse.⁴¹³ Az első kötet, az 1921-ben megjelent *Erdély hegyei közt*⁴¹⁴ nyitóverse ez, kötetkompozíciós helyzete azonban a teljes költői életmű nyitányává avatja a szöveget. A vers ugyanis, mintegy a kötet mottójaként, különáll a könyv további ciklusaitól⁴¹⁵, így kiemelt bevezetőjévé, mintegy mottójává válik úgy a kötetnek, mint az egész életműnek. A *Rejtett kincs tudója* tehát életműnyitó vers valóságosan, a tények szintjén – és életműnyit(ogat)ó vers a kötetkompozíciós helyzete által kínált, valamint a szövegben magában rejlő gazdag motívumkincsek kínálta olvasati lehetőségekben. Ez a vers megnyithatja előttünk a költői életmű ismeretlen kincseinek ládáját: és benne sok olyan értékre lelhetünk, amelyek jelen vannak, csak a recepció által kevésbé hangsúlyozva vannak jelen Tompa László életművében.

„Taine zavarba jönne, ha ebből a verseskötetből kellene az erdélyi 1918–1919-iki sötét évekre visszakövetkeztetnie, amikor az erdélyi sors a történelmi változás hullámain hanyódott. Ez is mutatja, hogy Tompa László függetleníti magát időtől, eseményektől”⁴¹⁶ – írja Kuncz Aladár az *Erdély hegyei közt* kapcsán nagy, összefoglaló, a Tompa-életművet elemző tanulmányában. Valóban figyelemre méltó, sőt, a költészetéről kialakult kép szempontjából szinte zavarba ejtő, hogy Tompa László 1921-ben, tehát az országcsönkítés

⁴¹³ TOMPA László, *Rejtett kincs tudója* = T. L., *Erdély hegyei közt*, Kolozsvár, Minerva, 1921, 3–4.

⁴¹⁴ TOMPA László, *Erdély hegyei közt*, Kolozsvár, Minerva, 1921. A Minerva Irodalmi és Nyomdai Müintézet RT. 96 lapon hozta a költő verseit.

⁴¹⁵ Tompa László *Erdély hegyei közt* c. kötetének cikluscímei (mindegyik cikluscím egy-egy verscím is egyben): *Tavaszi áradáskor*, *Az alkony felelete*, *Tűnő szépségek kergetője*, *Az óceán felé*.

⁴¹⁶ KUNCZ Aladár, *Megkoszorúzott erdélyi költő: Tompa László három állomása: Erdély hegyei közt, Éjszaki szél és Ne félj*, Erdélyi Helikon, 1929/8, 610.

következtében leghevesebben érzett fájdalom idején olyan verseskötettel jelentkezik, melynek nyitóverse „varázsos, babonás”⁴¹⁷ motívumokból építkezve, egy a konkrét időtől és tértől elemelt időtlen, mélyen szimbolikus, mesebeli és mitikus szövegtérbe vezeti olvasóját. Egy olyan költő, kinek lírájában „kirajzolódik a kisebbségi lét teljes domborzata”⁴¹⁸, 1921-ben megjelent verseskötetében – mely, igaz, jelentős részben az országcsönkítés előtt született, akkor immár két évtizede gyűjtögetett verseket tartalmazza, ugyanakkor már az erdélyi sorsot és tájat témává és versmotívummá avató költeményeket is találunk benne – nem erdélyi témájú verset választott nyitószöveggé kötetkompozíciója és életműve elé.

A szövegben intenzív sűrítettséggel jelennek meg olyan poétikai jegyek és motívumok, melyek Tompa költészetét és líranyelvét fokozott erővel jellemzik, de amelyek a helytállástudatot erősítő emblematikus Tompa-versek kiemelten valóságreferenciális értelmezéseinek árnyékában rejtve maradtak – akár e kincsesláda a fűz tövében a lehajló ágak alatt.

A vers nyitómetaforája a „minden növényi jelkép közül a legösszetettebb jelentésű, egyetemes szimbólumot, életet és halált”⁴¹⁹, mindig megújuló kizöldülésében az örök megújulást, elszáradásában az élet elmúlását jelképező, e szövegtájon a lélekkel azonos fa. Ez az azonosság, lélek és fa metaforikus megfeleltetése más, későbbi Tompa-versekben is megfigyelhető:

Hát csak hajts ki, lelkem
Légy egy mérhetetlen
Koronájú nagy fa.

(*Májusi hajnalodás*)⁴²⁰

A *Rejtett kincs tudója* a felezőnyolcasok lüktetésével a népköltészetet⁴²¹, a versmotívumokban – baglyok és denevérek surrogálásában, elásott kincsből – a néphit és a

⁴¹⁷ TOMPA László, *Csillagtalan éjjeli ég alatt* = T. L., *Ne félj!*, Kolozsvár, Erdélyi Szépművészeti Társaság, [1934], 9.

⁴¹⁸ FARKAS Árpád, *Gátzúgásban* = F. Á., *Asszonyidő: Publicisztikai írások*, Bukarest, Kriterion, 1983.

⁴¹⁹ HOPPÁL Mihály, JANKOVICS Marcell, NAGY András, SZEMADÁM György, *Jelképtár*, Bp., Helikon, 2010, 81.

⁴²⁰ TOMPA László, *Májusi hajnalodás* = T. L., *Ne félj!*, i. m., 54.

⁴²¹ Tompa László verseit, köteteket elemző kortársai közül csupán néhány tért ki írásában a Tompa-líra gyakran népköltézzel rokon hangjára, világlátására: verseit „elomló, népi melegség” járja át (MOLTER, *Hol vagy, ember?*, i. m., 473.); „ő népe legigazibb költője, mert csupán önmaga hű kifejezője akart lenni [...], az érzékeny lírai hangszer egy nép lelkének jeleit fogja fel, amikor a maga életének dalát énekli.” (KOVÁCS László, *Székelly költő*, Erdélyi Helikon, 1941/3, 125.). Néhány idézet népköltézzel rokon Tompa-versekből: „Árva kukoricaszál – / Kapálatlan maradtál! [...] // Árván lengő száradon / Mégis nőtt pár csó vadon. [...] // Most már késő nyár hevén / Süttözöl, – akárcsak én! // Ringatózol, mialatt / Érlelődik aranyad.” (TOMPA László, *Árva kukoricaszál* = T. L., *Ne félj!*, 177.); „Tavaszi szél táncol / Végig a világon... [...] // Elöttem kelő nap, / Mögöttem kis erdő – / Valamennyi ringó / Ága: csupa bimbó, / Friss rügy: napra fejlőd!” (Uő, *Májusi hajnalodás*, i. m., 53.)

népmesék archetípusos világát idéző versszövege megteremti azt a szellemi erőteret,⁴²² melyben e vers szomorúfüzét akár a mesék kozmikus világfájával is rokoníthatjuk. E rontásokkal küzdő világfának – melynek gyökerei „az Alvilágba nyúlnak”, „tövén hatalmas odú” nyílik, „ahol naphéroszok születnek”, lombozata pedig „a fölénk boruló égbolt sátora”⁴²³ – persze egyszerűsödésen, metamorfózison átesett változata e versbéli fa, ám ahogy „a világfa a mesei világképben út, melyen a mesehős az égbe vagy az Alvilágba jut,”⁴²⁴ úgy e tövében „kincsek kincsét” rejtő fa is életút- és sorsjelképe lehet a „rejtett kincs tudója”-nak, és valamiképp utat, a szöveg megnyílásának vagy meg nem nyílásának útját jelképezheti az erre járó (vagy nem járó) olvasó számára is.

E vers ugyanis egy a költői életmű egészére kiterjeszthető önreferenciális olvasattal is bírhat, hiszen annak nyitányaként (Babitsot parafrázálva mondhatnánk: a lírikus *prológjaként*) úgy is értelmezhető, mintha a teljes életmű volna maga a kincs, amely arra vár, hogy az olvasó – mintegy a mélységből kiásva – megfejtse azt. „A kimondott szó: eltemetett kincs / Titok, amelyet senki nem keres” – írja Reményik.⁴²⁵ A fa tövében lévő kincsesláda, mely anyagában egylényegű lehet a fával, kinyitott vagy becsukott állapotával a kinyitott vagy becsukott könyvre emlékeztethet⁴²⁶, alakjában és elrejtő funkciójában pedig a világfa odújának rokona lehet – amelyben, igaz, nem naphéroszok születnek, de a költészet archaikus funkcióját tekintve az égi és a földi világ között közvetítő költő⁴²⁷ szülőtteit, verseit rejtheti⁴²⁸ –, a zártságot jelképezi. Ez a zártság a vers önreferenciális síkján a mindenkori szöveg zártságát, és a lírai én e szövegbe zártságból való szabadulása vágyát is kifejezheti, miközben a szöveg e vágy beteljesülhetetlenségének félelmét fogalmazza meg, és a megfejtethetlenség, a szövegbe

⁴²² Ezt az erőteret erősíti az a gesztus is, hogy írását a költő Szini Lajos (mese)írónak, versei első megjelentetőjének ajánlja.

⁴²³ HOPPÁL, JANKOVICS, NAGY, SZEMADÁM, *Jelképtár, i. m.*, 81.

⁴²⁴ *Uo.*, 82.

⁴²⁵ REMÉNYIK Sándor, *Himnusz a csúcsokon = Isten kezében: Romániai magyar költők istenes versei*, szerk. LISZTÓCZKY László, Sepsiszentgyörgy, Castrum, 1994, 346.

⁴²⁶ „A könyv általában a bölcsesség és az isteni titkok szimbóluma, melynek kinyilvánított, illetve ki nem nyilvánított voltára utal a kinyitott vagy a becsukott könyv.” (HOPPÁL, JANKOVICS, NAGY, SZEMADÁM, *Jelképtár, i. m.*, 82.); „A láda valamilyen titok rejtékhelye. [...] Magyar nyelvterületen a menyasszonyi láda [...] magát a tulajdonost jelképezte. Ezzel végeztek gyermekáldásra vonatkozó jóslást, de néha ez a láda szolgált tulajdonosa koporsójaként (! [T. Zs.] is.” (*Uo.*, 186.)

⁴²⁷ „Már a legősibb kortól kezdve [...] milyen megbecsülésben részesültek a költők, akiket az istenek tolmácsainak tartottak. – Valóban a költő hatása a legmaradandóbb az emberi szívben.” (Szabó András a 60 esztendő Tompa Lászlót köszöntő szavai: *Tompa László ünneplése*, Székely Közélet, 1943. dec. 18., 1.)

⁴²⁸ A versek a mindenkori költő „gyermekai” – ezt az olvasatot különösen is erősíti Tompa László alábbi sorai: „Mint régi szobrász szép halott fiáról / Mintázta művét, melyről hír maradt: / Így én is, – amíg a lelmem egyre gyászol – / Versekbe vések halott vágyakat. [...]// E gyöngéd formák, apró, drága szobrok / Sok emlék-zúgot sorba töltenek. / Rajtuk motozva már el-elborongok: / Mi lesz, ha szívem többé nem temet? // Jaj, ha talán már csupa bútlan éj jő, / Csak holt formák közt szabad bolyganom. / De nem lesz többé kit veszítnem: élő, / Több szép fiam, több drága bánatom.” (TOMPA László, *Mint régi szobrász, i. m.*, 39.) Így e verseket rejtő láda a 25. lábjegyzetben említett menyasszonyi láda rokona is lehet.

zártágból való szabadulás lehetetlenségét elővételezi.⁴²⁹ Ezt az olvasatot erősíti a vers második strófája, amely a kincset őrző láda fedelének felpattanását, a titok megkapását – a székeleyek valaminek a megfejtését, megtalálását fejezik ki a „megkap” igével! – egyfajta titkos varázsige, „a szó” varázst legyőző kimondásához köti: tehát a kincshez „a szó” által juthatunk el.

„A szó”, a varázsige kimondásának szükségessége a lélek védelmét, a kincs (a versek?) védelmét is jelentheti egyben. Az önmagában – azaz nem a kötetkompozíció nyitódarabjaként⁴³⁰ – olvasott versben „a szó” a mindenkori Másik megszólításának szava lehet: léleknyitó szó. Talán a mindenkori vers is ilyen, hiszen a vers az, ami megszólít, és „amiben mindig jelen lesz az, akit megszólít”⁴³¹ – így vezethet el a lélek rejtekében őrzött kincsek kincséhez⁴³². A kötetkompozíció részeként pedig „a szó” jelentheti azt a megközelítési–olvasati módot, a mi szavunkat, amellyel befogadókként e vers szavaival együtt-szólva az életműhöz közelítünk.

„A szó” kiemelt, egyszerre elrejtett-titkos és egyszerre titokfeltáró szerepét⁴³³ erősítheti az első két strófa jelentéstelített rímszerkezete is. Tompa László lírájára jellemző, hogy a költészet hagyományos rímképletein és versformáin túl rendre aszimmetrikus

⁴²⁹ A *Rejtett kincs tudója* kötetkompozíciós helyzete és témája kapcsán egy-egy szállal *A lírikus epilógjához* fűzhető: „Bűvös körömből nincsen mód kitörni, / csak nyílám szökhöz rajta át: a vágy – / de jól tudom, vágyam sejtése csalfa. // Én maradok: magam számára börtön [...]” (BABITS Mihály, *A lírikus epilógja* = B. M., *Ősszegyűjtött versei*, szerk. KELEVÉZ Ágnes, Bp., Osiris, 2007, 57.) A két vers és a két költő kapcsolatáról bővebben lásd: TOMPA Zsófia, „*Titkos lánc nyúl át a földön*”: *Feljegyzések Babits Mihály és Tompa László kapcsolatáról*, Vár, 2015/1, 58–67.)

⁴³⁰ A *Rejtett kincs tudója* először a *Székeleyföld* hasábjain látott napvilágot (Szekelyföld, 1918/1, 16.) A vers tehát nem mint kötetnyitó vers született, hanem a költő tudatos választásaként lett az első kötet nyitóversévé.

⁴³¹ „A költő számára nem lehet közömbös, hogy mit tud tenni ma a nyelv. A huszadik század szenvedései azt a léttapasztalatot fogalmazták meg az emberekben, hogy a nyelv már nem alkalmas arra, hogy kifejezze, ami történt. Ez a tapasztalat annyira új volt, hogy a nyelv nem engedelmeskedett többé neki. Versenyfutás született az egyre kevésbé valóságos szó és az egyre némább valóság között. Az emberiség tehát odáig jutott, hogy nyelve elégtelenné vált számára. Mi következik most? Hazugságok? Úgy érzem, egyedül az Én–Te viszony nyelve gyógyíthatja meg ezt az óriási, gyógyíthatatlan törést. Nem tudok elképzelni mást a mai társadalom megváltásaként, mint az Én–Te viszony esztétikáját: a költészet pedig nem más, mint ennek a kapcsolatnak és viszonynak intenzív megélése, az Én–Te viszonyok kicsiben történő gyógyulása. A költészet képes megteremteni azt a nyelvet, amelyben mindig jelen lesz az, akit megszólít. A társadalmi nyelv egyre kevésbé képes erre.” (Beney Zsuzsa szavai, idézi: TOMPA Zsófia, *A Megköszönhetetlen: Egy tanítvány emlékezése Beney Zsuzsára*, Vigilia, 2007/3.)

⁴³² A „kincsek kincse” bibliásnyelvű *figura etymologica*val kifejezett szókapcsolat. A bibliai intertextusokban gazdag Tompa-líra esetében – mely líra mind konkrét bibliai szöveghelyek megidézésével és variálásával, mind versnyelvének veretességében, szókincseben gyakran megidézi az ódon zengésű „prófétai szokat” (KOVÁCS László, *Szekely költő*, Erdélyi Helikon, 1941/3, 126.) és az evangéliumi, jézusi beszédmódot egyaránt – e nyelvi, poétikai formulából („kincsek kincse”) talán még a „Könyvek Könyvére” is asszociálhatunk. Ráadásul meglehet, hogy ez az asszociáció nem is túl merész, tekintve, hogy a *Rejtett kincs tudója* esetében a kincs verseket, ha pedig életműnyitó versnek tekintjük, köteteket, könyveket is jelenthet.

⁴³³ Annak megfejtetlensége, hogy pontosan mi e versbéli „szó”, a műalkotás heideggeri el-nem-rejtettséghöz, a görög ἀλήθεια (*alétheia*) fogalmához is kötődhet. (Vö. HEIDEGGER, Martin, *A műalkotás eredete*, Bp., Európa, 1988.)

rímkombinációk alkotta, sajátos karakterű strófaszerkezeteket is létrehoz.⁴³⁴ Jelentéstelített rímbéli aritmikusság figyelhető meg e vers első két szakaszában is, melyben a háromsoros bokorrímeket egy negyedik, rímtelen vaksornak ható ráütés követi: „nagy fekete kutya őrzi”. Az első szakaszban ez a rímtelen sor mintha a strófaszerkezet szintjén is kifejezné, erősítené a kincs elzártságát, mintha e sor rímtelensége is őrizné a kincset. Az azonos struktúrájú második versszak látszólagos vaksora azonban már az első versszak azonos pozícióban lévő sorával alkot rímpárt: így amikor ritmusukban és hangzóösszezsengéseikben („őrzi” – „győzni”) rímpárjukra találunk a saját strófájukon belül rímtelen sorok („nagy fekete kutya őrzi” – „a varázst le tudja győzni”), ebben a találkozásban, ebben a rímben mintha nemcsak „a varázs”, hanem maga a kincset őrző „fekete kutya” is legyőzetne. Valamiképp tehát a találkozás (a rímek találkozása, „a szó” kimondása, a verssel való találkozás) az, ami megnyitja az utat a kincshez.

A találkozás hangsúlyos szerepét erősítheti az is, hogy a továbbiakban a vers rímszerkezetének darabosságát, töredezettségét a rímpárok váltakozásának gördülékenysége, hagyományosabb rímkombinációk váltják fel (páros rímek és a vers végén egy ölelkező rím) – eltekintve a „múlnak hamar szakok, évek – –” megismételt verssorától, ahol a megismételt sor mind a rímek, mind a gondolat síkján az első előfordulásához csatlakozik. Ez a visszacsatlakozás, ez a távoli (rím)ismétlődés talán a Tompa-versekben gyakran tematizálódó ciklikusságot⁴³⁵, az évkörök ismétlődését is kifejezheti, ahogy a Tompa-lírában oly gyakran jelentéstelített gondolatjelek⁴³⁶ is talán a nagyobb idő- és életegységeket, a fák színeváltozásaiban is megtestesülő „szakokat”, „éveket” választják el egymástól.

A találkozás hangsúlyos szerepét erősítheti a második strófát követő kérdéshalmazban megfogalmazott erős vágy kifejezése is: azé a vágyé, hogy valaki erre vetődjék, hogy valaki találkozzék e rejtett kincssel. E vágy erejét a hangzók szintjén a megismételt „vajjon” megkettőzött „j” hangja is nyomatékosítja, a „vet-e lelket” kifejezés pedig nemcsak a lírai én vágyától, hanem szinte az erre (nem) vetődő lélek szándékától is függetlenné teszi az erre (nem) vetődést. Mintha már ebben a variáltan megismételt, fokozott kérdésben is benne

⁴³⁴ A Tompa-versek rímeiről, strófaszerkezeiteiről és versformáiról részletesebben dolgozatom egy későbbi fejezetében szólok.

⁴³⁵ „Oh, föld, természet örök megújhodása, / Évszakok titkos váltakozása – reményem! [...] // Oh, hihetem-e, hogy [...] a jég megtörik még? / Egy új tavasz győzelmes áradása / Szétvet szilánkká minden mostani kérget, / Áradás, mely új partoknak feszülve: / Hömpölyget ismét iszapot, virágot, / Holt gallyat, – tükröz lányszemet, vihart, / Mélysége együtt rejt napot meg éjet, / Mélyén lét, nemlét ugyanazt dúdolja? –” (TOMPA László, *Téli dermedtségben* = T. L., *Ne félj!*, i. m., 196.)

⁴³⁶ A Tompa-líra jellegzetes gondolatjeleinek jelentéstelítettségét részletesebben dolgozatom egy későbbi fejezetében mutatom be.

rejlene a Tompa-líra egyik alapmotívuma: a sors⁴³⁷, melynek hatalma van erre vetni vagy nem vetni valakit, és amely a későbbi Tompa-versek tanúsága szerint végül magára maradottságot ró a versekben megkonstruálódó, igen gyakran a (vers)táj elemeibe (sziklákba⁴³⁸, jégbe⁴³⁹, fákba⁴⁴⁰) zárt, sőt, sokszor ezekké átlényegülő lírai énré.

„Különös melegséggel tud Tompa a fáknak átérzésébe elmerülni.”⁴⁴¹ Az életmű ismeretében akár szimbolikusan is tekinthető, hogy Tompa László első verseskötete első képe egy fametafora: a lélek (rejteke) egy öreg-öreg fűz (töve). Igaz, ez a lombhullató fűz, lehajló ágaival, még egészen más természetű fa, mint a később emblematiszoros szimbólummá nemesedett magányos fenyő⁴⁴², melyből majd „az élet óriási realitása, elpusztíthatatlan fensége, örökzöld lényege árad”⁴⁴³ – szemben e *Magányos fenyő*ben is megjelenő fűzzel.⁴⁴⁴ Ám a szomorúfűz képében is „a fa-sorsnak [...] a bensőséges átélését kapjuk”⁴⁴⁵, és e fa képe a Tompa-líra egészében jelenlévő fa- (és erdő)motívumok poétikai lélekvándorlását indítja el.⁴⁴⁶

E versbéli szomorúfűz bizonyos szempontból életfának is tekinthető, hiszen fatestének változásaiban követi a versbéli lélek sorsát: „Minden évvel mind alábbra / hajlik a fűz egy-egy ága.” „Az ókortól kezdve sokan életfának nevezik a fatiszteletben feltűnt fákat, melyek sorsa jelképesen összekapcsolódik egy-egy ember életével.”⁴⁴⁷ Az életfa képéhez kapcsolódhat érintőlegesen a vers utolsó sorában megjelenő (fából készült) koporsó képe is, hiszen „a koporsó a halott gyermekét ismét magába fogadó földanya jelképeként az életfával

⁴³⁷ A Tompa-versek sorsmotívumait dolgozatom egy későbbi fejezetében elemzem.

⁴³⁸ „Sok meddő harc során, / Álmaim alkonyán, / Meredek úton önmagamhoz értem. / E magam: sziklavár, / Mely komor daccal áll / Csatatér fölött, felhős szürkéségben. // Itt kapu, fal kemény, / S nincs áltató remény, / Meglepetéstől nem kell ijedeznem. / Más meg se közelít – / Csak villámok szelik // Fénylőn az eget olykor közelemben.” (TOMPA László, *Sziklavár* = T. L., *Erdély hegyei közt*, i. m., 74.)

⁴³⁹ Ahogy például a „bomlott rímek” képében szintén erős önreferencialitással bíró verssorokban is: „Szél hord havat meg bomlott rímeket, / Gargatva zúg át a kihalt fenyéren: / Tán engem is már végre betemet. // Itt roskadok le sápadtan, fehérén. / Szívem verése halkan elakad. / S hajnalra minden élni kél, csak én nem. // S ha nap röpit a földre nyilakat, / Rám vissza víg kép mosolyog föl innen: / Sík, szűz mezőség enyhült ég alatt. // Fák állnak itt-ott ezüstös karingben. / Kis nyájas őrház. Varjak a havon... / S egy fa tövén a hó között övig benn: // Én. Hideg arcom csupa nyugalom.” (TOMPA László, *Éjjeli havazásban* = T. L., *Erdély hegyei közt*, i. m., 45–46.)

⁴⁴⁰ „Lelkem is – mint a fák –: lankadtra fáradt.” (TOMPA László, *Erdélyi szántó-vető estéje* = T. L., *Éjszaki szél*, i. m., 123.)

⁴⁴¹ KUNCZ, *Megkoszorúzott erdélyi költő...*, i. m., 613.

⁴⁴² Bár e versbéli fűz magányát később a „magányos fenyő” is átveszi.

⁴⁴³ REMÉNYIK Sándor, *Ne félj: Tompa László új verseskönyve*, Pásztortűz, 1929/5, 214.

⁴⁴⁴ „Hogy görnyed, mint aki bünt lakol, / Az öszcibálta bús bokor! / Az ágról levert levelek / A szélben föl- s lekerengenek. / Haraszt röpül, vén fűz nyikorog – / Minden csupa gyász, por, pernye, romok. / A végét várja minden e zord vidéken – / Csak én nem! // Én, amíg minden omlik, összedül, / Gyökereimmel e kopár fokon / – Bús székelyi fenyő – megkapaszkodom, / S állok daccal, társ nélkül, egyedül.” (TOMPA László, *Magányos fenyő* = T. L., *Ne félj*, Kolozsvár, Erdélyi Szépművészet Céh, 1929, 17.)

⁴⁴⁵ KUNCZ, *Megkoszorúzott erdélyi költő...*, i. m., 613.

⁴⁴⁶ A fa-motívum Tompa László költészetében betöltött szerepéről dolgozatom későbbi fejezeteiben szólok.

⁴⁴⁷ HOPPÁL, JANKOVICS, NAGY, SZEMADÁM, *Jelképtár*, i. m., 82.

rokon.”⁴⁴⁸ „Régi szokás szerint gyermeke születésekor az apa fát ültetett”⁴⁴⁹ – Tompa László pedig e vers kiválasztásával jelképesen életfát ültet versei megjelenésekor, világra születésekor.

„A szó” – ami legeredendőbbben Isten világteremtő ereje, és a *Teremtés Könyvétől*⁴⁵⁰ *János evangéliumán*⁴⁵¹ át a zsidó–keresztény kultúrkörben életbe, létbe hívó és abban megtartó erő⁴⁵² – költői szóként mint az „igékre készül”, „de csak küszködő”, „átok alól” feloldásra, szólásra vágyó, világra segítő erő jelenik meg Tompa László más versében is, hol a főbb képek háttérében egy szintén lélekállapotot megtestesítő fűz is kirajzolódik:

Szikkadt patakágyban – többszáz-éves anyó –
Görnyedt hátú szirt szól rám, – motyog valamit,
Egy régi titkot hordoz, már végre letenné –
S igékre készül... de csak küszködik, –
Ajka (mint Papagenóé) dadog a lakaton –
S úgyszintén ott is: egy füstfogta, reves fűz,
Alább a nádas, fentebb a rengeteg,
Egyszerre vérzik, s szólna mind, köröskörül –

Sietnék oda mindenikhez, feloldani mind
Az átok alól, világra segíteni titkát [...]

(*Este egy székely festőnél*)⁴⁵³

A lehajló lombkoronája mögé bújót a világ szeme elől titokba rejtő fűz képe szintén a szóval – pontosabban a csenddel, mely nem a szó hiánya, hanem meghaladása és így forrása is egyben – áll kapcsolatban a *Sziddhártha eltűnik* mesebeli–mitikus terében.⁴⁵⁴

⁴⁴⁸ *Uo.*, 166.

⁴⁴⁹ „[...] és azt tartották, hogy ha a beteg gyermeket áttemelik életfája két ága között, meggyógyul, újjászületik.” (*Uo.*) A transzszilvanista–helikoni prózában például ez a hagyomány jelenik meg még teljesebben abban a történetben, amikor Nyíró József novellájában Gergő, a havasi erdők embere kisfiát, a télen a farkas-jelentette halál torkából kiragadott „Kicsigergőt” bemutatja az erdőnek (a jelenetet szépen idézi Szóts István *Emberek a havason* c. filmje is). De emberélet és az erdő élete, emberlélek és erdő lelkének rokonsága és metaforikus egymásnak-megfeleltetése már korábban, az újszülött fiú elvesztésének téli félelmében is jelen van: „Mire Gergő kiért a Szépaszó tetejére, a havazás megszűnt. A havas teljes pompájában ragyogott. Semmi sincs szebb a frissen behavazott puha, fehér erdőnél. Még ezt a félvad Gergőt is megejtette tiszta varázsával, és szinte áhítattal ment a magasságokba nyúlót szép szálfák között, melyeknek mindenike mintha gyönyörű ezüstoszlop volna az erdő hatalmas templomában. A vakító, zúzmarával díszített, hóval prémezett, dermedt ágak finom tetővé szövődtek a feje fölött. A kéken derengő hóban mozdulatlan minden. [...] Néhány fán szakadozott zuzmó-térkép. A fák ravatalt állanak a befagyott patak fölött. Csend van, és a Gergő feszült érzékei mégis valami finom zenét hallanak, valami olyan különös zenét, mintha szél fújna át a szarvasok agancsai közt. – Csak nem a fiam lelke!... Csak nem késtem el!” (NYÍRÓ József, *Gergő legyen a te neved!* = *Fagyöngy*, Szeged, Lazi, 2005, 16.)

⁴⁵⁰ „Kezdetben teremtette Isten az eget és a földet. A föld puszta és üres volt, és sötétség volt a mélység felett, és Isten lelke a vizek felett lebegett. És Isten szólt: »Legyen világosság!« És lett világosság.” (*Ter1,1–3*)

⁴⁵¹ „Kezdetben volt az Ige, és az Ige Istennél volt, és Isten volt az Ige. Ő volt kezdetben Istennél. Minden általa lett, és nála nélkül semmi sem lett, ami lett. Benne az élet volt, és az élet volt az emberek világossága.” (*Jn1,1–4*)

⁴⁵² „Beszélni az tud, aki reménykedni tud, s viszont.” (Ludwig Wittgenstein gondolatát regénye mottójaként idézi: ESTERHÁZY Péter, *A szív segédigéi*, Bp., Noran, 2005.)

⁴⁵³ TOMPA László, *Ne félj!*, i. m., 199–200.

A fűzfamotívumot bontogató Tompa-versekben „a szó” titkának körülírása mellett az is közös vonás, hogy bennük mindhárom esetben mitikus és mesebeli motívumokkal találkozhatunk. Ilyen elem a *Rejtett kincs tudójában* már maga a kincs is, mely később szintén ezerarcú, visszatérő motívummá lesz Tompa László költészetében. Hol időtlen, babonás archetípusok között bukkan fel:

Oh, kincses ölü, mély ár, babona!
Már engem is visz medred ősi sodra.

(*Idegen falusi fogadóban*)⁴⁵⁵;

hol a kincses természet emberi életút-szakaszokat is szimbolizáló ciklikus változásaiban⁴⁵⁶:

Mert nekem leng a legkisebbke lomb itt,
Amennyi kincs –: elém özönnel omlik.

(*Zenith*)⁴⁵⁷

Az ősz elől már menekül a nyár –
S vele nyútt népe, a sok színes álom.
Sok nyári vágyra múlás ősze vár.
Fut, fut a nyár, a kincses, büszke nyár – –

(*Őszi intés*)⁴⁵⁸

Igen, igen,
Magam vallom: én már
Fakulगतok,
Napom lefelé jár.

De csak járjon,
Egy percig se bánom:
Se zsák kincsem,
Sem egy szál virágom.

[...]

S most szegényen,
Kifosztva, megtépve

---

⁴⁵⁴ „Itt mély a víz már, s csobbanástalanul húz / El partjai közt, – nagy volt az útja eddig! / Tükréből rám egy / emlékfelleges arc néz, / Mellette bús fűz titokzatos árnya. / A folyamról föllibegő köd lopva körülfolly / Mindent / a berekben, melyből a hang is eltűnt – / Jó most ez a csend, a zavartalanság áldott, / Hűsítő csendje, – oly régóta esengem!” (TOMPA László, *Sziddhártha eltűnik*, i. m., 212.) A verset bővebben dolgozatomban II/2.2.3.1. fejezetében bővebben elemezem.

⁴⁵⁵ TOMPA László, *Erdély hegyei közt*, i. m., 24.

⁴⁵⁶ Ahogy azt az alábbi három lábjegyzetben olvasható kötetcímek is mutatják, maguk az idézett versek is Tompa László különböző élet- és pályaszakaszain születtek (a kötetek megjelenési évei: 1923, 1940, 1955).

⁴⁵⁷ TOMPA László, *Éjszaki szél*, i. m., 71.

⁴⁵⁸ UŐ, *Hol vagy, ember?*, i. m., 14.

Bandukolok
Éjszakám elébe.

(*Vers 1944 közepéről*)⁴⁵⁹;

hol pedig a kisebbségi, erdélyi magyar líra jellegzetes sorsbeszédeinek súlyos veszteséget rejtő metaforáiként:

Utas, megállj!!!
Bús titkot rejt e szürke táj.
Itt kegyetlen bűn dülta szét
Egy kincses élet mindenét.

(*Egy útszéli mutatófára*)⁴⁶⁰

Már-már magunktól is csak néha kérjük
A voltakat, meg hogy mi a miértjük,
S hogy ennyi kincsből bőség hogy nem áradt?

(*Két férfi esti sétán*)⁴⁶¹

Én itthon az egész nap meddön tűnődtem ismét,
[...]
Hogy megfejtsem e bomlott világot, magamat,
S megleljem életünk rég elsüllyedt, égi kincsét.

(*Jönnök*)⁴⁶²

A kincseket, melyek „néha égi eredetűek”, és „hol varázsigére táruló barlangban, hol titkos helyen elásva rejtőznek”, rendszerint „mesebeli lények őrzik, vigyázzák”⁴⁶³. Közülük való a szomorúfűz tövében rejlő kincset őrző „nagy fekete kutya”, melynek alakja „valamiképpen mindig a halálhoz, a túlvilághoz kötődik, ami az állat sötétben is használható érzékszerveivel hozható összefüggésbe. Ezen képességei és az ember életében játszott fontos szerepe és hűsége tette lehetővé, hogy »lélekvezető« állat legyen: kalauz az evilági és a túlvilági lét között, a félhomályban.”⁴⁶⁴ Alakja és szerepe rokona a Tompa líra erdejében gyakran felbukkanó farkasokénak, melyek „a népmesékben rendszerint a sötét erők megtestesítői”, de a néphiedelem szerint farkassá változni képes táltosoknak⁴⁶⁵ – akik „a pogány eredetű magyar népi hitvilágban” a költőkhöz hasonlóan „felsőbbrendű lényekkel érintkező, varázshatalmú személyek”⁴⁶⁶, kik tudásukat „révüléssel, rejtezéssel, azaz mély álomban tett lélekkutatással

⁴⁵⁹ Uő, *Régebbi és újabb versek, i. m.*, 360.

⁴⁶⁰ Uő, *Ne félj!*, i. m., 47.

⁴⁶¹ Uő, *Éjszaki szél, i. m.*, 19.

⁴⁶² Uő, *Ne félj!*, i. m., 165.

⁴⁶³ HOPPÁL, JANKOVICS, NAGY, SZEMADÁM, *Jelképtár, i. m.*, 82.

⁴⁶⁴ *Uo.*, 179.

⁴⁶⁵ *Uo.*, 85.

⁴⁶⁶ „Táltos szavunk ősi örökség, jelentése: ’varázs’.” (*Uo.*, 288.)

szerezték”⁴⁶⁷ – hatalmuk van felettük. Ebben az összefüggésben igen izgalmas, hogy a Tompa-versek világában a farkasok, bár néha a félelem kiváltói⁴⁶⁸, rendszerint a lírai én társaiként, kísérőiként jelennek meg,⁴⁶⁹ vonításuk belehangzik a versek dallamába, s így mintha archaikus hírvivői, közvetítői szereppel ruháznák fel Tompa László költészetét.

S a fák fölött épp felöltött a hold –:
Két ordas jött kit, s ott a rengetegnek
Szélén vonítva, hosszasan kerengett:
Tán velem jöttek, mint kíséretem.
Velük magamat én őriztetem.

(*Idegen falusi fogadóban*)⁴⁷⁰

Örök megújulásban alakot váltva –:
Mez s húr nélkül fogok állani már én,
Mint lombjait elhányt, ős téli erdő,
Mely nappal hallgat a súlyos hó alatt,
Csak néha – szürkület idején – hangoskodik,
Ha taposatlan belseje mélyén
Ordas ordítja, vontatva, éhét – –

(*Mint lombtalan téli erdő*)⁴⁷¹

[...] kiugró bérceken
Toportyán dudál – s véreimmal a tél
Felbonthatatlanul egybeölel. – –

(*Erdélyi télben*)⁴⁷²

A *Rejtett kincs tudójában* felbukkanó többi állat is valamiképp a korábbi motívumokkal rokon képzetkörhöz tartozik, vagy hasonló mitikus funkciót tölt be. A bagoly „éjszakai madár lévén szoros kapcsolatban áll a túl- és másvilággal, de sötétben látó szemei miatt az elrejtett ismerője, a bölcsesség jelképe is. [...] A néphit általában halálmadárként, a halál hírnökeként ismeri, de mint lélekvivő madár a születéssel is kapcsolatban áll, mert egyes helyeken úgy tudják, hogy a születendő gyermek lelkét ő hozza a túlvilágról. [...] Szibéria sámánjai gyakran viselnek fejdíszükön bagolytollat. A bagoly e szerepét a túlvilágra repülés képessége

⁴⁶⁷ *Uo.*, 288–289.

⁴⁶⁸ „Éjjeid ordasok karától rémesek... / S te folyton a szived rezgéseit lesed.” (TOMPA László, *Csökönyösség* = T. L., *Ne félj*, i. m., 37.) „Gonosz gondok, éhes ordasok, / Szánam után még meddig loholtok? / Hogy bár küzdök, jobbra-balra forgok: / Egérúthoz mégse juthatok? // Lesitek, hogy elterüljek és / Megkapjatok engem is, egészen? – – // Annyi vágyam, sok-sok drága évem / Prédátokul még mind-mind kevés? // [...] Nem félek, bár a dac velem!” (TOMPA László, *Üldöző farkasok előtt* = T. L., *Ne félj*, i. m., 11.) Ez utóbbi farkas-metafora a Tompa-líra egyik visszatérő motívumának, az alkotásért való viaskodásnak a metaforája, így valamiképp a pozitív farkas-képekkel kifejezett archaikus költőszerephez köthető.

⁴⁶⁹ A farkas táltosállat is lehet. (Vö. HOPPÁL, JANKOVICS, NAGY, SZEMADÁM, *Jelképtár*, i. m., 288.)

⁴⁷⁰ TOMPA László, *Erdély hegyei közt*, i. m., 24.

⁴⁷¹ Uő, *Ne félj!*, i. m., 163.

⁴⁷² *Uo.*, 80–81.

magyarázza, hisz a sámánok szintén erre az útra vállalkoznak.”⁴⁷³ A denevér pedig „többnyire a halhatatlanok és félistenek kísérőjeként jelenik meg, ám betegség-előjelző állatnak is tekintik.”⁴⁷⁴ Az antikvitás, majd – ennek hagyományát felélesztve – „a reneszánsz a denevért a szoptató anyák szimbólumának tekintette, lévén ez az egyetlen repülő lény, amelynek emlői vannak.”⁴⁷⁵ Ily módon tehát ez az állat is valamiképp a születés, az élet, a világra segítség témaköréhez kapcsolható – ám „miután sötétben repül, a kereszténység már egyértelműen alvilági lénynek” tekinti, melyhez hozzájárul „egyedülálló denevérfajok vérszopó tulajdonsága.”⁴⁷⁶ A versben a sorvégi hangzösszezsengés a meglátatlanul múló „évek”-et a vérszopó „(dene)vérek”-kel – nevükbe rejtve is jelen van a „vér” – vonja rímközösségbe, s ezzel akár a Tompa-líra rendre visszatérő témáját, a terméketlenül múló évek, az alkotással való viaskodás gondolkörét is megidézheti.⁴⁷⁷

A mitikus és mesebeli motívumok nemcsak a *Rejtett kincs tudója* kapcsán idézett vagy megemlített verseket, hanem Tompa László teljes költészetét behálózzák.⁴⁷⁸ „Épen maradt meg benne a gyermeki várakozás, mely ebben az öregedő férfiban még mindig vár és mindig tündérekedik: [...] a székely mese egész világa előszívárog”⁴⁷⁹ költészetéből. Ez a tündéri világ „borzong meg minden tavaszon, s ez álmodik” benne „öregedő fővel is.”⁴⁸⁰ Ha az ismertebb, keményfaragású versszövegek „a kéreg versei: ez a nedveké.”⁴⁸¹

Az egész éjjel ma csupa-egy tavasz-szag!
Hullámai az erdőszél felől
Át-áthömpölyögnek a tisztás fölött is,
Melynek szögében a borvízkút bugyog –
A vízről könnyű gőz lebeg titokzatosan
A hold felé, mely puffatag arccal áll – –
A forrás fejénél, nyirkos, fekete kövön,
Valaki ül, hajlottan, háttal a holdnak – –
Tenyérébe rejtett arca láthatatlan –
De azért mi tudjuk:
Ő a bujdosásban levő fekete királyfi –
Siratja eddigi tavasztalan életét –
S az élő vízzel a könnyei egybefolytak.

De most egyszerre –: ő is fülelni kezd:

⁴⁷³ HOPPÁL, JANKOVICS, NAGY, SZEMADÁM, *Jelképtár*, i. m., 35–36.

⁴⁷⁴ „[...] és istállóajtókra szegezve a gonosz szellemek elriasztására használják.” (*Uo.*, 65–66.)

⁴⁷⁵ *Uo.*

⁴⁷⁶ *Uo.*

⁴⁷⁷ „Most is sötét szobában, mély karosszékbe esve, / Hallom, hogy az agyam, mint egy kohó zúg, dohog – – / Várnám: aranyja csordul?! – – De csak homok, homok, / Csak homok, amit izzad. És jaj, már itt az este!” (TOMPA László, *Jönnek* = T. L., *Ne félj*, i. m., 77.)

⁴⁷⁸ A Tompa-versek mesebeli-mitikus motívumkincsének részletesebb elemzését dolgozatomban későbbi fejezetemben végzem el.

⁴⁷⁹ NÉMETH, *Hol vagy, ember?...*, i. m., 14.

⁴⁸⁰ *Uo.*

⁴⁸¹ *Uo.*

A sűrűségben halk zenepengés – –
 Mint közelgő szava pengő citerának –
 S a tisztásra (mint áprilisi szél)
 Kipenderül – elegyes népsége élén –
 Egy világszép nő, – tündér sem lehet szebb!
 De az is ő, maga: Ilona ő, aki most ím
 Itt megjelent, – eljární tavaszi táncát.
 És járja is, – ugyan csudaszépen, igézetesen –
 Egy tündéralom: ő maga, hajladozása,
 Míg rövid haja fürtjei lángok a szélben...

(*Ilona tavaszi tánca*)⁴⁸²

A Tompa-líra erre a kevéssé számon tartott rétegeire még fel-felfigyelt egy-egy kortárs kritikusa, mára azonban kiszorult a vizsgálódás horizontjáról. Pedig Tompa László költészetének ez a jellemző vonása talán azoknak a „folklorizáló és mitologizáló tendenciáknak”⁴⁸³ a sorába is beilleszthető (de mindenesetre ezekkel a tendenciákkal rokon), melyek a korszak erdélyi prózájában jelentek meg, és ott „világirodalmi kontextusban is számottevő eredményre jutottak.”⁴⁸⁴ Ha pedig ez így van, akkor a Tompa-líra mitologizáló–folklorizáló rétegei indokoltá tehetik, hogy egy elsősorban a korszak erdélyi prózájában számon tartott jelenség vizsgálata a költészetre is kiterjesztődjék.

Mitologizáló–folklorizáló vonatkozásaival a kötet- és életműnyitó *Rejtett kincs tudója* tágabb irodalmi–poétikai kontextusba helyezi Tompa László költészetét, nyelvi–önreferenciális vonatkozásaiban és „a szó” megfejthetetlenségében pedig a költészet mindenkori titokzatosságát és a szövegek mindenkori megfejthetetlenségét állítja elénk: hiszen „minden költői mű titokzatos, a titok pedig elzártaságot, elfedettséget, homályba merülést jelent, a felfedhetetlenség létformáját.”⁴⁸⁵ Kincsek létét sejteti, melyeket egy életen át kereshetünk és szemlélhetünk, de amelyek titkát mégsem tudjuk megfejteni, „a szót” eltalálva kimondani sohasem – még ha felmutatásukhoz „kell hát itt lelni néhány szót”⁴⁸⁶, hiszen

Mit ér a kincs, ha csak kavicsként szétpereg,
 S nincs kéz, mely kapna a megcsillant fénycsodán?

(*Erdélyi végzet alatt*)⁴⁸⁷

⁴⁸² TOMPA László, *Ne félj!*, i. m., 186.

⁴⁸³ BERTHA, *Kisebbségiség és modernség*, i. m.

⁴⁸⁴ „Olyan szemlélet- és stílusirányok jelentek meg a húszas évek elejétől Erdélyben, amelyek egyszersmind új folklorizáló és mitologizáló tendenciák bevezetésével vagy megelőlegezésével világirodalmi kontextusban is számottevő eredményekre jutottak. Azok a mesei–mitikus, lírai, balladai elbeszélőformák, amelyek Kós Károly, Karácsony Benő, Nyirő József, Tamási Áron művészetében bontakoztak ki, sok vonatkozásban a nagy huszadik századi mágikus realista áramlat bizonyos korai változatainak is tekinthetők.” (*Uo.*)

⁴⁸⁵ BENEY Zsuzsa, *A titok és a Másik* = B. Zs., *Möbius-szalag*, Bp., Vigilia, 2006, 163.

⁴⁸⁶ TOMPA László, *Sikoly* = T. L., *Ne félj!*, i. m., 191.

⁴⁸⁷ UŐ, *Ne félj!*, i. m., 24.

3. A Tompa-líra verstájain

**Elemzések, feljegyzések és töredékek
a Tompa László költészetében továbböröklődő poétikai hagyományokról,
a Tompa-líra motívumairól és alakzatairól,
(ál)arcokról, versszobrokról, szövegközi utalásrendszerekről és tükröződésekről**

E fejezetben rövidebb elemzésekbe, feljegyzésekbe és töredékekbe sűrítve mutatom fel azokat a gondolatcsírákat, melyeket később, egy poétikai jellegű monográfia elkészítésekor még mélyebb összefüggéseiben szeretnék majd kibontani.

Az életmű összefüggő poétikai vizsgálata során feltétlenül fontos kijelölni Tompa László helyét a magyar (és világ)irodalomban, valamint bemutatni azt az alapvetően tájelemekből építkező motívumrendszert, amely Tompa költészetét átszövi, és amely úgy táplálkozik és építkezik a jellegzetes erdélyi tájból, hogy a versekben a táj elemei egyetemes képekké lényegülnek. Ebbe a tájelemekből építkező motívumrendszerbe tartoznak a levelek, lombkoronák, bokrok, fák (köztük önálló szimbólumként a fenyők), erdők (és az erdőt lakó farkasok, s gyakran rokonaik, a kutyák) képei – és ehhez kapcsolódva a vad és a vadászat motívuma; a víz különböző megjelenési formái a könnytől, hótól, jégtől a patakon, folyón és tavon át a tengerig – és ezekhez kapcsolódva a hajó rendre előbukkanó képe; a táj és az emberélet évszakainak képei (a tavasztól a télig, a rügyfakadástól a jégvirágokig); a kövek, sziklák és hegyek rajzolata – a velük egyé vált lírai én önarcképeiig; végül a sorsunkat (versbe) író csillagok, megtartó égi (író)társaink.⁴⁸⁸ Természetesen ezekből a motívumokból is építkezik, de önállóan is figyelemre méltó Tompa László elfeledett szerelmi költészete, valamint ezzel összefüggésben a verseiben rendre felbukkanó anya-motívumok.

Nem kérdéses, hogy alapjaikban a mindenkori költészet toposzai ezek, hiszen „bárhova forduljon is az emberi szellem, szükségszerűen mindig egy toposznál köt ki”, mivel „a toposzok azok a gondolatok, hasonlatok, általános igazságok, melyek az ókortól máig végigkísérik az európai kultúrát.”⁴⁸⁹ A Tompa-líra motívumrendszerének vizsgálatát az teszi izgalmassá, ha sikerül rámutatni arra, hogy melyek azok a pontok, ahol e költészet saját szint vizs a lírai hagyományba. Hiszen a toposz kijelöli azt a tartalmi helyet, „ahonnan a költő elindul, hogy megformálja gondolatát”⁴⁹⁰ – de hogy *hogyan* formálja meg, az már az adott líra sajátja: e megformáltságon már ott a költő kézjegye.

⁴⁸⁸ „Az első csillag! – ezt is ismerem / hányódtatásunk zord írődeákja.” (Pilinszky: *Senkiföldjén*)

⁴⁸⁹ KIBÉDI VARGA Áron, *Retorika, poétika, műfajok: Gyöngyösi István költői világa*, Irodalomtörténet, 1983/3, 569.

⁴⁹⁰ *Uo.*

Ilyen jellegzetes kézjegynek tekinthetők Tompa László költészetében az alapvetően az erdő képzetköréhez tartozó vad- és vadász(at)motívumok metamorfózisai, a részben szintén tájelemekből megalkotott versbéli önarcképek is.

Ezekén túl fontos részét képezik a versek poétikai összetettségének a szövegeket a magyar- és világirodalom más szövegeihez hozzáöltő transztextuális utalásrendszer szálai, továbbá jellegzetes hangzó- és formavilág, valamint a versek autopoetikus, önreferenciális, öntükröző vonatkozásai.

Mindezeket dolgozatom egészében, valamennyi eddigi, s valamennyi ez után következő fejezetben is megkísérletem és megkísérlem szem előtt tartani, s rendre-rendre felmutatni.

3. 1. Tompa László helye a magyar költészetben

Tompa László a magyar és a világirodalomban betöltött helyéről átfogó tanulmány – tudomásom szerint – mindezig nem született, a költő több kortársa és a későbbi nemzedékek alkotói és irodalomtörténészei azonban a Tompa-lírárt bemutató írásaikban néhány mondat erejéig rendre-rendre tettek ilyen összefüggések feltárulására irányuló kísérleteket, amelyekhez csatlakozva és amelyeket továbbgondolva kirajzolódhat a költő irodalomtörténeti helye.

3. 1. 1. „Között”

A helikoni lírára „egyfajta megkésett szimbolizmus jellemző, mely csak lassanként zárkózott fel a »nyugatos« költészet korszerű törekvéseihez”: [ez a líra] a korszerűsített századvégi romantikus szimbolizmus és az expresszionizmus hatását mutató »nyugatos« költészet között foglal helyet.”⁴⁹¹ Ilyen „között”-ség jellemzi Tompa László líráját is, mely ugyanakkor kettősség is egyben: a romantikához e líra romantikus szimbolizmusán túl többek között népköltészeti jegyeivel, romantikus–messianisztikus költőszerep-felfogásával is kötődnek versei – ám expresszív vagy szolidan szürreális képek is föllelhetők bennük, e líra egy-egy bátor és intenzív alakzatában.

⁴⁹¹ POMOGÁTS Béla, *A helikoni költészet* = P. B., „*Transsylvania hősköltemény*”, i. m., 93–94.

Ősz hidege fuj már
Havas Hargitánkról –
Vajjon fáztok-e most
Erre-arra távol?

Fiaink, apáink,
Testvéreink –: szentek!
Akik idegen föld
Ölében pihentek! [...]

Viduljatok, mint rég,
Virágos határon.
Ami másként van most:
Belétek ne fájjon!

Kedvetekbe búsat
Semmi ne vegyítsen –
Virrasszon álmotok
Fölött a nagy Isten.

Álmodjatok szépet
Szülőföldetekről –
Rátok emlékező
Boldog népetekről...

(*Altató-dal*)

Közben valami kiesett
Az életből – ma seb s üresség!
[...]
A dolgom, jaj, egy romba dőlt,

Rossz telken ottrekedt ebé, mely
Féltében olykor szertekémlel,
S az üszkökről fel-felüvölt – –

(*Vers*)

S ma jössz, hogy fölverd bennem, ami csak fáj,
S vívódnom kelljen magamban keményen.

Mint gyilkosnak, ki áldozata testét
Zavartságában rosszul ásta földbe,
S csak megborzad, hogy arra téved ismét.

(*Te rég elhalt hang*)

Ma délután, úgy öt-hat óra tájt
A halott hadnagy halkán megjelent.
A hadnagy, aki nemrég idebent
Épp e szobában ölte meg magát.

Ferdén lekonyult bolond, nagy feje,
De befelé csak egyre kacagott.
Soha még egy ilyen vidám hadnagyot!
Kacagtam én is veszettül vele.

Mutatta csendben pirosuló sebét:
Ím, ide nézz e pici lyukra, rám!

(*A hadnagy*)

3. 1. 2. Sors(és)közösség

A helikoni költészetben „a nyugatos szimbolizmus metaforikus sorsszimbolizmussá nemesül.”⁴⁹² Ez a sors a korszakban mindenképpen a szenvedés sorsa, és a helikoni alkotók istenes motívumokban, Istenkereső megszólalásokban gazdag versei tanúsítják, hogy „a szenvedés az Istennel való találkozás senkiföldje”⁴⁹³ is egyben. Ezt a senkiföldjét mint valami üres lapot⁴⁹⁴ tölti be a szenvedés szülötte, a szó. S akár Áprily gyöngykagyló-metaforájában a kagylótest sebzettségéből született gyöngyök: úgy születnek e szenvedésből Tompa-versek is.

⁴⁹² Bertha Zoltán szavai. (A gondolat elhangzott az *A disszertáció egy fejezetének nyilvános vitára bocsátása* c. doktori iskolai tanegységem teljesítésekor, 2013 májusában.)

⁴⁹³ PILINSZKY János, *Összegyűjtött művei: naplók, töredékek*, szerk. HAFNER Zoltán, Bp., Osiris, 1995, 198. HORVÁTH Kornélia, *Szem, csillag, éjszaka* = H. K., *Tűhegyen: Versértelmezések a késő modernség magyar lírája köréből: József Attila, Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes, Petri György*, Bp., Krónika Nova, 1999, 75.

⁴⁹⁴ „Mitől fél az író az üres lap előtt? [...] Az írást az teszi félelmetessé, hogy egyszerre tett, szembesülés [...]. Az írás [...] a növekedés kínjához-keservéhez hasonló.” (PILINSZKY János, *Egy lírikus naplójából (1974)*, P. J., *Publicisztikai írások*, Bp., Osiris, 1999, 733.) Pilinszky gondolatát Horváth Kornélia Pilinszky János *Senkiföldjén* című verse kapcsán írt gazdag poétikai elemzésében bontja ki (HORVÁTH Kornélia, *Szem, csillag,*

A kisbaczoni lankás temetőben
 Egy kettős sírra csak minap hullt a könnyünk,
 Nehéz s gyér csöppben... mintahogy szirtjeink is
 Gyöngyöznek itt-ott könnyüket mély sebükből
 Néma sírással... Alig néhány hete volt ez!
 S immár itt – míg körül sápadnak az erdők –
 Rőt tüze gyul fel az ünneplő örömmek,
 Hogy fényében újra tündökölni lássuk
 [...] mink van,
 Multunk köveit –: pilléreit jövőnkek.

(Székely-ünnepi vers)

A keleti liturgiában a pap éneklő könyörgése alatt eredetileg a hívek nem hallgatnak, hanem egy *iszont* tartanak, vagyis végig egy hangon tartják az alaphangot, míg az énekes fölcsendíti imádságát. Olyan mintha az erdélyi sorsra reflektáló, azt megéneklő versek mélyén alaphangként végig ott tartana egy *iszont* a helikoni líra: a szenvedés *iszonját* – és ebből zendülne fel, ebből forrasozva alakulna szólamokká minden vers.⁴⁹⁵

A két világháború közötti erdélyi magyar irodalom lírája az egyetemes humánus csodájaként áll előttünk azzal, hogy mentes a „nemzeti elszigetelődés és a revansvágy mérgétől.”⁴⁹⁶ „Az erdélyiség talán legjellegzetesebb jegye a korban éppen az [...] irodalmi tett elsődlegessége, mely az irodalomnak társadalmi funkciót tulajdonít, sőt éppen a társadalmi felelősségvállalás felől különbözteti meg a magyarországi és erdélyi irodalmi tereket, az elkülönítésben ezt emelve meghatározó momentummá. Ennek értelmében az erdélyi irodalom „több” egyszerű esztétikai tapasztalatnál: közösségi önvédelem!”⁴⁹⁷ „Az élmény- és emlékezetközösség a legszélesebben abban nyilvánul meg, hogy a maradni és nem elmenni mindenki számára azt jelenti: »Belekeveredni a *történelembe*.«”⁴⁹⁸ A helikoni líra mint „szeizmografikus irodalom”⁴⁹⁹ van jelen: „az írói misszió”⁵⁰⁰ átélése igen erős Erdélyben.

Az e misszióját mélyen átélő erdélyi irodalomban a „helikoni kánon” állt a *Nyugaté*hez legközelebb. A transzszilvanizmus értékelve mindehhez bizonyos fokú többletet, más szem-

---

éjszaka = H. K., *Tűhegyen: Versértelmezések a késő modernség magyar lírája köréből: József Attila, Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes, Petri György*, Bp., Krónika Nova, 1999, 47–76.).

⁴⁹⁵ „Az iszon megadja az alaphangnemet, de azt a szerepet is betölti, hogy amikor hangnemet vált a dallam (átválthat egyik hangból a másikba, vagy egyszerűen ugyanazt a hangsor folytatja kvárttal vagy kvinttel feljebb), az iszon segíti a váltást.” (*Magyar ortodox énekeskönyv*, szerk. BILKU Marina, Bp., Magyar Ortodox Egyházmegye, 2014, 8.)

⁴⁹⁶ POMOGÁTS Béla, *A helikoni költészet, i. m.*, 100.

⁴⁹⁷ BOKA László, *Érték/határ/érték 1.: Gondolatok az erdélyi magyar irodalom önreflexív stratégiáiról, helyzetértelmezéseiről, kánonmodelljeiről*, <http://www.eirodalom.ro/tanulmany/item/1786-ertek-hatar-ertek-1.html#.VOa0GyzRmyM>

⁴⁹⁸ FARAGÓ Kornélia, *Geo-anarchikus tériesség, néma történelem: A textuális újrálésítés traumatikus mozzanatai* = F. K., *A viszonsóság alakzatai*, Újvidék, Forum, 2009, 46.

⁴⁹⁹ UŐ, *A geokulturális elbeszélés változatai: Muzealizálási eljárások – posztmonarchikus beszédminták* = F. K., *A viszonsóság alakzatai*, Újvidék, Forum, 2009, 12.

⁵⁰⁰ BOKA, *Érték/határ/érték 1...., i. m.*

pontból eltérő jelleget is adtak, akkor is, ha az irodalmi identitás alapjának a transzszilvanizmus ugyanazt a kultúrnemzet kategóriát tekintette, mint 1919-től Babits. Ha volt lényeges különbség a *Nyugat* és az így *Erdélyi Helikon* irodalom értékelveiben – ahogyan Láng Gusztáv fogalmazott –, akkor az elsősorban a szerepkánon vonatkozásában jelentkezett.”⁵⁰¹ „Az irodalom ebben az esetben egyike azoknak az »alternatív« kísérleteknek, amelyek a kisebbségi identitásképző narratíva lehetséges regiszterét felkínálják”⁵⁰²: „a szövegvilág halmozódó jelrétegei” ugyanis „éppen nem leszűkülve kizárják, hanem kibővülve átfogják az emberi sorsértelmezés ismert és ismeretlen lehetőségeit.”⁵⁰³

„E táj sorsunk valódi tükre...”

(Szánkázás)

Előmbe sík völgy tárul, messze nyúlva,
Míg nyájas színét görnyedthátú sziklák
Sötét sorsukkal durván megszakítják –

(Látó szemmel)

3. 1. 3. Tompa László „rokonai”

Tompa László lírája „kemény, sőt néha darabos, de mégis zengő és igéző sorokban mily sokszor írt a sorsról! Küzdött vele egy nehéz életen keresztül, az ádáz és konok sorssal, mint a pogánnyal küzdöttek a vitézek valamikor a végvárokon, vagy vívtak a végzettel más magyar költők a szellemi siralomházban [...] borongott, és sötét indulatokban szimatolt körül, mint a bekerített, nemes vad. [...] kemény igéssel és a dac suhintó jelzőivel, konok zengéssel. [...] s gondolom, harcai közben milyen megértő részvéttel bólogatnak feléje Katona és Madách, Kemény Zsigmond és Jósika. S más rokonai.”⁵⁰⁴ Tompa költészete „azon a magyar nyelven történik, amely mintha átaludta volna [...] a modern magyar költészet korszakát. Mintha vármegyei aktákból lopózkodott volna versekbe, beállva abba a sorba, amelyben a Madách, Katona vagy a Kemény Zsigmond nyelve áll.”⁵⁰⁵ „Tompa olyan, mint Kemény Zsigmond, vagy Petelei: a reális élethez, melyben vagyunk, kapcsolja hozzá az álomszerűséget, a saisi

⁵⁰¹ *Uo.*

⁵⁰² NAGY Zoltán, *És mi magunkat se tudnók in aequilibrio tartani? Megjegyzések a két világháború közti erdélyi magyar kisebbségi emlékezőskultúráról*, <http://www.eirodalom.ro/tanulmany/item/1709-es-mi-magunkat-se-tudnok-in-aequilibrio-tartani.html#.VOavzCzRmyM>

⁵⁰³ BERTHA Zoltán, *Kisebbségiség és modernség*, <http://eirodalom.ro/tanulmany/item/1575-kisebbssegiseg-es-modernseg.html#.VNyz8PmG-VM>.

⁵⁰⁴ TAMÁSI Áron, *Tompa László = Szellemi őrség: Esszék, cikkek, útirajzok 1936–1965*, szerk. NAGY Pál, Bp., Palatinus, 2001, 411.

⁵⁰⁵ KOVÁCS László, *Tompa László*, *Erdélyi Helikon*, 1941/14, 87.

fátyolt⁵⁰⁶ s nem fordítva: nem az álomból villantja elő az életet, az embert.”⁵⁰⁷ „Ez a mély, sötéten ragyogó férfias [...] hang Katona, Berzsenyi”⁵⁰⁸ művészetét idézi.⁵⁰⁹

„Korai költészete a századvég nosztalgikusan borongós hangját hallatta, azt a dallamot, amely Vajda János és Reviczky Gyula lírája nyomán általánosan elterjedt az Ady-előtti magyar költészetben.”⁵¹⁰ Nosztalgikusan borongós költői kérdések halmozásának füzére többek között az alábbi, egy Jókai-regényt is megidéző őszi vers is:

Ősz kezd a kertekben zenélni –
Vajjon figyel-e rá Noémi?

A csüggeteg fák közt merengve
Néz-e fel a vad fellegekre?

Látván, a fecskék mint vonulnak,
Átgondolja-e még a multat?

Estefelé a gyér berekben
Vár-e, míg fázva összerezzen?

Mit érez, hallva, hogy a hullt lomb
Itt is, ott is zörögve hullong?

(Noémi és az ősz)

A korai Tompa-versek lágy borongása megkeményedik s izzóvá lesz Tompa László későbbi lírájában: költészete a Vajdáé felől valamiképp az Ady felé mozdul el – azé az Adyé felé, mely Németh László szerint Vajdában is benneszakadt. „Erdély Vajda Jánosának neveztük valaha Tompa Lászlót. [...] A két költő sorsban és fájdalomban is rokon. A tucat íróival parádézó Erdély éppúgy nem tudta Tompát táplálni, kibontakozásra segíteni, mint a nagyobb haza Vajdát ötven éve.” Ennek fájdalma lett „mindenikükben pátosz és edző erő; beszűkítő, de tisztára izzító. A különbség abban van, ami bennük szakadt. Vajdában egy Ady Endre szakadt benn, Tompában egy Tamási Áron.”⁵¹¹ Mert „Ady Endre kortársa”⁵¹² Tompa László:

⁵⁰⁶ A saisi fátlyolról: „»Mit rejt a fátlyol, mi lehet mögötte?« / »Az igazság« – így a válasz. – »Hogyan? / Én csak az igazságot kergetem, / és éppen azt takarják el előlem?« // »Az Isten végzése [...] / e fátlyol halandó / [...] nem fedheti fel. / S ki bűnös kézzel a szent igazságról / a fátlyolt mégis fellebbenté, / az, így az isten...« – »Az?« – »Az látni fogja.« // [...] Jaj annak, ki bűnös úton jut az igazsághoz: nem lel örömet benne soha többé.” (SCHILLER, Friedrich, *Az elfátyolozott szaiszi szobor*, ford. HALASI Zoltán, 2000: Irodalmi és társadalmi havi lap, 2007/5, <http://ketezer.hu/2007/05/az-elfatlyolozott-szaiszi-szobor/>)

⁵⁰⁷ KRISTÓF György, *Az erdélyi magyar irodalom múltja és jövője: Tanulmányok, cikkek*, Kolozsvár, Minerva, 1924, 262.

⁵⁰⁸ RÉVÉSZ Imre, *Lófűrösztés*, Erdélyi Helikon, 1941/2, 93–94.

⁵⁰⁹ A Berzsenyit idéző *Szüret előtt* és (az egyben Jókai-motívumokból építkező) *Noémi Senki-szigetén* c. verseket a III. fejezet későbbi szakaszaiban elemzem.

⁵¹⁰ *Tompa László = Magyar Irodalmi Lexikon*, főszerk. BENEDEK Marcell, szerk. BÖLÖNI György, KIRÁLY István, PÁNDI Pál, SÖTÉR István, TOLNAI Gábor, Bp., Akadémiai, 1965.

⁵¹¹ NÉMETH László, *Hol vagy, ember?: Tompa László verseskönyvéről*, Híd, 1940. nov. 22., 14.

„dacos, csakazértis nekirugaszkodásai”⁵¹³ Ady hangját idézik bennünk. Tompa líráját is áthatja „a dac, a makacsság, a konokság, a szívósság, valami szent *csakazértis*”⁵¹⁴: ez „a legyőzöttek, a megalázottak felmagasztalása: hogy *csak azért is* virágba borul az elszáradásra ítelt fa.”⁵¹⁵

Ady-motívumok köszönnek vissza talán az alábbi versrészletben is:

Zenét! Szárnyunkat megtépték a vércsék:
A sok baj és kín – – élnünk csak teher.
Számunkra legyen a zene az épség,
A szárny, mely ismét egekig emel.

Zenét, hogy szálljunk, nyugókat szakítván,
Föl, föl e földről, hol csak dudva nő,
Csúf csúfólódik, erényhős a hitvány,
S szívek helyén csak kő van, durva kő.

Ott fenn talán még egyszer újra látjuk
Az Örök-Úr szent megbékélt szemét.

(Zenét!)

A „dudva” talán *A magyar Ugaron-t*, a „föl, föl” és a „kő” egymáshoz ily közeli szerepeltetése, még ha nem is tartalmilag, de a képek, hangok szintjén *A föl-földobott kőt* idézik, ahogy Ady költészetére jellemzők az „Örök-Úr” jellegű szóösszetételek is. Nagy kezdőbetűvel írt fogalmával Ady-hatást mutat talán még az *Úton a Jóság elébe*, a *Párisban járt az Őszt* idézheti *A vén sepregető*, és az Ady-lírával mutat rokonságot a Tompa-versekben is kiemelt gyakorisággal felbukkanó ló-motívum.⁵¹⁶

Tompa költészetében megfigyelhető tehát „a Nyugat költőinek stiláris hatása.”⁵¹⁷ „Akár jelképesnek is tekinthető, hogy Babits Mihály és Kós Károly centenáriuma között emlékezünk meg Tompa László századik születésnapjáról. A székelyudvarhelyi csendben élő költő korai versei hasonló helyzetben születtek, mint a fogarasi száműzetésben élő Babits költészete. Ő is társtalan magányról panaszkodott, elvágyódásról beszélt, hogy aztán kiválóbb pályatársához hasonlóan a történelmi lét pusztító rengései között legyen egy válságba került emberi közösség énekese.”^{518,519}

⁵¹² SÖNI Pál, *Tompa László* = S. P., *A romániai magyar irodalom története*, Bukarest, Didactică și Pedagogică, 1969, 24.

⁵¹³ SZENTIMREI Jenő, *Ne félj: Tompa László versei*, Erdélyi Helikon, 1929/5, 389.

⁵¹⁴ UŐ, *Ne félj: Tompa László új verseskönyve*, Páosztortúz, 1929/5, 214.

⁵¹⁵ REMÉNYIK Sándor, *Tompa László: Éjszaki szél*, Páosztortúz, 1923/23, 771.

⁵¹⁶ A Tompa-líra ló-motívumairól dolgozatom IV. fejezetében szólok.

⁵¹⁷ *Tompa László = Magyar Irodalmi Lexikon*, főszerk. BENEDEK Marcell, szerk. BÖLÖNI György, KIRÁLY István, PÁNDI Pál, SÖTÉR István, TOLNAI Gábor, Bp., Akadémiai, 1965, III, 379.

⁵¹⁸ POMOGÁTS Béla, *Tompa László száz éve*, Élet és Irodalom, 1983. dec. 2.

⁵¹⁹ Babits és Tompa szellemi kapcsolatáról dolgozatom II. 3. 6. fejezetében szóltam.

3. 2. A Tompa-líra tájmotívumai

„S szóltomban olykor egy-két szirt, fa, virág is
Meggzóltalt, szólt ez a szűksavú, bús táj –”

„S én pattanok ki a füvek, fák hegyén – –”

(Tompa László: *Évnek őszén, kedvnek őszén – Tavaszodás*)

„Az erdélyi természet koloritja [...] talán a Tompa-versekben a legerősebb.”⁵²⁰ A jellegzetesen transzszilvanista motívumkincsből táplálkozó, pontosabban e motívumkincset maga is építőn gazdagító Tompa-líra a sajátos erdélyi tájelemekből olyan, önértékével az összmagyar irodalmat tápláló költészetet jelent, mely éppen azáltal bír egyetemességgel, hogy egy egészen saját tájrajzolatú versvilágot épít az erdélyi táj és a mindenkori költészet ősi toposzaiból és motívumkincséből.⁵²¹

A Tompa-versek erdejében leggyakrabban talán fákkal találkozhatunk. Az első fa, amely az olvasónak Tompa László költészete kapcsán eszébe jut, minden bizonnyal az erdélyi magyar líra egyetemes szimbólumává emelkedett magányos fenyő: „a fa-sorsnak [...] a bensőséges átélését kapjuk, de már erdélyi programmá szélesítve a *Magányos fenyőben*.”⁵²² A *Magányos fenyő* valószínűleg nem erdélyi program akart lenni, hanem azzá lett: a vers recepciója szélesítette azzá.

De nem csupán e fenyő él a Tompa-versek tájain: a levelek, lombok, bokrok, fák és erdők motívumaiban gazdag versekben a csíráktól egészen az élet erdejéig, a hagyományos metaforáktól egészen az önarcképekig és az önreferenciális, versszerkezet-építő vonatkozásokig megtalálhatjuk a fa-motívumokat Tompa László lírájában. „Különös melegséggel tud Tompa a fáknak átérzésébe elmerülni. Talán ős rokonvonás van a mozdulatlan vegetáció s a költő között, aki [...] nem loholt semerre sem megtermékenyülésért, hanem a földbe gyökerezve várt, amíg érte jön az inspiráció, mintahogy csodálatos virágmagvak érkeznek az átvonuló szelek szárnyain.”⁵²³

Örök megújulásban alakot váltva –:
Mez s húr nélkül fogok állani már én,
Mint lombjait elhányt, ős téli erdő,
Mely nappal hallgat a súlyos hó alatt,
Csak néha – szürkület idején – hangoskodik,
Ha taposatlan belseje mélyén
Ordas ordítja, vontatva, éhét – –

⁵²⁰ CZINE Mihály, *Utószó = Erdélyi csillagok: Romániai magyar írók antológiája*, Bp., Népszava, 1988, 521.

⁵²¹ LÁNG Gusztáv gondolatai alapján (LÁNG Gusztáv, *Kérdezz másképp...*, i. m.).

⁵²² CZINE, *Utószó = Erdélyi csillagok...*, i. m., 521.

⁵²³ KUNCZ Aladár, *Megkoszorúzott erdélyi költő: Tompa László három állomása: Erdély hegyei közt, Éjszaki szél és Ne félj*, Erdélyi Helikon, 1929/8, 613.

S ha zeng olykor éjjel –: nem ajzott húrokon zeng,
De zúg, süvöltöz, jajong egész-maga.
Igy löki fel hidegen, komoran,
A föld fájalmát a hideg csillagokig – –

(*Mint lombtalan téli erdő*)

„Ha a német esztétikus nevezhette megfagyott zenének az építészetet, akkor ennek a Tompa-versnek utolsó sorairól igazán elmondhatjuk, hogy a téli erdő architektúrájának megfagyott zenéje.”⁵²⁴ A fa-szerkezet architektúrája, a faágak rácsos rajzolata néhány ponton talán rokonságban áll rokon a József Attila-líra fáival és rácsaival is. A fa-versek szövege és gondolatjelek rácsozta textúrája pedig akár a testében tükröződő fák szerkezete is lehet.

Izgalmas jelenség, hogy Tompa László maga is faként jelenik meg, fává válik a recepcióban: „Tompa Lászlónál, az erdélyi irodalom »magányos fenyőjénél«”⁵²⁵; „ajánljuk Tompa Lászlót, e szépszál kelet-európai, magyar élőfát.”⁵²⁶ S talán még ennél is rejtélyesebb, ahogy a fákhoz köthető motívumok a versekben a lírai én sorsának megtestesítőivé válnak, sőt, önreferenciális jellegükkel akár magukkal a versekkel vagy a versek sorsával is azonosásá lesznek.

Mint falevél, mit őszi szél hajt
Ezer társával egy halomba:
Magam is múltak el, s a tél majd
Hullassa leplét bús nyomoromra.

(*Dac*)

Ellenszegni sok könyvem nem ér
Annyit se, mint egy kiálló gyökér.
[...]
A sors utánam oly könnyel dobja
Pár versemet, mint sárga lombcsomót – –

(*A parton*)

A fa- és erdőképek mellett a víz – és a hozzá kapcsolódó hajó-toposz – változatos megjelenési formái, az évszakok mélyen metaforikus váltakozása, a kövek, sziklák és hegyek rajzolata, végül irótársaink, a csillagok is sokjelentésű elemei a Tompa-líra tájainak. Elmélyült, elemző felmutatásuk egy poétikai jellegű monográfia egy-egy önálló fejezete lehet. Dolgozatom valamennyi fejezetében utalásokban, idézetekben, néhány elemző megjegyzésben rendre-rendre kitérek e képekre – alább pedig egy verscsoporttal szeretném jelezni változatos létformáikat.

⁵²⁴ *Uo*, 614.

⁵²⁵ KOVÁCS Péter, *Tompa Lászlónál, az erdélyi irodalom „magányos fenyőjénél”*, Székely Szó, 1943. nov. 14., 7.

⁵²⁶ MOLTER Károly, *Határőr*, Erdélyi Helikon, 1944/3, 139.

Bennem, kívülem végtelen világok
Terülnek, míg én látó szemmel állok [...]
Mint járt-kelt hajós, nagy vizek ormán.

(*Zenith*)

Már lassultan folyasz partjaid között,
Lelkem, te nemrég rohanó patak!
Szeszélyes felhők lengő, bomlatag
Gomolyait nyugodtan tükrözöd.

(*Az óceán felé*)

Feketén ing egy árva tar gally.
Szívem is csupa könny s magány.
Fent felleghabon biztos karral
A halál evez csónakán –

(*Alkonyat falun*)

Minden kicsi jelben
A tavaszt lesem.

S ki is hajtának, mint
Itt, e friss csodák
Között vízre hajló,
Szagos barkaág – –

(*Tavaszcímű ének*)

Ősz sír a berek nyirkos belsejében:
Gallyakat gyűjtő, vánnyadt öregasszony –
Görcsös kezével kapar a harasztot.

Lenézve rá, pár komor csillag ég fenn.

(*Őszi estén, városszélen*)

Körül oly sivár, mint üres tenyér
A környék. Rajta csak pár ösztövért
Bokor mered föl, s havas sziklaél...

(*Ágról szakadt levelet*)

Álljak magam, mint egy ritka,
Magaslati, pusztai szikla.

(*Immár úgy van*)

És hallok olykor zengeni igéket – –
– Tán nyerseks is, de egyik sem hamis –
Gyakran vetem csak falevéltre őket,
De néha vésem szirtdarabra is.

(*Erdélyi magaslaton*)

Holtomba is úgy bukom –: titokzatosan!
Tán csillagok esnek, vagy tán csak eső sír,
Egyedül ő siratva? Nem, nem tudom én sem!
De tudom, lesz majd, aki itt – ahol én most
Gyakran bolyongok nyugtalanul – megérez
Valami szomorú sajnálást, mellyel tele ég, s föld.

(*Egy levélbeli kérdésre*)

S én mégis itt – kétségek éjszakáján –
Egy szép csillagot bízva nézek el.

(*Alkalmi vers*)

3. 3. Szerelem- és anyamotívumok egy „férfi-lírában”

„Felém villantál szinte száz alakban...”

(Tompa László: *A menekülő*)

„Trianon után az első három költőnk szinte egyformán, férfiasan frigid. Még Tompa László jár legközelebb Eroszhoz, de nem a virágének, hanem az ősi szenvedély követelő hangján.”⁵²⁷

Szerelmi lírája „a fauni támadás férfi-öröme.”⁵²⁸ „A komor erotika”, mely az életmű jó néhány darabját „életre hívta, s mely mint egy ismeretlen, forró, sötét, vulkánikus réteg

⁵²⁷ MOLTER Károly, *Határőr*, Erdélyi Helikon, 1944/3, 136.

⁵²⁸ Uő, *Hol vagy, ember?*, Erdélyi Helikon, 1940/7, 472.

vetődik fel Tompa lelkének legmélyéről⁵²⁹, „mély tűzű, bíbor csillogású, gátakat szaggató vágyak⁵³⁰ vizét hullámoztatja verseiben.

Ajkad gonosz mosolyra torzul.
S lehúnyva könnyes szemedet,
Víg képek raja lep meg orvul.
Dús keblek hava hiteget.

(*Öreg faun*)

Volnék a hang, mely őszi ködben
Váratlanul lelkedbe döbben.

Az égő szem, mely a homályból
Fenyegetőn feléd világol.

A szorongás, mely éjjelente
Álmaidban tört ver szívedbe.

Volnék a vágyad, buja, bomlott,
Mely pillantást se hagy nyugodnod.

A végzet volnék, mely a bűnbe
S azon is át a síríg úzne.

S lennék a föld röge, habnál lágyabb,
S ölemen lenne örök ágyad.

(*Mindig együtt!*)

Igen feltűnő, hogy Tompa lírája kapcsán a kortárs recepció milyen gyakran és intenzív fűtöttséggel szól e költészet férfiaságáról, s nem csupán szerelmi költészetével összefüggésben, hanem lírája egész jellegét – képalkotását, nyelvezetét, ritmusát – alapvetően férfiasnak látva: „»Férfit énekelek« – idézném a latin költőt, ha nem félnék majdnem annyira a nagy szavaktól, mint Tompa László.”⁵³¹ E költészet verstájaiból kimagasló „tetők a férfiszem magányos kilátói”⁵³², melyekről „nyugodt, férfias kontempláció[val]”⁵³³, „férfias elmélkedéssel szemlél[het]i a világot”⁵³⁴ – hogy aztán ugyanilyen „férfias és tiszta őszinteséggel”⁵³⁵, „letisztult, kemény, borongós férfihang[jn]”⁵³⁶, „a borongó férfilélek mély

⁵²⁹ REMÉNYIK Sándor, *Tompa László: Éjszaki szél*, Páztortúz, 1923/23, 772.

⁵³⁰ *Uo.*

⁵³¹ MOLTER Károly, *Határőr*, Erdélyi Helikon, 1944/3, 133.

⁵³² KOVÁCS László, *Székely költő*, Erdélyi Helikon, 1941/3, 125.

⁵³³ KUNCZ Aladár, *Megkoszorúzott erdélyi költő: Tompa László három állomása: Erdély hegyei közt, Éjszaki szél és Ne félj*, Erdélyi Helikon, 1929/8, 610.

⁵³⁴ HAJDU Győző, *Tompa László arcképe* = H. Gy., *Műhely*, Bukarest, Irodalmi, 1967, 33.

⁵³⁵ KACSÓ Sándor, *Tompa László* = K. S., *Írók, írások: Tanulmányok és cikkek*, Bukarest, Irodalmi, 1964, 189.

⁵³⁶ HAJDU, *Tompa László arcképe...*, i. m., 33.

gordonka-hangj[án]”⁵³⁷ játsszon a férfi-líra húrjain.”⁵³⁸ Tompa László költészete „csupa férfikép, férfias képzelet, mely iszapot, virágot, holt gallyat hömpölyget, közben lányszemet, vihart, lét és nemlét mélységét egyaránt tükrözi.”⁵³⁹

A férfi-líra és a száz alakban felénk villanó szerelem lét-tükröztető metamorfózisai valamiképp az anya-versek is. „Tompa László sok verse Édes anyjáról szól, aki az elmúlt, de mindig jelenlévő mesevilágot, és a boldog gyermekkort, Betfalvát őrzi örökké számára.”⁵⁴⁰

Teleholdas nyári éjjel –
Fénnyel önt el, ahol ér.
Kékes ezüst özönében
Tündöklük a sétatér.

S hallgat mélyen. Mint amott is
Az a kettős nyárfasor,
Mely talán egy temetőbe
Torkollik be valahol.

Mintha sehol dúló harc sem
Zúgna, olyan csend van itt.
Ilyen békés, tiszta csend tán
Nem is ölelt mostanig.

Mégis – – igen – – emlékszem: rég,
Egy nyárvégi délután,
Rokonságot látogatva,
Szekerünkre vett anyám.
[...]
Mire haza fordulhattunk
Égtek fenn a csillagok.

Tüzeiket megcsodálva,
Képzeletem is kigyúlt,
S a rövid, de lassú út is
Ragyogó lett, csillagút.

Anyámtól is egyet-egyet
Kérdezgettem – – ő felelt – –
Talán akkor sejtettem meg
Először a végtelent.

Így haladva hagyogattunk
El pár csendes, kis falut – –
Amíg egyszer minden kérdés
Velem együtt elaludt.

Aludhatom, úgy éreztem,
Gyermekhittel, jámborul,
Mert egy minden bajtól óvó,

⁵³⁷ REMÉNYIK Sándor, *Tompa László: Éjszaki szél*, Páztortúz, 1923/23, 771.

⁵³⁸ HAJDU, *Tompa László arcképe...*, i. m., 33.

⁵³⁹ MOLTER Károly, *Hol vagy, ember?*, Erdélyi Helikon, 1940/7, 472.

⁵⁴⁰ *Tompa László helye az egyetemes magyar irodalomban*, Székely Közélet, 1943. dec. 18., 4. (Az írás Tóth Béla Tompa László 60. születésnapjára rendezett ünnepségen tartott előadásának a folyóirat szerkesztői által rövidített, vázlatos változata.)

Hatalmas szárny rám borul.

Egy nagy szárnyak az estén át
Puhán hajló bársonya.
– Isten szárnya volt? Anyámé? –
Nem tudom meg már soha.

Rég volt – – Később sokat kellett
Rázódnom rossz utakon –
Mégis, érzem, ma is folyvást
Azt az utat folytatom.

Azt az utat... s vele együtt – –
Köztünk egyéb változás
Nincs is: csak most ő az alvó,
S én az éber útitárs.

(Csillagúton szekerelve)

A csillag-motívum más versekben is az anya emlékének holdudvarában ragyog fel Tompa László lírájában.

Lenge felhőkkel szembe a hold
Telten, kigyúlva lohol –
Ki úgy szeretted az éjt, anyám,
Most látod-e ezt valahol?

Mert vagy valahol, – annak, ki volt,
Nem-lenni nem is lehet.
Nincs hová lenned, hogy ne légy!
Nem találsz ily teret!

Még soha ezt nem tudtam így,
Mint most és ennyire
Élőnek nem éreztelek,
Halállal olyan tele.

Élet, s halál: két-egy titok,
Léttelenek külön –
Az éjben titkos áramok
Kerengnek, – kör körön.

Az éjben titkos áramok
Futkosnak, – mind üzenet –
Oh, te is üzensz nekem, tudom,
És nyujtod jó kezdet. [...]

Megszenvedtünk! Te miattam, – én
Mindíg csak más miatt.
Ideje is, hogy végre veled

Legyen a te rossz fiad!

Veled, te borus, te jó, te – Anya!
Egyetlen-igaz-szerető!
Soha nem kérő, csak mindig adó,
Szívéből etető!

Oh, most is etess, – hiszen akkora
Nagy inségben vagyok!
Híres dacom omladék, erőm
Egészen elhagyott!

Oh, most is etess és védve vezess,
Maradj meg gyámolomul –
Lelkemről úgyis mind, ami súly
Tán nemsokára lehull.

Beh jó is lesz: föl, gáttalanul,
Majd együtt szállani –
Ha nem béklyóznak egyszer a föld
Sötét hatalmai. [...]

Suhanni, cikázni fölfelé,
– Mint képzelet, oly szaporán –
Hintázni szédítő-sebesen
Csillagok fényfonalán.

(Meghitt szavak egy elköltözötthöz)

Tompának több verse is van „az »elköltözött«-ről, de a gyász mindenikben panasz és vád is. Az első nagy, bevált emberi viszony tiltakozik a későbbiek ellen. [...] Fiúul születtünk: a

többi azonban az élet ajándéka s ez is egyfajta meddség, özvegység, elhagyottság, ott, ahol más a »kedves hajába menekszik«, halott anyánk ősz haját siratni. A köldökzsinór az igaz volt, van egy igaz frigye, egy megtartó halottja s ezért nem lehet leverni, de a többi, ami az anyánk fiából győzelmes embert csinál, elmaradt vagy nem volt az, aminek lennie kellett volna. [...] S ez az anyján át a nemléte makacsul visszacsüngő s tavaszain egy fényes nemléte szétfoszlani vágyó ember, mégsem individualista, ahogy ezt a szót magukkal vesződő lelkekre alkalmazni szokták.»⁵⁴¹

Tompa László anyaversei intenzitásukkal és nagy számukkal is József Attila lírájával rokonítják e költészetet: az anya alakja tűnik elénk az *Anyám kinéz az ablakon*, a *Búcsúzás*, a *Csillagúton szekerezve*, az *Ének három pogácsáról*, a *Kiáltás*, a *Meghitt szavak egy elköltözöthöz*, a *Régi út porában*, az *Őszi hajításban* és az *Őszi látogatás Csipkerózsza erdejében* című versekben. Ám – ahogy József Attila lírája esetében is – túlzás és árnyalatlanság volna csupán a szigorúan vett életrajz, az élet „egyfajta meddség[e]” vagy pszichológiai vonatkozások nézőpontjaiból tekinteni erre a gyakori előfordulásra. Az anya az élet „első asszonya”⁵⁴², későbbi sivatagjainkban⁵⁴³ is őt keressük. Miért ne lehetne hát poétikai önértékkel a költészeté is?

3. 4. Vad és (szó) vadász(at)

„Jaj, a végzet mély sötét
vadonban bősz vad.”

(Tompa László: *Ének a késői megbánásról*)

A vad és a vadászat, mely az erdőhöz köthető, és archetipusos jelentéseiben elválaszthatatlan a szerelemtől, a szerelmi szenvedély érzékletes, vad jelzőiként való jelenlétén túl a Tompa-lírában mint sorsmetafora is komoly szerepet kap, és kiterjed e líra formái, szerkezeti és önreferenciális vonatkozásaira is: a „vad” szóval vagy szógyökkel játszó stilisztikai alakzatok egészen a (vers)alkotás, a „szóra vadászás” önreferenciális, önreprezentatív metaforáiig terjedhetnek. Ezek elemző bemutatása egy poétikai jellegű monográfia önálló fejezetében kaphatna teret – jelen részfejezetben e képrendszer erejét néhány feljegyzéssel és egy idézetcsokorral érzékeltetem.

⁵⁴¹ NÉMETH László, *Hol vagy, ember?: Tompa László verseskönyvéről*, Híd, 1940. nov. 22., 13–14.

⁵⁴² WEÖRES Sándor, *Anyámnak = W. S., Egybegyűjtött írások*, Bp., Magvető, 1975, I, 171.

⁵⁴³ „Anyá, anyá / ebben a sivatagban, / mért hagytál itt, ebben a sivatagban? // [...] Persze, persze, a feledés, az elmúlás – / de hol is hagytam abba? – / mégis élek, / mégis nehéz, anyá, mégis nehéz.” (PILINSZKY János, *Mégis nehéz = P. J., Összes versei*, Bp., Osiris, 2006, 117.

A „vad” nem csupán főnévként, hanem melléknévként, jelzőként is sokszor előfordul, elsősorban tehát a szerelem jelzőjeként vagy egy-egy jelző szógyökeként, intenzív és sokrétegű jelentéseivel. Hiszen a szerelmi poézisben a beszéd is mint egyfajta vadászat tételezhető: „a beszéd a szerelem tolmácsa, [...] mondhatnók, a vadászat továbbstilizálása, azé a vadászaté, mely nemcsak zsákmányt remél, hanem közhelyet, bölcsességet is gyűjt. A szavak hatalma és veszélye mindennél nagyobb, hiszen a szó akkor is hat, ha elvesztette tulajdonosát. [...] A szuverén költői beszéd mellett ott van a magára maradt beszéd, a vak vágy beszéde: Echo szavai.”⁵⁴⁴ „Ha a vizekből test születhet, akkor tán visszafelé is igaz, kővé változhatik át a test. Ilyesmi történik Echóval, mikor is szerelemre lobbann Narcissus iránt. [...] Echo mások szavát kettőzi, mert »nem tud előbb másnál szólni«, hanem »a szót végén veti vissza«. [...] Annak lesz mása, aki szól, s aki nem szól, annak nem mutatkozik meg.”⁵⁴⁵

Valaha rég, vad viharok fokánál,
Hányatva vágyak perzselő szelében,
Egy percre sorsom sorsodhoz sodort...

(*Noémi Senki-szigetén*)

S véresre zúzott két kezemmel
Vadul magamhoz rántanálak,
Míg a szobába harsányan beárad,
Egybesodor, gyorsan megforgat, elnyel
A tavasz, mint a tenger – –

(*Tavaszi vihar*)

Az erdőaljban visszhangos csaholás zeng –
A sárgásodó homályban láthatatlan
Kutyák hajtanak, dühösen nyargalászva,
Míg te lenn pállott, fakult mezőben állasz,
És följedsz: jaj, beh hamar, beh hamar jött
E változás, ez a nyárból-ősz, amikor már
Más semmi sehol, csak e kongó, széles üresség...
Elhúztak messze a nyár tollasai is,
Akárcsak éveid, – annyi önáltatásod,
Lásd, ide vezérelt, hogy ily egyedül vagy!

S míg arra gondolsz, riadozva, ha mostan
Azok rád törnek, látnod kell: nincsen egy zug,
Rejteni téged, ahol még kevéssel előbb is
Titokbarlang nyílt, vágylugas mindenütt,
Amerre néztél, – sötétlobogású
Máglyád sem ég már, hogy sujthatnál, ha jönnek,
Sujthatnál csóvát véres és vad szemükbe!

⁵⁴⁴ KIBÉDI VARGA Áron, *Retorika, poétika, műfajok: Gyöngyösi István költői világa*, Irodalomtörténet, 1983/3, 545–591, 589.

⁵⁴⁵ NÁDAS Péter, *Bevezető az égi és a földi szerelem témájába: ösképek képmásai* = N. P., *Az égi és a földi szerelemről*, Bp., Jelenkor, 2010.

Nos, rejtőznél hát a kedvesed hajába!
De jaj, beléd fáj: az egy-igazi kedves
– Ki neked az volt, csakugyan – ősz hajával,
Bús anyaszívével két éve síri alvó...
Föl, föl kell végre fognod: nem tudsz menekülni –
Az ősz kutyái végzetes, vad dühükkel,
Mind szűkebb körbe zárnak, konokul közeledve,
(Míg sebzett szíved sok vérnyoma is elárul)
Végül is nem tehetsz mást: míg messze kis harang sír,
Szemedbe vissza kis ijedt gyík tekintget,
Te pár szál aszott virággal ujjaid közt,
– Menekülni se vágyva – csak megadod magad!

(Őszi hajításban)

Körül a tág űr, felhők lomha rendje.
Kopasz kövek közt kanyarog a vadnyom –
Erdők zúgásán edződik a hangom,
S szavam az eget veri néha zengve.

(Havasi tájékon)

Így: futó vizek, úszó fellegek
Lelkembe sokszor hívón intenek.
Mennék velük, de testem földi terhe
Lebéklyóz, rajta vágyam fennakad – –
Szólok nekik, de ők mit sem felelve,
Csak szállnak és nem értik szavamat.
[...]
Csalódva állok, mintha fegyverével
Célt vét a vadász, s a vad menekül.

(Tűnő szépségek kergetője)

3. 5. Önarcképek és (ál)arcok

3. 5. 1. Tájba kövülten

*„Álljak magam, mint egy ritka,
Magaslati, pusztai szikla.”*

(Tompa László: Immár úgy van)

Tompa László költészetének felelősségtudó, konok keménysége, igaz, egyfelől korlátozhatta lírájának belső szabadságát, másfelől azonban költészetének olyan sajátos jellegét teremtette meg, mely éppen e keménységben tudott rátalálni bizonyos poétikai–stilisztikai eszközök rejtett lehetőségeire. Tompa László költészete „olyan, mint a Phónix. [...] a konok, csak-azértis felfelé törés rekedt hangjait zengi.”⁵⁴⁶

⁵⁴⁶ TÓTH Béla, *Tompa László élete és költészete, i.m.*, 14.

Phönixként, mely bárhányszor ég is el,
 Hamvaiból mind fénylöbben kikel:
 Magam is össze akárhányszor égjek
 Gyehenna-lángján önlelkem tüzének,
 Gyötrelmek múltán, lángból, hamuból
 Csak tündöklöbben támadok fel ismét.
 [...]
 Sőt úgy köszöntök minden szenvedést,
 Mint szent intést, mely többre s többre készít.

(*Kínok tüzén át*)⁵⁴⁷

A Tompa-líra konokon visszatérő *mégiseiben* ott rejtőzik valami az Ady-féle mégis-morálból. Monográfiájában talán már Kicsi Antal is Ady Endre költészetével hozza kapcsolatba a Tompa-líra keménységét azáltal, hogy bátornak, szókimondónak nevezi, mely szembeszegül a konvenciókkal vagy éppen dacosan ellenáll nekik. A két költészet poétikai kapcsolatát alátámaszthatja Tompa Lászlónak az Ady-líra iránti elkötelezett lelkesedése is, melyre a költő levelezésében találhatunk bizonyítékot.

Tompa, az 1909 tavaszától 1913 nyaráig a székelyudvarhelyi főreáliskolában tanító Szabó Dezső mellett⁵⁴⁸ fontos szerepet töltött be a székelyudvarhelyi – s ezen keresztül az erdélyi – Ady-recepció elindulásában, megvalósulásában, felismervén az új időknek új dalait zengő, az irodalmi életben kezdetben felháborodási hullámokat kiváltó költészet átütő erejét.

És az is természetes, hogy mindjárt itteni megtelepedésem idején elgondoltam, milyen jó, hogy itt alkalmam lesz arra is, hogy bátyámat Reviczky, Vajda János megismertetéséért viszonzásul most már én figyelmeztethettem Ady költészetére. [...] Hogy ez a különös költészet milyen hatalmas hangon, határtalan terjedelemben zengeti meg az élet teljességét! Élet, halál, szépség és rütség, öröm, bánat, betegség felfokozott átélése, nőre [...] való vágyakozás, [...] lázadás mind-mind bő képlátással, szimbolikával viharzott át ezeken a verseken. Megcsodáltuk Adynak ezt a bátor szókimondását, harcias kiállását. [...] Olvasás közben megérezte, [...] hogy az életnek alig van, de talán nincs is olyan jelensége, látványa, amit csak önmagáért ki lehetne a költészetből rekeszteni. Az igazi költőnek alkalmas és megengedett tárgy minden: dög, kórház, kastély – „a rothadás forgatagában is meg tudja mutatni a Napot”. – Utcán szemétládába botlik, és vers születik belőle.⁵⁴⁹

Az a féltésből, kínból, s szenvedélyes szeretetből fakadó keménység, mely az Ady-költészet oly jellemző sajátja, ott izzik a Tompa-líra tüzeiben is egyfajta székely mégis-morálként, a helytállás sziklaszilárd parancsává kovácsolódva. S ahogy Ady Endre költészetében ez a keménység bizonyos masszív én-poétikával forr össze, úgy a Tompa-verseknek is állandó motívumaivá lesznek a lírai én önmeghatározásai. A Tompa-költészet énje azonban nem

⁵⁴⁷ TOMPA László, *Ne félj!*, i. m., 65.

⁵⁴⁸ KICSI Antal, *Tompa László*, i. m., 58.

⁵⁴⁹ TOMPA László, *Az a csodálatos Ady uraság = Igaz Szó*, 1957/11, 791 = KICSI Antal, *Tompa László*, i. m., 56–57.

harsányságában bizonyul keménynek, hanem abban, ahogy halkán, s mind szilárdabban a táj részévé kövül. A sziklák, a kövek, bennük a fagy, a múlt idő és a sors rajzolta árkokkal a Tompa László-i mozdulatlan elköteleződés metaforáivá nemesülnek.

Majd itt is dőlök el, örökre némán –
S egy vad kilép a rőt cserjék közül.
Közel jó, megáll, s meghökölve néz rám,
Látván: arcomon mennyi kín kövül.

(Erdélyi magaslaton)⁵⁵⁰

A költői arc, amelyet e költemények előttünk felmutatnak, „a zárkózottságban konokká, az egyedülmaradottságban keserű-dacossá keményedett emberarc.”⁵⁵¹ A természetéből fakadó hallgatag magány, a rá nehezedő, ugyanakkor sorsként fel is vállalt elszigeteltség, amelyben Székelyudvarhely visszahúzódó természetű lantosa élt, elválaszthatatlan attól a szinte szoborszerű anyaggá szerveződő költői nyelvtől s lírai erőttől, amely a Tompa-versek oly sajátos karakterét megteremti. A magány, az elszigeteltség, a szótlanság és a csend, melyet hagyományosan egyfelől hiányként értelmezünk, másfelől megtermékenyítő, tevékeny belső energia is lehet: a költészet kiapadhatatlan forrása. S Tompa Lászlót „paradox módon egy idő után az kezdi felemelni, ami másokat talán maga alá temetett volna: az egyedülmaradottság, amelyből szenvedés árán, de vértet kovácsol magának.”⁵⁵²

Németh László már 1926-ban így írt a Tompa-líra e sajátos jelenségéről: „Tompa Lászlóban a székely költői alkat költő revelálójához értünk. Ember, ki sorsa és szervezete mélyén függ össze a környező világgal, annyira, hogy a természeti erők egyikévé számíthatjuk.”⁵⁵³

Ezt a gondolatot híven támasztja alá, hogy a Tompa-líra önmeghatározásai legtöbbször a természet zord-hideg képeiből, kövek s sziklák árkaiból rajzolódnak elénk. Költészetében számtalan olyan természeti elemet találunk, melyek változatos-különböző módokon – mindig az adott vers belső világának részeként – a megkeményedottság metaforájává válnak. Tompa lírájában a „görnyedt hátú sziklák” (*Látó szemmel*) vidékén, „zárkózott hegyek / [...] közt rabbá rögződik a lélek” (*Tenger, te nagy...*), miután „Sok meddő harc során, / Álmai alkonyán, / Meredek úton” önmagához ért, s most maga is „sziklavár, / Mely komor daccal áll / [...] felhős szürkéségben” (*Sziklavár*).⁵⁵⁴

⁵⁵⁰ Uő, *Ne félj!*, i. m., 132.

⁵⁵¹ KICSÍ Antal, *Tompa László*, i. m., 48.

⁵⁵² Uo., 63.

⁵⁵³ VERESS Dániel, *Tompa László = Erdélyi panteon 3.*, i. m., 33.

⁵⁵⁴ TOMPA László, *Versek*, i. m., 167; TOMPA László, *Ne félj!*, i. m., 6, 4.

A székelyudvarhelyi „homo moralis” szoborfaragó munkájában, a lírai én önmeghatározásának már-már elemi, természeti keménységében a versbéli én körül szinte saját mitológiai tér teremődik. Ebben a különös világban, az *erdélyi magaslaton* a dacos gög – mely Kós Károly *Kiáltó szavában* „ezeresztendős gögnek” nevezetett – mint erény van jelen. Ez „edzi acélosra” (*A parton*) az embert, kit az „orv-csüggedéstől” olyan, „Dackovácsolta vért véd” (*Kalauz*), mely csak este hámlik le lassan a testről, míg „nappalonta védi lelkeinket” (*Két férfi esti sétán*). S e különös, göggel vértezett én körül, igaz, „még dőlhetnek újabb falak! / Széthullhat minden –:”, de „ez az egy / Mentsége, gögje megmarad” (*Emlék*). Hiszen e versek embere lénye egész belső keménységével tudja, hogy „Nem attól dőlsz, vagy állasz, / Hogy szidnak vagy dicsérnek.” (*Kalauz*). Végezetül pedig, mikor „mint csomós hó hull rá a vénség” (*Kútba estem, – ki húz ki?*), a Tompa-versek lírai énje elkészíti a maga halotti jelentését (a lírai én önmeghatározásaiban feltűnően gyakran szerepel a halál motívuma és az én-halál képe). Az, ki mitikus-egy közegben él a természettel, ha hallja, „ahogy a szél e gyér / Bokrokon sír, mind zordabbat zenél” megérzi, hogy „Már késő”, hogy számára is „Dértől hervadt a hegyoldal.” (*A magam halotti jelentéséül*).⁵⁵⁵

A versbéli én, ki kezdetben csupán szeretne a táj részévé válni – fiatal fává lenne a hegyen, hol „szívhatná a föld áldott nedveit”, s „Viharban, éjjel, mint egy nyugtalan / Örült üstöke lobogna haja” (*Fiatál fá a hegyen*) –, végül valóságosan is a természeti erők egyikévé lesz, kit befagyott révben „körülfolly” a néma hold „hideg palástja” (*Befagyott révben*), míg ő, „mozdulatlan, fekete árnyék” „az ég boltja alatt” magára marad Istenével (*Éjszak felé*).⁵⁵⁶

3. 5. 2. Szerepek és (ál)arcok

„Mintha én volnék az a bús bohóc.”

„A mi arcunk: álarc,
S nem lehet ledobnunk –”

(Tompa László: *A menekülő – Rejtőző szavak nyomában*)

A versbéli én azonban nem csupán természeti elemek rejtélyes alakjaiban rejtőzik el, hanem különböző szerepeket is magára vesz, gyakran a metaforikus azonosulásig.

Így lesz egy a lisztes bohóccal, ki tréfálkodik, s „fintort fintorra” vág, hogy mások „ne is sejtsék, hogy a sorsa átok / S belül a szíve csendesen zokog” (*A lisztes bohóc énekel*);

⁵⁵⁵ *Uo.*, 21, 55, 66, 55, 161, 175, 99.

⁵⁵⁶ *Uo.*, 111, 176, 193.

Lutherrel, ki múlt s jövő mezsgyéjén állva, „mint akinek ez így rendeltetett”, áll, „mint aki másként nem tehet” (*Mult, jövő mesgyéjén*); Kőműves Kelemennel, kinek önerőből, „társkéz” nélkül épülő várában „ha kell, vére lesz a ragaszték” (*Új Dévavára épül*); a Szentföldről hazatérő kereszties lovaggal, ki a versbéli „te” lábához „már csak haldokolni hullhat” (*Kereszties lovag a Szentföldről hazatér*); vagy az ugyancsak végzete, halála elé lépő római harcos alakjával, ki minden fény hűnytán, mikor „az éjjel / Von árnyaival percenként sűrűsödő / Őrséget köré”, „római módon” megy végzete, halála elé (*Minden fény hűnytán*).⁵⁵⁷

A szereplőre egy igen izgalmas változatával – a *József Attila*⁵⁵⁸ című József Attila-versek szerzői én és versbéli én határait egygyé mosó, különös módját idézve – Tompa László megrajzolta saját portréját is.

A *Megjegyzések egy férfitre* gesztusában a *József Attila*-versekhez köthető, témájában pedig Tóth Árpád *Álarcosan*⁵⁵⁹ című versével rokon: hiszen ahogy Tóth Árpádnál az álarc lehullása, úgy Tompa Lászlónál a keménység oldódása vágyának megfogalmazásában láthatjuk meg a külső szemlélők által stabilnak vélt „én” valamiképpen felszámolódását. A *Megjegyzések egy férfitre* elbizonytalanítja, megrengeti a költői önarcképek kemény statikusságát, és egyúttal a hagyományos Tompa-szerepeket.

Ha e sötét fej elétek kerül:
Ne nézzetek rá érzéketlenül.

Az arc ugyan dúlt, – szinte fenyeget –
De bánat írt rá ennyi mély jegyet.

A homlok magas boltjai alatt
Gyakran lázadt önkínzó gondolat.

A mélyen ülő üszökbarna szem
Mélyeiben sok hamvadt vágy pihen. [...]
A dac is, mely e fejet fölszegi,
Csak áltatás, – ne higgyetek neki!

Mert én tudom, hogy sokszor mennyibe
Került neki meg nem rendülnie.

Hogy hányszor kívánt már-már hajlani –
Hangos jajjal egy ölbe hullani.

(*Megjegyzések egy férfitre*)⁵⁶⁰

⁵⁵⁷ *Uo.*, 38, 104, 78, 102, 216.

⁵⁵⁸ JÓZSEF Attila, *József Attila (József Attila, hidd el...), József Attila (Vidám és jó volt...)* = J. A., *Összes versei*, Bp., Szépirodalmi, 1971, 157, 203.

⁵⁵⁹ TÓTH Árpád, *Összes versei, versfordításai és novellái*, Bp., Szépirodalmi, 1974, 214.

⁵⁶⁰ TOMPA László, *Ne félj!*, i. m., 147.

3. 6. (Vers)hangok és (szöveg)testek

E fent bemutatott önarcképek poétikai holdudvarába tartozik a versek jellegzetes karaktere és arculata is: a hangzók világtól a ritmusok, rímek és strófaszerkezetek rendszerén át egészen a szövegtípus jellegzetességeiig.

3. 6. 1. (Vers)hangok

„Szent hangok árja, drága dal!
A lelkem beléd vágyva hal,
Hogy titkos erőd töltse be.”

(Tompa László: *Zene*)

Ahogy egy zeneszerző általunk nem ismert művét hallgatva is következtethetünk a szerző kilétére, úgy egy-egy költő lírájának zenéje is jellegzetes lehet.

Tompa László verseinek hangzásában is dominál a minden más síkon is uralkodó keménység. Közel hatezerszer fordul elő verseiben az „r” hang⁵⁶¹: „a darabosság-töredezettség, a rög-valósággal való birkózás”⁵⁶² hangja. Költészete kapcsán kifejezetten tekinthetünk úgy a szövegre mint földre, ahol a kemény hangú szavak és a gondolatjelek rögök a szövegtestben: „mintha nem is az írónak volnának gondolatai és mondanivalói, hanem maga a föld akarna megszólalni rengeteg mondanivalójával és kényszerítené az író, hogy beszéljen helyette.”⁵⁶³

A „rög” szóval konkrétan is találkozhatunk a versekben:

Az út rögös, csak tép az ág is,
Amerre végzetem vezet.

(*Csillagtalan éjjeli ég alatt*)

S lennék föld röge, habnál lágyabb,
S ölemen lenne örök ágyad.

(*Mindig együtt!*)

Körül a magas, zárkózott hegyek,
Melyek közt rabbá rögződik a lélek!

(*Tenger, te nagy*)

Fa, melyhez rüt rögök

⁵⁶¹ Egy Tompa László összes költeményeit tartalmazó verseskötet megjelentetésének reményében a versek eddig mintegy 90%-át vittem gépbe – az „r” hangokra vonatkozó számadatot ennek alapján közlöm.

⁵⁶² Bertha Zoltán szavai. (A gondolat elhangzott az *A disszertáció egy fejezetének nyilvános vitára bocsátása* c. doktori iskolai tanegységem teljesítésekor, 2013 májusában.)

⁵⁶³ VÁSÁRHELYI Z. Emil, *Tájszólás és igazmondás, i. m.*, 252.

Nehézkes nyüge köt,
Nyujtóznám: s földre csüng terhétől koronám is.

(*Röghöz kötve*)

A *Röghöz kötve* versképe mintha a röghöz kötöttségből való szabadulásvágyat tükrözné: a hosszabb sorok ki-kitörnek a rövid, megkötözöttek közül, a rímváltás is ezt vallja. Mind a csillagkeresés motívumával rendszeresen egybeforrt sorsversekben, mind Tompa szerelmi lírájában, mint tájköltészetében rendre rögekre találunk. Sőt, a Tompa-líra rögösségét a szakirodalom öntudatlanul is érzékeli, mi több, a Tompa költészetéről szóló írások nyelvezetébe is beépül e líra szókinccse: „Tompa rögeket szaggat és görget, azt az illúziót keltve, hogy bennünk is nagy szántás-vetés folyik a mélyben valahol.”⁵⁶⁴

3. 6. 2. Rímek és versformák

„Tudom, hogy valahol: van!
Olykor azt várom, hogy győzelmesen
Hozza élém valamely ritka rím.”

„E gyöngéd formák, apró, drága szobrok.”

(Tompa László: *Örömszimfónia – Mint régi szobrász*)

Tompa László költészetében nem csupán a hangzók szintjén tapasztalható meg e rögösség: a versformák éppen így szerves részei mindannak, ami verseseményként történik. Mert a forma és a rím nem csupán ruha a versen, hanem versalkotó, jelentésteremtő erő.

A *Napok, szürke szekerek*-ben a rímek aszimmetrikus elhelyezkedése (*abbab*) mintha napjaink múlásának meg-megdöccenő szekérútját testesítené meg:

Mintha híg, csúf őszi sárban
Szürke ponyvás szekerek
Sora húz el s nyekereg:
Napjaim is oly siváran,
Megzökkenve görgenek.

(*Napok, szürke szekerek*)⁵⁶⁵

A *Jönnek...* című versben pedig – melyben a Tompa László-féle gondolatjelek intenzív használata eleve utal a lírai én belső zaklatottságára – az egyszerre fizikai és egyszerre lelki

⁵⁶⁴ FARKAS Árpád, *Gátzúgásban* = F. Á., *Asszonyidő: Publicisztikai írások*, Bukarest, Kriterion, 1983.

⁵⁶⁵ *Uo.*, 79.

kint és bent, a felszabadult öröm és a töprengő-vívódó bánat közötti roppant ellentét ölt alakot a különböző versszakok és rímszerkezetek egymás mellé rendelésében:

Parajdi sóhegyekre
Már fényt szítál a hold –
Egy kis diáksereg ma
Közöttük kóborolt. [...]

Most is sötét szobában, mély karosszékbe esve,
Hallom, hogy az agyam, mint egy kohó, zúg, dohog – –
Várnám: aranyja csordul? – – De csak homok, homok,
Csak homok, amit izzad. És jaj, már itt az este!

Este! S már a közelben
Egy sereg fürge láb
Tápossa ifjú daccal
Az út fehér porát.

(*Jönnek...*)⁵⁶⁶

A homokóra – mely „szimbolikájában hagyományosan a mulandóságra, a halálra figyelmeztet”⁵⁶⁷ – képét, a homok (az életidő) pergését is megidézhetik a hosszabbra nyúló sorok: így a több síkon párhuzamosan zajló verstörténet rövidebb-gyorsabb és hosszabb-lassabb versszakai az életidővel vívott küzdelem formai megtestesítőivé lesznek.

A *Jönnek...* bontott harmóniájú, kétszólamú versszöveg mellett ilyen különleges helyzetet – ebben az esetben nem ellentétet, hanem gondolati–akusztikai párhuzamosságot – teremt az a versbeli út is, melyet a lírai én *Szánkázás* közben él át, hol a száncsengő csilingelése a rímek zenéjébe ékelődő hangjával akusztikai megtestesítőjévé válik a tájrajzban is tükröződő lélek belső állapotának.

Beh friss a hó, beh friss az arcod!
De félre is ma, lelki harcok!
Ma csak suhanjon könnyű szánunk.
Csin, csin, csörögve cseng a csengő - -
Mindenkinek ma jót kívánunk

Ahogy siklunk: az utcaszélről
Minden pillantás csak felénk tör.
Sőt mind tovább: a kandiság nő!
Csin, csin, újjongva cseng a csengő -
Te vagy a legszebb, a királynő.

Csin... suhanunk, a fürge szán most
Im, hátrahagyta már a várost.
Előnkbe tág sík hava táruul.

---

⁵⁶⁶ *Uo.*, 165.

⁵⁶⁷ HORVÁTH Kornélia, *Szem, csillag, éjszaka* = H. K., *Tűhegyen: Versértelmezések a késő modernség magyar lírája köréből: József Attila, Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes, Petri György*, Bp., Krónika Nova, 1999, 63.

Csin, csin, merengve cseng a csengő -
Vágyunk is immár szebb szakán túl.

Csin, csupa hó fenn és a föld lenn,
Pár varjú tarlóz csak a ködben.
Egyébként fehér berek és rét.
Csin, csin, borongva cseng a csengő -
Bús is talán e sok fehérség.

Hó hull, hideg van, mintha fáznál.
Jobb, úgy-e, vissza, szép virágszál?
E táj sorsunk valódi tükre...
Csin, csin, fagyosan cseng a csengő,
S egymástól válni int örökre - -

(Szánkázás)⁵⁶⁸

E vers struktúrája érdekes hasonlóságot mutat a magyarországi líra télben virágzó mandulafácskája,⁵⁶⁹ Janus Pannonius Áprily Lajos fordításában ismert *Búcsú Váradtól*⁵⁷⁰ című versével, hol a versbéli utazást szintén egy érzelmileg fokozó hatású, a szöveg-egészbe rendre-rendre beékelődő, s azzal érdekes párhuzamot–ellentétet mutató refrén kíséri: „Hajrá, fogyjon az út, társak, siessünk!”

A Tompa-líra ritmusának poétikai változatosságához tartozik a versszöveg lüktetésében (ki)billenést okozó stilisztikai eszköz, az inverzió is. Tompa László verseiben igen gyakran él a szórendcsere poétikai lehetőségével. A köznyelv automatizmusát megállító inverzió a maga feszültségével, nehézkességével Tompa költészetében legtöbbször a hordozhatatlan fájdalom felett nyert uralom küzdelmét, a gondolatok küszködését testesíti meg, s lírájának valóban kemény lüktetésű, férfias karaktert kölcsönöz. Ilyen inverziót találhatunk többek között a korábban már idézett *Őszi hajtásban* című versben („Szemedbe vissza kis ijedt gyík tekintget”), s a költő a *Magányos fenyő* mellett tán legnagyobbinak tartott versében, a *Lófürösztésben* is, hol a székely ifjak játszadozásának nemességét sorsmetaforává transzponáló szöveg kemény–lassú lüktetésű ritmusához kiválóan idomul az inverzió veretessége: „Aranypor a sokk csepp, megrázkódván az állat”.

Ehhez a férfias keménységhez és veretességhez tartoznak a Tompa-líra rímkonstrukciói is. A versformák – kivált a rímképletek – használata terén Tompa költészete figyelemre méltó változatosságot mutat. Legkedveltebb versformája a szonett: ebben a versformában íródtak többek között a *Bocsánat nélkül*, az *Új tavasz nyiladozásán*, *A halász és a szellem*, az *Este a*

⁵⁶⁸ TOMPA László, *Ne félj!*, i. m., 25.

⁵⁶⁹ PANNONIUS, Janus, *Egy dunántúli mandulafáról = Janus Pannonius versei*, KARDOS Tibor szerk., Bp., Szépirodalmi, 1972, 197.

⁵⁷⁰ *Uo.*, 80–81.

győzelem után, a Havasi tájékon, A vénülő Salamon király szerelmes énekeiből és az *Intermezzo* című versei.

A Tompa-féle szonettforma titokzatos, ugyanis e verseket olykor az irodalomban megszokott változatokhoz képest apró eltérések jellemzik, vagy éppen a hagyományos formák különleges variáltsága figyelhető meg bennük.

A formát először alkalmazó Jacomo da Lentino (12. század vége – 13. század közepe) *abab abab cdc dcd* rímképletekben írta költeményeit. Az ő szonettformáját fejlesztette tovább *Daloskönyvében* az európai szonettköltészet egyik legkiválóbb művelője, az itáliai reneszánsz gyermeke, Francesco Petrarca (1304–1374), aki a versforma rímképletét *abba abba cdc dcd*-re változtatta, gondolatilag pedig úgy tagolta költeményeit, hogy a három soros strófákat a négy sorosakkal ellentétes (vagy azokhoz képest valamiféle változást jelentő) gondolati tartalommal töltötte meg. A Petrarca által kialakított formát variálta tovább William Shakespeare (1564–1616), aki 154 szonettjében mind a formai, mind a gondolati tagoláson változtatott. A shakespeare-i szonett rímképlete – a versszakok sorszámának átrendeződése után –: *abab cdcd efef gg*, gondolatilag pedig az utolsó két sor az előzőekkel nem ellentétes tartalmú, hanem az addig elhangzottak összefoglalását adja.⁵⁷¹

A Tompa-szonettek közül egyedül a *Bocsánat nélkül* például tisztán követi a hagyományos formai rendet: e vers – bár a gondolati ellentét nem jelenik meg a két négysoros és a két háromsoros versszak között – rímképletét tekintve petrarcai szonett (*abba abba cdc dcd*). A felsorolt versek közül azonban a többi mind különleges eltérést mutat a hagyományokhoz képest.

Az *Új tavasz nyiladozásán*-ban (*abba cddc efe fgf*) az első versszak petrarcai kezdéssel indul, ezt azonban a shakespeare-i szonetthez rímeiben ugyan hasonlító, de azzal távolról sem megegyező, sajátos rímosztású szakaszok követik. *A halász és a szellem* (*abba cddc efe gfg*) szintén petrarcai formával indít, a folytatásban pedig a vers rímkövetése szinte teljesen megegyezik az *Új tavasz nyiladozásán* című költemény saját, Tompa-féle rímképletével – az utolsó három sorban azonban a költő megvariálja a maga korábbi rímalkotását. Az *Este a győzelem után* (*abab cdcd efe fef*) első két versszakát tekintve tisztán shakespeare-i forma, a negyedik versszakban viszont az előző két verstől is eltérő, újabb önálló rímkombinációkra vált a vers sorvégződéseinek szerkezete. *A Havasi tájékon* első szonettje (*abab baba ccd dee*) a rímek különleges, tükörszerkezetes kompozíciójával kezdődik, utána pedig két rímpár (*cc* és *ee*) öleli közre a versszakhatáron megtört harmadikat (*dd*). *A Havasi tájékon* második szonettje *abba cddc efe fgg* formájú rímképletével a már ismerősnek mondható Tompa-féle szonettkezdés után ismét sajátos rímkombinációval áll elő. Hasonló rímképletet (*abab cdcd*

⁵⁷¹ A szonett = <http://www.wikipedia.org/wiki/szonett>.

efe fgg) láthatunk *A vénülő Salamon király szerelmes énekeiből* című versben, valamint a Tompa-líra szerelmi ágának egyik gyönyörű virágában, az *Intermezzóban* is.

Megfakulna, ha hajadhoz érnék,
Annak fénylő selyemszála mind.
S szememből, bár téged egy se tép még,
Megláthatnál minden földi kint.

A te lelked liliommező, mely
Tavaszi szél rezdültén remeg.
Enyim puszta, melyen át erővel
Vágtat, s vág a téli fergeteg.
Kedves, amíg nem késtél el, indulj,
Közelemből futva menekülj.
Máskülönben telem lelke dig dül.

Máskülönben menthetetlenül
veszve volnál, s csillagod zuhantát
Liliomok vérkönnyel siratnák.

(*Intermezzo*)⁵⁷²

Tompa László nemcsak a szonetteket, hanem Dante tercináit is nagy kedvvel használja.⁵⁷³ E strófászerkezet életre keltésekor a tercínák egymásba öltődő rímfüzereit (*aba bcb cdc* stb.) szövegképileg egy a korábbi szakasztól elkülönült, önmagában álló sor zárja (pl. *Éjjeli havazásban*, *Oh, gyermekek...*). Ez a zárlat a gondolat szövegtesti jelének is tekinthető: a versszakok egymásba öltődő rímfüzére a költemény ívének végén hirtelen úgy szakad meg, ahogy a gondolat is megáll (hatásosan, epigrammaszerű zárlatokra emlékeztető megütközést keltve) egy meghökkentő, intenzív képben koncentrálnak (*Éjjeli havazásban*), vagy épp egyetlen, sűrű konzekvenciába tömörödvé (*Oh, gyermekek...*):

Fák állnak itt-ott ezüstös karingben.
Kis nyájas órház. Varjak a havon...
S egy fa tövén a hó között övig benn:

Én. Hideg arcom csupa nyugalom.

(*Éjjeli havazásban*)

Úgy csendül felém tiszta lelketek,
Mint angyalének felhő magasából
Hívó felé, ki hinni feledett [...]
Veletek békén, Isten tenyerében
Pihenek; széjjel álmodom sem kalandoz.
Tudván: köztetek révem, menedékem...

⁵⁷² TOMPA László, *Ne félj!*, i. m., 77.

⁵⁷³ Tompa a tercínákból a rímképletet őrzi meg. Ami Danténál folyamatos szöveg – hol az egyes, három-három sorból álló egységeket az „első” sorok kijjebb való kezdése jelöli –, az Tompánál háromsoros versszakokra bomlik. (T. Zs.)

S tán általatok jutok önmagamhoz.

(*Oh, gyermekek*)⁵⁷⁴

A Tompa-líra nemcsak hatásos verszárlataiban, hanem versein belül is gyakran él a rímtörés eszközével. A költemények ilyenkor az éppen működésben lévő rímmenethez képest egy a rímképlet szempontjából disszonáns sornál hirtelen megakadnak: csomók keletkeznek a költemény szövetében. Tompa László verseinek világában gyakran ilyen ritmikai-rímbeli csomók rajzolják meg az egész költemény gondolati motívumrendszerét. A költő nemcsak a költészet ismert rímszerkezeteit variálja, hanem saját rímkombinációk alkotta önálló szerkezeteket is létrehoz, melyekben e rímsorbéli törések és csomópontok a gondolat zaklatottságát, egyfajta belső küzdelmet és diszharmóniát testesítenek meg.

Tompa költészetében tehát a rímek rendszerének sajátos karaktere, lélektana van. Ilyen kibillenés, nagyon is szándékolt, jelentéstellített aritmia figyelhető meg a *Viharfelhők alatt*, a *Tavaszi áradáskor* vagy a *Búcsúzás* című versekben, ahol ez az aritmia egyúttal egy sajátos, Tompa-féle rím- és gondolatképlet alkotórészévé is válik:

Olykor erre zúgva jönnek,
Hömpölyögnek
Vésszel vemhes fellegek.
Még csak egy perc és zihálva
Már az ég, s föld szent csatája
szakad egybe komoran.

(*Viharfelhők alatt*)⁵⁷⁵

A versszakok rímképlete itt *aaxbbx*, amelyben a vakrímek talán a közeledő viharok zaklatottságát hivatottak kifejezni.

Menj, mint a nyíl zúgj titkos távolokba.
Áldást hozón, vagy rombolón, de hatva.
Vígán vidd terhét öröknek, múlónak.
S vidd életemet is, játékhajómat,
Ha itt merül el, ha messzire jut – –

(*Tavaszi áradáskor*)⁵⁷⁶

A *Tavaszi áradáskor* rímképlete *aabbx*, melyben az utolsó, rímtelen sor talán a sors és a jövő kifürkészhetetlenségét és nyitottságát, az áradó vízen való sodródást testesíti meg, míg a *Búcsúzás* rímszerkezetében (*xaa xbb xcc [...]*) az első sorok rímtelensége továbblendíti a

⁵⁷⁴ TOMPA László, *Ne félj!*, i. m., 30.

⁵⁷⁵ *Uo.*, 7.

⁵⁷⁶ *Uo.*, 5.

gondolatot, az ezt követő rímpár pedig lelassítja, nyomatékosítja, és – a vers végén – a „cs” hang alliterációi teremtette intenzív akusztikai hatástól megerősítve lezárja a költeményt.

Rám már a végzet szele zúdul,
Sziszegve kúszik éjjele.
Éjem mind vele van tele.

Múlásom annyi zajt sem üt majd,
Mintha a szél egyszerre csak
Egy ajtót hangosan becsap – –

(*Búcsúzás*)⁵⁷⁷

Tompa László azonban nem csupán rímtelen sorok közbeiktatásával képes az aritmia mégis-fegyelmét megteremteni. A költő olyan rímszerkezeteket is alkot, ahol a disszonanciát, a kibillentettség – szerkezetileg nagyon is fegyelmezett – belső élményét rímtelen sorok nélküli rímkombinációkkal valósítja meg. Ilyen vers többek között az *Egy új Faust szerenádja* (rímképlete: *abbaab cddccd*) is, melynek aritmikus szerkezete a kísértésig fokozódó erotikus zaklatottság ritmikai megtestesülése:

Minden kis szóm, mint annyi szikra,
Ágyad körül pattanjon el.
Elölük menekvést ne lelj.
Tűzz bújjon gyöngé tagjaidba,
Míg végre hőségtől borítva,
Érezd, hogy jönni, jönni kell.
[...]
Tán utóbb önvád, s kín szorongat – –
Ma semmi gondom, bánatom!
Te se habozzál. Jer vakon.
Jer, hullj előmbe, úgy ahogy vagy,
Mint hóvirág, melyet kidobnak
Könnyelműen egy ablakon.

(*Egy új Faust szerenádja*)⁵⁷⁸

A Tompa-líra rímszerkezeteiben azonban nemcsak az aritmia, hanem a ritmikus harmónia is megvalósulhat. A Tompa-versek strófaszerkezetei között találhatunk olyan (szintén saját alkotású) rímkombinációkat is, hol a költő önállóan is létező rímpárokat, rímszerkezeteket rendel egymás mellé. Ilyen saját alkotású rímpárosítás jön létre, mikor rímpár és keresztrím találkozik, mint például a *Tűnő szépségek kergetője* című versben (rímképlete: *aabcbc*) vagy a *Parton* című költeményben (rímképlete: *ababcc*). Tompa László a rímpárt olykor ölelkező

⁵⁷⁷ Uo., 22.

⁵⁷⁸ Uo., 80.

rímmel is kombinálja, többek között a *Röghöz kötve*, a *Táncos lovakkal* és az *Együtt Hamupipőke lányommal* című verseiben (rímképletük: *aabccb*).

A hagyományos rímképletek közül Tompa gyakran használ félrímekeket (*xaxa* vagy *axax*), mint például a *Kalauz*, az *Új Dévavára épül*, a *Csillagtalán éjjeli ég alatt* és a *Napon* című versekben – de kedveli az ölelkező rímekeket is (*abba*), s él velük többek között a *Mozireklám* vagy a *Kisvárosi sáros utcákon* verselésében. Ugyanígy alkalmaz a költő különleges kombináció nélkül keresztrímet is (*abab*), mint például az *Erdélyi végzet alatt* című versében, de költészete kincsestárában elvétve páros rímekre (*aabb*) is bukkanhatunk. A *Csökönység* című vers páros rímű szövedékében a rímpárok következetes egymásutánisága, ritmust lassító masszívusága a konok küzdelmet, a makacs küzdést testesíti meg:

Sokszor nem is tudod: halsz-e már, élsz-e még?
Előtted sziklafal, mögötted szakadék.
[...]
Indulsz. S a fény felé, mely fent csillan-fakul,
A kopár szirtfalon csak kúszol, konokul – –

(*Csökönység*)⁵⁷⁹

Az ismert rímképletek közül az egyszerűbbek is gyakori vendégek a Tompa-lírában. Van, hogy a vers csupán rímpárokból épül föl (*aa bb cc* stb.), mint például a *Noémi és az ősz* vagy a *Virágzó fák alatt* versszakaiban, s ilyenkor maguk a versek is – vagy mindenesetre a szövegek indító képei – lágyabbak, könnyedebbek, szelídebbek:

Dús lombú fáim virággal tele
Hajolnak három gyermekemre le.

Gallyakon át a fényes, drága nap
Fejükre villan, ahogy játszanak.

Oh, most szemükbe minden tündököl!
Az egész föld egy édes, meleg öl.

Mindenki jó. Az élet víg tanya.
Játékos kedvet dehogyan rontana.

Fák lombja, kék ég – enyhe sátorul –
Fölénk védő gonddal domborul.

(*Virágzó fák alatt*)⁵⁸⁰

⁵⁷⁹ *Uo.*, 118.

⁵⁸⁰ *Uo.*, 16.

Ennél is egyszerűbb rímtípus jelenik meg a *Bábszínház* hármás bokorrímeiben (*aaa bbb* stb.), ahol a rímek talán a téma (látszólagos!) egyszerűségét tükrözik. Hhez hasonló jelenséget tapasztalhatunk az *Ágról szakadt levelet...* bokorrímeiben, hol a rímalkotó „é” magánhangzók makacs ismétlődése a lélek sivárságával és a szél süvítésének akusztikájával telíti a verset:

Ágról szakadt levelet, ahol ér
Csak hány-vet a tél rideg szele – : szél,
[...]
Szökni előle nincs semerre tér:
Körül oly sivár mint üres tenyér
A környék. Rajta csak pár ösztövé
Bokor mered föl, s havas sziklaél...”

(*Ágról szakadt levelet*)⁵⁸¹

A környék sivárságának érzetét erősítő „é” hangokkal a szél szárnyán már a rím egy különleges fajtájához: a betúrímhez érkezünk. Alliterációra szolgál szép példaként az alábbi vers is, melyben mikor a tavaszi zápor megered, és a felhők lezúdítyják „teltségük feleslegét”, nemcsak látjuk: halljuk is az eső muzsikáját:

Kert, udvar, és a cseréppel rakott
ablakra is sok kövér csepp csapott.

(*Tavaszi eső zenéje*)⁵⁸²

Tompa László költészetének kedvelt költői eszközei a jelentéstelített *enjambement*-ok – melyek mind a pusztán süvítő téli szél, mind a tavaszi zápor képeit elkísérték – valamiképp szintén a szabadságkeresés poétikai kifejezői lehetnek. A „bújócskázó szavak” soráthajlásai gyakran bátor gondolati kitörések stilisztikai alakzatai a Tompa-versekben:⁵⁸³ elmozdulást, kilépést jelentenek a hagyományos gondolati térből. Sőt, az érdesnek, keménynek tartott Tompa-versek az *enjambement*-okban gyakran felül is írják önnön érdeességüket és keménységüket, átringatva a gondolatot és a vágyat egyik sorból a másikba.

Hallgatva közben, hogy a ringató
Mély éjbe hogy zeng egy takarodó.
Majd a ház felől végre halk szavak
Rebbentek, s fönn a lépcsőn két alak
Tűnt fel, mozogva a hold fényterében:
Egy nő fehérben, te meg bús-sötéten.

(*Két férfi esti sétán*)

⁵⁸¹ *Uo.*, 114.

⁵⁸² *Uo.*, 76.

⁵⁸³ Erről a formai-poétikai jegyről bővebben szólok dolgozatomban III. fejezetében.

Végül e rímvariációkban igen gazdag költészet erénye, hogy a rímtelenség erejével is mesterien bánik. Tompa László szabad, nem rímek fegyelmezte verseiben magas minőségben és mély erővel tud működni, s hatni a szöveg. Nem véletlen, hogy a három nagy Tompa-vers – a *Magányos fenyő*, az *Este egy székely festőnél* és a *Lófürösztés* – közül kettő rímtelen. A helytállás tiszta, kemény metaforájává nemesült *Lófürösztés* vagy a környező tájjal egygyé forrt székely sors képei előtt merengő *Este egy székely festőnél* a rímtelenség póre tisztaságában egyaránt felemelő, a szó legnemesebb értelmében vett puritán megtartó erőt sugároz.

A szem a látást elzáró hegyekről visszatérül,
Magunkra, képeidre, melyek alatt beszélgetünk.
E képek folyvást hatalmasodó erővel ígéznak.
Pedig nincs rajtuk semmi babonáság;
[...]
– csak föld, meg ég –
Egy-két apró ház, kis falu, hegy, völgy –
Székely falu, hegy, völgy – de milyen teljesen az mind!
Formára, színre, beszédre; varázsra!
Ím itt vihar gyűrődik a falucska fölé fenyegetve,
Míg ez megadással a várakozás csendjébe mered.

Máshol a tél tartós hava nyűgöz titkos erőket...
[...] a hó dél,
[...] mint méz, tele lépből – itt minden szertecsurog most.

És mégis: olyan más itt [...],
nálunk fenn [...] sas ha köröz,
[...] pusztuló erdők hozzá felsóhajtának...

Oh, engem is annyit nyugtalanít e más,
E mindennél más, különös, zárt világ –
Ósidőtől itt kinnal küszködő,
Százszor bukott, s kelt, társtalanegy-nép,
A vele játszó rejtelmes hatalom,
E falvak, fák, felhők s mind, mind, ami itt van,
S ami – hordója régi, erős itálnak –
E nép lelkének ízeit magába vette.
Mindez sokszor nyom, – s bolygásaim között
Szorongva látom: vér serked a füből,
Amelyre tapostam, – ágak nyúlnak utánam,
Aszott ujjakkal, esdve, s alattomosan.
Szikkadt patakágyban – többszáz-éves anyó:
Görnyedt hátú szirt szól rám, – motyog valamit,
Egy régi titkot hordoz, már végre letenné –
S ígére készül... de csak küszködik, –
[...] S úgyszintén ott is: egy füstfogta, reves fűz,
Alább a nádas, fentebb a rengeteg,
Egyszerre vérzik, s szólna mind, körös-körül –”

(*Este egy székely festőnél*)⁵⁸⁴

⁵⁸⁴ *Uo.*, 199–200.

3. 6. 3. Gondolatjelek

„Gondold el itt vonalak rendjeit.”

(Tomba László: *Ádám kacag?*)

A Tompa-líra alapvetően kemény, barázdákkal árkolt rajzolata, a megkövültség rendre visszatérő metaforája egy a versalkotást a szobrásztevékenység kemény követ véső, küzdelmes munkájaként kifejező önreprezentatív költői alakzat is lehet. Ez a kemény, sziklaformáló, alkotó szobrász-jelenlét nem csupán a versek képi síkján, hanem a költemények belső ritmikai struktúrájában is megmutatkozik. Tompa László „versei [...] ékesszólás nélküli monológok, pernyéző, kormozó kitörések, kemény fából, kőből egymás mellé rakott mondatok.”⁵⁸⁵ Költeményeiben szinte „minden külső vonás egy-egy sugárút, amely egyetlen középpont”⁵⁸⁶: a mozdulatlan elköteleződés felé vezet.

Egy költői mű szövegekben is érzékelhető ritmusa „minden műalkotáshoz hozzátartozik, mint annak belső életét kifejező sajátos mozgalmasság, amely magának a belső életnek a tünete és örök képlete.”⁵⁸⁷ Gondolat és forma elválaszthatatlan, együtt születő egységét igazolja a Tompa-versek vizuális megtestesülése, az olyannyira egyedül-óra jellemző szöveggép. A verseket személve ugyanis felismerhetünk egy tipikusnak nevezhető verstagolást, melyet a gondolatokat artikuláló verssorok és a köztük lévő gondolatnyi csendet megtestesítő gondolatjelek különleges dialógusa teremt meg.

A szembetűnően gyakran használt gondolatjelek – a versekben mintegy ezerhétszáz(!) gondolatjelet számlálhatunk⁵⁸⁸ – mintha a szobrászmunka során lepattogzó sziklalélek szilánkjai volnának: az anyagot s szellemet fegyelmező erőfeszítés hulló kinyjai – vagy kötelek, erős sodronyok, melyekkel a szöveg összerántja a zaklatottságában, belső feszültségében széthullásba húzó gondolatot. Ebben a belső történéseket vizualizáló szöveggépben – öntudatlanul – talán a világát, megragadhatatlan jelenét rendezni próbáló modern (lírai) én vívódásai és léttapasztalatai tükröződnek: annak a küzdelemnek, az emberi eszmélet kinyjának tapasztalatai, melyet a kortárs József Attila így fogalmaz:

Akár egy halom hasított fa,
hever egymáson a világ,
szorítja, nyomja, összefogja
egyik dolog a másikat

⁵⁸⁵ VERESS Dániel, *Tomba László = Erdélyi panteon 3., i. m., 35.*

⁵⁸⁶ TAINE, Hippolyte, *Az angol irodalom története = A modern irodalomtudomány kialakulása, i. m., 35.*

⁵⁸⁷ TAVASZY Sándor, *A szépség filozófiája, i. m., 147.*

⁵⁸⁸ Egy Tompa László összes költeményeit tartalmazó verseskötet megjelentetésének reményében a versek eddig mintegy 90%-át vittem gépbe – a gondolatjelekre vonatkozó számadatot ennek alapján közlöm.

s így mindenik determinált.
Csak ami nincs, annak van bokra,
csak ami lesz, az a virág,
ami van, széthull darabokra.

(József Attila: *Eszmélet*)⁵⁸⁹

Ha a gondolatjelek nem tartanak meg egyetlen erőter vonzásában a Tompa-költemények verssorait, talán maguk is széthullanának a „van” bírhatatlan súlyai alatt.

Most a dermedt borzadásnak
Csöndjébe gyors villanás csap,
Harsonázva reccsenő.
Mintha fentről a hegyekből
Óriás had
Iramlana bomlott hajjal,
Órült lárma közt elő.

Hajlong a fák koronája,
Hangosabb a nők imája – –
S ekkor – – ennyi – – nincs tovább!
Hirtelen az ég haragja
Elharapja
Saját mérge szigonyát.

(*Viharfelhők alatt*)⁵⁹⁰

Figyelemre méltó e vers gondolati–ritmikai összhangja, mely legátütöbben talán a bomlott hajjal iramló villámlás képében mutatkozik meg, hol e gyönyörű komplex metaforában maga az egyenletes, trochaikus lüktetésű, viharos ritmus is megbomlik, megáll egy pillanatra, a reccsenés pillanatára: „harsonázva reccsenő”. A gondolatjelek pedig mintha a bomlott hajjú, vihar rázta erdő hajlongó fakoronái, vagy a nők hangosodó imái, imáinak a vihar szelébe vesző foszlányai volnának.

A Tompa-versekben nem csupán a természet rapszodikus csapongását, hanem az elme vívódásait is felmutatják a gondolatjelek: az írásjel fokozott erővel – a természet viharaiából a lélek s az elme viharai felé haladva –, vizuálisan is megtestesíti a gondolatok belső ritmusát.

A gondolatjel, mely formájával, éles töréseivel a Tompa-versek szövegekét akár az avantgárd kubista festmények világához is közelítheti, „az esszészzerű versekben a belső monológot, a töprengő attitűdöt kontrázza.”⁵⁹¹ Kiemelt szerepe van e jelnek Tompa László szabadverseiben, s valamiképp láthatóvá, vizuálisan is tapasztalhatóvá teszi a versek bonyolult belső gondolati struktúráját: hiszen „a »formátlan« szabad vers mélyszerkezeti formái

⁵⁸⁹ JÓZSEF Attila, *Eszmélet* = J. A., *Összes versei, i. m.*, 298.

⁵⁹⁰ TOMPA László, *Ne félj!*, i. m., 7–8.

⁵⁹¹ Bertha Zoltán szavai. (A gondolat elhangzott az *A disszertáció egy fejezetének nyilvános vitára bocsátása c.* doktori iskolai tanegységem teljesítésekor, 2013 májusában.)

rendkívül szerteágazó és bonyolult ritmikai képletekben írhatók fel.”⁵⁹² A gondolatjelhez emellett „a szintváltás-jelzés, a függőleges tagozódás (messze–fönt) képzetköre társul”⁵⁹³ – a zárójel pedig „a végleges eltávolodás, az elválasztottság, az értelmi, érzelmi, illetve hangulati elkülönítés jele”, melyhez a magány és elkülönültség, vagy „a rejtettség, a védettség képzetkörét”⁵⁹⁴ társíthatjuk.

Sőt túl vagyok, érzem, a viharok övén is –
(Kormányom is ott tört valahol össze!)
[...]
Így távolodóban már mosolyogni is tudok,
S mosolygok akkor is, ha a mélybe lenézek,
S fölrémlik mind, aki szökve hagyott el utóbb –
(Patkány szökik így, töröttnek vélt hajóról!)
[...]
Míg feljön a hold és én a fedélzeten
Figyelek – mozdulatlan, fekete árnyék –
Látván a ködből bomlani képeket

(Éjszak felé)

Körül a fázva vetkező mezőben
Tarolva járt az őszi hervadás,
Mely meg-megtérve mindig újra más,
De lomb, dal egyként hull ölébe: rőten.

Már engem is, ki dalokon tűnődtem,
Levert valami bénító varázs.
S ím lopva – mint ránc, amit bánat ás –
Egy furcsa pár jött s bandukolt előttem.

Kis fészeg agg, s hű, hajlotthátú társa.
Beszélve jöttek és a hervadásba
Oly jól találtak, odalőkve ketten.

Úgy látszott: napjuk már-már most lehull.
S ők mentek egyre, mentek önfeledten.
Mentek merengve, halk-gyanútlanul – –

(Öreg pár a tarlón)

A talán Ady héja-nászát is némiképp megidéző versszövegben az első két gondolatjel maga a bánat ásta ránc is lehet, míg a Tompa-lírában igen gyakran előforduló kettős gondolatjel a vers zárlataként az öreg pár útját az elmúlásba ölti.

⁵⁹² PAPP Zoltán János, *Török Sophie-ról és előjegyzési naptáiról = Török Sophie naptárai 1921–1941*, szerk. P. Z. J. Bp., Argumentum, 2010, I, 32. A szerző saját szavaival Nyéki Lajos gondolatait tolmácsolta: NYÉKI Lajos, *A magyar szabad vers tipológiája = A magyar vers*, szerk. BÉLÁDI Miklós, JANKOVICS József, NYERGES Judit, Bp., Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, 1985, 239.

⁵⁹³ Fónagy Iván szavait idézi: FARAGÓ Kornélia, *Irodalom és tériesség: Az íráskép tere = F. K., Térirányok, távolságok: Térdinamizmus a regényben*, Újvidék, Forum, 2001, 34.

⁵⁹⁴ Uo.

Az elmúlás kifejezője, és egyben szintén gondolatjelekkel kifejezett jellegzetes verszárlat is e költészetben az, ahogy a versvégen elszakad a szavak szövődéke:

Múlásom annyi zajt sem üt majd,
Míntha a szél egyszerre csak
Egy ajtót hangosan becsap – –

(*Búcsúzás*)

Két szemem tükrén, éjszaki fényben,
Megjelenik majd, s biztosan úszva, nő, nő,
Minden hajósnak ősi, legfőbb rettenete:
A jéghegy – –

(*Éjszak felé*)

3. 6. 4. Versszobrok között

„*E formák [...] szobrok.*”

(Tompá László: *Mint régi szobrász*)

A különböző versformák, a szonettek, a tercínák, a saját rímképlet-teremtések, a szabadversek és az intenzív gondolatjel-használat Tompa László lírájában tehát egyfajta versszobrászatnak tekinthető, mely egészen a vers önreferenciális vonatkozásaiig fokozódhat. A *Mint régi szobrász* és az *Aranykehely* című versek „a nyugatosság képzőművészeti eszményének erőterében született szobor-esemény versekkel” állnak rokonságban, mint amilyen Tóth Árpád *Szavak szobrásza, én* című verse – „Szavak szobrásza, én, ki sokszor álmodoztam / Faragva finom ígét” – vagy Áprily Lajos *Egy pohár bora*: „Forma van a versem / Mindenik sorában: / Ötvös volt az ősem, / Brassó városában.” A *Mint régi szobrász* és az *Aranykehely* című versek ugyanis egyaránt olvashatók úgy is, hogy bennük a szöveg helyenként önmagára vonatkozik, reflektál.

Sokféle gyötrelmem, kín kalapált keményen,
Edzett, hajlítgatott, míg (edződven s hajolván)
Végül is végleges és teljes lett a formám,
S lettem aranykehely, láz s gond szülőtteképpen.

Most így pompáskodom magányomban, ez ében
Tartóban, várva a csodát, hogy csigaformán,
Öblöm csak zengeni kezdjen, s megtelve lomhán,
Csillantsa meg borát, mély tüzekkel, sötétben.

Mert most már tudom én, hogy ami benne olykor

Fölbuzog: mélytüzű aszú, s nem zsenge újbor –
És mégis valami meg-megborzongat éjjel.

S lennék: nem díszpohár, hanem bazári, durva
Üveg, csak párszor úgy telhetnék színig újra
Az ifjúság habos, szüreti friss levével.

(*Az aranykehely*)

„Minden szonettben ott a feloldásra törő zárótétel, a kóda. [...] A szonettnek ez a kötöttsége olyan intenzív és ambivalens érzelmeket képes kifejezni, amely indokolttá teszi, hogy sokan a szonetről mint műfajról beszélnek, és benne látják a szabadság foglatát, mert »minden szonett egy szabadság-óhajtás, egy kitörési kísérlet a dolgok és determinációk rabságából.« A korlátok ellenére, vagy talán éppen a korlátok között megélhető szabadság vágyának így válik metaforájává maga a szonettforma.”⁵⁹⁵ E gondolatok tükrében fokozottan figyelemre méltó, hogy Tompa László legkedveltebb versformája (műfaja) a szonett volt.

3. 7. „Csillagok közt van neked is helyed” Irodalmi utalások rendszere a Tompa-lírában

„Millió titkos szálon szállva, zengve.”

(Tompa László: *Rádióvers*)

A „szabadság-óhajtás” abban is megnyilvánulhat, ahogyan a székely hegyek közé zárt életmű a teljes magyar- és világirodalomra kaput tár. Az egyedülállóság ugyanis nem jelent és soha nem is jelentett különállóságot: a Tompa-líra része a világirodalom nagy szövetének, transztextuális utalásrendszerén át más szövegekhez juthatunk.⁵⁹⁶

Meglehetősen gyakorisággal találhatunk például irodalmi alkotásokból származó mottókat, pretextusokat a Tompa-versekben. *A züllés zátonyában* – mely zátonyra a tenger tébolyult viharában futott fel hajónk⁵⁹⁷, s mely zátony felett

⁵⁹⁵ MIHÁLYI Anikó, *A babitsi szonettforma és annak továbbélése Borbély Szilárd Halotti pompa című kötetében = Babits és kortársai*, szerk. MAJOROS Györgyi, SIPOS Lajos, TOMPA Zsófia, Bp., Napkút, 2015, 386–392.

⁵⁹⁶ Gérard Genette a transztextualitás alapjelenségén belül öt kategóriát különböztetett meg: az intertextualitás (egy szöveg jelenléte a másikban), a paratextualitás (ilyen például a szöveg-cím, szöveg-mottó viszony), a metatextualitás (a kommentárok, kritikai szövegek kapcsolódási módja egy szöveghez), a hipertextualitás (mikor a pretextus egészét érinti az új szöveg egésze, például az imitációk vagy paródiák esetében) és az architextualitás (műfaji–műnemi kapcsolatok) kategóriáit. (Gérard GENETTE, *Transztextualitás*, Helikon, 1996/1–2, 82–90.; KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Intertextualitás: Létmód és/vagy funkció?*, Irodalomtörténet, 1995/4, 495–541.)

⁵⁹⁷ A vers jelképrendszere a görög líra alkaioszi hajó-allegóriájából (tenger-hajó-állam) bomlik ki. (T. Zs.)

Fergeteg tört ki, elborult a föld, ég –
S milliók kellett, hogy egymást megöljék,
Valami gonosz tévedés miatt.
(Bár: ne ölj! – így szól a parancsolat.)

(*A züllés zátonyán*)⁵⁹⁸

– a *Jelenések könyvének* zúgó haragja hangzik fel a versszöveg mottójaként: „Menjetek el és töltsétek ki a földre az Isten haragjának hét poharait.”⁵⁹⁹

E vers többszörös bibliai utalásokból szőtt hálójának fonalai a transztextualitás szövetének két másik szálához, az intertextualitáshoz és az architextualitáshoz fűzik a székelyudvarhelyi „magányos fenyő” líráját. Igaz, a Tompa-líra esetében legtöbbször nem a szó szoros értelmében vett inter- vagy architextualitásról van szó – tehát nem más műből származó konkrét szövegrészletek versbeviteléről vagy teljes műfaji átültetéséről –, hanem inkább inter- és architextuális utalásokról, melyek azonban éppen úgy az irodalom egészével teremtenek kapcsolatot, mintha pontos szöveghelyek idézése valósulna meg. Sőt: ezekben az utalásokban nem csupán a Tompa-líra világirodalommal való kapcsolata, hanem a szövegek költői ereje, különleges, saját-ízű zamata is érzékelhetővé válik.

3. 7. 1. Bibliai motívumok

„[...] lelke megint kész talaj – –
Tárultan csak a magvetőre vár – –
... A nagyra – – s e nagy várás meg is szüli őt!”

(Tompa László: *Még van remény!*)

A „magányos fenyő” költészete gyökereivel az európai – s az egyetemes – irodalom egyik fő forrásából: a *Bibliából* táplálkozik. Verseit olvasva azt találjuk, hogy Tompa László teljes költészetét átfonja egy szövevényes, a *Szentírásból* merített transztextuális utalásrendszer.

A züllés zátonya körül háborgó tenger képe mintha a *Vérözön felett* című versben oldódna békésebbé. A vérözön itt már mint múlt jelenik meg⁶⁰⁰, és a jelenben a lírai én Noéként bocsátja útjára énekét, a reménység szelíd galambját:

⁵⁹⁸ TOMPA László, *Ne félj! i. m.*, 81.

⁵⁹⁹ *Uo.*, 81.

⁶⁰⁰ Érdekes gondolati kapcsolódás lehet, hogy a vérözön képe – szorosan a bibliai vízözön történetéhez szövéődve! – jelent meg a magyar romantika idején Petőfi Sándor költészetében is, akkor a jövő víziójaként.

Szállj, szelíd dal, szent galamb!
Tekints künt körül.
Ha friss földet lelsz alant:
Jelentsd jó jelül.

Ott majd jószág leszek én, –
Szem, mely égbe lát!
Örök sürgés közepén:
Örök Ararát! – –

(*Vérözön felett*)⁶⁰¹

Szintén bibliai, ószövetségi forrásból a Tompa-lírában a *Teremtés* könyvéből merítő *Ábel számonkérése*, melyben Káin-lelkünk tébolya bolyong:

Tagadnál? Bujnál? Vitát kezdenél? –
Hisz kezeden még s Ábelé a vér!
[...]
S békéd sehol, egy zugod, hol saját
Öcséd jaját folyvást ne hallanád.
[...]
Mikor fogsz már tébolyod sötét
Szirtjein holtan zúzódni szertesét?

(*Ábel számonkérése*)⁶⁰²

Ószövetségi forrásokból merít az *Ének a késői megbánásról* is, melyben

[...] a végzet mély, sötét
Vadonban bős vad,
[...] s mint Sámson körül: csak romok mutatják,
Hogy vakságod mit művelhetett.

(*Ének a késői megbánásról*)⁶⁰³

Ugyancsak ószövetségi motívumot hoz az *Ádám és Éva* archetípusos férfi–női viszonyát életre keltő, Berde Máriának ajánlott *Ádám kacag?*:

Új lelkű lánya évai nemednek
Érző, s okos – : oh, tulságos a vád tán,
Hogy rogyástokon csak kacagna Ádám –
Hisz Ádám is folyvást küszködve szenved

(*Ádám kacag?*)⁶⁰⁴

---

⁶⁰¹ TOMPA László, *Ne félj!*, i. m., 92.

⁶⁰² *Uo.*, 122.

⁶⁰³ *Uo.*, 128.

⁶⁰⁴ *Uo.*, 96.

Tompa László a lírai én belső vívódásait megtestesítő képeken, s az emberi kapcsolatok ábrázolásán túl a táj és a természet rajzolatát is az *Ószövetség* motívumaival színezi át:

S egyszerre láttam, minden halni indul,
Szél jött s a fákról minden dísz levert,
Megtépve, dúltan nyöszörgött a kert.
Kuvik kiáltott, varjúraj kóválygott
A mező felett: jaj töltötte be
a levegőt s a gödrök és az árkok
Vizéből vér lett, bűzölgő epe.

(*Nyárkeresés őszi ködben*)⁶⁰⁵

E költészet ószövetségi forrásainak víztükrén azonban nem csupán borús árnyak imbolyognak: rajta a szerelem szépségének képe is felragyog. A *Vénülő Salamon király szerelmes énekeiből* című vers – melynek címe egyszerre jelöl inter-, s egyszerre jelöl architextuális utalást – egyúttal a Tompa-líra szerelmi ágának virága is:

Szulámith, hajh, a te nagy ifjúságod,
Mint rózsák szirma pereg vén szívemre.
Szemed kacagó fénye drága penge,
Mellyel agyam bús rémeit levágod.

Napom helyett, mely már bukásnak indul,
Hajad korongja ragyog, mint aranynap (...)

Ha szólsz: csevegő, friss habok locsolnak,
A lélek tőlük testemben föléled (...)

Már csak körödben élet még az élet!
Oh, szeress, ringass, karjaidban ápolj,
S rejts el, védj meg a rámleső haláltól.

(*A vénülő Salamon király szerelmes énekeiből*)⁶⁰⁶

A ránk leső haláltól való félelmet a szerelem ereje mellett az *Újszövetség* transztextuális utalásai is oldani próbálják. Ezek között az utalások között is található valóságos szövegközi kapcsolatot. Az *Egy kevélykedőhöz* címzett vers mottójában az evangélium jézusi szavai szerepelnek: „Aki magát felmagasztalja, megaláztatik.”⁶⁰⁷

Tompa versei a sorsról, hivatásról valló küzdelmek erőterébe: ezt teszi többek között *A szent fa árnyékában* ülve, hol a romantikus költői prófétaszereppel rokonságot tartó, de gondolatársításában már a modern irodalom Istenről való beszédmódja vagy Ady „Messiásai” felé közelítő sorok így vallanak:

⁶⁰⁵ *Uo.*, 33.

⁶⁰⁶ *Uo.*, 34.

⁶⁰⁷ *Uo.*, 214.

E karácsonynak, e szent mának –
Árnyában pihenek a fának.

Egy távoli harang zenéje
Visszaringat egy régi éjbe.
(...)

Nem áhítóztam többre, másra:
Én legyek e kor Messiása.

Hisz falum is oly kicsi; pásztor,
Barom, s ól is van, mint akárhol.

Még falum neve is kísértett,
hogy szép és bús jövőt reméljek.

De hajh, ritkák a Messiások!
Valami bennem is hibás volt...

Betfalván ugyan szülehettem,
De nem születtem Betlehemben.

(*A szent fa árnyékában*)⁶⁰⁸

Abban a korban pedig, hol
Köztünk az Ember Fiának
Fejét sincs hová lehajtania⁶⁰⁹

s hol

Életünkben tavaszok suhantak
Semmiségbe kifeszítetlenül

és

Nem volt helyük itt az igazaknak,
Pusztán éltek üzőtt szentekül⁶¹⁰,

megelevenedik az *Újszövetség* kulcsmondatai közül a krisztusi gondolat is: „Ha nem lesztek olyanok, mint a gyermek...”. A versben a kemény, végsőkig küzdő ember végül a legkisebbekhez fordul:

Oh, gyermekek, megváltás hirdetői [...]
általatok jutok önmagamhoz⁶¹¹,

talán ugyanazzal a vággyal, mellyel mindnyájan
kézre várunk,
Mely jó balzsammal megken, – ajakra,

⁶⁰⁸ *Uo.*, 43.

⁶⁰⁹ TOMPA László, *Alkalmi vers* = T. L., *Ne félj!*, i. m., 188.

⁶¹⁰ UŐ, *Ének a jövő gyermekeihez* = T. L., *Ne félj!*, i. m., 164.

⁶¹¹ *Uo.*, 30.

Mely visszacsókolja lelkünk a szárnyat,
S fölkelünk, új Lázárok...⁶¹²

A feltámadó Lázár motívuma azon versek között megjelenik, melyek Jézus evangéliumi szavait idézik. Az eredetileg egy béna meggyógyításakor (*Mt* 9,6; *Mk* 2,11; *Lk* 5,23–24; *Jn* 5,10), majd a naimi ifjú (*Lk* 7,14), Jairus leánya (*Mk* 5,41; *Lk* 8,54) és Lázár feltámasztásakor (*Jn* 11,43) elhangzó szavak: „Kelj fel és járj!”, a Tompa-versben visszatérve mintha a keresztút három, Jézus eleséseire emlékező stációját is megidéznék, egybeölelvén – halál és feltámadás között – az emberi élet mélységeit és magasságait:

Nagy kőbe koppant, zúzott fejedet
Veted-e már fel és mikor veted,
Ember, te csüggedt, kínoktól alélt? –
Az ár, mely levert, rajtad átrohant,
Már elhúzódott, s halld, ezernyi hang
Hírli, hogy ismét megmozdult a lét.
Az iszap által meghajtott füvek
Rendre megint zsendülni kezdenek – –
A föld sebei tünedeznek és
Nyomukra is szövül a feledés...

S rád fentről szórnak fényt a csillagok – –
Mozdulj te is hát és emelj fejet!
Csillagok közt van neked is helyed (...)
Lendülj feléjük, hisz azért vagy ember!
S tudd meg, hogy még sok öröm, szenvedés vár – –
Az élet szólít, – hallod? – : kelj fel, kelj fel
És járj!

(*Kelj fel és járj!*)⁶¹³

Tompa László költészetének gazdag bibliai utalásrendszerét erősítik líranyelvének jellegzetes stílusalakzatai is. *Figura etymologicái*: „Lankáson lankadoztál, / Meredek merni sarkalt”⁶¹⁴; „kincsek kincse”⁶¹⁵; „rohanva rohannak”⁶¹⁶ és inverziói az ódon zengésű kálvinista bibliai nyelv rokonává avatják poézisét.

Végül a költő a több verseskötet-címmé is tett, eredetileg a *Magányos fenyőben* felhangzó krisztusi szavakhoz érkezünk: „Ne félj!”. Könyvcímként tekintve tehát ezt az ígét azt mondhatjuk, hogy a verseket a krisztusi *Ne félj!* ereje tartja össze.

⁶¹² TOMPA László, *Bíró előtt* = T. L., *Ne félj!*, i. m., 160.

⁶¹³ *Uo.*, 156.

⁶¹⁴ TOMPA László, *Kalauz* = T. L., *Ne félj!*, i. m., 55.

⁶¹⁵ UŐ, *Rejtett kincs tudója*, i. m., 3.

⁶¹⁶ UŐ, *Dzsingisz khán*, i. m., 123.

3. 7. 2. Mitológiai motívumok

„Oh, kincses öljű, mély ár, babona!
Már engem is visz medred ősi sodra.”

(Tompa László: *Idegen falusi fogadóban*)

Tompa László verseiben többször találkozhatunk antik mitológiai motívumokkal. Egy keresztény (Gyehenna) és egy antik motívumot (Phónix) egyesít a *Kínok tüzén át* kezdete:

Phónixként, mely bárhányszor ég is el,
Hamvaiból mind fénylőbben kikel:
Magam is össze akárhányszor égje
Gyehenna-lángján önlelkem tüzének,
Gyötrelmek multán, lángból, hamuból
Csak tündöklőbben támadok fel ismét.⁶¹⁷

Keresztény és pogány motívum-összefonódás figyelhető meg a *Napon* című versben is, hol három ősi világ – az antik („zefír”), a keresztény („angyalok”) és a mindenkori mesebirodalom („tündérmezőkön”) világa – válik eggyé:

Vén korhely dülöng a ligetben,
Lombosodó vén fák alatt.
Nyútt arcán kergetőznek
Lombárnyak, napfényugarak.
[...]
S kijött a napra – még hunyorgat,
Míg én e padról figyelem.
Lenn berekzúgató zefír száll –
Patyolatfelhők rendje fenn.
[...]
Tévelygő lépteit vigyázó
Szemmel kísérik angyalok.
Bár maga rögre lép: a lelke
Tündérmezőkön andalog.⁶¹⁸

Rejtettebben ugyan, de talán éppen így különböző hagyományok és kultúrák képei találkoznak az *Erdélyi aratásban*:

Péter-Pál elmúlt, jó sok napja már,
S még aratatlan az egész határ.

Nem segített szerencse, vakeset – –
Maga az Isten is csak keveset!

Sőt olykor éppen ő bocsátott

⁶¹⁷ Uő, *Kínok tüzén át* = T. L., *Ne félj!*, i. m., 65.

⁶¹⁸ Uő, *Napon* = T. L., *Ne félj!*, i. m., 85.

Földemre egy kis jégverést, fagyot.

De legyen áldott: nem hagyott henyén
Heverni, s ím csak megedzödtem én.

Így készíték – míg életem szakad –
Termőbb jövőndöt, vígabb nyarakat!⁶¹⁹

A magyar népi hagyományban, a falusi közösségek életében Péter-Pál napján kezdődő aratás képével (hiányával) induló vers a pogány Fortunát („szerencse”, „vak eset”) megidéző gondolatokon keresztül az isteni rendelkezésen való elmélkedésen át az élet elszakadó fonalának csonka metaforájához érkezik. A „míg életem szakad” képe az életünk fonalát kezükben tartó Moirák alakját idézheti.

Pogány-magyar motívumok érintkeznek a Dionüszoszt kísérő szatírok római rokonáról, az *Öreg faun*ról szóló versben is. A szöveg derűs bája, hogy benne az antik mitológia nimfái magyar néptáncot járnak: a „bokázó nimfák” képe egyesíti e két kultúra motívumait.

Öreg faun, a szívedet még
Meg-meglegyintik lágy kacsók.
S átlobban agyadon az emlék:
Mily mézes volt a nimfa-csók.
[...]
Ligetet látsz; fák közt – mesés hely –
Nimfák bokáznak, Pán zenél.
S te lesből, szilaj szökkenéssel
Csínyet üzni köztük termenél.
[...]
De jaj, hová vitt a merész hév?
Csalárdságot súgott a nád.
Ha mostan egy sík tóba néznél:
Torz, vén fej fintorogna rád.
[...]
Menj, ülj egy forrás friss fejéhez.
Nézd sírva, hogy kel a patak.
Sírj és nézz, amíg körül éj lesz,
S hab és könny hozzád feldagad –⁶²⁰

Az öreg faunról szóló versben az öregség ábrázolása is görög hagyományokat, a görög líra hagyományait követi. Az öregség itt nem mint a bölcsesség megélésének, szelíd nyugalmának, hanem mint az élet könyörtelen elmúlásának keserű tapasztalata jelenik meg. Az öregség testi képei a szerelemmel s örömmel egybefonódó fiatalság korával élesen szembeállítva, mimnermoszi és alkaioszi ábrázolásra emlékeztető módon tűnnek fel előttünk.

⁶¹⁹ *Uo.*, 84.

⁶²⁰ *Uo.*, 37.

Ilyen megkerülhetetlen negatív erőként van jelen az élet alkonya („vénség”!) a gyermekjátékok emlékével összefonódó vers, a *Kútba estem – ki húz ki?!* indító képében is: „most hogy mint csomós hó hull rám a vénség...”⁶²¹.

Izgalmas összetettség jellemzi e lírában a végzet fogalmát. Az antik mitológiától s tragédiáktól kezdve Zrínyi *Szigeti veszedelmén* át egészen a transzszilvanizmus irodalmáig⁶²² a végzet(?), sors(?), eleve elrendelés(?), szabad akarat(?) kérdése végigkíséri az irodalom – mert lényegében az ember – történetét. A végzet-metaphora Tompa László lírájában az antik sorsmetaforák, a kálvinista eleve-elrendelés és az erdélyi lélek belső parancsának – a helytállásnak, a sors vállalásának vagy a sorssal való szembeszegülésnek – különleges ötvözete, mely ötvözet fénye-sötétje rendre átsugárzik e költészet képein: „Jaj, a végzet mély sötét vadonban bős vad.”⁶²³ (*Ének a késői megbánásról*); „Az út rögös, csak tép az ág is / Amerre végzetem vezet.”⁶²⁴ (*Csillagtalán éjjeli ég alatt*); „álltak, ahol csak állniok kellett / keserű daccal, a sorsnak szembeszegülve”⁶²⁵ (*Lófüröszítés*).

Tompa László az elkerülhetetlen végzetnek és az ifjúság elmúlásának kérdésében is változatos hangon szólal meg. Már az *Este egy székely festőnél* olvasásakor úgy érezhettük – legkivált a „hő dél” költői képére nézve, melyben a dél „mint méz, tele lépből – minden szertecsurog most”⁶²⁶ –, mintha egy az erdélyi táj látványával összeöltődő mitikus aranykor fénye szűrődne át a versszövegen. Ezt az érzetünket, az antik aranykor képzetét minden bizonyal erősíti az idézett mondat daktilusi lüktetése is.

A *Szüret előtt* a természet gazdag bőségét festő képeiben pedig – hol az élet alkonya nem torz testű, keserű vénséget jelent, hanem a lélek „ért gerezdjeinek” „szent szüretre váró” csillogását hozza el – olyan érzése támadhat az olvasónak, mintha a verssorok felett a horatiusi béke lelke lebegne, s a levegőben egy-egy szellő „a magyar Horác” bús hangját is elhozná felénk a *közelítő tél* sejtelmével.⁶²⁷

Most minden érik. A mezők s a lelkem
Zománca csupa mosolygó arany.
Áldottság terhe rajtam és a kerten.
Gyümölcsös évszak, érés szaka van!

Most válik minden melege a nyárnak
Kincské; cukor lesz, méz s finom zamat.

⁶²¹ TOMPA László, *Versek, i. m.*, 264.

⁶²² E felsorolás természetesen rendkívül töredékes – csupán felvázolni próbáltam egy gondolati ívet. (T. Zs.)

⁶²³ TOMPA László, *Ne félj!*, i. m., 129.

⁶²⁴ *Uo.*, 9.

⁶²⁵ *Uo.*, 209.

⁶²⁶ *Uo.*, 199.

⁶²⁷ BERZSENYI Dániel, *A közelítő tél* = B. D., *Művei*, Bp., Osiris, 1999, 73–74.

A tavasz elmúlt bolondság csupán: vad
Viharai már máshol zajlanak.

A lét körülem csudamélyre szépült – –
Itt-ott föl enyhén száll a lenge füst.
Szemem derüsen ível egybe kék űrt,
S fénylő folyót, mely messze híg ezüst.

Bölcs béke, bőség az egész vidéken...
Előmbé nyíltan tárul hét határ – –
Csak a havas néz messziről sötétén;
Tél sejtelmével borzogatva már.

De jöhet tél is; hidege, homálya
Engem nagyon nem tud ijeszteni:
Feléje telten – szent szüretre várva – –
Csillognak lelkeim ért gerezdjei.

(*Szüret előtt*)⁶²⁸

3. 7. 3. Mesebeli és népköltészeti motívumok

„Most minden cserje, domb rajzó mese-méhkas!”

(Tompa László: *Erdélyi télben*)

Tompa László saját életének elemeit olykor mesékké szövi a versekben. Margit lánya Hamupipőkévé (*Együtt Hamupipőke lányommal*), a betfalvi kert pedig Csipkerózsa erdejévé válik (*Őszi látogatás Csipkerózsa erdejében*). S nemcsak szeretteit s szeretett vidékének tájait transzponálja egy mesevilág alakjaivá s tereivé: a lírai én önmagát ugyanígy e mesebirodalom részének tekinti (*Rejtett kincs tudója*). „Éjfélt lehellő, varázsos” motívumokra lelhetünk a *Csillagtalán éjjeli ég alatt* is, hol szintén a belső küzdelme bontakozik ki, melyet e lírai én az életét „köröskörül” szorító feketeség ellenében vív:

Kietlen éjjel gyászsötétje!
Itt fényt ki is keresne még?
Köröskörül nincs semmi jó, – csak
feketeség.
(...)
S mégis, bár üljön ezer ördög
Ez átkos, babonás körön:
Éjfélt lehellő, rossz varázsát
Valamikor még áttöröm.⁶²⁹

⁶²⁸ TOMPA László, *Ne félj!*, i. m., 60.

⁶²⁹ *Uo.*, 9.

Az „átkos”, „rossz-varázsos”, népballadai homályba burkolt képeken túl a Tompa-líra a népköltészet más műfajaival is kapcsolatot szőtt. Ennek a kapcsolatnak szép példái azok a népdal jellegű, a népköltészet hangvételét, szókincsét, ritmusát – s így egyúttal Petőfi Sándor népies líráját is – megidéző motívumok, melyek többek között az *Árva kukoricaszál...* és a *Májusi hajnalodás* című verseiben bukkannak fel:

Árva kukoricaszál –
Kapálatlan maradtál!
[...]
Árván lengő száradon
Mégis nőtt pár cső vadon.
[...]
Ringatózol mialatt
Érlelődik aranyad.

(*Árva kukoricaszál...*)⁶³⁰;

Tavaszi szél táncol
Végig a világon...
Bánatomat én is
Bizony sutba vágom.

Előttem kelő nap,
Mögöttem kis erdő –
Valamennyi ringó
Ága csupa bimbó
[...]
azért az erdő
A tavaszt megérzi –
Csak te, árva lelkem,
Te lennél hitetlen –
Csak te félnél élni?
[...]
Téli bűd ruháját
Cseréld üde zöldre.
Szükség a remény-szín
E szomorú földre.
[...]
Mindenütt egy zöld ág...
Mind-mind úgy elosztom,
Hogy egy ág azoknak,
Kik búsulni szoktak,
Okvetlenül jusson.
Hogy mindnek, ha ébred,
S kinéz a világba,
Bánatát deríteni
Legyen egy-egy drága,
Friss májusfa-ága – –

(*Májusi hajnalodás*)⁶³¹.

---

⁶³⁰ *Uo.*, 177.

⁶³¹ *Uo.*, 149–150.

Tompa László költészetében olykor a népköltészethez kötődő ízes tájszavakat is találhatunk. S bár lírája a saját ízű szavak tekintetében nem oly gazdag, mint író társának s földijének, Tamási Áronnak prózanyelve,⁶³² költészetének tájain mégis mint ritka, színes vadvirágok tűnnek fel olykor az ízes székely nyelv szavai – mi pedig mint erdélyi havasokat járó vándorok „süttözhetünk” nyelvünk e vadregényes vidékén, amíg a közelgő vihar bokrok s fák mögött „sunnyaszkodó” fellegárnyai meg nem nőnek, s a „toportyánok” hangján vonyító szél nyomában, „vésszel vemhes fellegeket” „gargatva” maga előtt, a nagyidő „morgadozva” meg nem érkezik.⁶³³

Tompa László nem csupán a balladai homályt szövi bele verseibe, s nem is csak a népdalköltészetet hangolja modern lírai poézissé: Kőműves Kelemen balladájának konkrét motívumait kelti életre a „magos Déva várának” építését elbeszélő *Új Dévavára épül* című versében, hol a lírai én az ön-várának köveit önvérével összekötő Kőműves Kelemen alakjában tűnik fel előttünk:

Hogy váram százszor földig omlott
S lelkem is százszor belerengett – –
Azért ne szánjon senki. Résztét
Nem kell Kőműves Kelemennek.
[...]
Csak hadd vívódjam itt az éjjel,
Keserűen és éjsötéten – –
[...]
(Idő, te is korán kacagsz még!)
Holnapra már hordom a téglát.
S ha kell: vérem lesz a ragaszték.⁶³⁴

Még szorosabbá válik ez transztextuális háló, mikor e népköltészeti–népballadai motívumokkal átszótt líra a mese műfaját megidéző, a prózanyelv lüktetéséhez közelítő rímtelen versszövegeiben már-már tisztán architextuális kapcsolatnak nevezhető viszonyt létesít a mese műfajával. *Ilona tavaszi táncát* nézve – miközben a világszép tündérleány körül rendre-rendre mesék alakjaival népesül be a titokzatos erdő – vagy *A mesetáltoson* lovagolva a lélek álmainak végtelen távlataira nyílik Tompa László mesepoézise.

Az egész éjjel ma csupa-egy tavasz-szag!
Hullámai az erdőszél felől

⁶³² Talán általánosságban is kijelenthető, hogy míg a helikoni–transzszilvanista novellisztika bővelkedik tájszavakban (a Tamási-írások mellett a Nyíró-novellákra is gondolhatunk itt), addig a korszak lírája igen visszafogott ezen a téren (Áprily költészetében is csupán néhány vers – pl. *Az irisórai szarvas* – esetében találhatunk jellegzetesen erdélyi szókincsvilágra). (E jelenségre Láng Gusztáv hívta fel figyelmemet disszertációm munkahelyi vitáján.)

⁶³³ E mondatban szereplő szavakat lásd: TOMPA László *Árva kukoricaszál*, *Erdélyi télben*, valamint *Viharfelhők alatt* c. verseiben = *Ne félj!*, i. m., 15., 169., 7.

⁶³⁴ *Uo.*, 78.

Át-áthömpölyögnek a tisztás fölött is,
Melynek szögében a borvízkút bugyog –
A vízről könnyű gőz lebeg titokzatosan
A hold felé, mely puffatag arccal áll – –
A forrás fejénél, nyirkos, fekete kövön,
Valaki ül, hajlottan, háttal a holdnak – –
Tenyerébe rejtett arca láthatatlan –
(...)
Ő a bujdosásban lévő fekete királyfi –
Siratja eddigi tavasztalan életét –
S az élő vízzel könnyei egybefolynak.

(Ilona tavaszi tánca)

3. 7. 4. Szépirodalmi utalások

*Halott költők porából olykor
Nagy kelyhű virágok kinőnek.
Rég elfelejtett síri hantok
Megérzik szelét szebb időknek.*

*Dohos könyvtárak éjjelében
Nap gyúl cikázó sugarakból.
Egy könyv kitérül és a sok rím
Tüzet csillogtat, mint aranybor.*

*Szét a világba friss erővel
Kiszáll a nemes, ritka mámor,
Szomjan sóvárgó szívek isznak
A tiszta kéjek italából.*

*Mindenki sejti: csodatitkok
Mélysége fölött jár a lába – –
S éjfélkor egy bús, glóriás fej
Benéz egy fehér lányszobába.*

(Tompai László: *Halott költők porából*)

Az olvasóban talán Dsida Jenő *Esti teázását* is megidéző verssorok már a szövegközi szépirodalmi utalásrendszer világába kalauzolnak. Tompa László verseiben megannyi szátra találhatunk, melyekkel e hagyományosan különletűnek és zártnak vélt költészet játékba hívja a magyar- és világirodalmi szöveguniverzumot. Az ebben a fejezetben összegyűjtött egy-két példa csupán illusztrálni hivatott a Tompa-lírárt is intenzíven alakító szövegköziség jelenségét. E költészet transztextuális utalásrendszerének felrajzolása egy későbbi poétikai monográfia önálló fejezetét alkothatja majd.

Szövegközi kapcsolódás fedezhető fel például a Tompa-líra egyes motívumai és Jókai regényvilága között: *Aranyember* Noémije van jelen a *Noémi Senki-szigetén* és a *Noémi és az ősz* című versekben. Sőt, Berzsenyi lírájával és a hajózás ősi, az élet tengerét szelő toposzával is rokon a *Noémi Senki-szigetén* záróképe:

Vitorlám rongy. Már magam is ziláltan
Azt nézem csupán, hol kell partot érni.
...Ha tán egy hullám végre partra lök majd:
A sziget élén vársz-e rám, Noémi?

Világirodalmi kapcsolódást jelent a Goethe *Faustját* idéző, korábban már többször idézett *Egy új Faust szerenádja*.

Hallod-e, Margit, mit zenélek?
Jobb lenne meg se hallanod –
De fent ím: tárva ablakod.
Dalom osonjon hát az éjnek
Lebjén eredbe s benne méreg
Legyen, mely lázat kelt legott.

József Attila líráját idézhetik a befogadóban a Tompa László költészetében is gyakran felbukkanó, korábban már szemléltetett anya-motívumok: „anyám is itt van, multam gondos öre”⁶³⁵ – és mintha József Attila *A Dunánál* írott nagymélységű verset hoznák játékba a *Hallgatagon* alábbi sorai:

Az ős-sejtig vagyok minden ős –
az Ős vagyok, mely sokasodni foszlik:
apám- s anyámmá válok boldogon,
s apám, anyám maga is ketté oszlik
s én lelkes Eggyé így szaporodom!

(József Attila: *A Dunánál*)⁶³⁶

S mindeneket magamhoz ölelek fel,
Hogy elvegyüljek rendre mindenekkel.

Így (ki azt hittem: különködni lettem)
Egység vagyok meg összesség is egyben.

(Tompa László: *Hallgatagon*)⁶³⁷

Igen gyakran találkozhatunk Tompa László költészetében zenei motívumokkal is, hiszen...

... Az ének árvaságot
Megosztó társaság.
Talizmán sebek ellen –
Télben virágos ág.

(*Ősz jötte elé*)⁶³⁸

Idetartoznak többek között a *Zene*, a *Grieg-melódiákhoz*, az *Intermezzo*, a *Zenét!*, az *Örömszimfónia* és a *Risoluto* c. versek, valamint a zongorázó hitves játékkaként a versszövegekbe szűrődő dallamok.

⁶³⁵ Uő, *Őszi látogatás Csipkerózsza erdejében* = T. L., *Ne félj!*, i. m., 45.

⁶³⁶ JÓZSEF Attila, *A Dunánál*, J. A., *Összes versei*, i. m., 332.

⁶³⁷ TOMPA László, *Hallgatagon* = T. L., *Ne félj!*, i. m., 125.

⁶³⁸ Uő, *Ősz jötte elé* = T. L., *Ne félj!*, i. m., 121.

A Tompa-líra zenei utalásainak gazdagságát erősítik, hogy mind a róla szóló szakirodalomban, mind pedig az általa írt irodalmi elemzésekben, esszékben, kritikákban a versekről, művekről szóló beszéd gyakran zeneművészetből származó kifejezések metaforáiból épül: „A külső forma zeneisége helyett erősen összefogott belső formával kárpótol,»⁶³⁹ hiszen „ritmusát nem tűnő pillanatok csörgedezéséből tanulta, hanem a természet nehéz állandóságából, hegytől, százados fától, völgytől, sziklát görgető folyótól.»⁶⁴⁰ „A költemény bevezető akkordjaiban [...] szimfonikus erővel»⁶⁴¹ van jelen a verszene. „Egy-egy jelentősebb mondat önmagában lüktet, alkalmas arra, hogy szárnyasíge legyen belőle, mert »érce és ítélete« van, s csak bariton mellézköngéiben határozza el magát eszmélkedésből lírává.»⁶⁴² Sőt, nem csupán a metaforák, hanem a hangzók szintjén is megelevenítik Tompa László költészetét a róla szóló szövegek⁶⁴³, például a „k” hangok keménységével: „Verseiben „találkoztam [...] küszködő formával»⁶⁴⁴: „úgy képzelem, éveit is sziklából vannak, s nem lettek azóta törmelékké, elheverő tömbjeik viselik a költő kezennyomát. Nem hiába viaskodott hát az anyaggal, amint régen hitte: egymagában.»⁶⁴⁵ „Művészete olyan, mint az időé, levészte a szavak cifráját, hogy gondolatának természeti formát adjon. Akár a malomkőfaragó ember, aki nem az ékességre gondol, hanem a búzára, ami majd liszté őrlődik műve alatt. Ilyen termékeny kövek zakatolnak megmunkált soraiban, szavai lisztet járnak.»⁶⁴⁶

A Tompa-verseket elemző írások szókinccse tehát e líra zenei motívumait és zeneiségét is visszatükrözi.

3. 8. Tükröződések

„Mint egy magunkat tükröző tükörbe.”

(Tompa László: *Ádám kacag?*)

„Az ember, amióta csak létezik, látványul kínálkozik önmagának. Évezredek óta valóban nem is szemlél mást, csak önmagát.»⁶⁴⁷ „A tükröződés fogalma néma képet idéz föl az emlékezetben, az érintetlen, semmitől ne zavart víz képét. A négy közül a víz az egyetlen, amely a három másik öselemről képet varázsol. És bizonyára ennek az egynek az ősmintáját követi az ember, [...] aki

⁶³⁹ Tompa László = *Irodalmi Lexikon*, szerk. BENEDEK Marcell, Bp., Győző Andor kiadása, 1927, 1145.

⁶⁴⁰ BAJOR Andor, *Tompa László köszöntése*, Igaz Szó, 1963/12, 922.

⁶⁴¹ KUNCZ Aladár, *Megkoszorúzott erdélyi költő: Tompa László három állomása: Erdély hegyei közt, Éjszaki szél és Ne félj*, Erdélyi Helikon, 1929/8, 613.

⁶⁴² MOLTER Károly, *Hol vagy, ember?*, Erdélyi Helikon, 1940/7, 471.

⁶⁴³ Bertha Zoltán gondolata, mely elhangzott disszertációm munkahelyi vitáján, 2015 szeptemberében.

⁶⁴⁴ REMÉNYI József, *Levél Erdélybe*, Amerikai Magyar Népszava, 1940. (Az írás újságkivágás formájában a Haáz Rezső Múzeumban őrzött kéziratok hagyatéka része. (HRM–TLH, Feldolgozatlan hagyatékrész, 4. doboz))

⁶⁴⁵ BAJOR, *Tompa László köszöntése...*, i. m., 922.

⁶⁴⁶ Uo.

⁶⁴⁷ Theilard de Chardin szavait idézi: NÁDAS Péter, *Bevezető az égi és a földi szerelem témájába: ösképek képmásai* = N. P., *Az égi és a földi szerelemről*, Bp., Jelenkor, 2010.

széltől nem borzolódo tüköruveget készít, a tükörzödések iránti vonzalmát remélve állandósítani. Az állandó és időtálló tükörzés iránti vonzalom pedig nem lehet más, mint emlékezés egy olyan élményre, ami az embernek az őstükörrel és önnön tükörképével való találkozása. [...]

Ovidius az *Átváltozások* harmadik könyvében beszéli el, miként képződött a képet és a fogalmat egymás másaként összekapcsoló tükörszerkezetben az élmény. Vízrel, helyesebben vizekkel kezdi az elbeszélést. Két patakocskáról szól, melyek közül az egyik »görfefutású«, a másik »kékvizű«. [...] Aoniában, azon a szűk völgyektől átszeldegett hegyvidéken, amelynek délnyugati párkányán másfél ezer méternyire magasodik föl a Helikon csúcsa, mindenki jól ismeri ezt a két vizet. Liriope a kék vizű, Cephisos a görbe futású. Mint ahogy azt is mindenki jól tudta, hogy nyugtalan és meggondolatlan cselekvésre, sőt erőszakra kész, akinek nincsen önszemlélete, míg aki mást is hordoz önmagában, annak lassúbb a járása, cselekvésében nem oly heves. [...]

Ovidius női névvel említi az egyik patakocskát, és férfi névvel a másikat, s legalább annyira érdekes, ahogyan egybekelésük időpontját megadja. Úgy mondja: egykor. [...] Liriope teherbe esik és megszüli Cephisos fiát. Így támad két víz egyesüléséből valami olyasmi, ami nem víz, de amint a későbbiekben kiderül majd, még sem tud elkülönülni attól, amiből különbözőként kivált. Ám ki hallott azóta is olyasmiról, hogy a vizek egyesüléséből ne víz lett volna? [...] Nem az öntudatlan történés vált el az öntudat történetétől Narcissus születésének képében?”

Narcissus „a tükörzödések iránti vonzalom, s az ebben való eltévelyedés”⁶⁴⁸ mitikus ősképe.

Narcissus születése a Helikon lábánál történt. Így a Helikon, a Múzsák lakhelye ugyanaz a vidék, ahol a tükörzödés titokzatos erőterében a(z ön)megismerés vágya és a megismerhetetlenség tapasztalata megszületett. A Tompa-líra – túl az erdélyi helikoni líra irodalmi valóságát elvitathatatlanul meghatározó történeti téren és időn – maga is e tükörzödések iránti vonzalomban él, gyakran használva és variálva a tükörzödés motívumát és alakzatait.

Mert mindhiába minden áltatás,
S minden síró vágy is haszontalan:
Egyel sohasem egy-lélek a más,
S ha van társa is –: csak látszatra van!
Ez örök törvény itt az ég alatt [...]
Egymás szemébe úgy merül szemünk,
Mint egy magunkat tükörző tükörbe [...]

Gondold el itt vonalak rendjeit
[...] vagy annyi szirtet, dombot –
Vonalak egymást nem érinthetik – –
Csúcs csúcsához nem tud átjuttatni hangot;
S ha nagy: még inkább különül borong ott...

(*Ádám kacag?*)

Hát jertek mind, ti sírva ballagók – –
Építeni a téren egy dobogót,
Keresni a szót, magasság, mélység
Új összecsendülését.
Ím én is adok, legyen tietek,
A kincs, mit lelkem rejtegetett.
Kövessetek, jertek!” –

De most a motor
Egy kapu előtt végsőt zakatol.
Kilépve, megingok az aszfalton alatt.

⁶⁴⁸ Uo.

Magam vagyok, elnémult *az a hang*.
A kávéház ködös ablakain
Pár únt arc néz ki, megbámul, köszönget,
S egy tükörlapról (növe) szembe jönnek:
Bús szemem, vállam, nyítt vonásaim – –

(*Autón*)

Csak lelkem jegén kocog néha titkon
Az emlékezés, ez éber jégmadár...

Oh, hihetem-e, hogy ez a jég megtörik még?
Egy új tavasz győzelmes áradása
Szétvet szilánkká minden mostani kérget,
Áradás, mely új partoknak feszülve:
Hömpölyget ismét iszapot, virágot,
Holt gallyat, – tükröz lányszemet, vihart,
Mélysege együtt rejt napot meg éjet,
Mélyén lét, nemlét ugyanazt dúdolja? – –
[...]
De úgy bukkanjak illatos újulás közt,
Egy erdőszélen elébük, amint
Valakit üzők, s fiatal szemem
A nap nyilait vígan visszadobálja? – –

(*Téli dermedtségben*)

Már lassultan folysz partjaid között,
Lelkem, te nemrég rohanó patak!
Szesélyes felhők lengő, bomlatag
Gomolyait nyugodtan tükrözöd.

(*Az óceán felé*)

A gyakran a tükröződés motívumrendszerében megjelenő én-problematika rendre-rendre kibillenti megszokott helyzetéből az olvasó Tompa-lírával kapcsolatos elvárási horizontját. Tompa László költészetében a lírai én „naplólapjain” olykor – a tőle elvárt, vagy a neki gyakran minden mást kizáróan tulajdonított kemény szilárdság parancsa helyett – az elfolyó idő, egy meg nem élt élet tapasztalata, az alkotómunka meddősége fogalmazódik meg:

S nem tudok írni – szétfolynak a dolgok – –

(*Naplólap*)

Most is sötét szobában, mély karosszékbe esve,
Hallom, hogy az agyam, mint egy kohó zúg, dohog – –
Várnám: aranya csordul?! – – De csak homok, homok,
Csak homok, amit izzad. És jaj, már itt az este!

(*Jönnek*)

A pergő homokóra képét is megidéző szövegben, a zúgó, dohogó kohó képében valamiképp az önmagát reménytelenül kergető mitikus Ixió kerekének forgása is benne zakatol.

Ovidius *Metamorphoses*ében „Ixió mint a Tartarosz főbűnöseinek egyike jelenik meg, Tantalosz, Szizüphosz és a Danaidák társaságában. Ovidius elbeszélője számára maga az elkövetett bűn nem bizonyult lényegi elemnek, csupán maga az elrettentő büntetés: »Ixion forog, úzi magát, menekülve magától«, vagyis hogy Ixió *gyorsan* forog önmaga tengelye körül; pontosabban, nagy sebességgel forgatja az a külső erő, amelynek hatalmában áll. Mozgása következképpen értelmezhető olyan üldözésként, amelyben ő maga az üldözött; menekülése pedig éppúgy érthető a büntetés elviselhetetlenségére, mint a magamagától való megfutamodás szándékára. Hiszen aki elől menekülne, az saját maga.»⁶⁴⁹ Erre az üldözés-motívumra találhatunk bőségesen példát Tompa László lírájának vad(ászat)-motívumaiban.

Ixió második említése a *Metamorphoses*ben „Orpheuszról és az ő énekéről közöl valami lényeges információt. [...] A szöveg itt arról tudósít, mi történik abban a pillanatban, amikor Orpheusz énekét meghallják az alvilágban bűnhődő lelkek. Amiként Tantalosz víz utáni szomja megszűnik, akként szűnik meg Ixió kerekének a forgása is.»⁶⁵⁰ Ixió alakjának megidézése Orpheusz tényleges hatásának érzékeltetését szolgálja. Ixió büntetése ugyanis nem egyszerűen a legfőbb hatalom döntése, de az egyik legsúlyosabb büntetés, amelyet a görög mitológia egyáltalán ismer. Orpheusz énekének valóságos hatalmát csak innen láthatjuk be, Ixió büntetése felől. Orpheusz és a költészet hatalma ebben a kis kitérőben nagyobbak bizonyul minden létező hatalomnál, még Zeuszénál is, hiszen képes arra, hogy – ha egyetlen pillanatra, de – megállítsa az örök forgásra ítélt kerék mozgását.»⁶⁵¹

A homokóra pergése tehát akkor maradna abba, ha vers születne, s a vadászat akkor nyugodna el, ha meglelnék a szót. E belső tapasztalásokat tükrözi (tehát egyben meg is fordítja!) az a paradoxon, hogy az alkotói meddőség, a szó nem lelés és az (ön)megismerhetetlenség tapasztalásai versben, tehát orpheuszi énekeként szólalnak meg.

„Ha van olyan tapasztalat, amely hozzásegítheti az értelmezőt romantika és modernség amúgy meglehetősen plauzibilis korszakküszöbének felismeréséhez, akkor a temporális idegenség tapasztalatának bizonyos formái, elsősorban a *saját idegenségének* tapasztalata, minden bizonnyal ilyenek. [...] A temporális idegenség nem csupán az időben távoli, a nem kéznél levő megragadhatatlanságával szembesít. [...] Az időben távol lévő idegensége azonban mégis a *saját múlt*, a személyes biográfia megfoghatatlanságának perszonális és intim tapasztalatában válik a modernség paradigmatis, alapvető tapasztalatává. Apollinaire igazi nagy találmányát Jauß nem véletlenül annak felismerésében látja, hogy »a térben és időben szétdarabolódott szubjektum«, »aki elmúlt életének felidézett mozzanataiban mintegy idegen Énnel kénytelen találkozni«, önmagát veszíti el. Emlékezés, idő és identitás sajátos trichotómiába rendezett kölcsönviszonya ettől kezdve a modernség meghatározó motívumává válik, amely a posztmodern korszakküszöb felől tekintve tulajdonképpen emblematis funkcióban, egyfajta azonosító jegyként, *differencia specifikaként* is működik: »önmagunk megtapasztalásának elvesztése, amely ön-tapasztalat számára még az emlékezés identitás-alapító szerepe is odavész, [...] kihívás«. [...] Míg az emlékezés korábban, a modernség előtt a szubjektum önmagával való azonosságának,

⁶⁴⁹ HANSÁGI Ágnes, *Az Ixió-szindróma: A művészet, az identitás és a megismerés* = H. Á., *Az Ixió-szindróma: Identitás és kánon a romantikában és a modernségben*, Bp., Ráció, 2006, 7.

⁶⁵⁰ „Míg zengette a dalt, s pengette szavához a lanthúrt, / sírtak a vértelenült lelkek; nem kapkod a tűnő / habhoz Tantalus, *Ixió torpan kerekével*, / nem tépnek madarak máját, sem a belosi lányok / nem meregetnek; Sisyphus, ülsz szikládra nyugodva.” (OVIDIUS, Publius Naso, *Átváltozások*, ford. DEVECSERI Gábor, Bp., Magyar Helikon, 1975, 276, X. ének: 40–44. sor. Kiemelés az Ovidius-szöveget idéző Hansági Ágnesnél.)

⁶⁵¹ HANSÁGI, *Az Ixió-szindróma...*, i. m., 7–8.

identitásának volt a garanciája, addig a modernség tapasztalata éppen ennek a funkciónak az elvesztése.”⁶⁵²

Tompa László költészetét tanulmányozva jelentős számban lelhetünk olyan szövegekre, melyben elvész a szubjektum önmagával való azonossága, és „a beszélő én pozíciója rögzíthetetlené válik.”⁶⁵³

A *Bábszínház*ban, mely „oly torz, mint az élet”, sorsunkat torz marionett-játékként szemlélhetjük, melyben nemcsak a bábuknak, hanem talán még Mesterüknek sincs szabad akarata:

Forog, de meddig? Míg a mester
egyszer talán majd megneheztel
És mindent sutba vág egy esttel.
Vagy talán – titkát itt ki tudja? –
Magának is kimért az útja,
S egyszer ledől, a színre bukva.
[...]
A taps elcsattan, az utolsó – –
Nem pörget bút, kéjt életorsó – –
Úgy leng tova mind, rémes éjben,
Mint egy iszonyú nagy koporsó.

(*Bábszínház*)

A *Hazug, alattomos őszben* pedig az elszáradt táj zajai talán a megbomlástól rettegő, expresszív belső hangokkal kergetőznek.

Magam is legvalóamig őszben:
Didergek itt e hideg őszben.
[...]
A lelkem csupa őszi bánat,
Levél, mely csak hullásra vár fenn,
Az ágon.
[...]
De most a haraszt miféle
Zörej zörrent? – – Madár-e, szél-e? –
Csönd rémít újra, babonásan...
– Jaj, semmi jó e hallgatásban!
– S ott az a folt kinek a vére?
[...]
Most ott fön az erdő sóhajtott?
Halottja lenne? Vajh, ki halt ott?
S ha halt: nem tud hallgatni mostan?
[...]
Remegek: velem itt mi lesz még?

⁶⁵² HANSÁGI Ágnes, *Emlékezet és identitás: Az idő idegensége a romantika és a modernség korszakküszöbének értelmezésében* = H. Á., *Az Ixióon-szindróma: Identitás és kánon a romantikában és a modernségben*, Bp., Ráció, 2006, 20–21.

⁶⁵³ VIZNICZKI Anita, *A nyelv határai a babitsi lírában = Babits és kortársai*, szerk. MAJOROS Györgyi, SIPOS Lajos, TOMPA Zsófia, Bp., Cédus Művészeti Alapítvány – Napkút, 2015, 148.

S míg közel-távol rést keresnék:
Lám körül is, az ormok örvén
Haragos tűz ég: esti rőt fény
Holnapra szelet jelez ismét – –

(*Hazug, alattomos ősz*)⁶⁵⁴

A „saját idegenség” tapasztalata legjellegzetesebben Tompa László költészetének tükörmotívumaiban testesül meg.

[...] másomat szinte meg sem ismerem [...]
S így magam is csak önárnyam vagyok,
Vetítve rejtett síkból ide-átra,
Mint földi tóra futó felleg árnya.

(*Tükörbenzés alkonyodáskor*)

Elképzelhető, hogy a tükröződés nem csupán témaként, hanem stilisztikai és önreferenciális alakzatokként is megjelenik Tompa László verseiben? Esetleg *mise en abyme*-ként? Hiszen a *mise en abyme* „tág értelemben az önreprezentációs technikák gyűjtőneveként használatos. [...] Szűk értelemben a szöveg önidézésének sajátos esetét jelölik vele, olyan szövegdarab/szekvencia/szegmentum megnevezésére alkalmazzák irodalomban [...] amely tükörként reprodukálja valamiképpen az egész valamely lényeges jellemzőjét. [...] Gyakran társul hozzá a többszöri ismétlődés kritériuma, noha az egyszeri ismétlés is eredményezhet *mise en abyme*-ot. [...] A tükörképek végtelen sorozata a jelentés elbizonytalanításához, dekonstrukciójához járulhat hozzá. Az eredeti gide-i értelemben sokan a szereplők jellemének a tárgyakban való tükröződését is ezzel a kategóriával illetik.”⁶⁵⁵

Tekinthetők esetleg a jellegzetes, a lírai én arcaént megjelenő tájrajzok, az önszemlélet versei *mise en abyme*-nak? Vagy értelmezhető esetleg a *Mint régi szobrász* című vers a versformáló alkotói folyamat *mise en abyme*-jaként?

---

⁶⁵⁴ TOMPA László, *Ne félj!*, i. m., 87–88.

⁶⁵⁵ PETHŐ Ágnes, *Önreflexivitás a nyelvben*, Kolozsvár, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, [egyetemi jegyzet]. Forrás: <http://film.sapientia.ro/uploads/oktatas/segedanyagok/Reflexivitas-vazlat1.pdf> (Az utolsó megtekintés ideje: 2015. márc. 29.)

IV. „Apáink arcán”

A Tompa-líra hatása az erdélyi magyar költészetben és képzőművészetben

*Itt Erdélyben a suvadásos dombok
a férfiakban éjjel mélyre szállnak,
reccsenve nőnek meg a pofacsontok,
s a vízmosásos szemekben az árnyak*

*nézik, nézik évezredek hosszan
a türelem partján milyen erdő ég el.
Hiába kentétek be a füves rétet
jelszavakkal és piros borjúvérrel,*

*mert felzúg makacs hajuk az éjben
és erdőtüzként felvilágít,
forradalmas-szép arcuk foszforeszkál,
hogyan megeljük az utat hazáig,
fiúk,
fiúk, viháncoló csitkók a vad szelekben,
ha netalán az úrig nem sikerül szállnunk,
s e rögös földre mégis visszatérnénk,
csak lábujjhegyen, halkan!
apáink hűlő, drága arcán járunk.*

(Farkas Árpád: Apáink arcán)⁶⁵⁶

1. „Benne áll[ni] a szövegben”

A helikoni–transzszilvanista líra mint poétikai és mint létélmény-örökség az erdélyi magyar költészetben

*„Az összefüggések ha összeérnek,
még szikrát vetnek mind a mondatok.”*

(Tompa Gábor: Huszadik század)⁶⁵⁷

Ahogy egy emberarc őrzi felmenői vonásait, úgy őrzik a helikoni lírikusok verseinek főbb motívumait az utánuk következő költőgenerációk a maguk írásaiban. Ha ismerünk és szeretünk valakit (s e kettő lényegében elválaszthatatlan), megláthatjuk a fiúk és unokák arcában szerettünk titokzatosan átváltozott arcát. A vonások persze variálódnak, és mindig sajátos, sem a múltban, sem a jövőben senki máséval nem azonos rajzolatuk lesz – de e szüntelen megújulásban öröklődnek és jelen vannak mégis, nemzedékről nemzedékre.

Ki ne látná az udvarhelyi Farkas Árpád soraiban, ebben az arcvonásokat és tájvonásokat egyé forrasztó lírai ragyogásban a helikoni líra verstájjait felragyogni? A mélyre szálló, „suvadásos dombok” talán a Tompa-versek valaha volt, ringó és ringató⁶⁵⁸, ezerarcú dombjai⁶⁵⁹, melyekkel sorsközösséget „róttak ránk rejtélyes hatalmak”⁶⁶⁰; az árkot és könnyet,

⁶⁵⁶ FARKAS Árpád, *Apáink arcán = Hazahív a hűség: Romániai magyar költők vallomásai a szülőföldről*, szerk. LISZTÓCZKY László, Sepsiszentgyörgy, Castrum, 1993, 141.

⁶⁵⁷ TOMPA Gábor, *Huszadik század* = T. G., *Óra, árnyékok*, Bukarest, Kriterion, 1989, 23.

⁶⁵⁸ „Ringat és ring velem a dombhát!” (TOMPA László, *Hazug, alattomos ősz* = T. L., *Éjszaki szél*, Székelyudvarhely, [a szerző kiadása], 1923, 47.

⁶⁵⁹ „Megyek a dombra – játszadózom veled, / S tépek veled sárga virágot!” (Uő, *Hosszú tél után* = T. L., *Ne félj!*, Kolozsvár, Erdélyi Szépművészeti Céh, [1934], 146.) „Most minden cserje, domb, rajzó mese-méhkas!” (Uő, *Erdélyi télben* = T. L., *Ne félj*, Kolozsvár, Erdélyi Szépművészeti Céh, 1929, 81.)

a szülőföld és a lélek tájait egyaránt idéző „vízmosásos szemekben” talán a múlttól jelenig nyúló árnyak nézik „a türelem partján” elégő erdőt, melynek fái⁶⁶¹ önátadó világlásukban is az utat világítják hazafelé; a „vad szelekben” „viháncoló csitkók”, meglehet, Imre, Áron és Iloaik természetét örökölték, s idézik (a vers képi síkján sortöréssel is) a két lófűrösztő, „szíjas, székely” legény rikkantó, nyersen kacagó játszadozását.⁶⁶² S ha nem sikerül, ha nem sikerül (netalán) – „csillagok fényfonalán”⁶⁶³ – mégsem az űrig szállniuk, talán e fiúk, talán e fiak is „e szükszavú, bús táj”⁶⁶⁴ „kínnal puhított”⁶⁶⁵, rögs földjére térnek vissza.

Talán. De ez a talán is „hatalmas csoda”.⁶⁶⁶ Mert lehet, hogy a fiúk nem tudnak az apai vonásokról – de azokból születtek, azokat fürkészték gyermekként öntudatlanul, őrzik, hordozzák őket, s végül maguk is, titkos metamorfózis útján, ezeket örökítik tovább. Azok számára, aki ismerték a régi arcra rótt régi árkokat, félreismerhetetlenül.

De lehet, hogy tudatosan vállalt, s remélt ez az átörökítés: folytatni azt, amibe beleszülettünk, ismerős vonások rajzolatában őrizni meg, ami kapott és átadott örökségünk egyben. Érezni az otthont.

És végül gyakran megtörténik az is, hogy a fiúk harcolnak a sorsukba írt vonások ellen, hogy saját arcúvá formált életüknek (ki)alakítását valamiképp csak „az apa legyőzése” által képzelhetik el, hol küzdelmük hajtóereje éppen az attól való „iszony”, hogy az „apa” hatással

⁶⁶⁰ „Gondold el itt vonalak rendjeit / (Ahány ember), vagy annyi szirtet, dombot – – / Vonalak egymást nem érinthetik – – / Csúcshoz csúcs nem tud átjuttatni hangot; / S ha nagy, még inkább különül borong ott... // Ezt rótták rád is rejtelmes hatalmak – –” (Uő, *Ádám kacag?* = T. L., *Éjszaki szél, i. m.*, 59.)

⁶⁶¹ „Az a fá vonzza most a szememet, / Mely ott a tetőn a tavaszban remeg. // Oly ifjú, merész, egyenes, derék – – / S fölötté kéken a végtelen ég. // Fény ütközik ki gallyai hegyén – / Oh, bár lennék e fiatal fa: én! // [...] Szívhatnám a föld áldott nedveit. // [...] A szabad űrbe nyúlna száz karom. // Tövemmel földben, amely éltetőm, / Földieken túl látnék e tetőn. // Derűsen túrnék – akár hópalást, / akár lomb földjön – minden változást. // Viharban éjjel, mint egy nyugtalan / örült üstöke lobogna hajam.” (Uő, *Fiatal fa a hegyen* = T. L., *Ne félj!*, 9.)

⁶⁶² „A lovak nyúlt nyakkal engednek a parancsnak, / Így fordulnak, megúsza, föl és le nehányszor, / Míg egyik legény rikkant, s hetykén veti hátra: / Szorítsad, Imre! S ez rá: Ne hagyj magad, Áron! / S kacagnak nyersen a játszadozáshoz –” (Uő, *Lófűrösztés* = T. L., *Ne félj!*, i. m., 209.)

⁶⁶³ „Suhanni, cikázni fölfelé / Mint képzelet, oly szaporán – / Hintázni szédítő-sebesen / Csillagok fényfonalán.” (Uő, *Meghiitt szavak egy elköltözöthöz* = T. L., *Ne félj!*, i. m., 202.)

⁶⁶⁴ „S szólomban olykor egy-két szirt, fa, virág is / Megszólalt, szólt ez a szükszavú, bús táj – // [...] Ős voltam én itt – amikor nekivágtam: / Ekém előtt a rög még sziklakemény volt! / S ha azt a jövő puhábbnak érzi, talán majd / Megérzi, hogy véremtől is puhult.” (Uő, *Évnek őszén, kedvnek őszén* = T. L., *Hol vagy, ember?*, Kolozsvár, Erdélyi Szépművészeti Társaság, 1940, 88.)

⁶⁶⁵ „Bizony mondom, mind hős az, aki itt / Él, s törekedni mer! / Ha ki is kel –: csak kínnal puhított / Rögből kel a siker. // S addig is, mennyi [...] / Elvértett, szép merés! / Térdünk rogytán is hányszor fáj belénk, / Hogy még, még mind kevés! // Mert ne feledjük: Erdély földje ez! / Zord, vihardulta táj! [...] // De mi sorsunkat tudva –: csak megyünk, / Ahogy következünk! / Tán jobb jövőt csiráztat itt ki még / Elvértő életünk! –” (Uő, *Halálbamenők üdvözléte* = T. L., *Ne félj!*, i. m., 10.)

⁶⁶⁶ „Hatalmas csoda, hogy az Atya részei voltak, anélkül, hogy ismerték volna Őt” – idézi Harold Bloom a *Szentírás Hatás-izony* c. művének mottójaként. (BLOOM, Harold, *Prológus = Hatás-izony: Részletek Harold Bloom The Anxiety of Influence című könyvéből*, ford. KALMÁR György, Alföld, [megjelenés előtt]. A fordítás részleteit Hörcher Ferenc szemináriumán kaptuk a PPKE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskolájában, a 2010/2011. tanév őszi szemeszterében. Az eredeti mű adatai: BLOOM, Harold, *The Anxiety of Influence: A Theory of Poetry*, New York, Oxford University Press, 1973.)

legyen rájuk: hogy olyanok legyenek, mint az „apa”.⁶⁶⁷ Ám akivel harcolnak, egyek is azzal. Harc közben nem megszűnik, hanem átalakul kapcsolatuk – míg végül az, ami e harcban legyőzött, bennük él tovább. Azzal együtt azok ők, akik, akivel és amivel megküzdöttek. Az, ami legyőzött, átalakulva saját részükké szervesül.

„A történelem a »világban való lét« megjelenési formája, s tegyük hozzá, [...] mindig tragikus és metafizikus. Éppen ezért a generáció fogalma mindig valami nagy koncentráció képességgel rendelkező fogalom: »létélmény«.”⁶⁶⁸ A helikoni–transzszilvanista líra mint poétikai és mint létélmény-örökség, tovább hagyományozódott a későbbi költőnemzedékekre⁶⁶⁹ – sőt, már a helikoni közösség alapító nemzedéke utáni helikoni nemzedék tagjai is egy élő hagyományba léptek bele.

A rímem inkább rólatok pereg,
akik bozótok, sziklák közt merészen
törtetek ösvényt, első farmerek,
s tanyát ütvén ez erdőntúli részen,
dalt kezdtetek. (Én még mint kisgyerek
figyeltem rá, példát követni készen.)
Tábortüzetek most is zengve ég,
honfoglaló, nagy írónemzedék!

Reményik, Áprily és Tompa László
s a mindig zsémbes, mindig harapós,
mindig teremtő tettekért parázsló
öreg harcos, a kajlabajszu Kós
és Kuncz, akit korán elvitt a gyászló
s a hullócsillag, Sipos Domokos,
Nyíró, Tamási, – még ki fér a listán?
Molter, Tabéry, Berde, Bartalis tán...

s ti mind, mindnyájan, tisztelt névsereg,
kiket nem sikerült itt rímbe rónom,
Betűországban bölcs miniszterek
s Kovács Laci a szerkesztői trónon! –
előttetek most büszkén tiszteleg
hegyes szuronyként villogó írónom.
A véletek való baráti lét
avatta széppé életem felét.

(Dsida Jenő: *Tarka-barka strófák*)⁶⁷⁰

⁶⁶⁷ BLOOM, *i. m.*

⁶⁶⁸ FARAGÓ Kornélia, *Kulturális interpretáció – nemzedéki nyelvzakadás – átsugárzó jelentéskörök* = F. K., *A viszonyosság alakzatai*, Újvidék, Forum, 2009, 75.

⁶⁶⁹ „A transzszilvanizmus [...] kimondatlanul, kinyilatkoztatások nélkül, érzelmi–lelkületi–felfogásbeli mélyáramaiban is képes volt első meghanyatlásai után szinte újabb félvezszázadnyi perspektívát befolyásolni, igézni.” (BERTHA Zoltán, *Posztmodernizmus és értékonzervativizmus: Néhány szó az erdélyi magyar költészet egyes újabb jelenségeiről* = B. Z., *Gond és mű*, Bp., Széphalom, 1994, 132.)

⁶⁷⁰ DSIDA Jenő, *Összegyűjtött versei*, szerk. LÁNG Gusztáv, URBÁN László, Szombathely, Savaria University Press, 2001.

„Az eltérő nemzedéki identitású közösségek konfrontálódása” e rájuk hagyományozódó örökségen „átsugárzó jelentéskörökhöz kialakított viszonyukban is megjelenik.”⁶⁷¹ A kérdés az, hogy „az éppen konstituálódó nemzedék kulturális fellépése a hagyomány mely tapasztalati mozzanatait teszi aktuálisan jelenlévővé.”⁶⁷² „A költői hatás” ugyanis „közel sem tesz valakit feltétlenül kevésbé eredetivé, mint ahogy gyakran éppen hogy ez tesz eredetibbé”⁶⁷³: „az, aki a szöveget a megértés szándékával elolvassa, a hatástörténet értelmében maga is benne áll a szövegben, amely éppen azért nyílhat meg éppen öelötte, mert része (részese) a szövegnek.”⁶⁷⁴ Ebből következően „a generációk egymáshoz való viszonya a szöveg–szöveg relációban tűnik a leginkább megragadhatónak.”⁶⁷⁵

Telefirkálva már a *kor fala**,
egy ujj feszül a mennyezetnek éppen,
ha nem feszülne összeomlana,
és nem jutnánk a Szóhoz semmiképpen.

Mint ős-tudásnak titkos tolvaja,
úgy boltik át a nyelv a jelbeszédén,
„kulcsmondatoktól” kong a kor fala,
s a szót az álmos elme tartja ébren.

Az összefüggések ha összeérnek,
még szikrát vetnek mind a mondatok,
s az ész örül az egyetlen esélynek [...]

(Tompa Gábor: *Husadik század*)⁶⁷⁶

„Az új forma nem azért jelenik meg, hogy kifejezze az új tartalmat, hanem azért, hogy felváltsa a régi formát, amely művészi jellegét már elvesztette.”⁶⁷⁷ Ilyen lelkület- és örökségeltető formavált(oz)ások, a helikoni költők nagy témáinak és motívumainak metamorfózisokban gazdag lélekvándorlása kíséri végig az utánuk következő nemzedékek költészetét. Az erdélyi alkotók rendre továbbírják a (kisebbségi) lét (erdélyi és mégis) egyetemes fájalmát, (személyes és közösségi) léthelyzeteit, részt vévén ezáltal az irodalom

⁶⁷¹ RICOEUR, Paul, *Emlékezet – felejtés – történelem = Narratívák: A kultúra narratívái*, szerk. THOMKA Beáta, Bp., Kijarat, 1999, 64. (Idézi: FARAGÓ, *Kulturális interpretáció...*, i. m., 70.)

⁶⁷² FARAGÓ, *Kulturális interpretáció...*, i. m., 73.

⁶⁷³ BLOOM, i. m.

⁶⁷⁴ GYÁNI Gábor, *Miről szól a történelem?: Posztmodern kihívás a történelemírásban* = GY. G., *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*, Bp., Napvilág, 2000, 20. (Idézi: KELEMEN Endre, *Arról, hogy a transzszilvanizmus (miként) ideológia*, <http://www.eirodalom.ro/tanulmany/item/931-arrol-hogy-a-transzszilvanizmus-mikent-ideologia.html#.VN3uLPmG-VM>.)

⁶⁷⁵ FARAGÓ, *Kulturális interpretáció...*, 73.

* A költő maga jelöli meg kicsi csillaggal e kifejezést, és verse alatt feltünteti a forrást: „Áprily Lajos”.

⁶⁷⁶ TOMPA Gábor, *Óra...*, i. m., 23.

⁶⁷⁷ EICHENBAUM, Boris, *A formális módszer elmélete = A modern irodalomtudomány kialakulása: Szöveggyűjtemény*, szerk. BÓKAY Antal, VILCSEK Béla, Bp., Osiris, 2001, 266. (Idézi: KELEMEN, *Arról, hogy a transzszilvanizmus...*, i. m.)

archaikus és kortárs időket egyetlen időtlen szövegtérben egyesíteni képes, izgalmas (szöveg)játékában, a (tovább)írás ünnepélyében. Mert van...

[...] valamiféle rettenet, ami arra készlet, hogy abba hagyj a megkezdett sorokat, hogy folytasd a befejezetteket. magadénak tekinteni, ami nem te vagy, és másénak, ami leginkább magad. semmit sem kezdte el, nem érhetsz a végére egyetlen mondatnak sem. vers az, ami hajlék. otthon. ami beborít és kitakar. kezdetben pusztá volt a papír és üres, sötétség borította a mélységeket, s mi lélekrepesve figyeltük: kinek a lelke lebeg mibennünk. aztán csöndre csönd jött, közös hallgatás, belső mezőkre vetített idő. a hetedik napon tovább írtuk egymást

(Tompa Gábor–Visky András: *[prológus]*)⁶⁷⁸

2. „vannak vidékek viselem”

(Tompa-)verstájak metamorfózisai az erdélyi magyar költészetben

„vannak vidékek viselem
akár a bőrt a testemen
meggyötörtén is gyönyörű
tájak ahol a keserű
számban édessé ízesül
vannak vidékek legbelül”

(Kányádi Sándor: *Előhang – Vannak vidékek*)⁶⁷⁹

2. 1. A rokonságtól az önreferencialitásig

A transzszilvanista–helikoni líra poétikája (sors)jelképei és szerkezete „mélyén függ össze a környező világgal, annyira, hogy a természeti erők egyikévé számíthatjuk.”⁶⁸⁰ A helikoni alkotók költészetében – s köztük is igen erősen Tompa László verseiben – „hiánytalan azonosulást figyelhetünk meg a természettel. Ez a költő páratlan érdekességű metamorfózisának titka.”⁶⁸¹ Ez a tájjal-eggyé-váltság, mely átöröklődött és átalakulva jelen van a későbbi költőnemzedékek lírájában is – mert „nincs mód szabadul[ni]” abból a tájból,

⁶⁷⁸ TOMPA Gábor, VISKY András, *Romániai magyar négykezesek*, Pécs–Bukarest, Jelenkor–Kriterion, 1994, 5.

⁶⁷⁹ KÁNYÁDI Sándor, *Isten háta mögött: Egyberostált versek és műfordítások II.*, szerk. TARIÁN Tamás, Bp., Helikon, 2008, 190.

⁶⁸⁰ Mondatomhoz Németh László Tompa László költészetéről írt szavait használtam fel: Tompa Lászlóban „a székely költői alkat revelálójához értünk, ki sorsa és szerkezete mélyén függ össze a környező világgal, annyira, hogy a természeti erők egyikévé számíthatjuk.” (Idézi: VERESS Dániel, *Tompa László = Erdélyi panteon 3.: Művelődéstörténeti Vázlatok*, Marosvásárhely, Mentor, 2001, 33.)

⁶⁸¹ KUNCZ Aladár, *Megkoszorúzott erdélyi költő: Tompa László három állomása: Erdély hegyei közt, Éjszaki szél és Ne félj*, Erdélyi Helikon, 1929/8, 612.

„hol csúcsot az égbe havas szikla tol”⁶⁸² –, olyan szoros szintézist jelent a(z erdélyi) táj (valóságreferenciálitással is bír(hat)ó) képei és a verstájak között, hogy egészen a kortárs költészet önreferenciális rétegeiig megfigyelhető.

szavak sarjadnak rétjein
gyopárként sziklás bércein
szavak kapaszkodnak szavak
véremmel rokon a patak
szívemben csörgedez buzog
télen hogy védjem befagyok
páncélom alatt cincogat
jeget pengető hangokat

(Kányádi Sándor: *Előhang – Vannak vidékek*)⁶⁸³

A helikoni költők utáni költőnemzedékek tájpoézisében számtalan olyan motívum bukkan fel, amely akár a Tompa-líra motívumainak metamorfózisa is lehet – vagy még ha nem is konkrét tudatossággal játszik rá szöveghely a szöveghelyre, a későbbi erdélyi magyar líra költeményei verspórusaikon át öntudatlanul is magukba szívták e költészet levegőjét, ahogy talán a sziklás bérceken gyopárként sarjadó szavak és a jégpáncél alatt hangokat cincogató, vérrel rokon, csörgedező patak is.

Sziklák kövéből, magas sziklaszálon
– Míg vihar zúgott alattam, felettem –
Kivert magamnak kunyhót építettem.
S most itt lakom. Itt mélyül el magányom.

Körül a tág úr, felhők lomha rendje.
Kopasz kövek közt kanyarog a vadnyom –
Erdők zúgásán edződik a hangom,
S szavam az eget veri néha zengve.

(Tompa László: *Havasi tájékon*)⁶⁸⁴

Már olykor olyan mélyen kék az ég
Mint messze múltból néző női szem.
[...]
Folyók jégkérge is már roppan olykor – –
[...]
És lesz vizek s lesz élet áradása
[...]
S te...

Mozdulsz-e majd?

(Tompa László: *Februárvég*)⁶⁸⁵

⁶⁸² TOMPA László, *Éjszaki szél* = T. L., *Éjszaki szél, i. m.*, 28.

⁶⁸³ KÁNYÁDI, *Isten háta mögött...*, i. m., 189–190.

⁶⁸⁴ TOMPA László, *Éjszaki szél, i. m.*, 51.

⁶⁸⁵ *Uo.*, 7–8.

A „sziklás bércek”, a „patak”, a „tél”, a be- és megfagyás – valamint ennek oldódása, a vízfolyásokat és verseket egyaránt fakasztó tavasz – gyakran ismétlődő képeinél is sűrűbbek a fa- és erdőmotívumok az erdélyi magyar líra rengetegében. A fák és az erdő – melytől Erdély, hol „hervadó tudónk”, a lélek és a versek egyaránt megtelnek „a végtelenség fenyvesillatával”⁶⁸⁶, maga is csupán örökölte nevét (erre az öröklésre játszik rá e verssor is: „Erdély erdői rémlenek mögöttem”⁶⁸⁷) – motívumaival, színeváltozásaival, versbéli metaforarendszerével rendre-rendre találkozhatunk Tompa László költészetében.⁶⁸⁸

Tompa László fa-metamorfózisainak minden bizonnyal legismertebb példája az emblematikus sorsszimbólummá és a (székely, erdélyi, emberi) helytállás metaforájává lett a *Magányos fenyő*. Talán ezt a tompai hagyományt írja, fokozza tovább Ferenczes István verse, melyben a fák – egyúttal az antikvitas ovidiusi metamorfózisainak ősi mintáját is követve – átlényegülnek embersorsokká: vonásaikban erdélyi, magyar és egyetemes léthelyzeteket egyaránt és egyszerre rejtő, emberarcú fákká.

Kék dombokon égő borókák,
mint kökényhamvas gyermekorcák.
Istengyümölcs galagonyák
lányok hajába vérük fonják,
játsszon velük hecserlik bokra,
a mennyköves határ bolondja.
Korhadó bükkök, rokkant nyárfák
szemében ördög járja táncát,
bűnbe viszi a cserefákat:
Donkanyar-görbe nagyapákat.
Törvénykeznek, lidércet üznek
Odvaslelkű patak-szél-füzek,
mint töpörödött vénasszonyok
sírnak a gyérbokrú fagyalok.
Bőjtőlő, szeplőtlen madonnák
hullnak térdre: mézarcú nyírfák,
mert menyasszony áll feketében:
egy meddő nyárfá leng a szélben.
Állnak köré szűz vörösfenyők:
tűzlevélből kivert szemfedők,
s váll váll mellett férfi jegenyék
terelik a szűk ég peremét.

(Ferenczes István: *Emberarcú őszi fák*)⁶⁸⁹

⁶⁸⁶ „Szél jött és megtelt hervadó tudóm / a végtelenség fenyvesillatával.” (ÁRPILY Lajos, *A kor falára* = Á. L., *Összes költeményei*, szerk. GYÖRI János, Bp., Osiris, 2006, 137.) Az Áprily-vers komplex erdőmetaforájának összetettségét erősíti az a tény is, hogy az emberi tudó szerkezete egy lombkorona szerkezetéhez hasonló. (A tudó mint szerkezet szépségére az eredendő hivatását, foglalkozását tekintve tudógyógyász Beney Zsuzsa hívta fel a figyelmemet.)

⁶⁸⁷ TOMPA László, *Tavaszi délelőtt a Rózsadombon* = T. L., *Ne félj!*, i. m., 71.

⁶⁸⁸ A fa-motívumokról lásd dolgozatom III./3. fejezetét.

⁶⁸⁹ *Hazahív a hűség*, i. m., 341.

Szilágyi Domokos lírájában is gyakran a tájjal való rokonság költői képeit, emberarcú tájat láthatunk:

Hegyek, füvek, fák, ágak, [...]
szívem rokonai,
kedvesek, emlékeimben látlak szelíden bólintani,
izmain emlékeznek ernyedőn, erdők,
titkosösvények, farkas-szagúak,
lombkunyhók, égboltnyi lombfelhők, csukott szemű
lombalagutak

(Szilágyi Domokos: *Hegyek, fák, füvek*)⁶⁹⁰

A tájjal való kapcsolat személyessége, rokoni elmélyültsége, ember (költő) és táj titkos jelekkel megvalósuló érintkezése, párbeszéde, egymásra-hatása szintén a Tompa-versek világára emlékeztethet:

Ez föld, az ég, – ott lepke, fák, növényzet...
Forrás, – de új mind és a réginél szebb!
Tetszik? Ha szóltok –: nektek adhatom.

Mert nekem leng a legkisebbke lomb itt,
Amennyi kincs –: elém özönnel omlik.
S mindannyinak tőlem kell várni jelt.
[...] Egyetlen tekintet
Egyszerre fület, fát zenélni kelt.

(Tompa László: *Zenith*)⁶⁹¹

Mert „ős rokonvonás van a mozdulatlan vegetáció s a költő (ti. Tompa László) között [is], aki [...] nem loholt semerre sem megtermékenyülésért, hanem a földre gyökerezve várt, amíg érte jön az inspiráció, mintahogy csodálatos virágmagvak érkeznek az átvonuló szelek szárnyain.”⁶⁹² Tompa László költészete fáival, erdőivel, farkasaival tehát az őt követő költőnemzedékek lírájában is jelen van, verseinek virágmagvait továbbvitte a szél, és beléhintette például az egyazon székelyföldi tájon élő Kányádi Sándor költészetébe.

Téli erdő vagyok,
éheznek bennem
őzek és farkasok.

Orkán gyötör, vihar
ropogtat csontos
ujjaival;

⁶⁹⁰ *Uo.*, 334. (A vers Burnstól vett mottója már az eltávolítás gesztusával él.)

⁶⁹¹ TOMPA László, *Éjszaki szél, i. m.*, 70–71.

⁶⁹² KUNCZ Aladár, *Megkoszorúzott erdélyi költő: Tompa László három állomása*: Erdély hegyei közt, Éjszaki szél és Ne félj, Erdélyi Helikon, 1929/8, 613.

Minden ágam recseg:
most gondolom ki
a rügyeket.

(Kányádi Sándor: *Téli erdő vagyok...*)⁶⁹³

E vers látásmódja a Tompa-féle táj-látásmódot mélyíti el és fokozza: sőt, mindhárom versszakához találhatunk (bőséggel, több változatban is!) Tompa László költészetében az adott Kányádi-képnek megfeleltethető, akár azok – esetleg konkrét szöveghely-béli, de mindenesetre költői, képalkotási – forrásaiként is megnevezhető textusokat.⁶⁹⁴

Mez s húr nélkül fogok állani már én,
Mint lombjait elhányt, ős téli erdő,
Mely nappal hallgat a súlyos hó alatt,
Csak néha – szürkület idején – hangoskodik,
Ha taposatlan belseje mélyén
Ordas ordítja, vontatva, éhét – –

(*Mint lobtalan téli erdő*)⁶⁹⁵

***

Egy szélroham, mely a csontjaimig hasít,
Egy hajnalodni alig tudó, ködös éjjel,
Mely után még több rajtam a csillogó dér [...]

(*Éjszak felé*)⁶⁹⁶

Szívhatnám a föld áldott nedveit.

S duzzadva tőlük, minden hajnalon,
A szabad ürbe nyúlna száz karom.

Tövemmel földben, amely éltetöm,
[...]
Viharban, éjjel, mint egy nyugtalan
Őrült üstöke lobogna hajam.

(*Fiatal fa a hegyen*)⁶⁹⁷

***

Ím: alighogy a napnak fordulok,
Rólam is fény csurog.
Az arcom lángol s érzem, hogy finom
Melegség hat be pórusaimon.
Eremben a vér: vágyaktól dagadt,
Gátakra törő, rohanó patak.

⁶⁹³ KÁNYÁDI Sándor, *Tűnődés csillagok alatt: Egyberostált versek és műfordítások I.*, szerk. TARJÁN Tamás, Bp., Helikon, 2007, 144.

⁶⁹⁴ Az egy-egy Kányádi-versszaknak megfeleltethető képeket csillagokkal választom el egymástól.

⁶⁹⁵ TOMPA László, *Ne félj, i. m.*, 73.

⁶⁹⁶ Uő, *Ne félj!, i. m.*, 192.

⁶⁹⁷ *Uo.*, 9.

S én pattanok ki a fűvek, fák hegyén – –

(Tavaszkodás)⁶⁹⁸

Ki „korabús” verseiben úgy beszélt önmagához, hogy „csak neked nem hajt öröm-rügy sehol már”⁶⁹⁹, annak költészetéből, mint fák ágaiból, új rügyek fakadnak tehát. Ami Tompa Lászlónál még hasonlat volt („mint lombtalan téli erdő”), a Kányádi-versben metaforává lesz („téli erdő vagyok”). A helikoni–transzszilvanista líra poétikai recepciójában A metafora „nem csupán stilisztikai alakzat, hanem az emberi megismerés, sőt az emberi magatartás olyan jelensége, amely lelkünket önmaga fölé, és ezzel a nyelvi kimondhatóságnak a mindennapi szavak feletti szintjére emeli.”⁷⁰⁰

Elsősorban a kimondhatóság, a nyelv, a szavak problémája áll a kortárs költészet fókuszában. Az erdélyi magyar költészetben ez a probléma is gyakran „tájba írva” tematizálódik: a táj maga a szöveg. Ezek a tájban szövegtestet látó, a tájat szöveggé író és ezt az írás autopoetikus és a vers önreferenciális vonatkozásaival el is mélyítő kortárs erdélyi versek szintén a helikoni–transzszilvanista költészet motívumkincséből merítenek: a „szálas téli erdőt” olvassák ki, és olvasandó versszöveggé írnak magukat a tájba. Így nem csupán a táj, hanem a szöveg és az élő (éppen verseik által élő) szöveghagyomány részeivé lesznek a sorsot, a múltat és a konkrét történelmi időt is magukban hordozó, ugyanakkor ezeket a vers időtlen, kimondhatatlan idejébe átplántáló írások.

Kiolvastam ezt a szálas téli erdőt –
hangjai elhulltak: kimondhatatlan idő van.
Tegnap elszállt az utolsó,
a V betű is, kitisztult a táj.
A havazás üres lapjai ránk fordulnak holnaputánra.

Újra kell járnom az évszakokat
az értelem formái szerint.
Lépek: A vagyok.
Ülök: vagyok B.
Nyomomat keresem a földön: C-nek láthatsz.
Elolvashatnátok engem is,
ha megmaradna minden mozdulatom,
sorkatonaként egy lobogó Z után,
az írásnélküliségben.

Szavakat járok a tájra.
Mögöttem valahol a messze történelemben
megkezdett mondat.
Lándzsás latin, szláv, gót betűk a vérző hóban.
Hazajáró sereg: a rovásírás jelei kerek,

⁶⁹⁸ Uő, *Éjszaki szél*, i. m., 63–64.

⁶⁹⁹ Uő, *Új tavasz nyiladozásán* = T. L., *Erdély hegyei közt*, i. m., 54.

⁷⁰⁰ BENEY Zsuzsa, *Határhelyzetben* = B. Zs., *Möbius-szalag*, Bp., Vigilia, 2006, 44.

tavaszbba forduló tájon egyre visszatérnek.

Megyek: betűzöm a történelmet a sűrűtől errefelé.
Értelme azonos a tájjal.
Kimondhatatlan, de ismerős.
Akár az otthoni, gyermekkori erdő.

(Csiki László: *A végtelen mondat*)⁷⁰¹

Az önreferenciális és autopetikus poétikai vonatkozások előzményei Tompa László költészetében is tetten érhetők. Mintha Csiki *Végtelen mondata* Áprily *A láthatatlan írásán* túl Tompa *Sikolyát* is továbbírná, tovább örökítené:

Hull künn a köd
s a színeket kioltja.
Csak egy marad:
a kúpos erdő kék-fekete foltja.
Ülök magam
tompán a téli ködben,
s zord vonalad
az erdőn túl ma is szemembe döbben.
[...] tudom:
Te vagy a Hang, a Hívás,
szívó Delej
s szemembe sajjó Láthatatlan Írás.

(Áprily Lajos: *A láthatatlan írás*)⁷⁰²

Zsongó fák sűrűjében
Alig tenyérsnyi folt – –
Papírlap, mit e helyre
Ki tudja: mi szél sodort?!
Tiszta – – nem fogta be vér, szenny,
Melynek ma tengere gyűl –
Sem írás – – így is elenyészik:
Célját töltetlenül!...

S megkap: ha írni tudnék
Rá sorokat, melyek
Minket egy szebb-szebb korba
Átörökítsenek.

Ím itt is mennyi nesz sír –
Velük ég és föld tele van.
Hárfája jajszeleknek
Vagyok magam is, – magam.

Kell hát itt lelni néhány szót – –
Oly vérzön hű szavakat,
Melyeket majd, aki meghall:
Lélekezete is elakad.

(*Sikoly*)⁷⁰³

---

⁷⁰¹ *Hazahív a hűség...*, i. m., 340.

⁷⁰² ÁPRILY Lajos, *Összes költeményei*, szerk. GYÖRI János, Bp., Osiris, 2006.

Ez az önreferencialitás alig (vagy talán egyáltalán nem) tárgyalt területe a helikoni–transzszilvanista költészetnek, pedig a későbbi posztmodern líra igen izgalmas szövegjátékainak előzményei meg-megjelennek e korszak verseiben is – és talán a Tompa-líra egy-egy kísérletező jellegű verssorában is megmutatkoznak:

Tavalyi gallyról szakadt lombcsomóval
Ibolyák szaga száll, s egy hervadó dal.

(*A tavasz sodrában*)⁷⁰⁴

Körül a fázva vetkező mezőben
Tarolva járt az őszi hervadás,
Mely meg-megtérve mindig újra más,
De lomb, dal egyként hull ölébe: rőten.

(*Öreg pár a tarlón*)⁷⁰⁵

Mert nekem a vég nem vadász, nagyúr,
De szennyes ár lesz, mely felém nyomul,
Ellenszegni sok könyvem nem ér
Annyit se, mint egy kiálló gyökér.
(Ez ár mindennél rohanóbb, mohóbb.)
Elkap s a rajtam átcsapó habokba
A sors utánam oly könnyel dobja
Pár versemet, mint sárga lombcsomót – –

(*A parton*)⁷⁰⁶

Ennél is intenzívebben jelennek meg önreferenciális szövegjáték-előzmények a Tompa-kortárs Bartalis János versében:

Szavak: bolond kis jelek: fussatok.
Zuhanjatok. Emelkedjete. Szívem erejében. [...]
Különös szép szavak. Erdőszagú –
mezőszagú szavak: termő szavak.
Ó szavak –
Patak szavak. Egyszerű, tiszta, szép szavak.
Rozsoknak
barnája. Búzáknak aránya. Zaboknak sárgája.
Muskotályok hamvassága. Mézes szőlők cukrossága.
Érett almák komolysága.
Ó szavak – [...] Egyszer... virágos
szárnyatokra bocsátom a lelkem, a lélek-sötétből
kikelek – hogy vigyetek.
Szavak.

(Bartalis János: *Szavak*)⁷⁰⁷

---

⁷⁰³ TOMPA László, *Sikoly* = T. L., *Ne félj!*, i. m., 191.

⁷⁰⁴ Uő, *Éjszaki szél*, i. m., 20.

⁷⁰⁵ Uő, *Erdély hegyei közt*, i. m., 77.

⁷⁰⁶ *Uo.*, 58.

⁷⁰⁷ *Hazahív a hűség*, i. m., 108.

Bartalis János *Szavak* című verse, litániás képhalmozással, akár egy tiszta nőiségről, szüzi anyaságról zengő Mária-ének dicsőíti a tájelemekkel eggyé lényegült szavakat, megidézve az erdélyi magyar költészetben mindmáig oly élön versteremtő keresztény imádsághagyományt.⁷⁰⁸ Talán ezt a litániás szerelemes éneket is írja tovább és fokozza Ferenczes István *Szerelmes versében*, mely a Tompa-lirában is gyakran előforduló, bibliás *figura etymologicákkal* az imádságos zsoltárnyelvet hozza működésbe – a „te drága” szókapcsolattal megidézvén Dsida Jenő *Psalmus Hungaricusát* is –, versébe szöve a szentségimádás motívumait, s parafrazeálva a katolikus szertartás bűnbánati liturgiáját.

némaságom
 n é m a s á g a
 szavaim szava
 anyám szava
 te árva
 [...]

 te vagy a csönd
 szabadságom
 nékem a levegő
 szomjám és éhem
 Rodostóm és Házsongárdom
 húzatlan szólaló
 mennyei harangom
 virágos kertemnek
 földönfutó füstje
 égbe ható lángja
 homlokomra fölszögezett
 csillag
 étellel áldott
 megszegett kenyér
 te árva
 t e d r á g a
 én szépem
 én vétkem
 én igen nagy vétkem

(Ferenczes István: *Szerelmes vers*)⁷⁰⁹

A tájba írt szó jelenik meg Szilágyi Domokos költészetében, többek között a már idézett *Hegyek, fák, füvek* folytatásában:

róttam az erdőt, lépéseimből róttam nesz-betűket,
 [...]

 nap vére hullott, előntött a mindenség-fia-fény-
 suhogás,
 szívemen, mint ághegyen a mókus, ült a várakozás,
 mint az éjszaka tetején a liliomszirmú csillagok
 – pillá mögé bújt szemek, melyekbe a nappali

⁷⁰⁸ Erről a hagyományról bővebben lásd: BERTHA Zoltán, *Istenélmény az újabb erdélyi lírában*, i. m.

⁷⁰⁹ *Hazahív a hűség*, i. m., 133–135.

fény belefagyott –,
a várakozás, hogy elolvashassam remény-virág-
betűiteket,
s belém leheljétek a mindenség erejét, hegyek, fák,
füvek.

(Szilágyi Domokos: *Hegyek, fák, füvek*)⁷¹⁰

Az „éjszaka tetején” a várakozás „liliomszirmú” csillagainak „remény-virág-betűi” már azokhoz a (virrasztó) csillagok képeivel egybeforrt, és a helikoni lírában fokozott hangsúlyt kapó sorsmotívumokhoz is visszanyúlnak, melyek szintén jellegzetes elemei Tompa László költészetének, ki – „csillagok közt megcsillant[va] csillaglelke színeit”⁷¹¹ – „költősorsát csillagképekben látta felírva”⁷¹², és aki tudta, hogy a csillagvégtelen az emberi szív benső végtelenével rokon, hogy „ég és föld közt végtelenhez végtelent fűz a kötél.”⁷¹³

Csillag és életsors ősi összetartozása valamennyi kultúrában fellelhető, így a csillagmotívum a költészet archetipusos rétegeit hozza mozgásba – és az erdélyi magyar lírában egymás mellé, sőt, egyetlen képpé rendel csillagokat és tájelemeket.

Enyéim miatt is szorongva,
A csillagokat faggattam jelért.
[...] – csillagok nagy
Soka hullt, mintha figét rázna a szél.

(*A züllés zátonyán*)⁷¹⁴

valaki jár a fák hegyén
ki gyújtja s oltja csillagod
csak az nem fél kit a remény
már végképp magára hagyott

én félek még reménykedem
ez a megtartó irgalom
a gondviselő félelem
kísért eddigi utamon

(Kányádi Sándor: *Valaki jár a fák hegyén*)⁷¹⁵

Az erdélyi költészetben az emberi sors úgy forr eggyé a táj elemeivel, mint az archaikus kultúrákban a csillagokkal, így e versekben a táj nemcsak emberarcú, hanem embersors-arcú tájjá is válik.

⁷¹⁰ Uo, 334. (A vers Burnstól vett mottója már az eltávolítás gesztusával él.)

⁷¹¹ TOMPA László, *Ég és föld között* = T. L., *Ne félj!*, i. m., 68.

⁷¹² SZENTIMREI Jenő, *Ne félj: Tompa László versei*, Erdélyi Helikon, 1929/5, 389.

⁷¹³ TOMPA László, *Ég és föld között*, i. m., 68.

⁷¹⁴ Uő, *Éjszaki szél*, i. m., 39.

⁷¹⁵ KÁNYÁDI Sándor, *Éjjel utáni nyelv: Egyberostált versek és műfordítások III.*, szerk. TARJÁN Tamás, Bp., Helikon, 2008, 202.

Ferenczes István emberarcú fáí fa és ember azonosulásában, azonosságában valamiképp az egykori (és persze örök) *Magányos fenyő* metaforáját mélyítették el és variálták. Ezt teszik Székely János fáí is – azonban másképp. Az emblematikussá és példává lett „magányos fenyő”, melyből „az élet óriási realitása, elpusztíthatatlan fensége, örökzöld lényege áradt felénk”⁷¹⁶ – és valamennyi rokon fa és tájalem, mely a helikoni–transzszilvanista lírában és e líra továbbélésében az önazonosságot, a tájjal való sorsazonosságot a vers önreferencialitásáig fokozó módon testesíti meg – itt „fejfává”, „az elhagyott szülőföld velünk haló emlékévé” változik.

A lomha fák, az ingatag növények,
Csak ők igazán rendületlenek!
Csodálatos röghözkötöttség,
Kényszerű és megszeghetetlen
Hübéri helytállás a sorsuk.
Ott állanak felsarjadásuk
Helyén, önmaguk szobrai;
Ott hajladoznak, ott remegnek
Örökös őrségben, ahol
Csírájuk egykor megfogant.
Minden fa – fejfa. Emlékoszlop
Minden növény, csakhogy visszára:
Ahogy mi a halálnak, ők
A születésnek állítanak jelet.

Ott született mind, ahol meghal.
Ott hal meg mind, ahol született.

Nekünk szabadság adatott.
Elhagyjuk sorra ezt a földet [...]
De talpunk bőrén ott sajog
A régi túske horzsolása,
A régi, süppedő homok,
A szögletes kövek, a tarló,
Mínthogyha valamely növény
Örökös gyökérfájdalommal
Fizetné meg átültetését.
Ettől kissé hübbek vagyunk.
Ettől kissé még hűtlenebbek.
A fejfa, melyet egykoron
Fölénk tűznek (a holt növénytest),
Míntha az elhagyott szülőföld
Velünk haló emléke lenne.

(Székely János: *Szülőföld – Torda*)⁷¹⁷

A fák, a növények „rendületlen” jelzőjével a *Szózatra* is rájátszó vers fejfái egy másik helikoni költő, Szombati-Szabó István vers-örökségei is lehetnek, hiszen „ahány erdő, mind keresztfát terem.”⁷¹⁸

⁷¹⁶ REMÉNYIK Sándor, *Ne félj: Tompa László új verseskönyve*, Pásztortűz, 1929/5, 214.

⁷¹⁷ *Hazahív a hűség, i. m.*, 417–419.

A csillagok és fák, s a belőlük lett fejfák, keresztfák transzcendens szférává avatják az erdélyi verstájt. „Az erdélyi líra természetszimbolikája” ugyanis a szülőföld reprezentálta közösségi értékeket az időtlenség – azt is mondhatnám, az örökkévalóság – szférájába⁷¹⁹ helyezi. Mivel minden műben „a világ megnyílása”, „világlás” történik, így a helikoni–transzszilvanista poézis földszeretetéséből fakadó, és az őket követő költőnemzedékek verseiben továbböröklődő, csillagok vigyázta táj- vagy földversek komplexebb státuszúak, mint történelmi vagy földrajzi referenciáik. A tájra, földre ugyanis nem csupán történelmi, hanem poétikai és ontológiai aspektusból is tekinthetünk. Heidegger nyomán a föld⁷²⁰ az, „ahová a mű visszaáll, és amit ezáltal megjeleníteni enged. A föld: megjelenőn elrejtő. A föld a semmire sem szoruló, fáradhatatlan-kimeríthetetlen. A világban való lakozást a földre és a földbe alapozza a történelmi ember. [...] A mű magát a földet egy világ nyíltságába juttatja, és ott megtartja. *A mű a földet földként engedi lenni.*”⁷²¹

Ehhez a komplex költői státuszteremtéshez a Tompa-líra versrögei, versföldjéből nőtt fái és erdői, s felettük virrasztó csillagai is termékenyen hozzájárultak. Tompa László költészetének is szerepe van abban, hogy a helikoni–transzszilvanista líra motívumai vezérlő csillagokként virrasztanak az erdélyi líra földje, földjéből nőtt verserdői felett.

S ha éj lep künn: kódébe
Az ének fényt idézget...
Az örök csillagokkal
Boldogan összenéztek!⁷²²

A csillagok síromon átragyognak.
S az ég könyvét – mi dolgom lenne más itt? –
kiolvasom a gyors feltámadásig,
míg helyettem a szél fűgén lapozgat. –⁷²³

⁷¹⁸ „Itt nem lehet több: egy az út, a hit / S ne legyen ösvény, amely szétterelje / A siralomvölgy messiásait. // Itt ami út van: Golgotára visz, / Hogy megfeszítsék, aki új hitével / Új messiási hivatásba visz. // Itt mély az árok, sűrűbb a verem, / Messzebb az ég és távolabb az Isten / S ahány erdő, ind keresztfát terem. // Minden fa higgye, hogy keresztfá lesz! / A messiások földjén termett fának / Kiváltsága és rendelt sorsa ez.” (SZOMBATI-SZABÓ István, *Hitvallás messiások földjén = Isten kezében: Romániai magyar költők istenes versei*, szerk. LISZTÓCZKY László, Sepsiszentgyörgy, Castrum, 1994, 349.)

⁷¹⁹ LÁNG Gusztáv, *Egy önmeghatározás tanulságai: Jegyzetek a transzszilvanizmusról* = L. G., *Kivándorló irodalom: Kísérletek*, Kolozsvár, Korunk Baráti Társaság, 1998, 12.

⁷²⁰ Ennek a föld-fogalomnak „itteni jelentésétől távol kell tartani mind a valahol lerakódott anyagtömeg, mind a bolygó pusztá asztronómiai képzetét”. (FARAGÓ Kornélia, *A geokulturális elbeszélés változatai: Muzealizálási eljárások – posztmonarchikus beszédminták* = F. K., *A viszonyosság alakzatai*, Újvidék, Forum, 2009, 13.)

⁷²¹ Heidegger szavait idézi: FARAGÓ Kornélia, *A geokulturális elbeszélés változatai: Muzealizálási eljárások – posztmonarchikus beszédminták* = F. K., *A viszonyosság alakzatai*, Újvidék, Forum, 2009, 13.

⁷²² TOMPA László, *Kalauz* = T. L., *Éjszaki szél*, i. m., 6.

⁷²³ HORVÁTH Imre, *Örök könyv = Isten kezében...*, i. m., 496.

2. 2. Nem lehet nem folytatni

Léteznek más útjai is a helikoni–transzszilvanista líra és Tompa László költészete továbbélésének a kortárs erdélyi magyar költészetben. Olyan utak, melyek elődlegesen nem az azonosulás, hanem paradox módon a távolságtartás és az eltávolítás gesztusával kötődnek a helikoni – s ezen belül Tompa László-i – örökséghez, egyfajta helikoni–transzszilvanista motívumokból építkező irodalmi *recycling* formájában.

A *Búcsú a fenyvesektől* – már a cím elővételezi a helikoni poézis újrahasznosító felszámolását – konkrétan is említi Tompa és Reményik nevét, és a Tompa-líra verstájainak két emblemikus elemét: a fenyőt és a sziklát.

Fásult fenyő dacol még,
S a szikla fölkevénylik –
Miként szavakba költé
Konok szimbólemnak
Zord Tompa, tört Reményik.

(Kovács András Ferenc: *Búcsú a fenyvesektől*)⁷²⁴

A fenyő jelzője („fásult”) egyszerre kísérli meg jelezni mind az eredeti Tompa-szimbólum, mind pedig a korszak poétikai hagyományának lassú fölszámolódását, ám a „dacol”-ás és a „szikla fölkevénylése” ugyanazon a szöveghelyen el is bizonytalanítja a Tompa László lírájából származó helikoni–transzszilvanista alapmotívumok felszámolhatóságát. Ezt erősíti az a figyelemre méltó tény is, hogy a Tompa-lírára oly igen jellemző és annyi jelentéssel telített gondolatjel is helyet kap a versben.

„A romániai magyar irodalomban egyértelműen felmutatható egy olyan szövegtörzs, melynek központi témája éppenséggel a harmadik nemzedék tagjain számon kért (kisebbségi) nemzeti identitás”, pedig a helikoni–transzszilvanista líra „»toposzai« óhatatlanul fellelhetőek a harmadik generáció írásművészetében is – csak hogy másként.” Például „a parodisztika kelléktárával, az írásban avagy annak révén mintegy »eltávolodva/eltávolítva«” az elődök költészetétől. Szükségesnek tartom az »eltávolítás« terminus eredetét és/vagy magyarázatát megadni. A fogalom a 20. század eleji orosz formalizmus *osztranyenyije* szakkifejezésének magyarítása, amin olyan művészi eljárást értettek, amely megtöri a felfogás automatizmusát, így teljesen új szemszögből mutatja be az addig ismertnek érzett tárgyakat.⁷²⁵ A formalisták »a művészetet úgy értelmezték, mint ami

⁷²⁴ KOVÁCS András Ferenc, *Kompletórium*, Pécs, Jelenkor, 2000, 363.

⁷²⁵ „A magyar szakirodalomban amúgy »különösítés«-ként vagy »különössé tevés«-ként is fordították.”

megsemmisíti az automatizmust a befogadásban, a kép céljával nem jelentésének megértését tűzték ki, hanem a tárgy sajátos érzékeltetését, megláttatását.^{726,727}

Ilyen eltávolításra lehet példa az, ahogy a szerelem ősi költői témájára ráíródnak egy diktatúra képei.

combjaid úgy reszketnek mint farbarúgott
 miniszterelnökök egyeduralom idején szíved
 félredobban de nem bízik magában mint
 zsarnok aki kormányélen táncol törvény
 és nép között s kicsorbult borotváját
 alattvalói nyakához szorítja hogy kihallgassa
 a hűség riadt lüktetéseit [...]
 hát ilyen itt a szerelem izgalmas mint egy
 kalandregény mindenki lehet még gyilkos aki
 lélegzik s remél aki pedig megússza lesz még
 életében szolgálatos fülig szerelmes vedd hát
 nyakadba remegő combjaidat nézz körül mint
 irtásra kiszemelt vad ki titokban szapo-
 rodik s mielőtt ölelnél győződj meg százszor hogy
 egyedül vagy

(Tompá Gábor: *Intés a tükörből*)⁷²⁸

„Ha a műalkotások specifikus mivolta nem maguknak a műalkotásokba bekerülő elemeknek tudható be, hanem az elemek sajátos felhasználásának (márpedig éppen ezt állítják a formalisták), akkor így másként (is) értelmezhetővé válnak a transzilvanizmus kortárs átírásai. Azokban ugyanis az »elemek« a már ismert/megkopottnak érzett régiek – a transzilvanizmus mi-beszédmódjának szövegei. Ám a *láttatás* új: az eltávolító példáknak köszönhetően (nem »kisebbségi erdélyi magyar«, hanem néger, böszörmény, kazár, kopt, indián, cseremis, stb.) az általában vett (univerzális) kisebbség, illetve annak »létérzése« mutatkozik meg.”⁷²⁹

Miért a jog ha osztják
 Skót votják fríz vogul
 Ha nyelvéből kifosztják
 Majd boldogul s okul [...]
 A glóbusz nem haza [...]
 Lennék magyar kazah [...]
 Krímben komancs tatár
 Kiirtott nép vad omlék
 Nemlétező határ [...]

⁷²⁶ EICHENBAUM, Borisz, *A „formális” módszer elmélete = A modern irodalomtudomány kialakulása: Szöveggyűjtemény*, szerk. BÓKAY Antal, VILCSEK Béla, Bp., Osiris, 2001, 254.

⁷²⁷ KELEMEN, *Arról, hogy a transzszilvanizmus...*, i. m.

⁷²⁸ TOMPA Gábor, *Intés a tükörből* = T. G., *Óra, árnyékok*, i. m., 37. (A költő a következőképpen dedikálta könyvét budapesti unokatestvérének, Tompa Árpádnak és családjának: „Rokonok, / ezek a versek Tompa-pofonok, / melyek csattannak a Vasfüggönyön, / amely itt jön ki a könyökömön.”)

⁷²⁹ KELEMEN, *Arról, hogy a transzszilvanizmus...*, i. m..

(Kovács András Ferenc: *Minority blues*)⁷³⁰

Ez a költészet tehát a kisebbségi léthelyzet ábrázolásának egyik lehetséges poétikai megvalósulásaként olvasható.

Figyelemre méltó, hogy valamiképp már Tompa László verseiben is megfigyelhetünk saját sorshelyzete elbeszélésekor egyfajta finom eltávolítást a konkrét erdélyi/kisebbségi léttől – nem az eltávolító irónia (amelyben a távolságtartás ellenére implicit jelen van a hasonló jellegű léthelyzet elhordozásának közössége, sőt, a saját tapasztalatok egyetemesé tágítása is), hanem a közvetlen együttérzés, a sorsközösség-keresés hangján: többek között a verseiben nagy hangsúllyal jelenlévő, már nem is fába, hanem inkább jégbe vésett, a magány sorsközösségét erősítő észak-motívumaiban, metszeteiben.⁷³¹ Ezt erősíti az a tény is, hogy az irodalomban megjelenő regionalizmus már a helikoni alkotók szemében az egyik olyan fő és meghatározó kulturális értéknek számított, amely egyetemes értékűvé avathatta írásaikat.⁷³² Ennek kapcsán inkább az egyetemes kisebbségi sorshelyzetek felé elsősorban nemeltávolítón, hanem közvetlen érzékenységgel közelítő Kányádi Sándor lírája idézheti meg verseit bennünk.

vannak vidékek gyönyörű
tájak ahol csak keserű
lapi tenyésztget sanyarú
sorsú emberek szomorú
szemében alig pislogó
mindegyre el-ellobbanó
fakó reménység révedez
hogy egyszer mégis vége lesz
[...]
indiánokat láttam én
így ülni ilyen révedőn
reményt már alig rebbenőn
térdükre ejtett két kezük
az életünk az életük
azért mentem oly messzire
belémdöbbenjen mennyire

⁷³⁰ Uo. (A verset a szerző tanulmánya mottójaként idézi.)

⁷³¹ Ezekről részletesebben lásd dolgozatom II/2.2.3.2. fejezetét.

⁷³² „Kuncz Aladár a regionalizmust a nemzetinél közvetlenebbül az egyetemeshez kapcsolódónak tekinti, mivel eleve védett a nacionalizmus fertőzésével szemben.” A helikoni–transzszilvanista líra „a politikai értelemben vett hazával [...] szemben valami partikulárisabbat, a *szülőföld*, a tájhaza érdekeit képviseli, [...] jelentést ad az erdélyiség – identitásdilemmára válaszoló – »köztes« kategóriájának, [...] ráruházódnak az identitás-meghatározó értékek.” (LÁNG Gusztáv, *Egy önmeghatározás tanulságai: Jegyzetek a transzszilvanizmusról* = L. G., *Kivándorló irodalom: Kísérletek*, Kolozsvár, Korunk Baráti Társaság, 1998, 15, 11.) „A tájkép, a »föld« nem [vagy legalábbis nem csupán] a nemzeti önazonosság lényegének kifejezője, hanem egy és-és relációban a többes identitás egyik kimeríthetetlen összetevője, »amelybe kulturális jelentések és értékek vannak bekódolva«, amelyek ha nem is konkrét valóságreferenciális vonatkozásaikban, hanem lényegükben egyetemesnek vehetők. (FARAGÓ Kornélia, *A geokulturális elbeszélés változatai: Muzealizálási eljárások – posztmonarchikus beszédminták* = F. K., *A viszonyosság..., i. m. alakzatai*, 9.)

indiánosodik szemünk
tekintetük tekintetünk

(Kányádi Sándor: *Metszet*)⁷³³

Fontos megemlékezni arról is, hogy bár a recepció csak kevésbé tartja számon, jelen van a kisebbségi sorsközösség-keresés mellett Tompa lírájában az irónia is, elsősorban a kanonizált erdélyi szerepek határait feszegető, azokat felülíró önarcképeiben.⁷³⁴ Meg kell említenünk továbbá azt is, hogy Tompa László lírája némiképp különbözik a transzszilvanizmus általánosnak tartott „mi-beszédmódjától”, hiszen grammatikai megvalósulását tekintve a Tompa-versek szinte mindig „én-beszédmód”-ban szólnak, és csak a recepció lényegítette e verseket a „mi” verseivé. Tompa László önmegszólító lírájában pedig határozottan sok eltávolító–ironikus–parodisztikus elemet, egyfajta poétikai ön-dekonstrukció gesztusait is felfedezhetjük,⁷³⁵ melyekben pedig talán már az irodalmi *recycling* eltávolító jegyei elővételeződnek.

Maroknyi szikla porlik,
Fenyőkből szabnak deszkát.
Koporsó lesz a jelkép
Szomorgó szép poézis,
Én népem, *requiscat!*

(Kovács András Ferenc: *Búcsú a fenyvesektől*)⁷³⁶

Kovács András Ferenc – a „bábeli könyvtáros”, „virtuóz formaművész”, „a nyelvi bravúr nagymestere”⁷³⁷ – verseiben az ironikus beszédmód „egyszerre ignorálja és állítja az irodalmi tradíciót.”⁷³⁸

Már sem fenyők, sem borvizek
Csak él a sziú csak szuszog
Sziklák szívében por zizeg
Csökött öszvérek kaktuszok
Sziklák szívében por zizeg

A törzs hős hőket izzva izzad
Vaktában él ki félni blőd
Rézbőrű küzdj és bízva bízzad
Hogy elborít megélt időd
Rézbőrű küzdj és bízva bízzad

⁷³³ KÁNYÁDI Sándor, *Isten háta mögött, i. m.*, 195.

⁷³⁴ Az önarcképekről I. dolgozatom III. fejezetének vonatkozó részeit.

⁷³⁵ Ezekkel az elemekkel kapcsolatban I. dolgozatom III. fejezetének vonatkozó részeit.

⁷³⁶ KOVÁCS András Ferenc, *Kompletórium, i. m.*, 363.

⁷³⁷ KELEMEN, *Arról, hogy a transzszilvanizmus...*, i. m.

⁷³⁸ *Uo.*

Borvíz fenyővíz nem foly ott
 De lelked szárnyat bontogat
 Mint szomjan kóborló kojott
 Számláld az elhullt csontokat
 Mint szomjan kóborló kojott [...]

Nincs borvíz nem nő bölcs fenyő
 Megél a líra mert lapos
 Nem döbbenettől hökkenő
 Dalod lovad ha megtapos
 Kihalsz – ez itt a bökkenő

(*Death Valley blues*)⁷³⁹

„Nem lehet nem észrevenni a transzilván beszédmóddal való analógiát a vers »fenyőborvizes« felütésében, és ez az (amúgy a gadameri hermeneutikára hajazó) előzetes megértés aztán a továbbiakban már óhatatlanul meghatározza a vers olvasatát/interpretációját. [...] A szöveg elveszíti az önsajnálát pátoszát, és a kisebbségi diskurzus hiteles hangjává⁷⁴⁰ válik»⁷⁴¹ – ennek izgalmas, élő poétikai vetületeivel.

A cím (*Death Valley blues*) a helikoni–transzszilvanista líra által legtöbbször használt és variált világirodalmi szövegtörzset, a *Biblia* motívumkincséből merít, a zsoltárok (a Tompa-líra forrásaként is jelen lévő) mély kútjából:

Járjak bár a halálnak völgyében,
 nem félek semmi bajtól,
 mert te velem vagy.
 Vessződ és pásztorbotod
 megvigasztalnak engem.

(*Zsolt 23,4*)

Ily módon a vers a *Bibliai* és a keresztény kultúrkör nagy szöveghagyományát idézi meg, s ha megidézi, akkor egyúttal benne is áll abban. De nemcsak abban, hanem ezzel a helikoni líra nagy szöveghagyományában is, egyrészt azért, mert az Istenélmény az egyik legmeghatározóbb, gazdagon variált szólama az erdélyi magyar költészetnek,⁷⁴² másrészt azért is, mert a címben megidézett (pontosabban *blues*-zá téve eltávolítón parafrazeált)

⁷³⁹ KOVÁCS András Ferenc, *Jack Cole daloskönyve*, Pécs–Kolozsvár, Jelenkor–Polis, 1996, 39–40.

⁷⁴⁰ „Az állandó megmaradási görcs [...] éppen a szellemiség hitelesebb, igazibb megmaradása ellen dolgozik. Mindez egy egész kultúrát degradálhat, tehet véstesen középszerűvé. Bizonyos – nyilvánvalóan nem azonnali honéreményekre licitáló – »erdélyiség« talán tetten érhető az én verseimben is. Ez számomra természetes, sorsszerű, naponta megszenvedett, ám ugyanakkor nagyon ambivalens állapot is...” (UÓ, *Egy majdnem középkori írástudó: Beszélgetés Csontos Erikával* = K. A. F., *Scintilla animae*, Kolozsvár, Komp-press Korunk Baráti Társaság, 1995, 166–167. (A beszélgetés részletét idézi: KELEMEN, *Arról, hogy a transzszilvanizmus...*, i. m.)

⁷⁴¹ KELEMEN, *Arról, hogy a transzszilvanizmus...*, i. m.

⁷⁴² Vö. BERTHA, *Istenélmény az újabb erdélyi lírában...*, i. m.

zsoltárszövegből a transzszilvanista líra Tompa László által is versmotívummá avatott hegyeire, völgyeire, pásztoraira is asszociálhatunk.⁷⁴³ Fokozza az eltávolítást és a transztextuális izgalmakat az a tény is, hogy a megidézett zsoltár eredendően éppen a megmaradás biztonságáról (biztosságáról) énekel,⁷⁴⁴ míg ez a vers a kihálás tényét rögzíti (talán ezt erősíti a vers mondatszerkezeti síkján a központosítás teljes hiánya is).

A *Death Valley blues* több ponton utal tehát a zsoltárszövegre, de nem idézi meg az imádság beszédmódját: nincs jelen Isten (direkt módon történő) megszólítása, sem a hozzá forduló könyörgés, kérés, halk zsoltáros imádság hangja sem, amely Szenczi Molnár Albert zsoltárfordításai óta annyi szólamban hangzott fel Erdély földjén. Távolságtartó, ironikus hangvételével pedig a szöveg nem csupán az Istent megszólító imádságos beszédet, hanem a közösséghez intézett megszólalást, a közösségvezető és közösségmegtartó „mi-beszédmódot” – amely szintén jellegzetes hang volt a helikoni–transzszilvanista líra virágzása idején – felszámolódását is jelzi: szleng szókinccsével („blöd”, „ez itt a bökkenő”), keserű, cinikus tegező formulájával a vers nyelvi síkján formálissá, kiüresedetté teszi azt, vagy pontosabban: a kiüresedés veszélyét jelzi („Megél a líra mert lapos”).⁷⁴⁵

A „nem nő a bölcs fenyő”, a „csökött öszvérek” és a „nem döbbenettől hökkenő / dalod lovad ha megtapos” szókapcsolatok és sorok képei és kijelentései egyaránt jellegzetes Tompa-motívumokat számolnak fel: a „magányos fenyő”-t, a *Lófűrösztés* és a többi Tompa-vers lovait és lovasait⁷⁴⁶ – a „hős hők” és a Madáchot parafrázáló „bízva bízzad” pedig a fenyőben és a lóban megtestesülő hősiek helytállás és kitartás transzcendens nem-hiábavalóságát. Ám paradox módon a szöveg éppen e felszámolás által élteti ezeket a motívumokat, hiszen belőlük építkeznek, ahogy építkeznek mégis minden fent említett nyelvi-poétikai–szellemi hagyományból is. Mert „a reflektált szenvedés keserősége még azoknak a műveibe is átszivárog, akik azt erőteljes vagy harsány iróniával vegyítik – vagyis markáns tradíciókritikai beállítottsággal értelmezik. A posztmodern szójátékok, szöviccek és hibriditás közegében, a szakrális beszédmód dekonstrukciójában is valamiképpen felismerhetők a helyzet nyomorúságára, kisserűségére, sőt elviselhetetlenségére utaló érzelmi tartalmak, stiláris

⁷⁴³ Erről bővebben l. dolgozatom II/2.2.3.2. fejezetét.

⁷⁴⁴ „Mert jóságod és irgalmasságod / kísér engem életem minden napján, / hogy az Úr házában lakjam / időtlen időkig.” (Zsolt 23,6)

⁷⁴⁵ Ahogy talán az imádság beszédmódját sem számúzi elsősorban ez az irodalmi *recycling*-jellegű költészet, hanem meglehetősen inkább elszennvedni és nyelvi-poétikai formáiban megtestesíti, tükrözi ennek a felszámolódásnak a megtörténését, folyamatát, például a *Yankee rie eley son* c. versben, ahol a cím a hagyomány felbomlását tükröző szövegképpel mégis megtestesíti az imádságos könyörgést. (KOVÁCS András Ferenc, TOMPA Gábor, *Depressio Transsylvaniae*, Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 1998, 28.)

⁷⁴⁶ A Tompa líra ló-motívumairól bővebben l. dolgozatom IV/3.1.2. fejezetét.

jegyek.”⁷⁴⁷ S ha felismerhetők, akkor ez a költészet az eltávolítás gesztusával nem (sem) megszakítja a helikoni–transzszilvanista poézis (és benne mind a Tompa-líra) poétikai hagyományait, hanem – módosítva rajtuk és variálva őket – továbbra is benne áll azokban. A hagyomány folyójából nem léphetünk ki, annak csupán egy későbbi pontján állhatunk. Nem lehet nem folytatni a megkezdett, végtelen mondatot.

2. 3. „Tükröd évszakai”

Tompa Gábor lírájáról

„Évek múlva a kivégzőosztag előtt
Aureliano Buendía ezredesnek eszébe jutott az a nap,
amikor az apja elvitte jégnezőbe.
(G. G. Márquez)”⁷⁴⁸

Poétikai izgalmakat tartogathat annak vizsgálata, hogy vajon hatott-e, s ha igen, miként hatott Tompa László lírája a valóságos leszármazott, Tompa Gábor⁷⁴⁹ költészetére.⁷⁵⁰ Hogy ahogy arcában Tompa László-i vonások tükröződnek, láthatók-e ezek a hasonlóságok a versek világában is? Láthatók-e esetleg konkrétabban annál, mint ahogy Tompa László költészete „általában véve” jelen van az utána következő nemzedékek írásaiban?

Úgy vélem, igen, s ráadásképpen Tompa Gábor lírája éppen olyan Tompa-versekkel is rokonságot mutat, amelyek kevésbé ismertek: a tükör-motívumokban, álarcok és maszkok gyakori megjelenéseiben. Hiszen az önmagától vett parodisztikus távolságtartás már Tompa László költészetének is egy határozott, ha nem is kiemelten hangsúlyos szólama. A különböző szerepek fel- és levétele kimozdítja statikusságából rögzült (tájba, sziklába, fába, jégbe vésett) szerepeit: *A lisztes bohóc énekel*, a *Játékszináló*, a *Költő a pódiumon* vagy épp a kéziratot hagyatékban őrzött *Borszéki emlék* izgalmas példái ennek. Hasonló szereppel bír Tompa László költészetében a különböző változatokban visszatérő tükör-motívum is: *Autón*, *Tükröbe-nézés alkonyodáskor*, *Ádám kacag?* – és valamiként ide tartozik a *Tisztuló torzkép* is.

⁷⁴⁷ BERTHA, *Istenélmény az újabb erdélyi lírában*, i. m.

⁷⁴⁸ TOMPA Gábor, *Intés a tükörből* = T. G., *Óra...*, i. m., 37.

⁷⁴⁹ Tompa Gábor (Marosvásárhely, 1957–): költő, nemzetközileg elismert színházi rendező, Tompa László unokája. (A színház, az erdélyi magyar színjátszás ügye fontos szerepet töltött és tölt be a család, mindenekelőtt Tompa László leszármazottainak életében. A költő legidősebb fia, a növendékei és társulati tagjai által nagyra becsült Tompa Miklós munkájának, valamint Kemény János író anyagi támogatásának köszönhetően nyithatta meg kapuit 1946-ban a „mára már csak legendássá foszlott” Székely Színház, melyet 1966-ig maga Tompa Miklós vezetett. Az iránta érzett tisztelet jegyében a Marosvásárhelyi Nemzeti Színház Magyar Tagozata 1997 óta a Tompa Miklós Társulat nevet viseli. Tompa László unokája, Miklós fiának gyermeke, Tompa Gábor pedig a Kolozsvári Állami Magyar Színház igazgatója és főrendezője, világszerte elismert színházi rendező: igazgatása alatt az intézmény európai hírű színházi műhellyé vált.)

⁷⁵⁰ Ehhez lásd dolgozatom IV. fejezetének korábbi, Tompa Gábortól vett idézeteit is.

A Tompa Gábor-versekben is gyakran tematizálódik az álarc (letévése vagy lehullása), valamint rendre felbukkan a tükör-motívum is: *Intés a tükörből*, *Don Quijote játéka*, *Tükröd évszakai*, *A színész fakuló arcai*.

Melyik szerepben voltál oly közel
az elhagyott, az áhított magadhoz,
akihez már csak álmodban ragaszkodsz,
s aki ellen naponta vétkezel?

Akit, mint megunt kedvest oly heves
indulattal cseréltél idegenre,
bizonytalan valódat hitegetve:
a legfőbb cél, hogy folyton más lehess?

E látszat-életek, akik belőled
táplálkoznak, mind hazugok, csalók,
s te boldogan, mint kincset óvod őket,

és elfelejted értük a valót,
míg hamis képed szertefoszlik végül
a színpadon, mely végképp elsötétül.

(*A színész fakuló arcai*)⁷⁵¹

Áttételesen ez a probléma tematizálódik a Tompa-líra motívumaihoz konkrétan nem kötődő *Szerepcserék* című versben is: e szerepek lebonthatóságának, egymásba játszhatóságának kérdésétől való intenzív érintettséget zseniális nyelvi kreativitással megvalósító, ritmusában, lüktetésében, kezdő sorában (de akár még témájában is) József Attila *Altatójára* rájátszó versszövegben, melyben talán a különböző szerepek egymásba átbújását, lebontását fejezi ki a mondatok és a szövegek szintjén a központosítás (Kányádi Sándor költészetében is igen-igen gyakori) hiánya is⁷⁵²

És ahogy a szerepek, úgy lebontódik a vers is, megidézve a Tompa László költészetébe oly mélyen belevésődött Ady-líra egy konkrét textusát, összekötve egy jellegzetes József Attila-i kép halványan újrarájzolt vonásaival:

A Semmi egén felragyog
a Senki ugara:
a gaz, leház, altat, befed:
a *nincsen* ugara.

⁷⁵¹ TOMPA Gábor, *A színész fakuló arcai* = T. G., *Óra...*, 19–20.

⁷⁵² „lebontja hálóját a pók / foltozza almáját a nyű / kóstolja ízeit a csók / átbújik önmagán a tű // kóstolja hálóját a pók / átbújik almáján a nyű / foltozza ízeit a csók / lebontja önmagát a tű // foltozza hálóját a pók / lebontja almáját a nyű / átbújik ízein a csók / kóstolja önmagát a tű // lebontja almáját a pók / foltozza önmagát a nyű / kóstolja hálóját a csók / átbújik ízein a tű // lebontja önmagát a pók / foltozza ízeit a nyű / kóstolja almáját a csók / átbújik hálóján a tű // lebontja ízeit a pók / foltozza hálóját a nyű / kóstolja önmagát a csók / átbújik almáján a tű // átbújik hálóján a pók / kóstolja almáját a nyű / lebontja ízeit a csók / foltozza önmagát a tű” (TOMPA Gábor, *Szerepcserék* = T. G., *Óra...*, i. m., 14–15.)

De *semmiből* csak *semmi lesz*
s e vers csak töredék;
semmiért senki senkinek,
elég, elég, elég.

(*Vers a Semmiről*)⁷⁵³

Ez a vers Tompa László *Jönnék* című versének egyik igen izgalmas versszakaival rokon:

Én itthon az egész nap meddön tünődtem ismét,
– Mint annyiszor, mióta rántkört jaj, iszonyat –
Hogy megfejtsem e bomlott világot, magamat,
S megleljem életünk rég elsüllyedt, égi kincsét.

Egy dalt találjak én, egy győztes szólamot [...]

Most is sötét szobában, mély karosszékebe esve,
Hallom, hogy az agyam, mint egy kohó zúg, dohog – –
Várnám: aranyja csordul?! – – De csak homok, homok,
Csak homok, amit izzad. És jaj, már itt az este!

(Tompa László: *Jönnék*)

A homokóra képét is megidézhetik e sorok, az írás nélkül *elmúló* (és nem az írással *eltelő!*) időt: alkotásidőt, életidőt. Hiszen a homokóra pedig „szimbolikájában hagyományosan a mulandóságra, a halálra figyelmeztet.”⁷⁵⁴ Ennek a versnek rokona lehet az *Üres lapok szonettje* is, e Tompa László (és Gábor!) kedvelt versformájában/műfajában írt vers(telenségről szóló)szöveget, mely egyúttal egy újabb, József Attilától származó textust is megidéz:

Mikor a költőt elhagyják a képek,
mint romló férfit hú szerelmese,
szemében már az ősz gyertyái égnek,
múzsája nem röpíti messzire,

üres papírja pusztulásra szólít,
halála hírét széthordja a szél,
ringyók ölén kutatja majd valódiabb
életét, de csak hallgat, nem remél;

fejénél méla véredek csaholnak,
repedt egének tükre már a Hold,
egymásba hervad minden, ami volt,

azzal, mi nincs: a semmi és a holnap
megtört szívéen fantomként járnak át,
nappallá téve minden éjszakát.

⁷⁵³ TOMPA Gábor, *Vers a Semmiről* = T. G., *Óra...*, i. m., 21.

⁷⁵⁴ HORVÁTH Kornélia, *Szem, csillag, éjszaka* = H. K., *Tűhegyen: Versértelmezések a késő modernség magyar lírája köréből: József Attila, Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes, Petri György*, Bp., Krónika Nova, 1999, 63.

„Mitől fél az író az üres lap előtt? [...] Az írást az teszi félelmetessé, hogy egyszerre tett, szembesülés”⁷⁵⁵: ebből a szempontból az írással való küszködés is a tükör-motívumok távoli rokona, az önmagunkkal szembenezés cselekedete, „a növekedés kínjához-keservéhez hasonló. Az önmagunk megleléséhez vezető utat az írás szenvedésén keresztül járjuk.”⁷⁵⁶ Ez „a szenvedés az Istennel való találkozás senkiföldje”⁷⁵⁷ is. Ezt a senkiföldjét mint valami üres lapot⁷⁵⁸ tölti be a szenvedés szülőtte, a szó. (Lényegében ehhez a gondolathoz is hozzákapsolható Áprily Lajos helikoni lírát meghatározó gyöngykagyló-metáforája.)

Lírájában Tompa Gábor is szeret reflektálni magára a szövegre: verseit átszövik az önreferenciális vonatkozások, az önreprezentatív versformák, melyekben szintén a Tompa-líra autopoetikus vonatkozásai köszönhetnek vissza:

szó-páncélba vértzetten
 állok árván ékezetlen
 ősz fejem fölé a lombok
 hullatják a kettőspontot

(*Változat magányra*)⁷⁵⁹

Itt már a klasszikusnak nevezhető transzszilvanista-helikoni erdőmotívum továbbírásánál járunk. De költészete ugyanis nemcsak a Tompa-líra eredendően is határokat feszegető vonásaival rokon, hanem visszanyúl, mélyen, akár a fenyő gyökerei a földbe, Tompa László költészetének alapképeihez is, akár akkor is, mikor verseiben, „kősziklák helyén csak hordalék”, „csak színtelen szavak merednek égnek.”⁷⁶⁰

Az *Utazásban* talán a *Kiáltás* pásztorainak magánya és e magány oldódásának vágya is beleíródik a posztmodern és (továbbra is vagy még inkább) kisebbségi sorsba zárt magukra hagyottak éjszakájába:

zsákutcában lakunk
 életünk a rend
 csalhatatlan bizonyítéka
 este kilenckor
 villanyoltás
 (erről ennyit)

⁷⁵⁵ Pilinszky János szavait idézi: HORVÁTH Kornélia, *Szem, csillag, éjszaka* = H. K., *Tűhegyen: Versértelmezések a késő modernség magyar lírája köréből: József Attila, Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes, Petri György*, Bp., Krónika Nova, 1999.

⁷⁵⁶ *Uo.*

⁷⁵⁷ *Uo.*

⁷⁵⁸ *Uo.*

⁷⁵⁹ TOMPA Gábor, *Változat magányra* = T. G., *Óra... , i. m.*, 40. (Versét a költő Vári Attilának ajánlja. A kötetből az ajánlás hiányzik – Tompa Gábor utólag írta bele tintával a családunknak ajándékozott példányba.)

⁷⁶⁰ TOMPA Gábor, *Egyszer még úgyszólván fölépíthető* = T. G., *Óra... , i. m.*, 23.

aztán éjszaka
valaki a vállára vesz
elindul a zsákkal melynek
száját bekötötte
óvatosan
nehogy kiessünk

vigyáz ránk

(*Utazás*)⁷⁶¹

A Tompa-líra fa-metamorfózisai jelennek meg a *Pastorale*ban, mely egyben az (erdélyi) pásztorköltészet átváltozása is.

Azóta sorsok szóródtak s a drága
játsszóterünket emlék-kulcsra zárva,
szeretteink a hűvös kriptaboltban,

vagy nyirkos ember-erdőn, mint az árva
fenyők vágódnak el recsegeve-holtan.
(Hogyan lehetnék most is az, aki voltam?)

(*Pastorale*)⁷⁶²

Vagy a halál egy másik perspektívája, szintén fa-motívummal és pásztormotívummal gazdagítva, és szerelemmel:

amikor halálra
váltál, fehér leszel, mint a legelésző
felhők és örökkévaló, mint a fagyba
dermedt fák
melyik öröklétben várjon reá Anna, s mind e lánynevéü
belső tartományok, hová ágrólszakadtan érkezel
vissza

(Tompa Gábor – Visky András: [*felülről táncnak látszik...*])⁷⁶³

Az *Intés a tükörből* vad-motívumai a Tompa-líra vad-motívumait idézhetik:

mint
irtásra kiszemelt vad ki titokban szapo-
rodik s mielőtt ölelnél győződj meg százszor hogy
egyedül vagy

(Tompa Gábor: *Intés a tükörből*)⁷⁶⁴

⁷⁶¹ TOMPA Gábor, *Utazás* = T. G., *Óra...*, i. m., 7–8.

⁷⁶² TOMPA Gábor, *Pastorale* = T. G., *Óra...*, i. m., 17. (A verset a költő apjának, Tompa Miklósnak, Tompa László fiának ajánlja.)

⁷⁶³ TOMPA Gábor, VISKY András, [*felülről táncnak látszik...*] = T. G., V. A., *Romániai magyar négykezesek*, Pécs–Bukarest, Jelenkor–Kriterion, 1994, 7.

Az ősökben, a csillag-metamorfózisokban költészete egén kirajzolódik a Tompa-líra csillagainak (lélek)vándorlása.

Lassú, bitang az ős: himbálja sárgán
a fáradt völgyön átkelő időt,
szárnyát rebbentve borzong még a páfrány.
a csillagok didergő csecsemők.

Magányos kertek fojtó füstje szálldos,
a látvány nem hoz újat, meglepőt,
unott álmát alusza már a város,
az író ír, nem⁷⁶⁵ jönnek jobb idők.

Talán figyelni kéne földalatti
zenékre, minden lassú változás
apró jelére, ébernek maradni,

míg mások alszanak, míg pályatárs,
bolyongó csillagok reszketve égne,
vagy jelt adnak talányos messzeségek!

(A látvány nem hoz újat)⁷⁶⁶

A „pályatárs, bolyongó csillagok” Pilinszkyt idézhetik, kinél a csillag „hányódtatásunk írődeákja”: de társ volt kezdetől fogva egészen máig az erdélyi magyar versek születésének éjszakájában, éjszakáiban is.

Mert e népbe, e (kisebbségi) sorsba, e tájra születve, e néppel, e (kisebbségi) sorssal, e föld rögeivel küszködőn és e küszködésben velük elválaszthatatlanul egybeforrva, e (kisebbségi) lét minden ajándékával és gyötrelmével áldva⁷⁶⁷ is egyetemes értékű *versek vidékén* járunk: „véges hazák fölött a Végtelen”⁷⁶⁸ tájain.

Itt minden szépen, halkan mondható,

⁷⁶⁴ TOMPA Gábor, *Intés a tükörből* = T. G., *Óra, árnyékok, i. m.*, 37. (A költő a következőképpen dedikálta könyvét budapesti unokatestvérének, Tompa Árpádnak és családjának: „Rokonok, / ezek a versek Tompa-pofonok, / melyek csattannak a Vasfüggönyön, / amely itt jön ki a könyökömön.”)

⁷⁶⁵ A vers e szava („nem”) az 1989-es *Óra, árnyékok* kötetben [hibásan] („így”-ként) szerepel. Valószínűleg a fent idézett a javított, az alkotói szándéknak megfelelő változat. Ezt egy a családjunk tulajdonában lévő, dedikált Tompa Gábor-kötet bizonyítja, melyben a vers kötetben szereplő „így” szavát – több, a kötetbe kézzel bejegyzett apróbb javítása mellett – a költő áthúzta, „nem”-re javította, az alábbi megjegyzéssel: „ellen-cenzúra”.

⁷⁶⁶ TOMPA Gábor, *A látvány nem hoz újat* = T. G., *Óra...*, i. m., 51.

⁷⁶⁷ Átkozottság és áldottság összeforrt egy-valóságáról tanúskodnak e *Megszólítások* is: „Hazám, te áldott roncstelep, / ki béklyóidból el nem engedsz, / átkozó foglyodként tudom: / nem rohadtságodért szeretlek. // Hazám, te bűvös anyanyelv, / ki szorgosan halódnál készülsz, / nagy mocsarakban bentragsz: / csak káromlásom húz ki végül. // Hazám, te éhínség-verem, / bravúros fogcsikorgatásból / épülő templomaidat / nézem a hűvös éjszakából. // Hazám, te földalatti gyász, / élőid áruló menetbe / sodródva tudják már: az út / nem vezet fel a fellegekbe. // Hazám, te vérző ifjúság, / átlőtt sirályként a magasból, / iszonyú vergődésen át 6 adj nekünk életjelt magadról!” (TOMPA Gábor, *Megszólítások* = T. G., *Óra...*, i. m., 44.; E vers mottója –az eltávolítás poétikájaként –: „Büchner naplójából. Strassbourg, 1837”.)

⁷⁶⁸ KÁDÁR Imre, *Új Iliász felé* = *Hazahív a hűség: Romániai magyar költők vallomásai a szülőföldről*, szerk. LISZTÓCZKY László, Sepsiszentgyörgy, Castrum, 1993, 57.

itt tükröt tart a mondat, mint a tó,
itt gyűrött égen betűk rajzanak,
és képeskönyvben felhőt hajt a Nap,

itt ágaskodnak törpe énekek,
itt lábujjhegyre áll az ékezet,
itt piros, fehér, sárga, barna, zöld,
szívritmusára lélegzik a föld;

itt őszi szélben lobog még a rím,
hintázva versek száraz ágain,
míg földet érve ellepi a hó;

itt minden jégcsap olvadása fáj,
és minden rügyben titkot tart a táj,
mint vérző nyelv, ha megsebzí a szó.

*(Versek vidékén)*⁷⁶⁹

---

⁷⁶⁹ TOMPA Gábor, *Versek vidékén* = T. G., *Óra...*, i. m., 29–30.

3. „az időtlenség arcvonala”

A *Lófűrösztés* és metamorfózisai az erdélyi magyar költészetben és képzőművészetben

*Vasalt paták csattognak a kavicsos parton –
Két székely lovas jó két pár lóval a vízre – –
Rögtön le harisnyát, inget – s már benne csobognak.
A víz hamar az állatok szükségéig ér föl,
Sodorná is őket, de szorulnak a térdek,
S működnek a sarkak, fordulást követelve –
A lovak nyúlt nyakkal engednek a parancsoknak,
Így fordulnak, megúszva, föl és le nehányszor,
Míg egyik legény rikkant, s hetykén veti hátra:
Szorítsad, Imre! S ez rá: Ne hagyj magad, Áron!
S kacagnak nyersen a játszadozáshoz –*

*Majd ezt megünva, kiállnak a partmenti sekélybe,
Szikkadni a napra, mely roppant fényt, hevet süt!
Aranypor a sok csepp, megrázkódván az állat!
Így lovukon, szinte helyükre kövülve időznek,
Két szijas székely, bajviselt, bús, konokarcú –
Fölöttük madár híz, árnyvető fellegek úsznak –
A dél még izzóbb, – ők állnak rezzenetlen
Szoborként. Ekkor így álltak (ők vagy apáik)
A Pruthnál is, – így a gránátszaggatta Doberdó
Szikláin, – akár Pennsylvania gyilkos levegőjű
Bányáiban, s álltak, ahol csak állniok kellett,
Keserű daccal, a sorsnak szembeszegülve.*

*S én nem tudom a sorsot, mit tartogat még ezutánra?
E végzetes ég alatt lesz-e még öröm?
De tudok annyit, hogy ha öröm helyett
Tüzes mennykövek szakadnak is itt le,
– Míg gyászosan évek százai húznak el –
Ők örömtelenül is, ha kínba tébolyodottan:
Itt fognak állni, örökké, – hogy Imre szorítja,
Áron pedig... Áron nem hagyja magát!*

(Tompa László: *Lófűrösztés*)⁷⁷⁰

3. 1. „Itt fognak állni, örökké”

Közelítési kísérletek Tompa László *Lófűrösztés* című verséhez

3. 1. 1. A *Lófűrösztés* költője

A *Lófűrösztés*, e „hitvallás a minden vihart álló székelységről”⁷⁷¹, „már klasszikus volt befejezése pillanatában is.”⁷⁷² E vers „a nehéz időkben a székely nép himnuszává vált.”⁷⁷³

⁷⁷⁰ A vers először az *Erdélyi Helikon*ban jelent meg (TOMPA László, *Lófűrösztés*, Erdélyi Helikon, 1932/10, 669.); kötetben pedig az Erdélyi Szépmíves Céh tízéves jubileumára kiadott díszkiadás-sorozat XX. köteteként napvilágot látott *Ne félj!* c. kötetben látott napvilágot (Uő, *Ne félj! Összegyűjtött költemények*, Kolozsvár, Erdélyi Szépmíves Céh, [1934], 209.).

⁷⁷¹ Tompa László ünneplése, Székely Közélet, 1943. dec. 18., 2.

⁷⁷² RÉVÉSZ Imre, *Lófűrösztés*, Erdélyi Helikon, 1941/2, 93.

Benne „a szülőföld természeti állandóságához hasonló történelmi helytállástudat bontakozik ki: a közösséget megtartó erkölcsi értékek eredeti, már-már transzcendens szférája.”⁷⁷⁴

Ahogy „vándorló őseink és rokonaink a seregtesteket törzsenként, nemzetségenként lovaik színei szerint csoportosították és azonosították”⁷⁷⁵, úgy Tompa László *Lófűrösztés* című verse is ilyen azonosító színévé, emblematikus jelévé lett költészetének, sőt, e művet lényegében a teljes helikoni–transzszilvanista líra egyik legismertebb s legszeretettebb, emblematikus verseként, e verstájak messze látszó hegycsúcsaként tarthatjuk számon. Aki szinte egyáltalán nem is ismeri Tompa László életművét, sőt, aki a korszak irodalmában sem különösebben jártas, ha meghallja e nevet: „Tompa László”, mégis azonnal így felel rá: „*Lófűrösztés*”. Mert valahogy, valamiképpen, a szellemi köztudatban bűvópataként jelenlévő erdélyi magyar költészet rejtélyes szálain áramolva eljutott már hozzá is a hír a nagy székely versről.

„Tompa László költészetének valóban a *Lófűrösztés* az egyik csúcsa, s ez a csúcs sötét ragyogásával megvilágítja az előtte és mögötte álldogáló dombokat és halmokat is majdnem egészen. Mintha egy fél élet öntudatlan költői tapasztalatai gyűltek volna fel itt.”⁷⁷⁶ És valóban. Ám ahogy igaz az, hogy minél magasabb a hegycsúcs, hegytársaitól „annál inkább különül borong”⁷⁷⁷ a magasságban, úgy igaz az is, hogy egy magas csúcs nem alakulhatott volna ki társai nélkül, s hogy a föld erői mozgásának ősi, nagy küzdelmében talán éppen a kisebb hegytársak segítették őt a magasság felé növekedni. Így van ez a nagy székely vers, az életmű egészéből kitűnő költemény esetében is, hiszen Tompa László költészetét végigkíséri a ló-motívum, s a *Lófűrösztés* lovai igen változatos verstájakat jártak be addig, míg elérkeztek – úgy is mondhatnánk: míg *hazatértek* – a Küküllő partjára.

E verstájakat azért lehet fontos újra bejárnunk, mert bennük Tompa László is valamiképp „apáink arcán” jár, megidézve e lovakkal például népmeséink pogány hitvilágát. A *Lófűrösztést* később saját versük, *Lófűrösztés*-parafrázisuk pretextusaként felhasználó kortárs költőink vagy a verset forrásként felhasználó képzőművészeink pedig rájátszanak a Tompa-líra néhány, *Lófűrösztés* előtti ló-motívumára is.

⁷⁷³ KELENVÁRY János, *Magányos fenyő*, Képes Magyar Újság, 1974. máj. 1., 16.

⁷⁷⁴ LÁNG Gusztáv, *Egy önmeghatározás tanulságai: Jegyzetek a transzszilvanizmusról* = L. G., *Kivándorló irodalom: Kísérletek*, Kolozsvár, Korunk Baráti Társaság, 1998, 12.

⁷⁷⁵ HOPPÁL, JANKOVICS, NAGY, SZEMADÁM, *Jelképtár*, i. m., 198.

⁷⁷⁶ RÉVÉSZ Imre, *Lófűrösztés*, Erdélyi Helikon, 1941/2, 93.

⁷⁷⁷ TOMPA László, *Ádám kacag?* = T. L., *Éjszaki szél*, i. m., 59.

**3. 1. 2. Táltosok, lovagok, elmaradt lovasok és „iszonyu” khánok:
a ló-motívum Tompa László költészetében**

A ló „ősképe a fekete (vagy fakó) vadló, mely a föld és a vizek mélyének, az éjnek, a holdnak, a vegetációnak, a totemisztikus ősanynak, a szexualitásnak, a halálnak és az álomnak a jelképe. A ló szimbolikája azzal, hogy a hátára ült az ember, elmaradhatatlanul kiegészült lovasával. Az állat megtartja alapvető szimbolikus jelentéseit, de gazdája átsugározza rá a maga jelképességét. A ló a hőroszok, a mesehősök, kozmikus síkon a bennük megszemélyesült nap hátasállata lesz. Szoláris mítoszokban, mesékben, ló és lovasa a teljesség, a győzelem jelképe: kettősükben egyesül a négy elem, a Nap és a Hold, a fény és az árnyék, a nappal és az éj ereje, varázsa. Ettől legyőzhetetlenek.”⁷⁷⁸

3. 1. 2. 1. A Mesetáltoson

Ha életem, e lankadt, rossz gebe,
Oly paraszt abrakolhatna egyszer,
Amely után, megrázkódván, tüzes,
Aranysörényű táltos lenne tüstént,
S a hátán én: szép, ifjú dalia:
Selyemréten át, nótásan, vidáman,
Csak léptetnék a kelő nap felé!

Majd harmatgyöngyös fütengerbe szügyig
Merülve úsznánk – – hajrás szöktetéssel.
S míg útunk mellett mind a két felől
Legázolt rózsák véreznének el,
Én keményen csupán a napba néznék.
S nevetve dobbannék a vár elé,
Melynek dühöngő sárkányát levágva:
Elfűltan érezném, hogy rám borul
Legszebb álmaim csodája.

(*A mesetáltoson*, 1924)⁷⁷⁹

Tompa László költői életművében rendre felbukkan ló és lovasa egymástól elválaszthatatlan alakja, és e versekben a lírai én rendszerint lovasként jelenik meg. A Tompa-líra versvilágában jelentős szerepet betöltő, a korszak mitologizáló–folklorizáló tendenciáiba illeszkedő versszövegekben⁷⁸⁰ olyan varázserejű lovakkal találkozhatunk, amelyek leginkább

⁷⁷⁸ A helyenként nem szó szerinti idézéssel egységessé fűzött bekezdés forrása: HOPPÁL, JANKOVICS, NAGY, SZEMADÁM, *Jelképtár*, i. m., 198–199.

⁷⁷⁹ TOMPA László, *Ne félj*, i. m., 45.

⁷⁸⁰ Erről bővebben lásd dolgozatom III/2. fejezetét.

a pogány hitvilág táltos lovaihoz hasonlítanak, sőt, attribútumaikat tekintve azoknak megfeleltethetők.

„A hősmesék jellegzetesen magyar, illetve keleti típusában a hős táltosfiú⁷⁸¹ hátasa és segítője a táltosparipa: ő szállítja a mesehóst égi utazásán. A hős táltosfiú tüzes mént varázsol a rozzant csikóból, parázssal eteti hátasát: e holdtáltos a hajdani lovas népek napistenének hatása, a holdcsikó a mesehős segítője. A hős állata nem egyszerű ló, hanem részben antropomorf csodalény. Hatalmas termetű, iszonyú hangú és erejű, négynél több vagy kevesebb lába van, repülni tud, beszél, ismeri a múltat és a jövőt, együtt harcol a hőssel, vagy a csatában helyettesíti.”⁷⁸²

A költészet vers-varázslásában „a lankadt, rossz gebé”-ből „aransörényű táltos” válik. A vers egyetlen versszakban felmutatja a ló ösképének szélsőséges, szimbolikus árnyalatait. E szövegben azonban nem csupán motívum a ló, hanem versindító életmetafora, mely a vers poétikai síkján még a lovas-létnél is teljesebb azonosulást jelent a lóval, hiszen a metafora lételméleti aspektusait tekintve az önazonosság kifejezője.⁷⁸³ A „lankadt, rossz gebe” így a lírai én élete maga, melyet e metaforikus létállapotból a mesék motívumrendszerébe segít át az elvágódás, a Tompa-lírában oly gyakran megjelenő máshová vágyódás (parázsló) sóhajtása.

A vers mintegy elővételezi a néhány évvel később születő *Lófűrösztés* motívumait. Talán e „megrázkódván, tüzes / aransörényű táltos lenne” sorok metamorfózisa lesz majd az „aranypor a sok csepp, megrázkódván az állat” fenségesen egyszerű sora, és ami a mesemotívumokból építkező versvilágban most „selyemrét”, az később „kavicsos part” lesz. A „szügyig” érő „harmatgyöngyös fütenger”-ben az elmerülést a vers poétikai síkján az enjambement tükrözi, ahogy a két gondolatjel mint két hullám a víz szövegekpi megtestesítője is lehet („harmatgyöngyös fütengerbe szügyig / merülve úsznánk –”), elválasztván egyben a szövegtestben az úsztatás képét a vízből kiemelkedő „hajrás szöktetéstől”. Ez a mese terében küzdelemmentes cselekedet a *Lófűrösztés* földi terében, pőre valóságában a helytállás küzdelmes „játszadozás”-ává változik át: „A víz hamar az állatok szügyig ér föl, / Sodorná is őket, de szorulnak a térdek, / S működnek a sarkak, fordulást követelve –”.

A „harmatgyöngyös fütengerből” hajrásan kiszöktetve a mesetáltos és lovasa vérük hullató, legázolt rózsák között szinte repülnek a nap felé. E képsorokban nem nehéz meglátni az

⁷⁸¹ A fiú csikótejen nő fel, nagy erejű, és fel tud mászni a világfán. (HOPPÁL, JANKOVICS, NAGY, SZEMADÁM, *Jelképtár, i. m.*, 289–290.)

⁷⁸² A helyenként nem szó szerinti idézéssel egységessé fűzött bekezdés forrása: *Uo.*, 289–290.

⁷⁸³ Paul de Man gondolkodásmódjának sajátossága, hogy a retorikai kategóriákat gyakran lételméleti aspektusokkal ruházta fel. A metafora így időnként úgy jelenik meg, hogy struktúráját az önazonosság, lényegszerűség jellemzi, hiszen a metafora egy hasonlóság alapján *azonosít*.

európai kultúrkörben a ló és a lovaglás szimbólumához szorosan kapcsolódó, beteljesülő – vagy (tekintve a vágatást és a legázolt, elvérző rózsák képét) inkább beteljesített – testi szerelem képi vonatkozásait⁷⁸⁴, melyek egyúttal Tompa László mára már szintén ismeretlenné fakult, szenvedélyes szerelmi poéziséhez is hozzáöltik e vers motívumrendszerét.⁷⁸⁵

Míg a mesetáltoson tovavágtat a hős táltosfiú, addig a *Lófűrösztés* „bajviselt, bús, konokarcú” Imréje és Áronja a „helyükre kövülve” áll a kemény játékú úsztatás után. És míg a *Mesetáltoson* lovasának hősi tette a vár elé dobbanó léptekben, a „dühöngő sárkány” levágásában van jelen, addig a *Lófűrösztés* „két szíjas” székelvények helytállása éppen a „rezzenetlen szobor”-létben testesül meg, hol a napba nézés mitikusan bátor tette („én keményen csupán a napba néznék”) a sorssal szembenezés, a sorsnak szembeszegülés valóságos bátorságává nemesül: „álltak, ahol csak állniok kellett, / Keserű daccal, a sorsnak szembeszegülve”.

A két vers tájai bár egymástól látszólag bejárhatatlan távolságra vannak, a rendkívül hasonló, egymás metamorfózisainak tekinthető motívumok, a rokon belső struktúra és verscselekmény a *Lófűrösztés* mitikus–folklorisztikus előképévé avathatja a *Mesetáltoson*-t, melyben a lírai én valóságtapasztalása ráadásul nem is biztos, hogy olyan távol esik a *Lófűrösztés* Imréjének és Áronjának sorsküzdelmétől. Hiszen, bár mesebeli tájakon járunk, a szöveg grammatikai síkja végig távolságot jelez az álmok teljesülésének csodabirodalmától: míg a „lankadt, rossz gebe” versindító képe életmetaforaként működik, addig a vers összes többi képét és igéit a feltételes mód távolságtartó grammatikai formája uralja.

3. 1. 2. 2. *Keresztes lovag a Szentföldről hazatér*

A *Mesetáltoson* második szakaszának mitikus–folklorisztikus szerelmi szimbolikáját idéző gesztushoz hasonlóan egy másik, már nem mitikus, hanem legendás korszak költészetének motívumkincsét idézi meg a *Kereszteslovag a Szentföldről hazatér* című vers.

⁷⁸⁴ A ló „szexuális jelképként a kezdetektől napjainkig jelen van az európai kultúrtörténetben. A férfit a lovas, az ostor, a sarkantyú, alkalmanként a ló jelképezi, míg a nő rendszerint a ló, a nyereg, a kengyel; ha pedig a ló a férfi, az esetben a fa, a fű, az abrak és a víz a nő jelképe.” (HOPPÁL, JANKOVICS, NAGY, SZEMADÁM, *Jelképtár*, i. m., 198.)

⁷⁸⁵ „Mégfakulna, ha hajadhoz érnék, / Annak fénylő selyemszála mind. / S szememből, bár téged egy se tép még, / Megláthatnál minden földi kint. // A te lelked liliommező, mely / Tavaszi szél rezdültén remeg. / Enyim puszta, melyen át erővel / Vágtat, s vág a téli fergeteg. // Kedves, amíg nem késtél el, indulj, / Közelemből futva menekülj. / Máskülönben telem lelkedig dül. // Máskülönben menthetetlenül / Veszve volnál, s csillagod zuhantát / Liliomok vérkönnyel siratnák.” (TOMPA László, *Intermezzo* = T. L., *Éjszaki szél*, i. m., 32.)

Beh más minden, mint ahogy a pogányok
Közt küzdve százszor elképzelttem én!
Nem készített jel: érkeztemre várnod,
Csokorral, csókkal nem jöttél elé.

Mint álmaim közt: kertescskéd se bájol
Holdfényesen, – nem sír fülemile.
Már mi se ment meg nagy utam porától,
Nincs ifjító lelkem redőire.

Amíg babéért Antióchiát
Vívтам, óh hány szép évem elhagyott.
S most a babér is mi, ha nincs virág?

Közénk az évek gátul sokasultak –
S jaj, messziről jött, fáradt lovagod
Lábadhoz már csak haldokolni hullhat!

(*Keresztes lovag a Szentföldről hazatér*, 1921)⁷⁸⁶

A lovagköltészet motívumaiból táplálkozó szöveg egyúttal fel is számolja a lovaglíra toposzait – nincs se virág, se kert, se fülemile –, de felszámolja e toposzokat már eleve azzal is, hogy a szerelmi poézis reneszánsz költészetbeli versformájában, szonettben beszél. A versszöveg konkrétan a lovat nem idézi meg – ám a lovag név etimológiájában benne foglaltatik a ló neve, jelezvén, hogy a lovag önazonosságához, férfi szerepköréhez és teljes életútjához elválaszthatatlanul hozzátartozik lóval együtt való léte. Ezzel a Tompa-líra egy újabb olyan darabja előtt állunk, melyben a lírai én egy a lóval, lovával szorosan összekapcsolódó szerepben szólal meg.

3. 1. 2. 3. *Este a győzelem után*

A hazatérő fiatal lovag szerepéből a vén lovagéba vezet át bennünket az alábbi vers.

Ha majd egyszer (talán nem is sokára)
A legutolsó bástya is ledől,
S én úgy tudok az elzajlott tusákra
Gondolni, már a falakon belől:

Jó lovam hátán kardomat keresztbe
Fogom, száz sebből vérző, vén lovag,
És felnyögök, bő könnyekkel fűrösztve
Pilláimat, de kínom nem lohad.

A szálló estbe jajjal így kesergek:
– Jaj, éveim, mily álnokság tiport
Így vérbe?... Hát ez volt a cél, mi kellett?

⁷⁸⁶ Uő, *Éjszaki szél*, i. m., 69. (A vers első megjelenése: Pásztortűz, 1921/26, 157.)

Ily verten üljek diadalmi tort? –
 – De szél diderget, s lomha téli felleg
 Mögül hidegen néz a téli hold!

(*Este a győzelem után*, 1921)⁷⁸⁷

Érintőlegesen témájában és konkrétan egyik szöveghelyén is Áprily Lajos *A Finále* című versét idéző versszöveg.⁷⁸⁸ Szonett ez, benne a hold, a vereség, a sors, az egy életen át vívott küzdelem, a legutolsó bástya ledőléséig való kitartás motívumai.

3. 1. 2. 4. *Táncos lovakkal*

Talán a *Mesetáltoson* pogány–mitikus mesebeli táltos lovát idéző „táncos lovak” jelennek meg a *Táncos lovakkal* című versben, hol e lovak táltos lovakhoz való hasonlóságát a hangzóösszezsengés („táltos” – „táncos”), valamint a két szó egymást finoman érintő jelentésmezeje is megerősíti.⁷⁸⁹ Igaz, ló és lovasa itt nincs egészen szoros egybeforrtságban, hiszen a „táncos lovak” nem háttallovak, hanem szánhúzó paripák, ám a szimbólumok világában a fogattal, szekérrel rokon szán szintén a hősöket illeti meg.

„A fogat, a szekér, a kocsi ugyanis hatalmi jelkép: az indoeurópai népek körében szekéren járja égi útját a nap, és a többi, istenként megszemélyesített égitest.⁷⁹⁰ Az antik istenek kocsijukba fogott állatokról ismerhetők fel: a lovak pedig éppen Apollón, „a lantos költészet istene”⁷⁹¹ szekerét húzzák. Kocsin közlekednek egyes fogalmak allegóriái is, ezen allegóriák közül a lovak a Hajnal, az újjászületés, az új kezdet fogatának vontatói. Az égben az isteneket,

⁷⁸⁷ Uő, *Erdély hegyei közt*, i. m., 94. (Az Osvát Kálmánnak ajánlott vers először ebben a kötetben jelent meg.)

⁷⁸⁸ „Elzajlott tusák” – „elzúgott tusa”. „Öreg leszek, vénebb a téli napnál, / kedvem sötét lesz és hajam fehér. / S mint a csitul patak a torkolatnál, / lankadt szívemben meglassul a vér. // Ha harmat-hüssel ér az este, fázom, / nem melegít az elzúgott tusa, / s ha támadok, az ugrást elhibázom, / mint Akela, a dzsungel farkasa. // Csak csöndre várok és komor követre / s barlang-homályba visszaroskadok. / Míg zeng az erdő s forró ütközetre / rohannak boldog, ifjú farkasok.” (ÁPRILY Lajos, *A finále* = Á. L., *Összes költeményei*, i. m., 57.) Az élet végén, farkas-motívum.

⁷⁸⁹ Gondolhatunk itt a táltos révülésére, felhevült áldozati táncára. (Vö. HOPPÁL, JANKOVICS, NAGY, SZEMADÁM, *Jelképtár*, i. m., 289.)

⁷⁹⁰ „A képzet a lovas harci szekérrel együtt a sémi népek körében is elterjedt. A tüzes szekéren égbe emelkedő Illés próféta a görög Hélios napisten megfelelője, de a *Biblia* külön is említi a Nap szekerét és lovait (2Kir 2,11; 23,11).” (Uo., 277.)

⁷⁹¹ „Apollón a fény, a világosság istene. Nem azonos a napistennel, csak később olvasztotta magába annak vonásait. Apollón jelképezi a szellem világosságát és a messzire látás képességét, ezért lett a jóslás és a lantos költészet istene.” (*Mitológiai ábécé*, szerk. BODROGI Tibor, DOBOSSY László, DÖMÖTÖR Tekla, ECSEDY Csaba, HORVÁTH Tibor, KATONA Imre, KECSKÉS Lászlóné, ifj. KODOLÁNYI János, KOMORÓCZY Géza, KOVÁCS György, MÁDY Zoltán, SÁRKÁNY Mihály, WACZULIK Margit, WESSETZKY Vilmos, Bp., Gondolat, 1978, 228.)

a földön az uralkodókat, hősöket illetve meg a kocsit, mely halottszállító járművé vagy túlvilági utazóeszközzé is válhatott.”⁷⁹²

Ez utóbbi szerepkört, a halálba vivő jármű képét idézi meg a *Táncos lovakkal* havat hasító szánja⁷⁹³, mely a szintén szimbolikus „fehér úton” abba a gyermekkori otthont idéző – valóságreferenciális vonatkozásában a *Lófűrösztésben* szereplő Küküllő partján álló, „öreg udvar” ölelte – „ősi házba” vezeti hajtóját, „hol minden más cél egybefut”.

Táncos lovakkal, nagyvidáman,
Hasíts, hasíts a hóba: szánam.
Mi hátul van – ne bánd, ne bánd!
Röptöd, mely fürgén hajt előre,
Völgyből kaptatva dombtetőre,
Engem is újult kedvbe ránt.

Sok apró csengőd riadalma
A tél derűjét fölzsivajgja,
S az, mint a nyúl fut szerteszét.
Hol eddig ősz és gyász komorlott,
Ma hó cicomáz völgyet, ormot.
Sehol sár, semmi szürkeség.

Bár a hóhullás halk zenéje
Zizegve mindig így kísérne,
Csak hóba merülne szemem.
Nő, nincsen-pénz, s több ősi kétség
Helyett csupán e friss fehérség
Tükrözne békélt lelkemen.

Sík utak haván, könnyű, sík szán,
Csak röpíts, röpíts tova tisztán,
Míg fehér, fehér minden út.
Úgy csupa fehér domb, fehér fa
Közt csengőzünk be majd a célba,
Hol minden más cél egybefut.

Hol végül is csak meg kell állni:
Egy öreg udvar eperfái
Havas holdfényben lengenek.
S bekopogván az ősi házba,
A tréfás, agg halál pipázva
Vár, s megölelget engemet.⁷⁹⁴

(*Táncos lovakkal*, 1921)⁷⁹⁵

⁷⁹² A helyenként nem szó szerinti idézéssel egységessé fűzött bekezdés forrása: HOPPÁL, JANKOVICS, NAGY, SZEMADÁM, *Jelképtár*, i. m., 277–278.

⁷⁹³ A szán szintén gyakran visszatérő motívum a Tompa-lírában, mely más szöveghelyeken is mitikus funkcióban, e táncos lovak szánjához hasonlóan túlvilágra vivő utazóeszközként jelenik meg: „Oh, kincses ölü, mély ár, babona! / Már engem is visz medred ősi sodra. / Bús lelkem rajta pehelyként forogva. / Halk ájulatban sodródik tova! / Már látom is: ki fel nem fedve jöttem, / Titkon is megyek majd, ha szánra szálllok. / Elöttem sejtés csilló selyme szállong, / S szánam csilingel csak a téli csöndben.” (TOMPA László, *Idegen falusi fogadóban* = T. L., *Erdély hegyei közt*, i. m., 25.)

⁷⁹⁴ A vers szokatlan, bátor zárata, a halállal való baráti, már-már cimborális viszony József Attila *Istenem*-jének záróképet is megidézheti a befogadói tudatban: „Ha nevetnél, én is örülnék, / vacsora után melléd ülnék, / pipámat egy kicsit elkérné / s én hosszan, mindent elbeszelnék.” (JÓZSEF Attila, *Istenem* = J. A., *Összes versei*, Bp., Szépirodalmi, 1971, 142.)

A szánhoz való beszéd közvetve a lovak buzdítását, a táncos lovak szólóingatását is jelentheti, így a vers, bár nem szorosán, de e közvetettségben mégis a *Lófirószttést* előkészítő ló-motívumokat tartalmazó, mitizáló szövegek közé sorolható.

3. 1. 2. 5. *Elmaradt lovas eszmélkedése*

A ló mint a halálba vezető úton kísérő társ talán a leggyakoribb szerepköre Tompa László lovainak: e szerepkör is ló és lovasa elválaszthatatlan egységét nyomatékosítja. Ez jelenik meg valamiképp mind a lovag-versekben, mind a *Táncos lovakkal* című költeményben – és ezt a szerepkört érinti az *Elmaradt lovas eszmélkedése* is. A címében és motívumaiban valamiképp Adyt is idéző versben azonban már megjelenik a halállal dacolás, a végzetnek való belső ellenállás megkeményítő ereje: „az egykori »elkésztett lovas« tövig belemélyeszi sarkantyúit csapzottszőrű lóva vékonyába.”⁷⁹⁶

No, vén lovas, már jó lesz nekivágnod!
Nézd, halványulgat a nap sugara.
S fejed fölött csak egy-egy varjú károg,
Arcodba szél csap, hideg zuzmára.

Addig léptettél, kényes úr-magadban,
Előre hagyván a serényeket,
Hogy magad bolygasz, ím az alkonyatban.
Már minden számár megelőzhetett.

Most aztán késő lépve mendegélni – –
Hát rajta, kantárt megeresztve, nyomban!
Figyelnek, lásd, a térség jegenyéi.

S ha célt nem érsz? ha hamarább ledobban
Lovad? – ne bánd; a hajsza is megéri:
Hősit rohansz egy halálos galoppban!

(*Elmaradt lovas eszmélkedése*, 1920)⁷⁹⁷

Megjelennek a versben a természet és a személyes életsors egygyé válásának poétikai, képi kifejezői is – „fejed fölött csak egy-egy varjú⁷⁹⁸ károg”, „figyelnek, lásd, a térség jegenyéi” –, valamint a ló megülésének nehézsége, küzdelme.

⁷⁹⁵ TOMPA László, *Éjszaki szél*, i. m., 22–23. (A vers első megjelenése: Pásztortűz, 1921/1, 13.)

⁷⁹⁶ SZENTIMREI Jenő, *Ne félj: Tompa László versei*, Erdélyi Helikon, 1929/5, 388.

⁷⁹⁷ TOMPA László, *Erdély hegyei közt*, i. m., 88. (A Molter Károlynak ajánlott vers első megjelenése: Zord Idő, 1920/12, 468.)

⁷⁹⁸ A baljós varjú-motívumot vö. a balladisztikus, Arany János *Vörös Rébékjét* megidéző *Beszéd a varjakhoz* c. Tompa-verssel.

3. 1. 2. 6. *Életgázló előtt*

Ló és lovasának mind szorosabb kapcsolata. A versek keletkezési évszámát tekintve egyre közelebb járunk a *Lófűrösztés* (1929) keletkezési idejéhez.

Most merre ismét? Lovam fűjva horkan,
S megtorpan a lenn zajló zavarostól,
Mely felfröcsköl ránk. Ejh talán az ostor
Segíthet még bosszantó gyávaságán,
Hogy itt ne tartson, míg az éj leszáll rám!

Lehet, igaz, titkon elémvágva árad
Sötét leve bús multam erdejének – –
S hogy fenyeget... Ám apadtára várjak?
Vagy tovább is víz mentén mendegéljek?
Míg túl talán öröm vár, élet, ének?! –

Neki ugratva –: veszttem lehet mindez!
De mivel jobb itt vesztteg tépelődöm?
Hát rajta, Ráróm, dacom, régi gögöm!
Ha csak a sors is egy kicsit velünk lesz?
Fénybe, virágos partra kaptatunk föl! –

(*Életgázló előtt*, 1927)⁷⁹⁹

Megjelenik a víz, a folyó-motívum (gázló), mellyel egyúttal a ló archaikus attribútumaihoz is közeledünk: „Egy görög mítosz szerint a tengeristen szigonyát a földbe döfte, amelyből forrás fakadt (gö. *pégé*), s abból a *Pégaszosz* szökött elő, így adta Poszeidón a lovat az emberiségnek. A ló tehát a víz szülötte.”⁸⁰⁰

A sűrű erdő mint az élet dantei erdeje szintén ismétlődő motívum Tompánál. Az utolsó, rímtelen sor a sorsváltás poétikai kifejezője lehet: „versszöveg és sorsszövet” eggyé válása

3. 1. 2. 7. *Dsingisz khán*

A szókincs, a vers atmoszférája és a poétikai megformáltság tekintetében talán az alábbi vers áll legközelebb a *Lófűrösztés*hez.

De most a magasban felzúgnak a fák –
Egyszerre riadtan hajlong a sok ág.
[...]
Ósdaccal égbe fűrődnek az óriás hegyek.
[...]

⁷⁹⁹ TOMPA László, *Ne félj*, i. m., 38. (A vers első megjelenése: *Ellenzék*, 1927. jan. 23., 9.)

⁸⁰⁰ HOPPÁL, JANKOVICS, NAGY, SZEMADÁM, *Jelképtár*, i. m., 197.

Egy ura millióknak – kemény és tenni merész! –
Egy erdő szélén éppen lován ül, – messzire néz.
Mozdulatlan szoborként egy nagy karvalyt figyel,
Mely nyugaton a hulló napban most tűnik el.
Ott vesz... s helyén lobogva izzik egy lángpalást,
Min játszani lát a khán most gigászi látomást.

Előtte füstös falvak, dúlt városok, terek – –
[...] – talán erőt ad a hit? –
(Karján a khán kajánul játszatja izmait.)
[...]
De most, míg így magában fő az iszonyu khán,
Horkantás csap ki lángként lovának orrlyukán.
Ő is neszelni kezd hát, szaglássza a szelet.
Valami jön feléje, halk harangszóval elegy – –
Szimatol újra, s egyszer megérzi: hullaszag...

S míg ménje horkol és fúj, kapálva, nyugtalanul,
Maga kardjához nyúlva, sátáni kedvre gyúl,
S egy rettentőt kacag – –

(*Dsingisz khán*, 1924)⁸⁰¹

A közép- és belső-ázsiai hősénekek alvilági kánjait idézik a szöveg.⁸⁰² A „karján a khán kajánul játszatja izmait” akusztikailag és képileg egyaránt igen intenzív verssorában a khán teste szinte azonos módon működik lováéval – így is megtestesítve ló és lovasa egyé váltságát. Az emberi testen úgy rándulnak össze az izmok, ahogy a lovak minden ízében koncentráció és megfeszülő izma ráng – ezt a szerves egységet fejezi ki a vers poétikai síkján a hangzóösszezsengés is.

Ebben a versben már gazdagon megjelenik a későbbi *Lófürösztés* motívumkincse: ló és lovasa költőileg megformált szoborszerűsége („mozdulatlan szoborként”), a jelentéstelített gondolatjelek. Míg azonban a vers motívumaiban a *Lófürösztés* előképe lehet, ló és lovasa természetében valamiképp ellenpontja a mi táltos lovainknak, valamint Imre és Áron pőre, nyers tisztaságának.

3. 1. 3. Tűnődések a *Lófürösztés*ről

A part és a folyó mint egyszerre valóságreferenciális székelyföldi, erdélyi táj – és mint mélyen archetipusos vidék van jelen e versben. Azáltal, hogy a ló föld- és vízelem egy

⁸⁰¹ TOMPA László, *Ne félj!*, i. m., 21–22. (A vers első megjelenése: Ellenzék, 1924. aug. 10., 9.)

⁸⁰² „A közép- és belső-ázsiai hősénekek alvilági kánjainak fekete vagy sárga ló a hátasa.” (HOPPÁL, JANKOVICS, NAGY, SZEMADÁM, *Jelképtár*, i. m., 198.)

időben, Imre és Áron lovai egyszerre állnak helyt az erdélyi föld rögein és a víz (folyó) és a part jelképezte archetípusos táj idő örökkévaló idejében.

„Az anyagi létezés kezdetét általában a víz eleméhez kapcsolják a kultúrák. A víz megtermékenyítő erő, a megtisztulás eszköze, a regenerálódás, az újjászületés eleme. A víz elsősorban azt az ősvizet, őskáoszt jelképezi, amelyből az egész létezés megszületett, a végtelen s még formátlan állapotot, amely az élet csíráját hordozza. A mitikus hősök születésénél jelentős szerepe van a vízbe vetésnek, s a vízből való kivetésnek. A magyarság Anonymus által lejegyzett eredetmondájában is előfordul az élet vize, hisz Álmos anyjának »méhéből forrás fakad, és ágyékából dicső királyok származnak.«⁸⁰³

Imre és Áron lovaik hátán archaikus–mitikus héroszokat idézvének időznek mozdulatlanul. Időtlen mozdulatlanságuk előtt azonban lovaikat megülve valamiképp maguk is „vízbe vettettek”, majd „a vízből kivettettek” – akár a megszülető mitikus hősök. Ahogy Imre és Áron küzdenek lovaikkal, önfeledten, szinte szerelmi szenvedéllyel, lovukkal való eggyé válásuk „a rituális erők egyesítését jelképezi.”⁸⁰⁴ Egyedül e megmerítkezés és e küzdelem után lehetnek csak rezzenetlen szoborrá, s állhatnak a parton örökkön örökké.

„Homéroszi sírversekre emlékeztet e szöveg, amelyekben áll és dacol a gyönyörű síremlék, és szembeszáll a pusztító idővel.”⁸⁰⁵ S ahogy a síremléket – sírkövet, szobrot, kopjafát – kemény és nehéz alkotómunkával állítja a faragó mester, úgy a versen is rajta hagyta kézjegyét a szöveggel való küzdelem, a szövegben megtestesülő küzdelem formáló–faragó munka formáló–faragó alkotómunkája. Mert „ebből a nyelvből úgy formálódik a vers, ahogyan a szobrász formál férfias anyagából: a nemes, időtálló kőből.”⁸⁰⁶ E kemény és nemes, szikla- vagy faformáló, alkotó szobrászmunka pattogzó sziklaéleit vagy hulló faforgácsait idézhetik meg a versbéli gondolatjelek – de szövegekpi megtestesítői lehetnek (szorosan a szöveghez kötődve) a lovak szügyéig érő folyóvíz hullámainak, s később a leszakadó „tüzes mennykövek” szilánkjainak: hiszen „a gondolatjelhez a szintváltás-jelzés, a függőleges tagozódás (messze–fönt) képzetköre társul.”⁸⁰⁷

A megmunkálendő anyag valóságával való küszködés a három nagy versszakból mint három nagy tömbből megformált vers szövegekpi síkján túl a vers ritmikai struktúrájában is megmutatkozik. A *Lófűrösztésben* „tisztá, kemény ritmusokon gördülnek előre a sorok. [...]

⁸⁰³ *Uo.*, 321–323.

⁸⁰⁴ „Ember és ló násza az erők rituális egyesítését jelképezi”: a lovas „visszatér az anyai testbe, és királyként, megújulva lép ki belőle.” (HOPPÁL, JANKOVICS, NAGY, SZEMADÁM, *Jelképtár*, i. m., 199.)

⁸⁰⁵ RÉVÉSZ Imre, *Lófűrösztés*, Erdélyi Helikon, 1941/2, 93.

⁸⁰⁶ KOVÁCS László, *Tompa László*, Erdélyi Helikon, 1941/14, 87.

⁸⁰⁷ Fónagy Iván szavait idézi: FARAGÓ Kornélia, *Irodalom és tériesség: Az íráskép tere* = F. K., *Térirányok, távolságok: Térdinamizmus a regényben*, Újvidék, Forum, 2001, 34.

Rím és többszólamúság sehol, csak mintha egymás mellé állított fenyőszálak parancsolnák a hangok hosszúságát és fokát.”⁸⁰⁸ „Semmi lágyság, semmi festői ebben az írásban; csupa kemény, időtálló anyagból vésett idom. Még rímek sem enyhítik, puhítják a súlyos, évszázadok óta kikíváncozó mondanivalót. [...] dübörgő ének. Csupa ősi képből és egyenlő, egyenletes erejű sorból áll. Semmi hatásvadászat; [...] puritán, tiszta. [...] És a versben mindezek ellenére egyetlen közhely sincs! [...] Tiszta, meztelen vers ez.”⁸⁰⁹ Pőre és nemes, akár egy ló teste. Akár a szobroké. A vers az „ős-székely daccal”⁸¹⁰ álló Imre és Áron alakját állítja elénk „rezzenetlen szoborként” – de így áll előttünk maga a vers is: e vers maga a rezzenetlen szobor.

A korabeli írások Tompa László líráját rendre férfiasnak nevezik. És valóban: Tompa költészete „férfi-líra. Nemcsak képzelet-járása miatt. Vagy költői képtára miatt. [...] De formája miatt is. Mintha kőbe vésné, sziklába faragná verseit. [...] Festőiséget áldoz föl, hogy plasztikája tökéletes legyen. S a könnyű dal helyett szemérmesen vigyázó, érdes, kemény férfi szók között a mélyből föloldódjon a vers-zene,”⁸¹¹ mely „bizonyos férfias egyensúlyt mutat.”⁸¹² Figyelemre méltó azonban, hogy míg e férfiasként számon tartott költészetben rendre felbukkan a hold – e folyton változó női minőség –, addig a nappal, a férfi lét ez isteni, ősi attribútumával alig találkozhatunk. Ám felragyog itt, az életmű csúcán: izzó delével „roppant fényt, hevet süt”, s „aranypor”-rá váltja a lovak szőréről szertesét szálló vízcseppeket. E sötét, komor lírán sugaraival áthasító nap ragyogása mitikus fénnel vonja be a székely lovasokat. Olyan fénnel, melyen többé nem lehetnek úrrá a felettük úszó „árnyvető fellegek”: hiszen helytállásuk, pusztá létük maga az idő múlásán átizzó fény. És [...]

[...] ha öröm helyett
Tüzes mennykővek szakadnak is itt le,
– Míg gyászosan évek százai húznak el –
Ők örömtelenül is, ha kínba tébolyodottan:
Itt fognak állni, örökké.

A *Lófűrösztés*ben a valóságreferenciális vonatkozásokkal bíró erdélyi táj és a történelmi valóság maga formálódik, nemesedik örökké és helyeződik egy időtlen, mozdulatlan, mitikus térbe. A mitikus–folklorisztikus ló-előképek a *Lófűrösztés* saját, önálló mitológiájában teljeseznek be, és ezekhez az előképekhez a költő többé már nem is tud visszatérni: a ló-

⁸⁰⁸ RÉVÉSZ, *Lófűrösztés*, i. m., 95.

⁸⁰⁹ *Uo.*, 93, 95.

⁸¹⁰ TOMPA László, *Tavaszi délelőtt a Rózsadombon* = T. L., *Ne félj!*, i. m., 71.

⁸¹¹ KOVÁCS László, *Székely költő*, Erdélyi Helikon, 1941/3, 126.

⁸¹² REMÉNYIK Sándor, *Tompa László: Éjszaki szél*, Páosztortúz, 1923/23, 771.

motívum, ha a *Lófűrösztés* megszületése után elő is tűnik Tompa László lírájában, akkor mélyen az erdélyi tájba és sorsba írva jelenik meg, és a rendületlen helytállás belső magatartásával, a „rög-valósággal való küszködéssel”⁸¹³ áll vonatkozásban.

Borús az ég! De túl a dombon
Meg-megcsillan a falu tornya.
Hass, szántóvas, a földbe mélyen –
[...]
Az életünk más, a világ más.
Csak az Örök-Úr változatlan –
S a rög, a munkagond, a szántás.

Gyű hát no, húzzad, Fecske, Holló –
Várjunk talán, hogy más segítsen?
Tudd meg, lovam, nincs segedelmünk
Magunkon kívül, csak az Isten!

Ránk csak az Ő szent napja süssön –
Már belül is remény melenget.
A földet bizakodva szántjuk –
S nem kérünk ennél más kegyelmet.

Mi többet úgy se várhatunk itt –:
Amit nekünk a jó nap érlel,
Amit a rögből ki-kiküzdünk
Feszülő karunk erejével.

(*Őszi szántás székelly hegyek alatt*, 1933)^{814,815}

A Tompa Lászlót követő költőnemzedékeknek valamiképp a *Lófűrösztés* „rezzenetlen szoborként” az öröklétben időző lovasai lesznek vezetői: a vers rendre visszatérési, már-már mitikus ponttá, poétikai mértékké lesz az erdélyi magyar lírában. A *Lófűrösztés*ben „mintha egy fél élet öntudatlan költői tapasztalatai gyűltek volna fel”⁸¹⁶: és miután koncentrált, sűrű erőként egy pontban összegyűltek – akár zúgó folyón az örvény, melyben a víz addigi útja során felgyűlt minden energiája megállva kavarg –, áradnak tovább e költői tapasztalatok új poétikai tájak, a későbbi költőnemzedékek lírai tájai felé.

⁸¹³ Bertha Zoltán kifejezése, melyet az Irodalomtudományi Doktori Iskolában folytatott tanulmányaim lezárásaként tartott disszertációs fejezetvédésem halottam tőle először, 2013 tavaszán.

⁸¹⁴ TOMPA László, *Ne félj!*, i. m., 139. (A vers először ebben a kötetben jelent meg.)

⁸¹⁵ Egy költői erejét tekintve gyengébben sikerült, késeinek tekinthető versben a ló és lovasa, a lovagolni tudás mint az erény mintaképe jelenik meg: „Ők is (nem ismerve a lovaglász titkát) / Leecsúznak a lórol, előbb, mint gyanítnák. // Így sok áldicsőség szégyenülést ér még – / Mert végül is kell, hogy legyen újra mérték!” (TOMPA László, *Lélekháborgásra – csillapítónak* = T. L., *Válogatott versei*, Kolozsvár, Erdélyi Szépművészeti Társaság, 1944, 150–151. (A vers első megjelenése: Erdélyi Helikon, 1941/11, 689–690.))

⁸¹⁶ RÉVÉSZ, *Lófűrösztés*, i. m., 93.

3. 2. „Ismerősnek tetsző sziluettek / idők porát hasító ellenfényben”

**Tűnődések Oláh István *Tompa László lovasai*
és Farkas Árpád *Epilógus a Lófűrösztéshez* című versei felett**

Ahogy valaki belemerítkezik a vízbe, s ezáltal megtisztul és újjászületik,⁸¹⁷ úgy merítkeznek bele későbbi költők a *Lófűrösztés* Küküllőjébe, szövegfolyamába. És ahogy Imre és Áron lovaikkal e mitikus folyóvá lényegült Küküllőben álltak, úgy állnak a következő költőnemzedékek alkotói is verseikkel a szöveghagyományban.

A *Tompa László lovasai* és az *Epilógus a Lófűrösztéshez* sűrű, koncentrált lírai erejéhez egyedül talán a hallgatás méltó. A befogadás csendje. Valahányszor újraolvasom e szövegeket, nyomukban csend marad bennem. Egy Tompa László költészetét bemutató poétikai monográfiában önálló fejezetet érdemel e két szöveg bemutatása, melyet meg is kísérek majd elvégezni. Jelen dolgozatomban egyelőre csak felmutatni van erőm és időm e verseket, néhány töredéknyi gondolattal kiegészítve egy későbbi elemzésből.

Oláh István: *Tompa László lovasai*

Táltos lovak voltak vagy csak az a kicsi hegyi-fajta
amely ritkuló levegőhöz szokott, nyaktörő ösvényeken,
s nyakát töri ha félrelép, utána, mint a filmekben:
keselyük köröznek csupán –
ha pedig táltos mének voltak Imre s Áron lovai,
fürdőjük a tűz, szénájuk parázs
már szügyig verdesnek a lángok, a Harom megolvad
s úgy folyik mint az Olt,
mélység nincs, se magasság, csak a zsarátnok
fénye s visszfénye meg a lovasok,
kacagnak hajnaltól napestig anélkül hogy
távolodnának. László nézi őket, nem hunyorít
az égő erdő láttán, akkor sem, amikor a medve
kigurul az erdőből, üstöke üstökös,
guruló bundáscsillag a kaptatón.
László mindent lát, őket ketten,
s akik utánuk jönnek hánykódó lovakon,
váltott táltosokon vagy mokány lovacskákon,
s mindenik nyergén tarisznya, mert hosszú az út,
egy takaró éjszakákra, menyegzőkre koszorú,
fátyol a gyásznak. Ez hát az időtlenség
arcvonala, időtlenségünké, tudósítója: Tompa László.

E vers kortárs poétikai megvalósulása annak, ami a helikoni költőknél, s fokozottan Tompa László lírájában megkezdődött: a szülőföldi tájjal és a költői örökséggel való megszüntethetetlen azonosulásnak, mely azonosulást rendre felszámolódásra készítetik az idő

⁸¹⁷ Ahogy „a megkeresztelkedésnek is lényege a vízbe merítkezés általi megtisztulás és újjászületés.” (HOPPÁL, JANKOVICS, NAGY, SZEMADÁM, *Jelképtár, i. m.*, 322.)

varakozó keselyűi – és mégsem tud felszámolódni, csak továbbíródni, még a felszámolódástól való félelemben is.

A versben, akár az erdő, benne lángol a Tompa-líra jellegzetes motívumrendszere. Már a versforma, a szöveggép is megidézi az eredeti szövegtestet, a Tompa-líra jellegzetes örökségét – a címbe, a versközépbe és a verszárlatba pedig, akár a szövegtest három tartópillére, konkrétan beleíródik Tompa László neve. A *Lófűrösztés* Imre és Áron nevével zárult: „Itt fognak állni, örökké, – hogy Imre szorítja, / Áron pedig... Áron nem hagyja magát!” A Tompa László nevével záruló *Tompa László lovasai* befejezésében (mind ritmusában, mind gondolati struktúrájában) valamiképp az eredeti verszárlat tükröződik. Tompa mint (hadi)tudósító áll és közvetít, örökké, az időtlenség arcvonaláról.

Farkas Árpád: *Epilógus a Lófűrösztéshez*

... És miután ama derék székely legények
szikrázó csillagporfényűvé,
holdfényben csillámló szőrűekké
csutakolták szilaj lovaikat,
rögtön beléjük költöztek
a pusztulás pici golyóbisférgői,
bombarepesznyüvei,
és szétvetett lábú állatok
lilára puffadt tetemei
úsztak alá a vizeken,
beleiből keselyűk
vontak kondenzcsíkot az égre,
lerágott koponyáikat kóborkutyák
görgették hősi halottak
friss sírhantjai közt,
és traktorekék majszolgatták
a parton rekedt csitkók,
a gyönyörű, szomorúfüzsörényű csitkók
bokáit, húsból bő lakomát csaptak
a félig fölkapott állú túlélők, hollók;
alapos, bizony kíméletlen munkát végeztek
a derék utódok,
az évek elvadult drótkéfei
áttetsző-derengő fényűvé
dörzsölték-fűrösztötték paripáink,
már csak Szent Mihály lova poroszkál lehajtott fővel
már csak az ő csontváza foszforeszkál
zörögve a csillagtalan éjszakában,
s Áron még szorítja, de Imre,
Imre ő egyre jobban elhagyja magát.

„A víz életet adó volta mellett a káoszba fulladásnak, a feloszlásnak, az elnyelésnek, a halálnak is eleme és közege, amit több mitológia úgy fejez ki, hogy a halottnak egy folyón kell átkelnie a túlvilágra. [...] A víz tehát teremtő és romboló elemként szerepel az élet kezdetén és végén. Az ősi, vízbe való temetkezés arra mutat, hogy a születés és a halál vize

voltaképp azonos egymással: a vízbe temetett halott számára az őt elnyelő víz egyúttal az újjászületés eleme, hiszen ez a magzatvíz is volt.”⁸¹⁸ Farkas Árpád verse valamiképp az ősi vízbe temetkezést idézi meg, s azzal, hogy benne áll a szöveghagyományban, egyúttal az újjászületés közegévé is váltja a vers vizét. Ahogy a bibliai vízözön azért bocsáttatott a földre, hogy megtisztulást hozzon, hogy „a halál, a pusztulás révén Isten és ember között a kapcsolat megújulhasson, újjászülethessék”⁸¹⁹, úgy Farkas Árpád verse is, a *Lófürösztés* és a Tompa-líra képeinek folyamatos felszámolásával egy időben valójában megújítja, újraszüli a Tompa-vers szöveghagyományát.

Az archaikus, pogány temetési rítusokat⁸²⁰ fájdalmasan torz tükörben megidőző folyó hömpölyög e versben, mely maga is folyó: szövegfolyó, szövegfolyam. Egyetlen mondat csupán, melynek kezdetén a három pont jelzi a folyóba, a szöveghagyományba lépést – s melyben a vesszők csupán hullámok élei, a pontosvessző pedig csak hullámtörés a látványosan hullámozó szövegtestben.

Nem csupán megidőzésével, nem csupán azzal, hogy a Tompa-verset pretextusává avatja, hanem műfaji önmeghatározásával is tovább írja e vers a *Lófürösztést*: a szövegindító három pont jelzi, hogy valamihez csatlakozik, valamit folytat ez az epilógus. És valamit lezár. De valóban lezárja-e? S nem lehet, hogy paradox módon éppen már csak e lezárással, a lezáródás, az elmúlás, a folszámolódás, a pusztulás verssé váltásával éltetheti?

Eltávolítóan expresszív és egy időben mégis mélységesen befelé forduló és kötődő képeivel a vers mégsem tesz mást, mint – „bár az évek elvadult drótkéféi áttetsző-derengő fényűvé dörzsölték-fürösztötték” – vad kegyelettel elénk rajzolja Imre, Áron és lovaik

ismerősnek tetsző sziluett[jét],
idők porát hasító ellenfényben.⁸²¹

⁸¹⁸ HOPPÁL, JANKOVICS, NAGY, SZEMADÁM, *Jelképtár*, i. m., 322.

⁸¹⁹ *Uo.*

⁸²⁰ „Ha temetési rítus részeként áldoztak lovat, mint pogány eleinknél, a cél az volt, hogy az elhunytat a túlvilágon is szolgálhassa nélkülözhetetlen hátaslova.” (*Uo.*, 199.)

⁸²¹ TOMPA Gábor, *Hűtlen elhagyás* = T. G., *Óra...*, i. m., 50.

3. 3. „helyükre kövülve időznek”

A *Lófűrösztés* az erdélyi magyar képzőművészetben

Imre, Áron és lovaik, a Küküllő hullámai, a környező hegyek és az „árnyvető fellegek” ismerősnek tetsző sziluettjei erdélyi magyar képzőművészek festményeiről, rajzairól, metszeteiről is visszatekintenek ránk. A dolgozatom mellékletében bemutatott képzőművészeti alkotások mind Tompa László emblemikus versének megjelenése után készültek, s mivel a festményeken, rajzokon és metszeteken felsejlenek a Tompa-líra hatásának jegyei, így talán némi bizonyossággal állíthatjuk, hogy a *Lófűrösztés* valamiképp ihletője, forrása lehetett ezeknek az alkotásoknak. E művek természetesen nem a verset illusztrálják, hanem a *Lófűrösztés* témáját variálják és járják körül a maguk művészi eszközei és törvényei szerint. Ezáltal pedig Tompa László verse átlép a szorosán vett irodalom határain: a *Lófűrösztés* ihlette képzőművészeti alkotások világában, a „posztmodern heterogenitás”⁸²² határvidékén járunk.

Az alkotásokat készítőik születési évének sorrendjében mutatom be. Különösen izgalmas, hogy a verset nem csupán Tompa László képzőművész kortársai, hanem festőgenerációk érzik magukénak: hiszen a *Lófűrösztést* témául választó alkotók között akad olyan, aki a vers keletkezésének évében vagy csak azután született. Bemutató feljegyzéseim csupán kísérletek, a képek pusztán szemléletén alapuló gondolattöredékek – elmélyültebb kidolgozásuk egy poétikai monográfia kisebb alfejezetében kaphat majd teret.

3. 3. 1. Zsögödi Nagy Imre: *Lófűrösztés*⁸²³

A kép szín- és formavilága jellegzetesen Nagy Imre-i világ: mély, telt, sötét tónusú, dús színek – a telt, hömpölygő és gomolygó formákat pedig meg-megtörik, izgalmasan szabdalják az élesebb, geometrikus formák és vonalak. Hasonló karakterű festmény ez, mint az alkotó Tompa Lászlóról készült olajportréja – a telt sötétség és az ezzel egyidejű töredezettség pedig a Tompa-versek szín- és formavilágát idézi.

A háttérben látszanak az „árnyvető fellegek”, és a lovasok is a „partmenti sekélyben” állnak. A kép mégis könnyedebb, idillibb világát ábrázolja a lófűrösztésnek.

⁸²² KELEMEN, *Arról, hogy a transzszilvanizmus...*, i. m.

⁸²³ A festményt lásd dolgozatom **20.1. mellékletében**.

Különösen izgalmas a hídról szemlélődő alak pozíciója. A fűrösztést szinte mi magunk is az ő perspektívájából látjuk. Tompa László versében is – más költeményeihez képest – igen szokatlan a szemlélői pozíció. E legtöbbször én-beszédben, a lírai én perspektívájából megszólaló költészet a *Lófűrösztés* esetében leíróvá válik. Talán épp e távolságvétel az, amely objektivitásával hozzásegítette e verset az irodalmi és művészeti örökléthez.

3. 3. 2. Bene József: *Lófűrösztés*⁸²⁴

Az egész képen átragyog valami megfoghatatlanul, mitikusan fénylő, napba állított, póre meztelenség. E meztelenség, a férfitestek és a lovak testeinek hasonló tónusai ló és lovasa mitikus egygyé váltságát, s talán a ló ősi szexuális jelkép-voltát is megidézik.

A férfitestek kidolgozottsága, különösen a háttal álló férfialaké, antik szobrokkal rokon, míg az előtérben álló alak kalapja s arcvonásai jellegzetesen a székelységet idézik. A férfi- és a lótestek sűrű közelsége az egymásra hangolódó, egygyé vált, közös erő erőterét érzékeltetik.

3. 3. 3. Gy. Szabó Béla: *Lófűrösztés*⁸²⁵

A metszet, a rézkarc tán legjobban illik e vershez: megtestesíti a Tompa-líra formaművészetét, a hangokkal és szavakkal mint anyaggal küszködő szobrásztevékenységet.

A kép előtérében, a parti sziklán álló, arca-takart, vetkőző – „rögtön le harisnyát, inget” – férfitest akár egy hérosz teste. Fehérfényű férfiak és mitikus, fekete lovak.

A képen több egységre, részletre bontva megjelenik a lófűrösztés valamennyi résztevékenysége. A centrumban még a fűrösztés előtti készülődés, a hősies úsztatás előtti pillanat áll: hogy ez következik, azt a társára váró, már a lován ülő fiatal alak tartás jelzi. A bal felső képrészben maga a fűrösztés, a csutakolás. A lovait csutakoló férfialak testének íve épp a centrumban álló alak hajlásával ellenkező irányba hajlik, megtestesítve a csutakolás áramvonalas szenvedélyét. A kép jobb felső, hátsó síkján pedig a „játszadozás”, a fröcskölés, a megrázkódó állatról aranyporként szálló cseppek rajza látszik.

⁸²⁴ A festményt lásd dolgozatom **20.2. mellékletében**.

⁸²⁵ A festményt lásd dolgozatom **20.3. mellékletében**.

3. 3. 4. Maszelka János: *Lófűrösztés*⁸²⁶

A víz itt mitikus, örvénylő, már több mint a Küküllő, és több is mint folyó: valamiképp az időtlenség örvénylésének tere. Az örvénylő áramvonalak természete éppen ellentettje a környező tájnak, a lombja hullt vagy sárga lombcsomójú fák – talán a Tompa-líra fái is ezek – darabosságának.

Az ég a víz és a fehér ló színe egybevegyül, míg a barna ló színe a fák törzsein, levelein köszön vissza. E barna ló a víz, a föld felé néz – a fehér, melynek hátán az egyetlen lovas ül, az égre.

3. 3. 5. Gábor Dénes: *Lófűrösztés*⁸²⁷

Ahogy Maszelka János festménye éppen elvonatkoztatottsága által jelentős interpretációja a lófűrösztés rituális cselekedetének – s így talán a Tompa-versnek is –, úgy Gábor Dénes metszete a sűrű, kemény, (kopja)fafaragást idéző vonalvezetése és a Tompa-líra motívumaival szoros rokonsága kapcsán figyelemre méltó.

Két „bajviselt, bús, konokarcú” „székely lovas”: „helyükre kövülve időznek” s állnak, „rezzenetlen szoborként”. A metszet szinte a verset mintázza meg. „Fölöttük madár híz”, fenyesek, hegyek zárják körül őket, meztelen lovaikkal egygyé válva állnak pőrén. Arcukon apáink arca, a vízen lovaik árnyéka tükröződik.

A metszetből *ex libris* is készült. Ahogy Imre és Áron állnak, szorítják lovaikat s nem hagyják magukat, úgy szorítja s vigyázza ez az *ex libris* is a szavakat, verseket – talán egy Tompa-kötet szavait. Az *ex libris* „olyan sokszorosított grafikai alkotás, melyet a könyv kötéstáblájának belső oldalára ragasztanak, és a tulajdonos nevét tartalmazza.”⁸²⁸ Az *ex libris* és a rajta látható kép nevünk, s így (irodalmi) önazonosságunk hordozója is.

---

⁸²⁶ A festményt lásd dolgozatom **20.4. mellékletében**.

⁸²⁷ A festményt lásd dolgozatom **20.5. mellékletében**.

⁸²⁸ *Idegen szavak gyűjteménye*, http://idegen-szavak.hu/ex_libris.

4. „E test, ez arc”

A Tompa-líra vándormotívumai és Tompa László-portrék az erdélyi magyar képzőművészetben

4. 1. Diogenész

S valami meglök, hogy menjek ki, s utcák
 Során, miközben a dél szava kondul,
 Lámpával, égő szívemmel bolyongva,
 Fürkészek végig mindenkit bolondul,
 S dadogjam egyre, dühös szerelemmel:
 Embert keresek – hol vagy, ember – – Ember?!

(Diogenész lámpájával)

A *Diogenész lámpájával* a költő talán leggyakrabban méltatott írása azon szövegek közül, melyek nem sorolhatók a jellegzetesen transzszilvanista költemények sorába. A vers a szerzői szándék szerint is kiemelt pontja az életműnek, hiszen zárlatának részlete az Erdélyi Szépmíves Céh gondozásában napvilágot látott *Hol vagy, ember?* című kötet⁸²⁹ címadó kérdése is egyben. A vers a megjelenés után Erdélyben szinte azonnal beleíródott a szellemi kérdésekről szóló beszédmódba^{830,831} – s így minden bizonnyal ihlető forrásául szolgált Nagy Albert megrendítő, székelly arcú *Diogenészének* is.⁸³²

„A vers minden versszaka ezzel az egyszónyi refrénnel végződik: ember.”⁸³³ A szövegben egy antik vándormotívum metamorfózisának lehetünk tanúi: a szereplíráként is értelmezhető versben a lírai én fokozatosan eggyé válik a fényes nappal, az emberektől zsúfolt utcákon lámpásával embert kereső Diogenésszel – anélkül, hogy (a címen kívül) a vers akár egyetlen egyszer is megnevezné a görög filozófust. Akár Nagy Albert festménye esetében, melynek „csizmás, bajuszos, lámpást tartó Diogenésze [...], ez az összevont homlokú, határozottan lépő, ősz ember”, aki „mintha tudná az igazságot”⁸³⁴, megbízható bátorsággal lép „a künn sűrített sötét” felé, miközben sem ruházatán, sem környezetében nincs semmi diogenészi. A kép címe nevezi Diogenésznek a székelly arcú férfit: leszármazottját az egykor a végeken, a határokon őrködő, „szikölő” székellyeknek, akik azzal a fürkésző, vigyázó erővel védték a

⁸²⁹ TOMPA László, *Hol vagy, ember?*, Kolozsvár, Erdélyi Szépmíves Céh, 1940.

⁸³⁰ BORCSA János, *Diogenész lámpája kerestetik*, <http://www.eirodalom.ro/publicisztika/item/699-diogenesz-lampaja-kerestetik.html#.VOYMSSzRmyM>

⁸³¹ A *Hol vagy, ember?* c. kötet kapcsán írta Németh László is híres, egy-egy ponton esszébe hajló, elemző kritikáját Tompa László költészetéről (NÉMETH László, *Hol vagy, ember?: Tompa László verseskönyvéről*, Híd, 1940. nov. 22., 13–14.)

⁸³² A festményt lásd dolgozatom **21. mellékletében**.

⁸³³ NÉMETH László, *Hol vagy, ember?: Tompa László verseskönyvéről*, Híd, 1940. nov. 22., 14.

⁸³⁴ KÁNTOR Lajos, *Székellyekkel a képtárban: Áron, Imre, László(k), Pista és...*, <http://www.eirodalom.ro/tanulmany/item/934-kantor-lajos-tanulmánya.html#.VN8GByzRmyM>.

rájuk bizottakat, ahogy a versbéli Diogenész és az ajtón kilépő, lámpásával s kutató szemével embert kereső székel Diogenész teszi.

4. 2. Fák

A metszeten⁸³⁵ a talaj, a zöld lankák akár egy folyó hullámzása, melynek két partján a hűség sűrűségével állnak egymás mellett a fák. Csak törzsüket látjuk – de tudjuk koronájukat. Hogy lombjaik, ágaik odafent összeérnek. Egymás felé hajolva, helyenként egymásnak dőlve, mozdulatlan mozdulataikkal támasztanak, s támaszkodnak. Az erdei ösvény és a fák mint imára záruló két tenyér ujjai között a kéz szűk alagútja, gótikus katedrális hajója. Fa-imádság. Az erdő sűrű jelenléte. Teste. Talán a Tompa-líra fákból faragott szövegteste, szövegerdeje.

S szóltomban olykor egy-két szirt, fa, virág is
Meggzólalt, szólt ez a szűkszavú, bús táj – [...]
Ős voltam én itt.

(*Évnek őszén, kedvnek őszén*)

És az erdő mélyén, hol a hűség faszorai összeérnek, mintha két törzs nézné egymást. Bennük, akár ha kopjafákban, két emberarc vonásai. Nézik egymást. Állják egymást – és az egyazon sorsot „a gondok erdejében.”^{836,837}

4. 3. Arcvonások, versvonások

A Tompa Lászlóról készült képzőművészeti alkotások⁸³⁸ – rajzok, festmények, metszetek, szobrok – nem csupán a költő arcvonásait örökítették meg: bennük a Tompa-líra versvonásai is tükröződnek. Néha alig érzékelhető, máskor azonban egészen nyilvánvaló a kapcsolat a képi világ és a szövegvilág között.

„Mindig öreg költőnek láttam Tompa Lászlót. [...] Mindig úgy éreztem, hogy járásában, mozgásában, mozdulataiban van valami öreges ünnepélyesség és fájdalom.”⁸³⁹ A költőről viszonylag fiatalabb korában készült portrék is igazolják e sorok valóságát: a harmincas

⁸³⁵ A festményt lásd dolgozatom **22. melléklet**ében.

⁸³⁶ TOMPA László, *Robotosság átka alatt*.

⁸³⁷ „Tompa Lászlónak igaz szeretettel” – így dedikálta Gy. Szabó Béla a költőnek ajánlott színes fametszetét. Talán e két, fában rejtőző emberarc az ő egymást néző két arcuk.

⁸³⁸ Az alkotásokról készült felvételeket dolgozatom **23. melléklet**ében közlöm.

⁸³⁹ MAROSI Antal, *Tompa László rendhagyó őszikéi*, Utunk, 1983. dec. 16.

éveiben járó Tompát megörökítő Ember János és különösen Haász Rezső ceruzarajzai⁸⁴⁰ egészen korai Tompa-versek színeinek és vonásainak képzőművészeti metamorfózisai is egyben.

Ne is sejtsétek, hogy a sorsom átok,
S belül a szívem csendesen zokog.

(A lisztes bohóc énekel)

Ellenszegni sok könyvem nem ér
Annyit se, mint egy kiálló gyökér.
[...]
A sors utánam oly könnyel dobja
Pár versemet, mint sárga lombcsomót – –

(A parton)

Csak neked nem hajt öröm-rügy sehol már,
Szívem, vén koldus. Inkább verni szűnj meg.

(Új tavasz nyiladozásán)

E pályája elején járó költőt megörökítő ceruzarajzok atmoszférája köszön vissza évtizedek múlva, a már valóban öregedő Tompa Lászlót ábrázoló Maszelka János portréján.

Valamennyi Tompa-ábrázolás közül talán Ember János pasztelljén⁸⁴¹ látszik egyedül valami – váratlanságával a Tompa-versek olvasóját is megdöbbenítő – lágyan lüktető, élő fiatalság. A szöke derű ereje, mely a szinte teljesen elfeledett tavasz-versek remélő szívű fiatalemberét járhatta át olykor-olykor, lágy enjambement-okká és játékos zenévé válva verseiben a szinte mindig kemény, komor rímeiket is.

Friss földszag. Néhány ifjú nyírfá nyalkán
Szegül a fényes égnek egyenest. [...]
S tán mitsem tud e duzzadó tavaszról,
[...] ami szívemben dagad s forr.

(Tavaszi délelőtt a Rózsadombon)

[...] Ha tavasszal a zápor megeredt.
A felhők teltségük feleslegét
Lezúdították; ázott benne rét,
Kert, udvar és a cseréppel rakott
Ablakra is sok kövér csepp csapott.

(Tavaszi eső zenéje)

⁸⁴⁰ Ember János ceruzarajza: **23.1. melléklet**. Haász Rezső ceruzarajza: **23.3. melléklet**.

⁸⁴¹ Ember János pasztellje: **23.2. melléklet**.

A Tompa-versek és arcvonások jellegzetes, kemény komolyságát mintegy torz tükrön át mutatják, s valamiképp játékká oldják a székelyudvarhelyi Tomcsa Sándor karikatúrái. *A legyőzhetetlen akadály...* és a *Tompa, a megkoszorúzott erdélyi költő* szemléletmódjukban igen izgalmas adalékok a Tompa-versekről készült képzőművészeti alkotások vagy a Tompa Lászlóról készült költőportrék között. Azáltal, hogy a karikatúra műfaji jegyeinek megfelelően felnagyítják és eltorzítják a Tompa-líra jellegzetes vonásait és motívumait, egyrészt alátámasztják annak markáns értékeit, másrészt ösztönözhetik a befogadóban azt a bátorságot is, hogy oldottabban és ne rögzült elvárásokkal közeledjen a versek világához.

Egészen másként, de hasonlóan izgalmas, hogy a holt vágyait verseibe véső „régí szobrász” portréját szobrászművészek is megmintázták. Benczédi Sándor és Márkos András fejszobrai egyaránt tükrözik a költő kemény, komor magatartását – és a versekbe vésett dacos mozdulatlanságot. A Szervátiuszok nem fából, hanem fába faragott szobrában pedig Tompa László arcvonásai szinte a fa testének részeként rajzolódnak ki előttünk. Talán a versek számtalan különféle változatban megjelenő vándormotívumát, a fa-motívumot is megkísérelték így megjeleníteni az alkotók:

Hát csak hajts ki, lelkem
Légy egy mérhetetlen
Koronájú nagy fa.

(Májusi hajnalodás)

Az a képzőművész, akivel élete során Tompa László kétségkívül a legszemélyesebb kapcsolatot ápolta, Nagy Imre volt: „a zsögödi mester”, a hagyomány szerint a *Lófűrösztés* Imréje, aki „a fekete-fehér grafikában visszafogott, viszont a festészetben a tarkaságtól sem félt”, s „a csíki táj fantasztikus fényeit festette.”⁸⁴² Zsögödi Nagy Imre mind a tájfestészet színes, fényes gazdagsága, mind a grafikák és metszetek visszafogott fegyelmének nyelvén megörökítette a költőt – és a Tompa-líra tájait. A festővel különösen is intenzív és kölcsönös volt a költő szellemi-alkotói viszonya is. A Nagy Imrének ajánlott *Este egy székely festőnél* és az *Ismét Nagy Imrénél* című versek a csíkzsögödi festő képeivel lépnek párbeszédbe, nyilvánvalóvá téve a Tompa-versek tájainak és a festő tájainak kapcsolatát. Mert mind Zsögödi Nagy Imre festészete, mind Tompa László költészete az erdélyi, székely táj és sors mégis-egyetemes titkait segítette világra születni.

⁸⁴² KÁNTOR Lajos, *Székelyekkel a képtárban: Áron, Imre, László(k), Pista és...*, <http://www.eirodalom.ro/tanulmany/item/934-kantor-lajos-tanulmánya.html#.VN8GByzRmyM>.

A szem a látást elzáró hegyekről visszatérül,
Magunkra, képeidre, melyek alatt beszélgetünk.
E képek folyvást hatalmasodó erővel igéznek.
Pedig nincs rajtuk semmi babonaság;
Sohasem látott rendkívüli táj,
Gigászi múcsoda, – csak föld, meg ég – –
Egy-két apró ház, kis falu, hegy, völgy –
Székely falu, hegy, völgy – de milyen teljesen az mind!
Formára, színre, beszédre, varázusra!
[...]
Oh, engem is annyit nyugtalanít e más,
E mindennél más, különös, zárt világ –
Ez ősidőtől itt kinnal küszködő,
Százszor bukott, s kelt, társtalanegy-nép,
A vele játszó rejtelmes hatalom,
E falvak, fák, felhők, s mind, mind, ami itt van,
S ami – hordója régi, erős itálnak –
E nép lelkének ízeit magába vette.

Mindez sokszor nyom, – s bolygásaim között
Szorongva látom: vér serked a fűből,
Amelyre tapostam, – ágak nyulnak utánam,
Aszott ujjakkal, esdve, s alattomosan.
Szikkadt patakágyban – többszáz-éves anyó –
Görnyedt hátú szirt szól rám, – motyog valamit,
Egy régi titkot hordoz, már végre letenné –
S ígéretekre készül... de csak küzködik, –
Ajka (mint Papagenóé) dadog a lakaton –
S úgyszintén ott is: egy füstfogta, reves fűz,
Alább a nádas, fentebb a rengeteg,
Egyszerre vérzik, s szólna mind, köröskörül –

Sietnék oda mindenikhez, feloldani mind
Az átok alól, világra segíteni titkát:
Meg ne fulladjon, – de érzem, erőtlenedem,
Érzem, hogy én is varázs alatt nyögök,
S már-már csüggednék, de ekkor, – ekkor,
Hogy lelket kapjak, ti juttok eszembe,
Akik a varázst ugyancsak töritek,
Te, s még itt-ott néhányan, társaink [...]

(Ez egy székely festőnél)

Ahogy a Tompa-vers költői képei szólásra segítik a festett képeket, úgy Nagy Imre olajfestménye, tusrajza, szénrajza és különösképpen metszete Tompa László költészetét is valóságos képpé tükrözi. A költőről készített olajfestmény hasonló szín- és formavilágú, mint a festő *Lófüröszítés* című alkotása. A székely-kék színt megidéző háttér (házfal? szobafal?) előtt mélybarna, súlyos-nehéz ruhában áll a költő. Az alapvetően lágy ecsetvonások a rögös kézfejen és az arcon élesednek, árkosodnak.

A mélyenülő, üszökbarna szem
Mélyeiben sok hamvadt vágy pihen.
[...]
Én tudom, hogy sokszor mennyibe

Kerül neki meg nem rendülnie.

(Megjegyzések egy férfifejre)

Mintha Tompa László lírai önportréját ábrázolnák Nagy Imre alkotásai: olajfestménye, szénrajza és tusrajza egyaránt – s különösen linóleummetszete. E metszet-portrén olyanok az éles vonalak, akár a versek szikláiban az árkok vagy szövegtestében a gondolatjelek: mert miként a szobrász a megmunkálendő kőbe, fába írja a lélek belső vonásait, úgy nem csupán a Tompa-lírába is árkokat, barázdákat rótt az élet. Ám ahogy a versek őrzik képeikben, ritmusukban, gondolatjelek szabdalta töredezettségükben és mégis-erejükben az erdélyi-személyes sorsot, úgy őrizte s őrzi Tompa László valóságos arca is ráncként a sors rajzolta árkokat. Életének, lelkének titkai arcának árkaiban ülnek: ám a szem alatti medret, szinte a tekintetet is elfedő – élességét s mélységét nem oldó, de érinthetlenségét, megfajthetlenségét elmélyítő – árnyék borítja. Talán az ismeretlenség magánya, árnyéka (is) ez.

Mint csöndes csónak, sík vízen bolyongván,
Sötét szobából, sík tükörlapon
Előlebeg bús arcom, alakom.

E test, ez arc már nem is él: – halott tán?
Másmat szinte meg sem ismerem.
Más is minden oly titkos, nesztelen.
Csak – altatót – az alkonyat dalol,
S egy hegedű sír halkán valahol.

Én tovasikló, szűkös életem!
Tán sohasem is voltál igaz-élet?
S szemem hasztalan leste, merre mélyebb:
Csalatva bolygott álmovizeken.

Talán – amelyek most is körülállnak –
A kínok, vágyak sem mások, csak árnyak.
S így magam is csak önárnyam vagyok,
Vetítve rejtett síkból ide-átra,
Mint földi tóra futó felleg árnya.

Pislog a tűz... a sötétség nagyobb!
Mégpattant húron elhal a zene – –
Ha tovalendül élet-álmodásom,
Hová szakad be kóbor üteme?
Lábam nyomát is elkuszálja más nyom?
S mint bosszús művész vétett vonalat:
Eltüntet a sors néhány perc alatt?
Vagy aki voltam: lényem lelkes lelkét
Megőrzi bűvös tükreben az emlék,
Hogy taván ringva néha visszajárjak
Majd valamelyik élőbb unokámnak? – –

(Tükörbenézés alkonyodáskor)

V. Utóhang

„S én gyöngéimből kivetkezve, szépen,
Megnyílt, mély titkok osztályosaképpen
Örök-erővel örökös cserében
Ringok az idő özönén, királyi
Gályán, újuló tavaszok szelében.”

(Tompá László: *Kivirágzott egy orgonabokor*
- az utolsó három sor a költő sírfelirata)⁸⁴³

Mivel az interpretáció életünk teljes horizontját átfogja, így maga az irodalomtörténet is jelentős részben ebből születik: hiszen az, „amit adottnak nevezünk, nem választható le az interpretációról.”⁸⁴⁴ Tudom, hogy *omnis lectio est selectio*,⁸⁴⁵ ahogy belátom azt is, „hogyminden versben magamat olvasom, hogy valamennyi megértéséhez (pontosabban a vélt megértéshez) önmagamon vezet át az út.”⁸⁴⁶

Ezzel együtt remélem mégis, hogy egy a Tompa-líráról eddig kialakult képnél objektíve gazdagabb, izgalmasabb és titokzatosabb költői világ áll most előttünk: *versekbe vésve* – és mégis *élő*n, poétikai jegyei lélekvándorlásában költőnemzedékről költőnemzedékre öröklődve. És remélem azt is, hogy a Tompa László költői életművéről most felvázolt képen (meg)új(ult) perspektívákból szemlélhetők a régről ismert, főbb vonások, hogy kirajzolódtak e vonások mellett rejlő egyéb vonalak – s így a korábbi (torz)kép, a költői–írói életmű szellemi tágasságának és szintézisének felmutatásával is, összességében árnyaltabbá válhatott.

Annak elfogadásával és belátásával remélem ezt, hogy ha egy költői életműről alkotott kép folyamatosan tisztul is, emberi megismerésünk tökéletlensége és a költészet mindig megújuló titokzatossága kapcsán e tisztuló kép sem lehet soha teljes: a mindenkori befogadó időbe vetettsége következtében létrejövő kivédhetetlen hangsúlyeltolódások⁸⁴⁷, az igazság megismerésének folyamatszerűsége és a teljesség meglátásának szükségképpen lehetetlensége miatt minden megrajzolt kép örökké változ(tat)ásra váró (torz)kép marad.

De talán éppen ezért állhat egy életmű új meg új befogadói kihívások, megújuló olvasati lehetőségek elé.⁸⁴⁸ Talán éppen így, éppen ezáltal *él*.

⁸⁴³ TOMPA, *Kivirágzott egy orgonabokor* = T. L., *Hol vagy, ember?*, i. m., 69.

⁸⁴⁴ GADAMER, *Szöveg és interpretáció*, i. m., 24.

⁸⁴⁵ A latin szállóigét idézi: TÓTH Imre, *Palimpszeszt...*, i. m., 9.

⁸⁴⁶ BENEY, *A titok és a Másik* = B. Zs., *Möbius-szalag*, i. m., 162.

⁸⁴⁷ Az irodalomtörténet-írás is „nagy mértékben befolyásolt a mindenkori jelen által meghatározott történetírói diskurzus normáitól.” (NAGY Zoltán, *És mi magunkat se tudnók...*, i. m.)

⁸⁴⁸ „Állandó újraértelmezés tárgya kell legyen a tegnapi irodalma, s maga az egész rendszer”, mivel „a megismerés újabb és újabb hipotéziseket állít fel, problémákat vet fel, illetve újabb és újabb eszközöket vesz igénybe időről időre. [...] Nem az interpretáció kizárólagos birtoklása a cél, hanem valódi diskurzus, beszélgetés folytatása irodalmi szövegekről. [...] Az irodalomtudomány ugyanis dialogikus diszciplína: rossz az az

„Ott jártam még egyszer [...] a várak mélye fölé emelkedő házban, ahol akkor már nem élt Margit, a ház asszonya,⁸⁴⁹ s az öreg úr arcvonásaiban ott kísértett a vő és költő-barát Szabédi László elvesztésének gyásza is⁸⁵⁰.

[A költő] révetegen fogadott, álmából kelt fel, s elmondta, hogy éppen én akartam segíteni rajta borzalmas helyzetében, egy szikla szélén, ég és föld között. [...] Az nem volt kétséges: számára újra »körül a tág úr, felhők lomha rendje«⁸⁵¹. Elmondta, hogy álmait sorra lejegyzí, mutatta is a füzetet. [...]

Aztán eltemettük⁸⁵² a szép szál fenyő alá⁸⁵³, melyet valamikor már Bánffy Miklós odarajzolt válogatott verseinek címlapjára.⁸⁵⁴

Minden elmúlik. És megmarad. És újjáéled.»^{855, 856}

---

interpretáció, amelynek távolságtartásából nem vezet vissza út a megértéshez, az élményhez, amikor üressé, öncélúvá válik a teória.” (BORCSA, *Az irodalomtörténet-írás reformja felé, i. m.* A fent idézett szövegrészeket a tanulmány az alábbi forrásokból meríti: SCHMIDT, Siegfried J., *Az empirikus irodalomtudomány*, Helikon, 1989/1, 25.; ODORICS Ferenc, *Új paradigma-e az empirikus irodalomtudomány?*, Helikon, 1989/1, 20.; BÓKAY Antal, *Irodalomtudomány a modern és posztmodern korban*, Bp., Osiris, 1997, 15.)

⁸⁴⁹ „Tompa Margit zenetanárnő hat évvel a költő halála előtt, 1958-ban hunyt el tüdőrákban.” (KATONA, *Szobor és megemlékezés nélkül..., i. m., 5.*)

⁸⁵⁰ A költő és egyetemi tanár Szabédi László a kolozsvári magyar egyetem felszámolása ellen tiltakozott, tiltakozását rendőri zaklatások követték. Tragikus halála 1959. április 18-án történt: Kolozsvár határában, homályos körülmények között a vonat elé vetette magát. Tompa László unokája – István fiának első lánygyermeké, Tompa Julianna – az 1958/59-es tanévben Tompa lányánál és vejejénél (Tompa Margitnál és Szabédi Lászlónál) élt Kolozsvárott. Az akkor tizenegy esztendő Tompa Julianna visszaemlékezéséből tudom, hogy mielőtt Szabédi László utolsó útjára indult otthonról, [búcsú]levelet hagyott feleségének, Tompa Margitnak. Szabédi László [búcsú]levelét egyedül felesége olvasta. A román Securitate emberei még Szabédi halála napján megjelentek a költő otthonában, a házkutatás során elvették Tompa Margittól a levelet, és soha nem adták vissza neki. Arról, hogy mi állt a levélben, tudomásom szerint Tompa Margit sem akkor, sem azután senkinek nem beszélt.

⁸⁵¹ Utalás Tompa László *Havasi tájékon* c. versére. (TOMPA, *Havasi tájékon* = T. L., *Éjszaki szél, i. m., 51.*)

⁸⁵² „Tompa László halálát [1964. május 13.] hosszú [...] betegeskedés előzte meg. Proszatabántalmi voltak, életének utolsó évében sokat volt kórházban. [...] A mostani emlékházban akkor Sándor fia és családja lakott, ők gondozták az idős, beteg költőt.” Tompa Sándor felesége, Tompa Jolán visszaemlékezéséből tudható, hogy az utolsó időszakban „egy gondozónőt is fogadt[ak] melléje, aki mindig vele volt és gondját viselte, hiszen már ágyhoz kötött beteg volt. [...] Ismerősei, barátai (Haáz Rezső, Jodál Gábor és mások) akkor már vagy meghaltak, vagy nem éltek a városban. Bakk doktor járogatott [...] a házba, ő volt a kezelőorvosa. Tompát a ház középső nagyszobájában érte a halál, itt helyezték koporsóba is. [...] A városháza nagytermében ravatalozták fel. [...] 1964. május 16-án innen kísérték utolsó útjára hozzátartozói, ismerősei a református temető kertbe, ahol felesége mellé temették.” (KATONA, *Szobor és megemlékezés nélkül..., i. m., 5.*)

⁸⁵³ „A keleti eredetű letszimbolika szerint a síron nőtt fában, növényben az elhunyt él tovább.” (HOPPÁL Mihály, JANKOVICS Marcell, NAGY András, SZEMADÁM György, *Jelképtár*, Bp., Helikon, 2010, 82.)

⁸⁵⁴ TOMPA László, *Válogatott versei*, Kolozsvár, Erdélyi Szépművészeti Céh, 1944. A Bánffy Miklós rajzával illusztrált címlapról készült felvétel dolgozatomban **6.7. melléklet**ében közlöm.

⁸⁵⁵ BALOGH Edgár, *Emlékezeten Tompáéknál*, Hargita, 1969. máj. 11., 3.

⁸⁵⁶ Nagyapám, Tompa István (1912–1989), Tompa László harmadik gyermeke volt. A *Brassói Lapok* egykori munkatársaként lehetősége adódott arra, hogy a második bécsi döntést követően Budapesten helyezkedjen el. Ő akkor nem egy másik hazába, hanem hazája egyik városából a másikba ment, s megismerkedvén nagymamámmal, itt telepedett le. ’56 eseményei idején lehetősége lett volna családjával, feleségével és gyerekeivel együtt átkelni a határon, és elhagyni Magyarországot. A család egy teljes éjszakán át összepakolva, virrasztva várta nagyapámat és az indulást. Nagyapám hajnalban érkezett haza, és azt mondta: „nem megyünk”. Édesapám visszaemlékezése szerint nem akart még ennél is messzebb kerülni Erdélytől. 1989 tavaszán halt meg nagyapám, az Új Köztemetőben helyezték örök nyugalomra. A család a temetés előtt sírhelyet igényelt – de nem válogatható. Egy meglehetősen nagy parcellában jelölték ki nagyapám nyughelyét. A sík és pusztai területen egyetlen fa: egy magányos fenyő állt – éppen nagyapám sírhelye mellett.

Forrás- és irodalomjegyzék

Kéziratos forrásjegyzék

I.

(A kéziratos források lelőhelye: Székelyudvarhely, Haáz Rezső Múzeum – Tompa László hagyatéka.
A múzeumi leltári számot a kéziratok címe mellett közlöm.)

Curriculum vitae-k:

TOMPA László, *Írói önvallomás*, [kézirat], HRM–TLH, 7688/1330.
TOMPA László, *Önéletrajzi vázlat*, [kézirat], HRM–TLH, 7688/1355.

Előadások, esszék, tanulmányok:

TOMPA László, *Előadás Goethéről*, [kézirat], HRM–TLH, 7688/1336.
TOMPA László, *Mécs László estélyére*, [kézirat], HRM–TLH, 7688/1337.

Levelek:

Áprily Lajos levele Tompa Lászlónak (Nagyenyed, 1923. ápr. 28.), [kézirat], HRM–TLH, 7688/345.
Benedek Elek levele Tompa Lászlónak (Kisbácson, 1926. jún. 1.), [kézirat], HRM–TLH, 7688/398.
Berde Mária Tompa Lászlónak (Nagyenyed, 1922. nov. 22.), [kézirat], HRM–TLH, 7688/15.
Tamási Áron levele Tompa Lászlónak (Kisbácson, 1928. szept. 23.), [kézirat], HRM–TLH, 7688/313.

Műfordítások:

GRAZIE, Marie Eugenie delle, *A Cigányzene-sorozatból*, ford. TOMPA László, [a műfordítás kézírata], HRM–TLH, 7688/988.
STORM, Theodor, *Reggel*, ford. TOMPA László, [a műfordítás kézírata], HRM–TLH, 7688/946.

Versek és versváltozatok:

TOMPA László, *A menekülő*, [kézirat], HRM–TLH, 7688/1015.
TOMPA László, *Borszéki emlék*, [kézirat], HRM–TLH, 7688/1008.
TOMPA László, *Egy verssorozat előadása elé*, [egy versciklus-terv kézírata], HRM–TLH, 7688/1037.
TOMPA László, *Éjjeli havazásban*, [egy szövegvariáns kézírata], HRM–TLH, 7688/[leltári sorszám nélkül]
TOMPA László, *Érzem, hogy hátra még egy tartozásom...*, [kézirat], HRM–TLH, 7688/944.
TOMPA László, *Fehér csúcson*, [kézirat], HRM–TLH, 7688/1056.
TOMPA László, *Játék*, [kézirat], HRM–TLH, 7688/1023.
TOMPA László, *Késői felelet*, [kézirat], HRM–TLH, 7688/946.
TOMPA László, *Lélekvárás*, [kézirat], HRM–TLH, 7688/1064.
TOMPA László, *Mondtad, velem jössz!*, [kézirat], HRM–TLH, 7688/978.
TOMPA László, *Ne félj!*, [egy szövegvariáns kézírata], HRM–TLH, 7688/[leltári sorszám nélkül]
TOMPA László, *Öreg zsoldos kesergése*, [egy versciklus-terv kézírata], HRM–TLH, 7688/[leltári sorszám nélkül]
TOMPA László, *Tiszta torzkép...* [kézirat], HRM–TLH, 7688/1032.

II.

Kuncz Aladár levele Babits Mihálynak (Kolozsvár, 1931. febr. 3.), [kézirat], OSZK Fond III/810/17.

Irodalomjegyzék

A Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh levelesládája, szerk. MAROSI Ildikó, Bukarest, Kriterion, 1980.

A magyar költészet antológiája, szerk. FERENCZ Győző, Bp., Osiris, 2003.

A mi értékeink: Tompa László, Magyarság, 1930. jún. 15., 3.

Amikor a falevelek tényleg lehullottak, http://multkor.hu/20081111_amikor_a_falevelek_tenyleg_lehullottak?pIdx=2

ÁPRILY Lajos, *A produktív fájdalom* = Á. L., *Álom egy könyvtárról*, Bp., Szépirodalmi, 1981, 153–168.

ÁPRILY Lajos, *Összes költeményei*, szerk. GYŐRI János, Bp., Osiris, 2006.

A végtelen mondat: Versek a szülőföldről, szerk. RÓZSÁNÉ BALOGH Mária, Bukarest, Kriterion, 1977.

Az Erdélyi Helikon íróinak anthológiája (1924–1934), szerk. KOVÁCS László, Kolozsvár, Erdélyi Szépmíves Céh, [1934].

Az Erdélyi Helikon költői (1928–1944), szerk. SZEMPLÉR Ferenc, Bukarest, Kriterion, 1973.

BABITS Mihály, *Az én erdélyiségem*, Nyugat, 1935/8, 71–75.

BABITS Mihály, *Egységes magyarság*, Nyugat, 1941/1, 28–29.

BABITS Mihály, *Énekek éneke: Salamon király könyvéből*, Nyugat, 1920/23–24, 1079.

Babits Mihály levelezése 1916–1918, szerk. MAJOROS Györgyi, TOMPA Zsófia, TÓTH Máté, Bp., Argumentum, 2011.

Babits Mihály levelezése 1919–1921, szerk. MAJOROS Györgyi, TOMPA Zsófia, Bp., Argumentum, 2012.

BABITS Mihály, *Nyugtalanság völgye*, Bp., Táltos, 1920.

BABITS Mihály, *Ősszegyűjtött versei*, szerk. KELEVÉZ Ágnes, Bp., Osiris, 2007.

BAGOLY József Ágoston, *Irodalomelméleti kérdések Paul Ricoeur bibliai hermeneutikájában*, Iskolakultúra, 1998/6, 150–157,

http://epa.oszk.hu/00000/00011/00017/pdf/iskolakultura_EPA00011_1998_0607_150-156.pdf

BAJOR Andor, *Tompa László köszöntése*, Igaz Szó, 1963/12, 922.

BALOGH Edgár, *Emlékezetben Tompáéknál*, Hargita, 1969. máj. 11.,

BALOGH Edgár, *Mesterek és kortársak*, Bukarest, Kriterion, 1974.

BARLAY Ö. Szabolcs, *„Magunkba le”: Reményik Sándor*, Székesfehérvár, Prohászka Baráti Kör, 2009.

Benedek Elek irodalmi levelezése 1921–1929, szerk. SZABÓ Zsolt, Bukarest, Kriterion, 1979.

BENEDEK Elek, *Szép este*, Székely Közélet, 1926. jún. 6., 1.

BENEY Zsuzsa, *A titok és a Másik* = B. Zs., *Möbius-szalag*, Bp., Vigilia, 2006, 162–164.

BENEY Zsuzsa, *[Az elérhetetlen jelentés]: Befejezetlen kézirat* = B. Zs., *jelentés: Irodalmi esszék*, szerk. AMBRUS Judit, DARÓCZI Anikó, Bp., Gondolat, 2010, II.

BENEY Zsuzsa, *Az emlékezés lelke* = B. Zs., *Möbius-szalag*, Bp., Vigilia, 2006, 155–159.

BENEY Zsuzsa, *Hulló idő: Összegyűjtött versek*, szerk. DARÓCZI Anikó, Bp., Gondolat, 2008, I.

BENEY Zsuzsa, *József Attila telei* = B. Zs., *Az elérhetetlen jelentés: Irodalmi esszék*, szerk. AMBRUS Judit, DARÓCZI Anikó, Bp., Gondolat, 2010, II.

BENEY Zsuzsa, *Misztika a szerelem nyelvén: A fordító megjegyzései Hadewijch verseiről* = *A lélek nyelvén: Hadewijch művei*, ford. BALOGH Tamás, DARÓCZI Anikó, a verseket ford. BENEY Zsuzsa, Bp., Szent István Társulat, 2005, 273–278.

BENEY Zsuzsa, *Se tűz, se éj*, Bp., Argumentum, 2005.

BENEY Zsuzsa, *Tél*, Bp., CET, 2004.

BÉRCZES László, *Székely körvasút: Tompa Miklós mesél*, Bp., Pesti Szalon, 1995.

- BERDE Mária, *Esthajnal: Vers Tompa Lászlónak*, Páztortúz, 1926/18, 409.
- BERDE Mária, *Vallani és vállalni*, Erdélyi Helikon, 1929. okt., http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf1387.pdf
- BERTHA Zoltán, *Gond és mű*, Bp., Széphalom, 1994.
- BERTHA Zoltán, *Istenélmény az újabb erdélyi lírában*, <http://eirodalom.ro/tanulmany/item/957-istenelmeny-az-ujabb-erdelyi-liraban.html#.VNy7cPmG-VM>.
- BERTHA Zoltán, *Kisebbség és modernség*, <http://eirodalom.ro/tanulmany/item/1575-kisebbsseg-es-modernseg.html#.VNyz8PmG-VM>.
- BERTHA Zoltán, *Versszöveg – sorsszövet*, <http://eirodalom.ro/tanulmany/item/1173-versszoveg-sorsszovet.html#.VNzHDvmG-VM>.
- BÍRÓNÉ VÁRÓ Éva, *Semmi sem marad: Vers Tompa Lászlónak*, Páztortúz, 1939/4–5, 248.
- BLOOM, Harold, *Prológos = Hatás-izony: Részletek Harold Bloom The Anxiety of Influence című könyvéből*, ford. KALMÁR György, Alföld, [megjelenés előtt].
- BOKA László, *Érték/határ/érték 1.: Gondolatok az erdélyi magyar irodalom önreflexív stratégiáiról, helyzetértelmezéseiről, kánonmodelljeiről*, <http://www.eirodalom.ro/tanulmany/item/1786-ertek-hatar-ertek-1.html#.VOa0GyzRmyM>
- BOKA László, *Érték/határ/érték 2.: Gondolatok az erdélyi magyar irodalom önreflexív stratégiáiról, helyzetértelmezéseiről, kánonmodelljeiről*, <http://www.eirodalom.ro/tanulmany/item/1868-ertek-hatar-ertek-2.html#.VOa2UizRmyM>.
- BÓKAY Antal, *Irodalomtudomány a modern és posztmodern korban*, Bp., Osiris, 1997.
- BORCSA János, *Az irodalomtörténet-írás reformja felé*, <http://www.eirodalom.ro/tabor/item/987-az-irodalomtortenet-iras-reformja-fele.html#.VOXmKSzRmyM>
- BORCSA János, *Diogenész lámpája kerestetik*, <http://www.eirodalom.ro/publicisztika/item/699-diogenesz-lampaja-kerestetik.html#.VOYMSSzRmyM>
- BORCSA János, *Kányádi fehér inge*, <http://www.eirodalom.ro/publicisztika/item/1756-kanyadi-feher-inge.html#.VOXUPCzRmyM>.
- BORCSA János, *Mi legyen, ki költő?*, <http://www.eirodalom.ro/publicisztika/item/1707-mi-legyen-ki-a-kolto.html#.VOXVECzRmyM>
- CZINE Mihály, *Magyar irodalom Romániában*, Pécs, Szikra, 1967.
- CSÁBI Domonkos, *Összeálló mozaik: Beszélgetések, esszék, jegyzetek*, Bp., Magyar Napló–Írott Szó Alapítvány, 2014.
- CSEKE Péter, *A Tizenegyek és a székely írófiak*, <http://www.eirodalom.ro/tanulmany/item/956-a-tizenegyek-es-a-szekely-irofiak.html#.VN7-rSzRmyM>.
- CSEKE Péter, *Dsida Jenő, a Páztortúz-szerkesztő*, <http://www.eirodalom.ro/tanulmany/item/945-dsida-jeno-a-pasztortuz-szerkeszto.html#.VN8CySzRmyN>.
- CSEKE Péter, *Erdélyi értékhorizontok: Újabb eszmetörténeti tanulmányok*, Bp., Magyar Napló, 2015.
- CSIFFÁRY Tamás, *Előszó = Magyar Irodalmi Lexikon: A legrégebbi irodalmi emlékektől kezdve*, szerk. Cs. T., Bp., Könyvműves, 2007, 6–7.
- Csendes beszédű, zárkózott költő volt...*, Magyar Nemzet, 1974. máj. 12.
- CSUTAK Judit, *Időálló monológ(ok): A transzilvanizmus eszmei háttere*, Korunk, 1991/10, 1292–1295.
- DÁVIDHÁZI Péter, *A hatalom szétesztása: (poszt)modernizáció a szövegkritikában*, Helikon, 1989/3–4, 328–343.
- DSIDA Jenő, *Összegyűjtött versei*, szerk. LÁNG Gusztáv, URBÁN László, Szombathely, Savaria University Press, 2001.
- DSIDA Jenő, *Út a Kálváriára: Válogatott versek és prózai írások*, szerk. CSISZÉR Alajos, POMOGÁTS Béla, RÓNAY László, Bp., Vigilia, 1985.
- EICHENBAUM, Boris, *A „formális” módszer elmélete = A modern irodalomtudomány kialakulása: Szöveggyűjtemény*, szerk. BÓKAY Antal, VILCSEK Béla, Bp., Osiris, 2001.
- ELEK Tibor, *Darabokra szaggatott magyar irodalom*, http://www.eirodalom.ro/tabor/item/991-darabokra-szaggatott-magyar-irodalom.html#.VN3qe_mG-VM.
- Erdélyi csillagok: Romániai magyar írók antológiája*, szerk. CZINE Mihály, Bp., Népszava, 1988.

- Erdélyi költők antológiája*, szerk. POMOGÁTS Béla, Bp., Éghajlat, 2011.
- Erdélyi monográfia*, szerk. BEREY Géza, VÁRADY Aladár, Szatmárnémeti, Glória, [1934].
- ESTERHÁZY Péter, *A szív segédigéi*, Bp., Noran, 2005.
- Etimológiai szótár: Magyar szavak és toldalékok eredete*, főszerk. ZAICZ Gábor, szerk. DOLOVAI Dorottya, FALK Nóra, JANKOVICSNÉ TÁLAS Ildikó, SIPŐCZ Katalin, T. SOMOGYI Magda, TAMÁS Ildikó, TEMESI Viola, Bp., Tinta, 2006, file:///D:/Let%C3%B6lt%C3%A9sek/TAMOP-4_2_5-09_Etimologiai_szotar.pdf
- FARAGÓ Kornélia, *A geokulturális elbeszélés változatai: Muzealizálási eljárások – posztmonarchikus beszédminták* = F. K., *A viszonyosság alakzatai*, Újvidék, Forum, 2009, 7–16.
- FARAGÓ Kornélia, *A mitikus logika és a perszonális mítoszteremtés: A mitológia hiánya és szükségessége* = F. K., *A viszonyosság alakzatai*, Újvidék, Forum, 2009, 31–39.
- FARAGÓ Kornélia, *Geo-anarchikus tériesség, néma történelem: A textuális újralétesítés traumatikus mozzanatai* = F. K., *A viszonyosság alakzatai*, Újvidék, Forum, 2009, 40–56.
- FARAGÓ Kornélia, *Irodalom és tériesség: Az íráskép tere* = F. K., *Térirányok, távolságok: Térdinamizmus a regényben*, Újvidék, Forum, 2001, 33–36.
- FARAGÓ Kornélia, *Irodalom és tériesség: Az intertextuális univerzum* = F. K., *Térirányok, távolságok: Térdinamizmus a regényben*, Újvidék, Forum, 2001, 40–41.
- FARAGÓ Kornélia, *Kulturális interpretáció – nemzedéki nyelvszakadás – átsugárzó jelentéskörök* = F. K., *A viszonyosság alakzatai*, Újvidék, Forum, 2009, 70–79.
- FARKAS Árpád, *Gátzúgásban* = F. Á., *Asszonyidő: Publicisztikai írások*, Bukarest, Kriterion, 1983.
- Félig élt élet: Olosz Lajos és Reményik Sándor levelezése 1912–1940*, szerk. KIS OLOSZ Klára, Poliss, Kolozsvár, 2003.
- Fiatalság: Vallomások és vélemények a magyar irodalom hivatásáról*, Erdélyi Helikon, 1930/1, 24–25.
- FRÁTER Zoltán, *Áprily Lajos*, Bp., Balassi, 1992.
- FRYE, Northrop, *Az ige hatalma*, Bp., Európa, 1997.
- GAAL György, *Lámpagyújtogatás Reményik körül*, Helikon, 2008/8, http://www.helikon.ro/index.php?m_r=1188
- GADAMER, Hans-Georg, *Szöveg és interpretáció = Szöveg és interpretáció*, szerk. BACSÓ Béla, Bp., Cserépfalvi, 1991.
- GÁL Andrea, *A transzszilvanizmus átírásai és kritikája a kortárs irodalomban = A romániai magyar irodalom története 1919–1945*, [egyetemi jegyzet], 2008.
- GENETTE, Gérard, *Transztextualitás*, Helikon, 1996/1–2, 82–90.
- Geomorfológiai fogalomgyűjtemény: Oktatási segédanyag a földrajz szakos főiskolai hallgatók számára*, szerk. GÖNCZY Sándor, SZALAI Katalin, Beregszász, Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa, 2004, <http://mek.oszk.hu/02900/02911/02911.htm#6>
- GÖRÖMBEI András, *A transzszilvánista triász: Áprily Lajos, Reményik Sándor, Tompa László*, [előadás], Magyarok Világszövetsége–Magyarok Háza, 2005. 02. 08.
- GYÁNI Gábor, *Miről szól a történelem?: Posztmodern kihívás a történelemírásban* = GY. G., *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*, Bp., Napvilág, 2000.
- GYÖKÖSSY Endre, *Negatívumok pozitívumai*, Bp., Szent Gellért, 1994.
- HAJDU Győző, *Diogenész lámpájával* = H. Gy., *Műhely*, Bukarest, Irodalmi, 1967, 125–126.
- HAJDU Győző, *Tompa László arcképe* = H. Gy., *Műhely*, Bukarest, Irodalmi, 1967, 33–48.
- HANSÁGI Ágnes, *Az Ixión-szindróma: A művészet, az identitás és a megismerés* = H. Á., *Az Ixión-szindróma: Identitás és kánon a romantikában és a modernségben*, Bp., Ráció, 2006.
- HANSÁGI Ágnes, *Emlékezet és identitás: Az idő idegensége a romantika és a modernség korszakküszöbének értelmezésében* = H. Á., *Az Ixión-szindróma: Identitás és kánon a romantikában és a modernségben*, Bp., Ráció, 2006.

- HARRINGTON, Daniel J. SJ, *Evangelium Szent Máté szerint*, ford. HAZAI Péter, Kecskemét–Pannonhalma, Korda–Bencés, 1993, (Szegei Bibliakommentár – Újszövetség I), [http://mek.oszk.hu/00100/00188/html/1mate.htm#MÁTÉ EVANGÉLIUMÁNAK](http://mek.oszk.hu/00100/00188/html/1mate.htm#MÁTÉ_EVANGÉLIUMÁNAK).
- Hazahív a hűség: Romániai magyar költők vallomásai a szülőföldről*, szerk. LISZTÓCZKY László, Sepsiszentgyörgy, Castrum, 1993.
- HEGEDŰS Imre János, *Kiált a halál némasága*, <http://www.eirodalom.ro/tanulmany/item/1854-kialt-a-halal-nemasaga.html#>.
- HEGEDŰS Imre János, *Székely Partium: szerelmes földrajz*, <http://www.eirodalom.ro/publicisztika/item/1269-szekely-partium-szerelmes-foldrajz.html#.VOQj5SzRmyM>.
- HEGEDŰS Imre János, *Válaszutakon: Kuncz Aladáról*, <http://www.eirodalom.ro/tanulmany/item/1154-valaszutakon-kuncz-aladarrol.html#.VOSjECzRmyM>
- HEIDEGGER, Martin, *A műalkotás eredete*, Bp., Európa, 1988.
- HILDEBRAND, Adolf von, *A forma problémája a képzőművészetben*, ford. WILDE János, Politzer, Bp., 1910, (Modern Könyvtár 15).
- HOMÉROSZ, *Odüsszeia*, ford. DEVECSERI Gábor, Bp., Szépirodalmi, 1986.
- HOPPÁL Mihály, JANKOVICS Marcell, NAGY András, SZEMADÁM György, *Jelképtár*, Bp., Helikon, 2010.
- HORVÁTH Kornélia, *Szem, csillag, éjszaka* = H. K., *Tűhegyen: Versértelmezések a késő modernség magyar lírája köréből: József Attila, Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes, Petri György*, Bp., Krónika Nova, 1999, 47–76.
- Idegen szavak gyűjteménye*, http://idegen-szavak.hu/ex_libris.
- ILLYÉS Erika, *Jelek az úton*, A Szív, 2011–2012/dec–jan., 46.
- Irodalmi Lexikon*, szerk. BENEDEK Marcell, Bp., Győző Andor kiadása, 1927.
- Irodalom és/vagy ideológia: Magyar Zoltán beszélgetése Cs. Gyimesi Évával a transzilvanizmusról és a romániai magyar irodalom lehetséges irányairól*, Határ, 1992/4, 18–35.
- Isten kezében: Romániai magyar költők istenes versei*, szerk. LISZTÓCZKY László, Sepsiszentgyörgy, Castrum, 1994.
- JANCSÓ Elemér, *Az erdélyi magyar líra tizenöt éve*, Kolozsvár, C. Grafica, 1934.
- JANI Anna, *A hiány metaforái: Jegyzetek József Attila, Pilinszky János és Beney Zsuzsa költészetében*, Vigilia, 2007/3.
- JANKOVICS Marcell, *A fa mitológiája*, Debrecen, Csokonai, 1991.
- JENEY Éva, *Maorik és transzszilvánok* = *A magyar irodalom története III: 1920-tól napjainkig*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, VERES András, Bp., Gondolat, 2007, 352–361.
- JODÁL Gábor, *Tompa László jubileumához*, Székely Közélet, 1943. dec. 18., 1.
- JÓZSEF Attila, *Összes versei*, Bp., Szépirodalmi, 1971.
- KACSÓ Sándor, *Tompa László* = K. S., *Írók, írások: Tanulmányok és cikkek*, Bukarest, Irodalmi, 1964, 189–196.
- KÁNTOR Lajos, *Székelyekkel a képtárban: Áron, Imre, László(k), Pista és...*, <http://www.eirodalom.ro/tanulmany/item/934-kantor-lajos-tanulmánya.html#.VN8GByzRmyM>
- KÁNTOR Lajos, LÁNG Gusztáv, *Romániai magyar irodalom 1945–1970*, Bukarest, Kriterion, 1971.
- KÁNYÁDI Sándor, *Éjjél utáni nyelv: Egyberostált versek és műfordítások III.*, szerk. TARJÁN Tamás, Bp., Helikon, 2008.
- KÁNYÁDI Sándor, *Isten háta mögött: Egyberostált versek és műfordítások II.*, szerk. TARJÁN Tamás, Bp., Helikon, 2008.
- KÁNYÁDI Sándor, *Tűnődés csillagok alatt: Egyberostált versek és műfordítások I.*, szerk. TARJÁN Tamás, Bp., Helikon, 2007.
- KÁNYÁDI Sándor, *Valaki jár a fák hegyén*, Bp.–Kolozsvár, Magyar Könyvklub–Polis, 1997.
- KATONA Zoltán, *A „magányos fenyő” emlékszobájában: 120 éve született Tompa László*, Udvarhelyi Híradó, 2003. dec. 11., <http://www.szekelyhon.ro/archivum/offline/cikk/38067/120-eve-szuletett-tompa-laszlo>.

- KATONA Zoltán, *Szobor és megemlékezés nélkül: Negyven éve hunyt el Tompa László*, Udvarhelyi Híradó, 2004. május 13., 5.
- KELEMEN Endre, *Arról, hogy a transzszilvanizmus (miként) ideológia*, <http://www.eirodalom.ro/tanulmany/item/931-arrol-hogy-a-transzilvanizmus-mikent-ideologia.html#.VN3uLPmG-VM>.
- KELENVÁRY János, *Magányos fenyő*, Képes Magyar Újság, 1974. máj. 1., 16–17.
- KIBÉDI VARGA Áron, *Retorika, poétika, műfajok: Gyöngyösi István költői világa*, Irodalomtörténet, 1983/3, 545–591.
- KICSI Antal, *Tompa László*, Bukarest, Kriterion, 1978.
- KICSI Antal, *Tompa László irodalmi munkássága: [Bibliográfia]* = K. A., *Tompa László*, Bukarest, Kriterion, 1978, 259–310.
- Kós Károly levelezése*, szerk. SAS Péter, Bp., Mundus, 2003.
- Kós Károly levelezése Czine Mihállyal*, Bp., A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága Anyanyelvi Konferencia, 2000.
- KOVÁCS András Ferenc, *Egy majdnem középkori írástudó: Beszélgetés Csontos Erikával* = K. A. F., *Scintilla animae*, Kolozsvár, Komp-press Korunk Baráti Társaság, 1995.
- KOVÁCS András Ferenc, *Jack Cole daloskönyve*, Pécs–Kolozsvár, Jelenkor–Polis, 1996.
- KOVÁCS András Ferenc, *Kompletórium*, Pécs, Jelenkor, 2000.
- KOVÁCS András Ferenc, TOMPA Gábor, *Depressio Transsylvaniae*, Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 1998.
- KOVÁCS László, *Székely költő*, Erdélyi Helikon, 1944/3, 125–126.
- KOVÁCS László, *Tompa László*, Erdélyi Helikon, 1941/14, 85–87.
- KOVÁCS Péter, *Tompa Lászlónál, az erdélyi irodalom „magányos fenyőjénél”*, Székely Szó, 1943. nov. 14., 7.
- KÖDÖBÖCZ Gábor, *A költészet mint erő*, <http://www.eirodalom.ro/publicisztika/item/2152-a-k%C3%B6lt%C3%A9szet-mint-er%C5%91.html#.VN3jlfmG-VM>
- KÖDÖBÖCZ Gábor, *A szonettben megtalált szabadság*, Helikon, 2009/9, http://www.helikon.ro/index.php?m_r=1696.
- Közös múltunk: Sipos Lajossal beszélget Finta Gábor és Szénási Zoltán*, Bp., Kairosz, 2014.
- KRISTÓF György, *Az erdélyi magyar irodalom múltja és jövője: Tanulmányok, cikkek*, Kolozsvár, Minerva, 1924, 261–262.
- KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Intertextualitás: Létmód és/vagy funkció?*, Irodalomtörténet, 1995/4, 495–541.
- KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Tetten érhetetlen szavak: Nyelv és történelem Paul de Mannál*, Bp., Ráció, 2007.
- KUNCZ Aladár, *Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában*, Nyugat, 1928/20, <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00453/14135.htm>
- KUNCZ Aladár, *Erdély az én hazám*, Erdélyi Helikon, 1929, 487–492.
- KUNCZ Aladár, *Fekete kolostor*, Bp., Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., 1933.
- KUNCZ Aladár, *Megkoszorúzott erdélyi költő: Tompa László három állomása: Erdély hegyei közt, Éjszaki szél és Ne félj*, Erdélyi Helikon, 1929/8, 608–615.
- KURCZ Ádám István, *A német sors mint az általános kisebbségi sors példázata Gion Nándor prózájában = Babits és kortársai*, szerk. MAJOROS Györgyi, SIPOS Lajos, TOMPA Zsófia, Bp., Cédrus Művészeti Alapítvány – Napkút, 2015, 333–342.
- LÁNG Gusztáv, *Dsida Jenő költészete*, Kolozsvár, Kriterion, 2001.
- LÁNG Gusztáv, *Kérdezz másképp – változik a válasz!*, <http://mek.oszk.hu/02200/02288/html/lang.htm>
- LÁNG Gusztáv, *Egy önmeghatározás tanulságai: Jegyzetek a transzszilvanizmusról* = L. G., *Kivándorló irodalom: Kísérletek*, Kolozsvár, Korunk Baráti Társaság, 1998, 5–26.
- LÁZÁR Emese, *Megújult és látogatható a Tompa László Emlékszoba*, <http://uh.ro/itthon/muvelodes/6641-megujult-es-latogathato-a-tompa-emlekszoba>.
- LEJEUNE, Phipippe, *Hogyan végződnek a naplók? = Önéletírás, élettörténet, napló: Válogatás Philippe Lejeune írásaiból*, szerk. Z. VARGA Zoltán, Bp., L'Harmattan, 2003.
- Magyar Irodalmi Lexikon*, szerk. VÁNYI Ferenc, Bp., Studium, 1926.

Magyar Irodalmi Lexikon, főszerk. BENEDEK Marcell, szerk. BÖLÖNI György, KIRÁLY István, PÁNDI Pál, SÖTÉR István, TOLNAI Gábor, Bp., Akadémiai, 1965.

Magyar Irodalmi Lexikon: A legrégebbi irodalmi emlékektől kezdve, szerk. CSIFFÁRY Tamás, Bp., Könyvművés, 2007.

Magyar ortodox énekeskönyv, szerk. BILKU Marina, Bp., Magyar Ortodox Egyházmegye, 2014.

MAN, Paul de, *Olvasás és történelem*, ford. NEMES Péter, Bp., Osiris, 2002.

MARGITHÁZI Beja, „Csordapásztorok midőn...”: *Transzszilván transzcendencia és képpoeitika az Emberek a havason-ban*, Metropolis, 1998/2, 104–113.

MAROSI Antal, *Tompa László rendhagyó őszikéi*, Utunk, 1983. dec. 16.

Mitológiai ábécé, szerk. BODROGI Tibor, DOBOSSY László, DÖMÖTÖR Tekla, ECSEDEY Csaba, HORVÁTH Tibor, KATONA Imre, KECSKÉS Lászlóné, ifj. KODOLÁNYI János, KOMORÓCZY Géza, KOVÁCS György, MÁDY Zoltán, SÁRKÁNY Mihály, WACZULIK Margit, WESSETZKY Vilmos, Bp., Gondolat, 1978.

MOLTER Károly, *Határőr*, Erdélyi Helikon, 1944/3, 133–139.

MOLTER Károly, *Hol vagy, ember?*, Erdélyi Helikon, 1940/7, 471–474.

MOLTER Károly, *Tompa László: Erdély hegyei közt*, Napkelet, 1922/2, 119–120.

NÁDAS Péter, *Bevezető az égi és a földi szerelem témájába: ösképek képmásai* = N. P., *Az égi és a földi szerelemről*, Bp., Jelenkor, 2010.

NAGY Pál, *Egy barátság dokumentumai: Tamási Áron levelei Tompa Lászlóhoz*, Hítel, 2005/9, 52–67.

NAGY Zoltán, *És mi magunkat se tudnók in aequilibrio tartani?: Megjegyzések a két világháború közti erdélyi magyar kisebbségi emlékezéskultúráról*, <http://www.eirodalom.ro/tanulmany/item/1709-es-mi-magunkat-se-tudnok-in-aequilibrio-tartani.html#.VOavzCzRmyM>

NÉMETH László, *Hol vagy, ember?: Tompa László verseskönyvéről*, Híd, 1940. nov. 22., 13–14.

Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégen, szerk. GÖRÖMBEI András, Debrecen, Kossuth, 2000.

NYÉKI Lajos, *A magyar szabad vers tipológiája = A magyar vers*, szerk. BÉLÁDI Miklós, JANKOVICS József, NYERGES Judit, Bp., Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, 1985.

NYIRŐ József, *Gergő legyen a te neved!* = *Fagyöngy*, Szeged, Lazi, 2005, 9–22.

ODORICS Ferenc, *Új paradigma-e az empirikus irodalomtudomány?*, Helikon, 1989/1.

OVIDIUS, Publius Naso, *Átváltozások*, ford. DEVECSERI Gábor, Bp., Magyar Helikon, 1975.

Ötágú síp: A határokon túli magyar irodalom antológiája, szerk. POMOGÁTS Béla, Bp., Móra, 1992.

Pallas Nagy Lexikona, <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html>

PANNONIUS, Janus, *Válogatott versek*, ford. BERCZELI A. Károly, CSORBA Győző, DYBAS Tihamér, HEGEDŰS István, ILLYÉS Gyula, KARDOS Tibor, KÁLNOKY László, KERÉNYI Grácia, KURUCZ Ágnes, VAS István, VÉGH György, WEÖRES Sándor, ZALA Mária, <http://mek.oszk.hu/00600/00687/00687.htm#26>

Palló Imre, http://hu.wikipedia.org/wiki/Palló_Imre

PAPP Zoltán János, *Török Sophie-ról és előjegyzési naptáiról = Török Sophie naptárai 1921–1941*, szerk. PAPP Zoltán János, Bp., Argumentum, 2010, 7–78.

PETHŐ Ágnes, *Önreflexivitas a nyelvben*, Kolozsvár, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, [egyetemi jegyzet], <http://film.sapientia.ro/uploads/oktatas/segedanyagok/Reflexivitas-vazlat1.pdf>

PILINSZKY János, *A kétféle közhelyről*, Új Ember, 1968. dec. 8.

PILINSZKY János, *Összegyűjtött művei: naplók, töredékek*, szerk. HAFNER Zoltán, Bp., Osiris, 1995.

PILINSZKY János, *Összes versei*, Bp., Osiris, 2006.

POMOGÁTS Béla, *A helikoni költészet* = P. B., „*Transzylván hősköltemény*”: *Az erdélyi irodalomról*, Bp., Krónika Nova, 2001, 93–101.

POMOGÁTS Béla, *A kulturális regionalizmus hagyománya és jövője*, Regio: Kisebbségtudományi Szemle, 1991/2, 89–97.

POMOGÁTS Béla, *Pécsi Györgyi aranygyűrűje: Az irodalom és az irodalomtörténész hivatásáról*, <http://www.eirodalom.ro/tanulmany/item/946-pecsi-gyorgyi-aranygyuruje.html#.VN3S2fmG-VM>

POMOGÁTS Béla, *Reményik Sándor és Babits Mihály*, http://www.eirodalom.ro/tanulmany/item/918-remenyik-sandor-es-babits-mihaly.html#.VN3US_mG-VM.

POMOGÁTS Béla, *Tompa László száz éve*, Élet és Irodalom, 1983. dec. 2.

POMOGÁTS Béla, *Transzvilanizmus és európaiság*, Korunk, 1997/8, <http://www.korunk.org/?q=node/6105>

REMÉNYI József, *Levél Erdélybe*, Amerikai Magyar Népszava, 1940.

REMÉNYIK Sándor, *Ne félj: Tompa László új verseskönyve*, Páztortűz, 1929/5, 214.

REMÉNYIK Sándor, *Tompa László: Éjszaki szél*, Páztortűz, 1923/23, 771–774.

REMÉNYIK Sándor, *Tompa László Keller-fordításaihoz*, Páztortűz, 1922/19, 539–540.

REMÉNYIK Sándor, *Tompa László versei*, Páztortűz, 1922/8, 1–3.

RÉVÉSZ Imre, *Lófűrösztés*, Erdélyi Helikon, 1941/2, 93–95.

RICOEUR, Paul, *Bibliai hermeneutika: A kinyilatkoztatás eszméjének hermeneutikai megalapozása*, szerk. FABINY Tibor, Bp., Hermeneutikai Kutatóközpont, 1995, Hermeneutikai Füzetek 6.

RICOEUR, Paul, *Emlékezet – felejtés – történelem = Narratívák: A kultúra narratívái*, szerk. THOMKA Beáta, Bp., Kijárat, 1999.

Rokon álmok álmodója: Áprily Lajos és Reményik Sándor levelezése 1920–1941, szerk. LIKTOR Katalin, Petőfi Irodalmi Múzeum – Polis, Bp. – Kolozsvár, 2014.

SAINT-EXUPÉRY, Antoine de, *Citadella*, Szeged, Lazi, 2002.

SCHALK Endre Kornél, *A Vándor éji dala fordításairól*, <http://schalkendrekornel.wordpress.com/2008/11/12/a-vandor-eji-dala-forditasairol/>.

SCHILLER, Friedrich, *Az elfágyolozott szaiszi szobor*, ford. HALASI Zoltán, 2000: Irodalmi és társadalmi havi lap, 2007/5, <http://ketezer.hu/2007/05/az-elfagyolozott-szaiszi-szobor/>.

SCHMIDT, Siegfried J., *Az empirikus irodalomtudomány*, Helikon, 1989/1.

SÍK Sándor, *Magányos virrasztó*, Bp., Szent István Társulat, 1936.

SIPOS Lajos, *A levélíró Babits Mihály = Babits Mihály levelezése (1890–1906)*, szerk. S. L., Bp., Historia Litteraria Alapítvány – Korona, 1998, 319–340.

SOULAGES, Francois, *Térérzékelés az értelmezhetőség határán = Térérzékelések–térértelmezések*, szerk. ÁDÁM Anikó, RADVÁNSZKY Anikó, Bp., Kijárat, 2015, 15–25.

SŐNI Pál, *Tompa László = S. P., A romániai magyar irodalom története*, Bukarest, Didactică și Pedagogică, 1969, 24–32.

Sütő András beszéde a Tompa László székelyudvarhelyi emléktáblája avatásakor, Hargita Népe, 7, [kivágott újságcikk a költő kéziratos hagyatékában]

Szentírás, Bp., Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, 2000.

SZABÓ Dezső, *Tompa László: Éjszaki szél*, Élet és Irodalom, 1923/7–8, 86–87.

SZABÓ Lőrinc, *Összes versei*, Bp., Osiris, 2003.

SZABÓ Lőrinc, *Tíz ismeretlen költemény Tóth Árpád irodalmi hagyatékából*, Nyugat, 1934/23–24.

SZEKFŰ Gyula, *Mégis ők a hősök = CSEKE Péter, MOLNÁR Gusztáv, Nem Lehet: A kisebbségi sors vitája*, Bp., Hét torony, 1989.

SZENTIMREI Jenő, *Ne félj: Tompa László versei*, Erdélyi Helikon, 1929/5, 388–389.

SZŐCS Géza, *A kisberek böszörmények*, Kolozsvár, Erdélyi Híradó, 1994.

TABÉRY Géza, *Emlékkönyv*, Kolozsvár, Erdélyi Szépművéses Céh, 1930.

TAINÉ, Hippolyte, *Az angol irodalom története = A modern irodalomtudomány kialakulása: a pozitívizmustól a strukturalizmusig*, szerk. BÓKAY Antal, VILCSEK Béla, Bp., Osiris, 1998, 33–44.

TAMÁSI Áron, *Ölélő szeretettel: Válogatott irodalmi levelek*, szerk. NAGY Pál, [Bp.], Palatinus, 2008.

TAMÁSI Áron, *Szellemi őrség: Esszék, cikkek, útirajzok 1936–1965*, szerk. NAGY Pál, Bp., Palatinus, 2001.

TAMÁSI Áron, *Tompa László*, Igaz Szó, 1973/6, 79.

TAMÁSI Áron, *Tompa Lászlónál*, Erdélyi Helikon, 1944/3, 128–130.

TAVASZY Sándor, *A szépség filozófiája*, Páztortűz, 1943/4, 145–147.

TAVASZY Sándor, *Egy akarattal*, Páztortűz, 1934/13, 261–262.

- TOMPA Gábor, *Óra, árnyékok*, Bukarest, Kriterion, 1989.
- TOMPA Gábor, VISKY András, *Romániai magyar négykezesek*, Pécs–Bukarest, Jelenkor–Kriterion, 1994.
- TOMPA László, *A beteg Dsida Jenőhöz*, Erdélyi Helikon, 1938/7, 481.
- TOMPA László, *Áitini katsoo ulos ikkunasta*, ford. POHJOLA, Sinikka, *Suomi-Unkari*, 2004. febr. 24.
- TOMPA László, *A Küiküllő mellett = Séta bölcsőhelyem körül: Erdélyi képeskönyv*, szerk. KOVÁCS László, Bp., Révai, 1940, 23–32.
- TOMPA László, *Áprily Lajos: Esti párbeszéd*, Pásztortűz, 1923/30, 952–955.
- TOMPA László, *A vénülő Salamon király szerelmes énekeiből*, Zord Idő, 1920/11, 458.
- TOMPA László, *Az a csodálatos Ady uraság*, Igaz Szó, 1957/11, 791.
- TOMPA László, *Egységes magyarság*, Nyugat, 1941/1, 26–27.
- TOMPA László, *Éjszaki szél*, Székelyudvarhely, [a szerző kiadása], 1923.
- TOMPA László, *Erdély hegyei közt*, Kolozsvár, Minerva, 1921.
- TOMPA László, *Erdélyi magaslaton*, Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 2014.
- TOMPA László, *Erdélyi végzet alatt*, Szeged, Lazi, 2007.
- Tompa László helye az egyetemes magyar irodalomban*, Székely Közélet, 1943. dec. 18., 2, 4.
- TOMPA László, *Hol vagy, ember?*, Kolozsvár, Erdélyi Szépmíves Céh, 1940.
- TOMPA László, *Legszebb versei*, Bukarest, Ifjúsági, 1962.
- TOMPA László, *Ne félj*, Kolozsvár, Erdélyi Szépmíves Céh, 1929.
- TOMPA László, *Ne félj!*, Kolozsvár, Erdélyi Szépmíves Céh, [1934].
- TOMPA László, *Ne félj! Összegyűjtött költemények*, Bp., Révai, 1936.
- TOMPA László, *Régebbi és újabb versek*, Bukarest, Állami Irodalmi és Művészeti, 1955.
- TOMPA László, *Sík Sándor: Magányos virrasztó*, Pásztortűz, 1937/8, 175–176.
- TOMPA László, *Tavaszi eső zenéje*, Kolozsvár, Dacia, 1980.
- Tompa László ünnepén*, Magyar Nemzet, 1983. dec. 3.
- Tompa László ünneplése*, Székely Közélet, 1943. dec. 18., 2–3.
- TOMPA László, *Válogatott versei*, Kolozsvár, Erdélyi Szépmíves Céh, 1944.
- TOMPA László, *Válogatott versei*, Bp., Révai, 1944.
- TOMPA László, *Válogatott versek*, Csíkszereda, Hargita, 2013.
- TOMPA László, *Versek*, Bukarest, Irodalmi, 1963.
- TOMPA Zsófia, *A Megköszönhetetlen: Egy tanítvány emlékezése Beney Zsuzsára*, Vigilia, 2007/3.
- TOMPA Zsófia, *Búvópatak vize csillan: Szabó Lőrinc ez idáig rejtőzködő, [első fennmaradt] levele Babits Mihályhoz*, Irodalomismeret, 2011/4, 101–113.
- TOMPA Zsófia, *Egymás tükrében: vázlatok és változatok a József Attila- és a Pilinszky-líra továbbélésére Beney Zsuzsa irodalomelemzői és költői életművében*, Irodalomismeret, 2013/4.
- TOMPA Zsófia, *Szavakba veszejtett végtelen: Beney Zsuzsa Szó és csend között című kötetének versvalóságáról*, Vigilia, 2010/9.
- TOMPA Zsófia, „Titkos lánc nyúl át a földön”: *Feljegyzések Babits Mihály és Tompa László kapcsolatáról*, Vár, 2015/1, 58–67.
- TÓTH Béla, *Tompa László élete és költészete: (A költő 60. születésnapjára)*, Sepsiszentgyörgy, Jókai, 1943.
- TÓTH Imre, *Palimpszeszt: Szavak egy háromszög előtt*, Bp., Typotex, 2001.
- Török Sophie naptárai 1921–1941*, szerk. PAPP Zoltán János, Bp., Argumentum, 2010.
- VÁRI Csaba, *A vers zsoldja halál*, <http://www.eirodalom.ro/tanulmany/item/2006-a-vers-zsoldja-a-hal%C3%A1l.html#.VOa4byzRmyM>.
- VARRÓ Annamária, „Amiről csak hasonlatok beszélnek”: *A köztesség poétikája Babits Mihály, Pilinszky János és Petri György egy-egy versében = Babits és kortársai*, szerk. MAJOROS Györgyi, SIPOS Lajos, TOMPA Zsófia, Bp., Cédrus Művészeti Alapítvány – Napkút, 2015, 367–377.
- VÁSÁRHELYI Z. Emil, *Tájszólás és igazmondás*, Pásztortűz, 1943/6, 241–253.
- VERESS Dániel, *Arcképvázlat Tompa Lászlóról = TOMPA László, Versek*, Bukarest, Irodalmi, 1963, 1–21.
- VERESS Dániel, *Tompa László = Erdélyi panteon 3.: Művelődéstörténeti Vázlatok*, Marosvásárhely, Mentor, 2001, 30–36.

Világfigyelő tető: Mozzanatok az Erdélyi Helikon történetéből 1928–1944, szerk. MÓZES Huba, Bp., Bíbor, 2008.

VITA Zsigmond, *Tompa László*, Erdélyi Helikon, 1936/9, 661–668.

VIZNICZKI Anita, *A nyelv határai a babitsi lírában = Babits és kortársai*, szerk. MAJOROS Györgyi, SIPOS Lajos, TOMPA Zsófia, Bp., Cédrus Művészeti Alapítvány – Napkút, 2015, 147–156.

WEÖRES Sándor, *Egybegyűjtött írások*, Bp., Magvető, 1975.

ZSIDÓ Piroska, *Guruzsmás székely irodalom*, <http://www.eirodalom.ro/tanulmany/item/1729-guruzsmas-szekely-irodalom.html#.VOayPSzRmyM>.

ZSUPPÁN Klaudia, *Babits Mihály és Oravecz Imre prózaverseinek poétikai párhuzamairól = Babits és kortársai*, szerk. MAJOROS Györgyi, SIPOS Lajos, TOMPA Zsófia, Bp., Cédrus Művészeti Alapítvány – Napkút, 2015, 378–385.